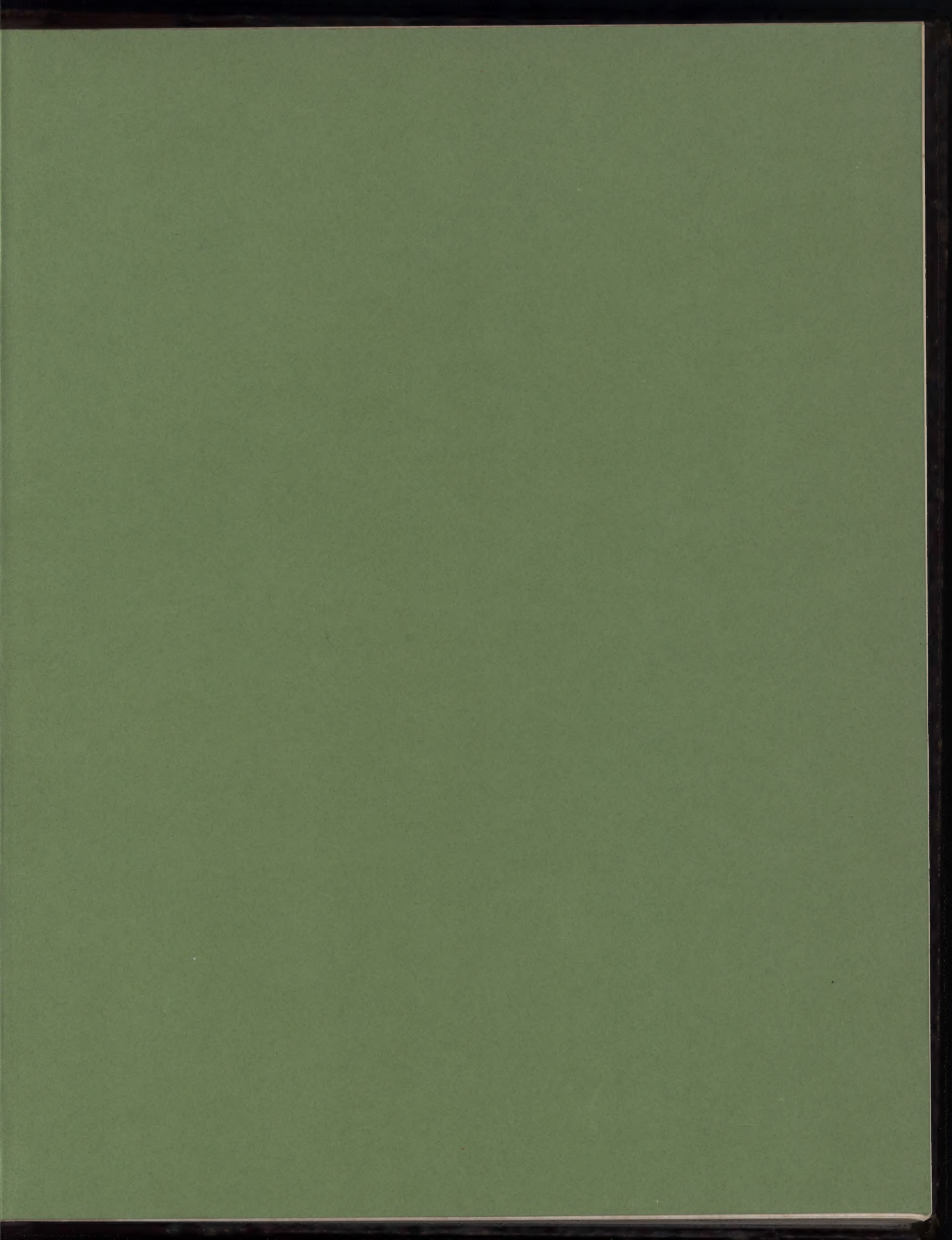
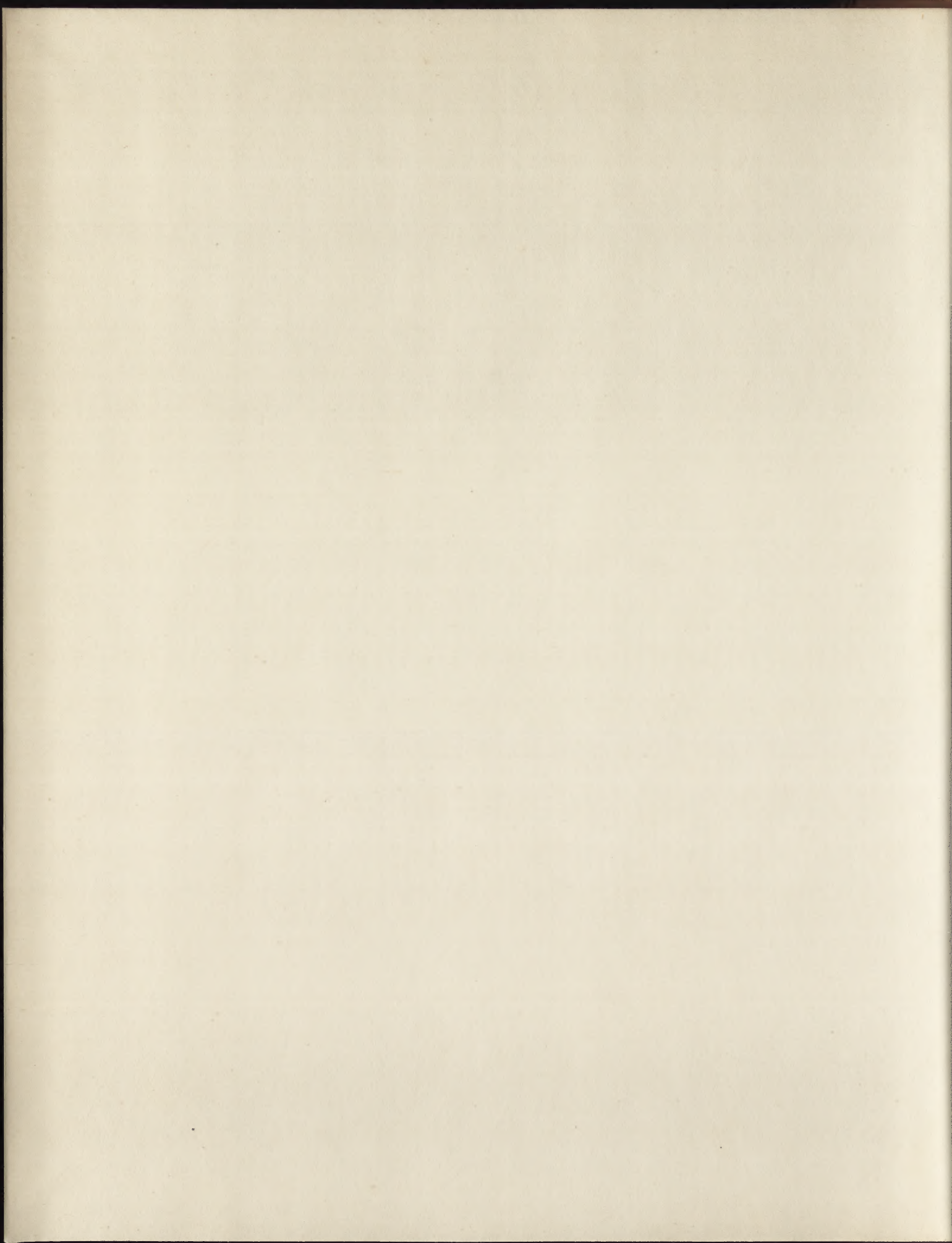

THE J. PAUL GETTY MUSEUM LIBRARY

OUD-HOLLAND.

1907.

OLD FOLIO

OUD-HOLLAND

Nieuwe Bijdragen

VOOR DE

*Geschiedenis der Nederlandsche Kunst,
Letterkunde, Nijverheid, enz.*

ONDER REDACTIE VAN

DR. A. BREDIUS

Directeur van het Koninkl. Kabinet van Schilderijen te 's Gravenhage.

EN

E. W. MOES

Directeur van 's Rijks Prentenkabinet te Amsterdam.

VIJFENTWINTIGSTE JAARGANG 1907.

Gedrukt en uitgegeven door

de BOEK-, KUNST- EN HANDELSDRUKKERIJ

v/h GEBROEDERS BINGER,

Warmoesstraat 174. — AMSTERDAM 1907.

THE J. PAUL GETTY CENTER
LIBRARY

INHOUD VAN DEN VIJFENTWINTIGSTEN JAARGANG.

	BLADZ.
SIMON BOSBOOM, door A. W. Weissman	1
DIE NIEDERLÄNDER IN WIEN (III), von Alex. Hajdecki (<i>Met een fac-simile</i>)	9
KEIZER AUGUSTUS IN DEN HAAG, door Jhr. Mr. Victor de Stuers (<i>Met een prent</i>).	27
CORNELIS VAN OVERSTEGE, door J. L. van Dalen.	30
DE UTRECHTSCH BEELDHOUEW COLYN DE NOLE EN ZIJN GESLACHT, door Mr. S. Muller Fz. (<i>Met drie prenten</i>)	49
AERNOUT ELSEVIER. EEN NALEZING, door Dr. A. Bredius	57
TWEE VLEUGELS VAN EEN DRIELUIK IN HET RIJKSMUSEUM TE AMSTERDAM, door J. Th. E. Canneel (<i>Met twee prenten</i>)	61
EEN PORTRET VAN MARTEN VAN ROSSEM DOOR HEYNDRICK COSTER, medegedeeld door M. G. Wildeman	64
DE SERGEANT REYNIER ENGELN OP REMBRANDT'S „NACHTWACHT”, door J. F. M. Sterck (<i>Met twee prenten</i>).	65
DE SCHOORSTEENEN VAN HET AMSTERDAMSCH STADHUIS, door A. W. Weissman	71
DE SCHILDERSFAMILIE MYTENS (II en III), door Dr. A. Bredius en E. W. Moes. (<i>Met twee prenten en een fac-simile</i>)	83, 211
LEPROZEN EN LEPROZENHUIZEN, door H. D. J. van Schevichaven.	97

ITALIË EN DE NEDERLANDEN (II), studies door Dr. J. A. F. Orbaan. DE GE-	
LEERDEN	114
SCHILDERIJEN IN 1651 VOOR KARL GUSTAV GRAF VON WRANGEL TE 'S GRAVEN-	
HAGE AANGEKOCHT, medegedeeld door Olaf Granberg	132
MICHIËL SWEERTS ALS SCHILDER. PROEVE VAN EEN BIOGRAFIE EN EEN CATALOGUS	
VAN ZIJN SCHILDERIJEN, door Dr. W. Martin (<i>Met vier prenten</i>)	133
EEN WESTFRIESCHE ROLAND, door Dr. J. Huizinga	157
DE GOUVERNEUR-GENERAAL HENDRICK BROUWER, door Mr. J. E. Heeres (<i>Met</i>	
<i>een prent</i>)	174, 217
IETS OVER DE JEUGD VAN GABRIËL METSU, door Dr. A. Bredius (<i>Met vijf</i>	
<i>fac-similes</i>)	197
ZU EINEM PORTRAIT VON ANTH. VAN DYCK IN DER GEMÄLDEGALERIE IN CASSEL,	
von Dr. E. Waldmann (<i>Met twee prenten</i>)	204
WAARDSCHATTING VAN SCHILDERIJEN IN DE XVII ^E EEUW, door Dr. A. Bredius	242
NOG IETS OVER JACOB VAN GEEL, door Dr. A. Bredius.	247

PRENTEN EN FAC-SIMILES.

	BLADZ.
Handteekening van Jan Anton van der Baren	17
De Tiburtijnsche Sibylla verkondigt aan Keizer Augustus de Geboorte van Christus.	
Schilderij van Dirck Bouts tegenover	28
Fragmenten van het grafmonument van Goert van Reede en zijne echtgenoote, door	
Jacob Colyn de Nole, in de kerk te Amerongen (Twee prenten) . tegenover	52
Schoorsteenfriezen te Kampen en in het Utrechtsche Museum, door Jacob Colyn	
de Nole tegenover	54
Portretten van Juliaen de Brouckere en Elysabette Canneel, 1584 „	62
Aanbidding der Koningen. Schets naar een verloren schilderij.	63
Reynier Engelen als Sergeant van het vendel van Frans Banning Cock, 1642, en	
als Pastoor te Outewaal, 1660 tegenover	68
Portret van Daniël Mytens „	83
Portret van Michiel Sweerts „	133
Heer en knecht, door Michiel Sweerts „	146
De schilderswerkplaats, door Michiel Sweerts. „	148
Het gevoel, de smaak en het gehoor, door Michiel Sweerts „	152
Handteekening van Gabriël Metsu.	198
Twee handteekeningen van Jacques Metsu.	198
„ „ „ Gabriël Metsu.	201
Portret van Joost de Hertoghe. Gravure van Jacobus Neeffs tegenover	205
Portretten van Joost de Hertoghe en van zijn echtgenoote Anna van Craesbeke	
tegenover	206
David Mytens en zijn gezin „	211
Handteekening van Isaac Mytens	213
Portret van Hendrick Brouwer tegenover	217

SYMON BOSBOOM

DOOR

A. W. WEISSMAN.

N zijn „Geschiedenis van de Beeldende Kunsten in de Nederlanden” is CHRISTIAAN KRAMM over SYMON BOSBOOM tamelijk uitvoerig.

„Het is meer dan zeker”, zoo zegt hij, „dat DANIEL STALPERT, die met deze zorg [voor de uitvoering van het Amsterdamsche Stadhuis] belast was, onzen BOSBOOM een groot aandeel gegeven heeft aan al, wat betreft de bouwkundige versieringen, die den vorm van dat groote ligchaam bekleeden, en dusdanig zuiver in de lijnen naar de toen zoo streng heerschende bouwkundige orden zijn uitgevoerd, dat men tot op heden ze nog met innige bewondering aanschouwt. Deze handenarbeid, die, onder zijne leiding, door de steenhouwers in de keten en op de steigers moest verrigt worden, werd echter toen niet aangemerkt als een onafscheidelijk deel uit te maken van wat het geheel — hoe goed ook door VAN CAMPEN op het papier ontworpen — toch eigenlijk in nature eerst verwezenlijken moest. Bij dit alles is het mij voorgekomen, dat er, door naijver, eene planmatige miskennenning bestond, om BOSBOOM als zoodanig niet in de eer, die hem waarlijk toekwam te doen deelen.”

Oud-Holland, 1907.

Deze laatste veronderstelling is in de eerste plaats gegrond op wat CORNELIS DE BIE in zijn „Gulden Cabinet”, dat in 1661 te Antwerpen het licht zag, zegt.

„Daer den grooten constbarenden gheest SIMON BOSBOOM een groote ghetuyghen van gheeft, als te sien is aen alle sijn Beelden, die van hem ghesneden ende aan het nieuw Stadts-huys van Amsterdam te vinden sijn, waer in uytghestort is alle de aenghename ende uysterste volmaecktheyt, die een Beeldtsnijder in houdt ofte steen can voortbrenghe.”

„’t Is waer, dat SIMON BOSBOOM niet alleen de eer en mach toegeschreven worden van allen den Steenen beelden, Parquementen, Ovale formen, Loofwercken, Phistonen, Balusters, Pillaren en sulckdanige ontallijcke bijwercken die daer te sien sijn, ghemaect te hebben, daer AERTUS QUELLINUS met zijne Neven oock den lof en roem van draghen.”

DE BIE besluit zijne mededeelingen met het volgend gedicht:

„Wat wondre wonderheyt en isser niet te sien
Aen d'Amstels schoon Stadt-huys, daer BOSBOOM en QUELLIEN
De hoochste edelheyt van Leeven en Natuer
Bewesen hebben naer de Konst, door hun Sculptuer
In witten marber-steen, waerin niet en ontbreekt
Als dat elck Beeldt den sin van Const niet uyt en spreekt,
Die yedereen bewijst waerdoor het al, te mael
(Soo elleck leven had) schijnt eene Godensael.
Wat cost Natura self aen BOSBOOM gheven meer
Als de onsterfelyckheyt van d'hoochste lof end' eer
Die Fama schencken can aen yemand van verstandt,
En maeckt den Gheest en Konst vermaect door 't heele Landt.”

SYMON BOSBOOM wordt hier gelijk gesteld met ARTUS QUELLINUS „en zijn neven”, waaronder dus ook ROMBOUT VERHULST moet hebben behoord, daar deze verschillende beeldwerken van het Stadhuis heeft gemaakt, gelijk zijn voorletters, die hij er op plaatste, bewijzen.

In zijn „Amsterdamsch Stadhuis” betoogt A. W. KROON, dat DE BIE vergeet „één enkel bewijs tot staving van zijn bewering aan te voeren, en er aan zijne woorden derhalve zeer weinig vertrouwen mag worden geschonken”.

Om te kunnen nagaan, wie gelijk heeft, moeten wij de stukken raadplegen. In de eerste plaats dient dan onderzocht te worden, wie aan het hoofd der werkplaats gestaan heeft, waaruit de beeld- en steenhouwwerken van het Stadhuis zijn voortgekomen.

Met dit onderzoek heeft reeds KROON zich beziggehouden, doch het is

zonderling, dat hij daarbij minder nauwkeurig te werk is gegaan, dan anders zijn gewoonte was, en dus tot verkeerde gevolgtrekkingen is gekomen.

In het boek der besluiten van den Oud-Raad komt 27 November 1647 het volgende voor.

„Mede voorgedraghen sijnde, dewijl de Stadt groot ende sware wercken van hartsteen voor handen hadde, off men niet nodigh soud achten de Stadt te versien van een bequaem meester steenhouwer ofte knecht, die niemant anders ten dienste sal mogen staen ende alles wat tot des Stadts steenhouwerij behoort getrouwelijck waernemen, sijn de Heeren Burgermeesteren gheautoriseert naer een bequaem persoon te vernemen ende met deselve te contracteeren op een seecker tractement van acht ofte thien hondert gulden jaerlijx”.

Dit besluit wordt door KROON op blz. 141 van zijn werk vermeld. Dan vervolgt hij: „Later werd deze zaak andermaal besproken en toen vastgesteld, dat Burgemeesteren de bevoegdheid zouden hebben om het tractement van den Mr. Steenhouwer te verhoogen tot op 1200 gulden 's jaers (Resol. van Burg. en Oudb. 29 Nov. 1647, fol. 255.) De titularis, die op dezen tijd voorkomt in de Stadsrekeningen is WILLEM DE KEYSER, wiens bezoldiging bedroeg 1100 gl. per jaar (Stadsrekening van 1651, onder Wedden.)”

Deze mededeeling is, wat haar eerste deel betreft, onjuist, daar er 29 November 1647 geen vergadering van den Oud-Raad is gehouden, en het boek der besluiten slechts 215 bladzijden heeft.

Maar de schrijver zag over het hoofd een besluit van Thesaurieren van 3 December 1647, dat zegt: „WILLEM DE KEYSER is aengenomen tot Stadts Mr. Steenhouwer, op een wedde van 1000 gl. en 100 gl. extraordinaris, voor dat hij der Stadt sal ten dienste staen in de teyckenkonst.”

Deze laatste woorden zijn veelzeggend, daar zij bewijzen, dat WILLEM DE KEYSER meer is geweest, dan andere meester-steenhouwers, en dat hij, even als zijn vader HENDRICK, de „patronen”, gelijk men de detailteekeningen toen noemde, heeft vervaardigd.

HENDRICK DE KEYSER, die in 1621 overleed, werd opgevolgd als stads-steenhouwer door zijn oudsten zoon PIETER DE KEYSER, die tot 1645 het ambt vervulde, maar toen ontslagen werd, naar het schijnt omdat hij de stad meer loon in rekening bracht, dan hij aan de werklieden betaalde. Als welgesteld man leefde hij tot 1676.

Zijn broeder WILLEM, in 1603 geboren, was mede beeldhouwer en in zijn jonge jaren, omstreeks 1625, naar Engeland vertrokken, doch in 1640, wegens den staatkundigen toestand van dat land, naar Amsterdam teruggekeerd, waar hij zich als beeldhouwer vestigde.

Hij was een uitmuntend kunstenaar, maar een slecht financier. Bij JACOB VAN CAMPEN stond hij in hooge gunst, wat wel het best daaruit blijkt, dat hij waardig gekeurd werd PIETER POST te vervangen, die anders VAN CAMPENS rechterhand was, doch die na 1647 voor dezen meester geen teekenwerk meer verricht heeft. Er kan geen twijfel aan bestaan of WILLEM DE KEYSER is het geweest, aan wien het detaillieren van het Stadhuis werd toevertrouwd. Ook de uitvoering der steenhouwwerken, voor zoover die niet aan QUELLINUS en zijn „neven” werden opgedragen, is onder zijn toezicht, misschien wel gedeeltelijk door zijn vaardige handen, geschied. Wij zullen later zien, waarom WILLEM'S naam in vergetelheid is geraakt.

Er kan geen twijfel aan bestaan of Thesaurieren, die met PIETER DE KEYSER, wat eerlijkheid betreft, slechte ervaringen hadden gehad, zijn slechts op uitdrukkelijk verlangen van VAN CAMPEN er toe overgegaan, WILLEM, die als mensch in geen besten naam stond, tot stads-steenhouwer aan te stellen.

Aanvankelijk waren de heeren met WILLEM DE KEYSER zeer ingenomen, daar hij tot 1653 telkens f 200 als „extra-ordinaris” ontving.

Wie destijds als „onder-meester-steenhouwer” werd aangesteld, blijkt niet. Maar het boek der besluiten van Thesaurieren zegt: „DANIËL HILLEBRANDTS, steenhouwer, is den 16^{en} Augustus 1650 tot onder-mr-steenhouwer aengenomen op een tractement van 700 gl. 'sjaers, boven 100 gl. voor huyshuur, sullende de voorschreven 100 gl. voor huyshuur soo langhe duyren tot tijt toe dat de voorn. DANIËL HILLEBRANDTS sal comen te wonen in stadtswooningh, daer de weduwe van den overleden onder-mr.-stenhouwer tegenwoordigh is in wonende.”

HILLEBRANDTS werd 1 September 1650 beëdigd, doch stierf reeds kort daarna. WILLEM DE KEYSER beval toen als onder-steenhouwer aan SYMON BOSBOOM, dien hij misschien al in Engeland gekend had.

Thesaurieren teekenden omtrent BOSBOOM het volgende aan.

„Op de nevenstaende instructie is SYMON BOSBOOM, steenhouwer, aengenomen tot onder meester-steenhouwer, op ghelijck tractement en conditie als DANIËL HILLEBRANDTSZ. zijn leven genoten heeft gehad den 30 December 1650.”

„Den 22 February 1651 is de voorschreven SYMON BOSBOOM in sijn dienst getreden en heeft op dito op deze instructie aen Heeren Burgemeesteren sijn behoorlijke eedt gedaen.”

„Dito. BOSBOOM sijnde vant begin sijns diensts gaen wonen in het stadts huys, van welck hem alsdoen een camer die sijn voorsaet meer hadt beseten, is affgenomen tot gebruyck van den meesterknecht HEIN JANSZ, is hem

bij Burgemrn. daervoor jaarlijcx toegeleit dertig gulden in voege dat hij alle jaer sal ontfangen dezelve 30 gl. ende 700 gl. voor zijn tractement. Den 21 November 1652."

BOSBOOM was reeds bijna twee jaar als ondersteenhouwer werkzaam, toen hij dit gunstbewijs ontving. Het besluit had terugwerkende kracht.

Waarom werd BOSBOOM dus bedacht? Al vermelden de stukken het niet, waarschijnlijk omdat hij de heeren had ingelicht omtrent malversatiën, door WILLEM DE KEYSER begaan. Althans 20 Februari 1653 werd WILLEM DE KEYSER, „overtuigt van faulte begaen door 't veranderen van rekeningen en 't ontfangen van loonen van volck, die niet gewrocht hebben, zijn dienst opgesegd."

Het is eigenaardig, dat de niet zeer eervolle wijze, waarop WILLEM DE KEYSER den dienst der stad moest verlaten, JACOB VAN CAMPEN niet weerhouden heeft, hem voor de uitvoering der grafteekenen van TROMP te Delft en VAN GALEN te Amsterdam te gebruiken. Misschien was het wel aan VAN CAMPEN'S voorspraak te danken, dat 12 December 1653 „aen WILLEM DE KEYSER, geweesen stadssteenhouwer, $\frac{1}{4}$ jaer tractement werd toegelegd."

Dat DE KEYSER aan SYMON BOSBOOM, die 27 Juni 1653 als zijn opvolger beëdigd werd, zijn ontslag weet, is wel te begrijpen. Den 5 September 1656 bracht hij bij acte, door den notaris WILLEM VAN VLIET opgemaakt, op zijn beurt een aanklacht tegen BOSBOOM wegens malversatiën ter kennis van Burgemeesteren.

Wel bereikte DE KEYSER daardoor niet, dat BOSBOOM ontslagen werd, maar dat er voor de beschuldiging, als zou BOSBOOM de knechts gedwongen hebben, hem iedere week *f* 1.— van hun loon af te staan, toch wel grond bestond, zou men willen opmaken uit het feit, dat de Oudraad, die tot dusverre op de jaarlijksche verzoeken om een „extra-ordinaris" gunstig had beschikt, 20 December 1656 besloot: „alsnogh af te slaen het versoeck van S. BOSBOOM om eene extraordinaris toelage van 150 gulden"

In 1658 kwam BOSBOOM nog eens met zulk een verzoek „op grond van zijn veelvoudige extra ordinaris besoignes" en „dewijl hij in drie jaren niets had genoten" voor ieder jaar *f* 150, dus *f* 450 in het geheel te mogen ontvangen. Maar ook dit verzoek werd door den Oudraad „afgeslagen."

Hij moest het zonder „extra-ordinaris" stellen tot zijn dood, in het begin van 1662. Zijn opvolger was de vermaarde schilder THOMAS DE KEYSER, die in 1640 zijn oorspronkelijk vak van steenhouwer weder was gaan beoefenen.

Welk is nu het aandeel geweest, dat BOSBOOM in den bouw van het Stadhuis gehad heeft? Om deze vraag te kunnen beantwoorden moeten wij

nagaan, hoever het gebouw gevorderd was, toen hij zijn ambt aanvaardde en toen hij stierf.

In 1653 was de voornaamste verdieping van het gebouw in hoofdzaak gereed, want toen werd besloten, dat men „wegens de schaarsheyt van de finantiën op de thesaurie” de tweede verdieping zou weglaten. BOSBOOMS werkzaamheid heeft zich dus tot de tweede verdieping, die later toch uitgevoerd is, moeten bepalen.

En wanneer men in aanmerking neemt, dat QUELLINUS, blijkens de rekeningen, in 1656 en 1657 het beeldhouwwerk der beide groote frontons heeft uitgevoerd, wat waarschijnlijk wel zal zijn geschied, nadat eerst het marmer ter plaatse was gebracht, dan moet toen de tweede verdieping reeds op hoogte zijn geweest. Die tweede verdieping is, wat haar versiering aangaat, overigens zeer pover bedeed geworden. Van buiten ziet men althans nog Korinthische pilasters en festoenen, maar van binnen bleef zij geheel zonder ornament. BOSBOOM heeft dus al zeer weinig gelegenheid gehad, zijn kunstenaarsgaven, zoo hij ze bezat, te toonen. De toren van het stadhuis is door zijn opvolger, THOMAS DE KEYSER, uitgevoerd.

Er zijn echter feiten, die aan de bekwaamheid van BOSBOOM doen twifelen. Zoolang WILLEM DE KEYSER aan het hoofd der steenhouwerij stond, komen in de rekeningen van QUELLINUS geen posten voor wegens modellen, voor die steenhouwerij gemaakt. Maar in 1653, als DE KEYSER zijn ontslag heeft gekregen, boetseert QUELLINUS festoenen en kapitelsversieringen „voor de stadts-steenhouwerij”, een werk dat hij later voortzet. Die modellen zijn ten deele zóó nauwkeurig omschreven, dat men de beeldhouwwerken aan de bovenste verdieping van het Stadhuis als daarnaar uitgevoerd herkent.

En toen JACOB VAN CAMPEN in 1657 gestorven was, wendde men zich niet tot SYMON BOSBOOM ter verkrijging van een ontwerp voor de nog onvoltooide groote krijgsraadkamer, doch belastte PIETER POST met dit werk.

Dit alles in aanmerking nemende moeten wij wel tot het besluit komen, dat DE BIE, door BOSBOOM met QUELLINUS op één lijn te stellen, 's mans verdiensten ver heeft overschat. In het „Gulden Cabinet” geeft DE BIE BOSBOOM's portret, naar een schilderij van NICOLAAS VAN HELT STOCKADE door PIETER DE JODE gegraveerd. Daaronder staat: „SIMON BOSBOOM, natif d'Emden en l'an 1614, fut bon architecte et tailleur de pierre; il a esté employé au service du très-illustre Prince-Electeur de Brandeburch”.

Wij leeren hieruit dus, dat BOSBOOM in 1614 te Emden geboren is en in dienst van den Keurvorst van Brandenburg is geweest. Daar hij van 1650 tot zijn dood in 1662 te Amsterdam in stadsdienst is geweest, zoo moet zijn werkzaamheid in Brandenburg vóór dien tijd vallen.

BOSBOOM is het meest bekend door zijn boek: „Cort onderwijs van de vijf Colommen, uyt den scherpzinnigen VINCENT SCHAMOZZY getrocken”, dat in 1670 bij JUSTUS DANCKERTS het licht zag, en dikwijls is herdrukt.

Het werk verscheen dus acht jaren na den dood van den schrijver, en schijnt door BOSBOOM als een „Nieujaers-gifte” voor zijn in de voorrede genoemde „discipelen JACOB BOSBOOM van Embden, PIETER BELLERT van Nieuwegein, WILLEM TESSINCK van Middelburg, MATHYS BREEDAM van Vollenhove, JAN POTTER van Amstelredam, JACQUES WILLEMS van Feluy en DIRCK WICHMAN van Nuetelen” bedoeld te zijn, wien hij misschien afschriften van zijn hand heeft doen toekomen. Een dier afschriften zou dan door DANCKERTS voor zijn uitgaaf gebruikt kunnen zijn.

DANCKERTS plaatste het portret van BOSBOOM op den titel, met het volgende gedicht daaronder.

Tot alle nijldige en vuylspreeckende lasteraers.

Komt, schenders, die u macht weleer ontvinght van onder,
Met ijselyck geschreeuw, of rasen als de Donder
Beschouwt hier vrij mijn werck, 't is voor u niet beschaemt,
Want Schelders blijven hier gemeenlyck soo befaemt
Dat sij uyt enkel haet mij schenden en bekneevlen.
Omdat ick besich ben eenighe donckre neevlen
Te lichten voor mijn volck, soo wenschen sy die stanck
Uyt d'helsche Acheron te schencken in mijn Dranck.
Dit Satyrlick ghebroet en kan niet anders dencken
Als hoe men eer en faem van goede Luy mach krencken:
De helse raserny in haere Hersnen woont,
Sy sullen na haer doen oock eeuwich sij beloont.

Dwingh uw Tongh.

Of dit vers van BOSBOOM zelf is, dan wel of DANCKERTS het heeft laten maken blijft onzeker. Er blijkt echter wel uit, dat BOSBOOM, te recht of te onrecht, zich als een miskend man beschouwde.

Ik vermoed, dat de uitgave van dit werk bezorgd is door DIRCK BOSBOOM, een zoon van SYMON, die plaatsnijder was, en die den 9 April 1678, dertig jaar oud, met JANNETJE JANSZ. te Amsterdam in ondertrouw werd opgenomen.

Door dit „Cort onderwijs”, dat nog zelfs in KRAMM's tijd, omstreeks 1860 dus, „alom in ons vaderland was verspreid als het handboek van elken werkman” heeft SYMON BOSBOOM groote vermaardheid gekregen.

Doch ik meen, te hebben aangetoond, dat hij als kunstenaar slechts van

weinig beteekenis is geweest, en dat KRAMM heeft gedwaald, toen hij BOSBOOM als den meester noemde, die JACOB VAN CAMPENS denkbeelden heeft uitgewerkt en verwezenlijkt. Die eer komt aan den genialen WILLEM DE KEYSER toe. En wanneer de weinig eervolle wijze, waarop deze den dienst der stad moest verlaten, ons verklaart, waarom zijn tijdgenooten zijn naam hebben verzwegen, dan mag dit toch voor ons geen reden zijn, om hem niet te erkennen als den kunstenaar die met QUELLYN en zijn helpers in de eerste plaats verdient genoemd te worden onder de medewerkers aan „'s werelts achtste wonder”.

Voor nadere bijzonderheden omtrent WILLEM DE KEYSER verwijs ik naar wat in den jaargang 1904 van dit tijdschrift werd medegedeeld.

DIE NIEDERLÄNDER IN WIEN

VON

ALEX. HAJDECKI.

III.

IN annähernd chronologischer Reihenfolge wie die einzelnen niederländischen Künstler in Wien in meinen Quellen zum ersten Male genannt werden, ist hier noch nachzutragen der Maler

VOLCKARD ADRIAN VAN LIER.

Zum ersten Male taucht er hier im Jare 1651 auf in dem nachfolgenden Trauungsdokumente der St. Stephans Pfarrkirche:

„Ao 1651 cop. est 30. Juli. Der Edle und [dieses durchstrichen] kunstreiche Herr NICOLAUS CRAMER, ein Goldschmidt aus Ostfriesland von Essens gebürtig, MAGDALENAM, des ehrenvesten und kunstreichen SIMON SCHNITZERS, Bürgers und Goldschmids allhie Wittib. Testes: VOLKHERT v. LIER, Maller, GEORG GERBER b. Goldschmid.“

Im nächsten Jahre 1652 stirbt ihm am 14. April in seiner Wohnuug beim Heiligenkreuzer Hof sein ein halb Jahre alter Sohn JOHANNES, und er wird bei
Oud-Holland, 1907.

dieser Gelegenheit in den Sterbe-Protokollen „Kays. Cammermahler VOLCKHARTH VON LYER“ genannt.

Im Jahre 1676 heirathet am 26 Mai „der kunstreiche VOLCKARD ADRIAN DE LIER, ein Mahler und Wittiber, JOHANNAM, Wittwe nach dem Schulmeister MICHAEL WINTERHOLLER“ — und verschwindet hiermit aus meiner Evidenz.

In derselben Zeit lebt in Wien auch ein „Parrockenmacher“ MARTIN DE LIER „aus Niederland gebürtig“.

DE HARDE.

Im Jahre 1667 heirathet am 31 Juli „der Wohledel- und gestrenge Herr FRANCISCUS DE HARDE, Kays. Cammer-Jubilir, von Antorff in Niederland gebürtig, THERESIAM BERTHALIN, des wohledel und gestrengen Herrn ANTONI BERTALI, Kays. Capellmeisters Tochter. Testes: BONAVENTURA SANTO, HYERONIMUS JOANELLI.“ (St. Stephan.) — Er war seit 1658 bei Hof angestellt, denn nach seinem 1677 erfolgten Ableben bewirbt sich sein Sohn WILHELM DE HARDE um den Hof- und Cammer-Juwelier-Dienst, wobei er auf die 19-jährigen „Meriten“ seines Vaters hinweist. Er wurde mittels Kais. Resolution vom 13 Novemb. 1677 zum „Hof- und Cammer-Juvelir“ jedoch ohne Besoldung aufgenommen.

Er heirathete sodann hier am 17 Mai 1678, und aus dem Trauungsdokument in der Michaeler Pfarre ist zu ersehen, dass er noch in Antwerpen geboren wurde, und sein Vater mit dem zweiten Vornamen WILHELM geheissen haben muss:

„Der wohledle gestrenge Herr WILHELB DE HARDI, aus Antorff in Niederland geb., des wohledlen Herrn WILHELM DE HARDI seelig. R. K. M. Hof-Camer Jubeliers Sohn, THERESIAM FRANCESCHININ. Test: JOES ADAMUS SUTTER DE ROSENFELDT.“

CORNELIUS MEYSSENS.

Seit Juli 1673 wohnte er in Wien im BARTOLOTTI-schen Haus beim Stubenthor, wo ihm sein halbjähriges Kind JOSEPH starb. In den nachfolgenden drei Jahren starben ihm wieder unmündige Kinder, und auch seine Gattin muss um diese Zeit gestorben sein, denn er heirathet wieder in der Schottenpfarre am 28 Februar 1677: „Der Edle und Kunstreiche Herr CORNELIUS MEYSSENS, Hoff-Kupferstecher, Wittiber, aus Antwerpia in Brabant gebürtig, weyland des JOANNIS MEYSSENS seeligen und ANNAE ehelicher Sohn, Jungfrau ANNAM CATHARINAM WESTHAUSIN, aus Westphalen gebürtig, eines Kaufmanns Tochter.“ Die Trauung erfolgte in Lang Enzersdorf, wo die Braut, während er jetzt in der Herrengasse beim Landhaus wohnte. Als Trauungszeugen fungirten JOHANNES V. GHELLEN und JOHANNES GEERTS.

JAN THOMAS.

Über diesen interessanten Maler hat TH. FRIMMEL ¹⁾ die umfangreiche Litteratur zusammengestellt. Die nachfolgenden Daten und Dokumente sollen eine nicht unwillkommene Berichtigung und Ergänzung dazu bieten. Es wird vor allem das Todesjahr des Künstlers sichergestellt, welches bisher um fünf Jahre zu früh angesetzt wurde.

Die früheste Spur seines Aufenthaltes in Wien fällt in das Jahr 1663 in welchem die Eheleute THOMAS JOANNES und MARIA JACOBA, am 8. Dezember, bei St. Stephan ein Kind, namens JOHANNA MARIA, taufen liessen. Als Taufpathen fungirten JOANNES DE MAILLY und JOANNA PRIMO.

Im Jahre 1667 wohnte THOMAS in der Kärtnerstrasse im Hause der Wittwe nach JOHANN CHRISTIANELLI, und verlor hier am 14. Februar seinen 3 Tage alten Sohn JOHANN.

Die nächste Kunde bringt uns wieder das Todten-Protokoll der Stadt Wien, welches nachfolgend seinen Tod registrirt: „1678 den 6. September. Der JOHANN THOMAS, hofbefreiter Maller, 64. Jahre alt, im Dorotheerhof, am Schlag“.

Darnach ist unbedingt das bisher in der Litteratur kolportirte Todesdatum von 1673 zu korrigieren. Dagegen scheint sich die zurückgebliebene Wittwe im Alter ihres Gatten geirrt zu haben, sobald dessen Geburtsdatum mit dem 5. Februar 1617 erhoben wurde.

Wann THOMAS nach Wien kam lässt sich nicht feststellen, dagegen ist aus dem nachfolgend mitzuteilenden gemeinschaftlichen Testamente der beiden Ehegatten ersichtlich, dass er noch 1643 in Antwerpen geheirathet hat, und damals noch nicht daran dachte diese Stadt zu verlassen.

Das Original-Testament wurde in Antwerpen beim Notar JOHANN BAPT. COLYNS am 13 Mai 1643 verfertigt und deponirt, und neben den testirenden Eheleuten „JAN THOMAS schilder alhi“ von den Malern CASPAR JOWENS und NICOLAUS VAN EYCK als Testamentszeugen unterschrieben.

Nach dem Tode des THOMAS wurde dieses Testament von Antwerpen requirirt, worauf eine durch den Notar GUILL. VAN OS notariell beglaubigte Copie unter dem Amtssiegel der Stadt Antwerpen anher geschickt wurde. Nach einem deutschen Extrakt hat dieses Testament folgenden Inhalt:

„Den absterbenden Theil solle der Überlebende nach christ-catholischem Brauch zu Andorff begraben lassen. In die Pfarrkirche sollen 10, und an die Armen 5 Rth. ausgefolgt werden.

Der Überlebende solle Universalerb cum omni causa bleiben, und die

Gesch. der Wiener Gemälde-Sammlungen, Leipz. 1899, I, p. 22.

Kinder bis zum 25 Jahr in der Furcht Gottes erziehen und ein Kunst oder Handwerk erlernen lassen. Nach erreichter Grossjährigkeit solle pars vivens den Kindern insgesamt 600 gulden brabantisch Geld [hiesiger Münz 270 Rth. 25 gr.] abzutreten schuldig sein, welche sie unter sich theilen sollen. „Dafern uns aber Gott mit keinen Leibserben erfreuen sollte, so wollen wir beide Conleuth, ich Testator, dass meinem Stiefbruder ANTONIO 100 Carolus brabantisch, doch in Mallerey, bei Schätzung so es verstehen, und hingegen mein Testatricin Schwester JOHANNA CNOBBAERT baar erlegt werden solle“.

Seine Gattin MARIA JACOB CNOBBAERT überlebte ihn, und blieb wenigstens bis zum 23 Juni 1679 in Wien, an welchem Tage das obige Testament in ihrer Gegenwart publizirt wurde, und sie die Erbschaft antrat.

JACOB TOORENVLIET.

Zu diesem Künstler, welchem FRIMMEL (l. c. p. 561) viel Platz eingeräumt hat, vermag ich nur wenig Neues beizubringen. Es sind bloss zwei Auszüge aus den Todtenprotokollen, welche besagen, dass

1678 den 4. August „dem JACOB DORNFLITT, ein Mahler, im ABI-schen Haus bei den Franziskanern, sein Sohn ABRAHAM 4 Wochen alt“ und

1679 den 7 Juni, demselben im BENEDICT DOGGER Haus auf der Laimgrube (Vorort der Stadt) sein Sohn JOHANN, 5½ Jahre alt, gestorben ist. — Diesmal wird sein Name im Text DORNFLET, und im Index DORNFELDT geschrieben.

Mit Rücksicht auf diese Schreibweise is es nicht unmöglich, dass er als Nachfolger in seiner Kunst einen Sohn CHRISTOPH THURNFELDT in Wien zurückliess, denn in den Trauungsbüchern von St. Ullrich finde ich im Jahre 1713 folgendes Dokument:

„den 24. Januar. FRANCISCUS JOSEPHUS THURNFELDT, ein Maler, Sohn des CHRISTOPH THURNFELDT so noch im Leben, und REGINAE seeligen — ANNAM QUARK“.

Im Jahre 1719 wird er Wittwer und heirathet 1720 den 29 Mai daselbst, wird aber jetzt FRANZ JOSEPHUS DORNFEIND geschrieben.

Dem Namen wird hieher auch

PETER VON DER BLASY

gehören, ein Maler, welcher 52 Jahre alt, am 13 September 1679 bei der blauen Ente auf der Laimgrube von der Pest hinweggerafft wurde.

Am 9 Juli 1680 wird in der Schottenpfarre der ehrenwerthe und kunstreiche Junggesell, Herr

JODOKUS DENS

ein Instrumentmacher der mathematischen Künsten, geboren zu Laecken in Niederland, mit der ehren-tugendreichen Jungfrau ANNA HOHENREITERIN getraut.

Auch über

JOHANN ERASMUS QUELLINUS

haben uns die Hof-Protokolle eine interessante Nachricht aufbewahrt. Im 5. Bande dieser Protokolle lesen wir auf fol. 212: „JOHANN ERASMUS QUELLIN, Niederländer, bittet anstatt des verstorbenen Cammer Mahlers VON HOY und CHATEAU, mit dem gewöhnlichen Unterhalt aufgenommen zu werden.“ Darauf erging die Kais. Resolution de dato Linz 9 Februar 1681. „Hat dessen Begehren keinen statt, weille auch anderen dergleichen Künstlern ihre Besoldung im Hofzahlambt vor diessmahl aufgehbt und in Ersparung gezogen worden.“

Der Name CHATEAU¹⁾ welcher nach der Stilisirung des obigen Textes, einen ebenfalls verstorbenen Hofmaler anzudeuten scheint, wenn er nicht etwa auch einen Kompetenten um den erledigten Posten — als eines Franzosen im Gegensatze zu jenem „Niederländer“ — signalisiren soll, kommt in unseren Quellen nicht wieder vor.

Der Reihe nach stosse ich in den Todtenprotokollen auf einen Namen welcher seinem Klange nach hieher zu gehören scheint.

JUSTUS NYPORT.

Am 26 Oktober 1686 stirbt dem JUSTUS NYPORT, einem Mahler, wohnhaft im Hause des BENEDICT SONDERMAYER in der Wipplingerstrasse, sein 4jähriges Kind. — BENEDICT SONDERMAYER war ein geachteter Wiener Bürger und Bildhauer.

CHRISTIAN KEERLE.

In den Trauungsbüchern von St. Stephan ist über diesen Maler zu lesen: „A. 1684, cop. est 30. Januarii. Der ehrsame und Kunstreiche Herr CHRISTIAN KHERL, ein Mahler von Yppern aus Flandern gebürtig, mit der ehrentugendreichen Jungfrau ANNA MARIA FRÜHWIRTHIN, des Herrn JOHANN FRÜHWIRTH, des äusseren Raths allhie Tochter. Testes: Herr FRIEDRICH EBENBERGER und CHRISTOPH MURBECKH.“

JOHANN FRÜHWIRTH war Stammvater der Wiener Bildhauerfamilie dieses

1) Vielleicht ist darunter der von FÜSSL, I. 154, genannte WILHELM CHATEAU, ein Kupferstecher, gemeint. Dann müsste auch sein Todesjahr nach unserer Quelle richtiggestellt werden, denn FÜSSL lässt ihn 1683 im 50sten Lebensjahre sterben.

Namens, selbst ein vielbeschäftigter Bildhauer so bei der Pestsäule am Graben, bei der Karlskirche etc. Er starb 1706. Von seinen beiden Söhnen starb der ältere CARL JOSEPH, ein Bildhauer, kaum 34jährig, im Jahre 1714, während der jüngere GABRIEL FRÜWIRTH, Kay. Hofbildhauer wurde und 1720 noch am Leben war. Der Trauzeuger CHRISTOPH MURBECKH war ein bürgerlicher Goldschmidt. Gelegentlich der Arbeiten bei der Pestsäule am Graben wird er „Wappen-Goldschmidt“ genannt; er hat somit die Kartuschen mit den Wappen an dieser Säule angefertigt. Er war auch Mitglied der äusseren Raths und starb 1705, 77 Jahre alt.

KHERLE oder KEERLE wohnte im Hause seines Schwiegervaters auf der Fischerstiegen, schlechtweg das Bildhauerische Haus genannt. Dort starb ihm sein einziges Kind am 10 August 1685.

Er selbst errichtete sein Testament in höchster Unpässlichkeit am 7. August 1693 worin er seine Gattin zur Universalerbin instituirte, und seine „negsten Befreundten“ nach Landsbrauch mit 5 fl. abfertigen liess. Seine eigenhändige Unterschrift lautet C. KEERLE. Als Testaments-Zeugen sind gefertigt, der b. Goldschmidt OCTAVIAN COXELL und der Maler JOSEPH PLUNGER. Am 18 September wurde dieses Testament publicirt und hat die Wittve die Erbschaft angetreten.

Der genannte

OCTAVIAN COXEL

gehört auch hieher. Er war ein Schwager des KEERLE, denn er heirathete am 23. November 1687 als „angehender bürgerl. Goldschmidt, zu Corton in Flandern gebürtig, REGINAM FRÜHWIRTHIN“, die Schwester der Gattin des KEERLE, welcher bei der Hochzeit mit demselben MURBECKH als Trauzeuger fungirte. Dieser COXELL war der Stammvater des Wiener Zweiges dieser Goldschmidt-familie, welche hier im ganzen 18. Jahrhundert vertreten war.

JAN ANTON VAN DER BAREN.

Über diesen „Dilettanten“ Maler am Hofe des Erzherzogs LEOPOLD WILHELM sind zwei interessante Dokumente zu verzeichnen,

In den Todten-Protokollen der Stadt Wien findet sich das bisher unbekannt gebliebene Todesdatum desselben verzeichnet:

„1617 am 1 Januar. Der Hochw. geistliche Wohl Edl und Hochgelehrte Herr JOHANN ANTON VON DER BAAHR, Kays. Hof-Caplan und Gallerie-Inspektor-beim rothen Igl unter Tuchlauben, 71 Jahre alt.“ Demnach wurde er im Jahre 1615 geboren.

Das zweite Dokument ist sein Original-Testament, welches hier mitgeteilt wird und lautet:

In nomine Domini.... Ick onderscreven JOES ANTONIUS VAN DER BAREN, Prister ende Canonick van Soigni, Hiervoor ghewest Capellaen van hare dorluchtighe Hoochyt LEOPOLDI GULIELMI, Arthhertoch van Oostenryk, saliger gedachtenis, nu van hare kijserlyke maiestyt LEOPOLDI Primi, considerende de ontsadichit vant menselyk leven, namentlyk in dese concurentie van peste, hebbe door dit teghenwordich Instrument mijnen uytersten wille, ofte Testament willen declareren.

In den eersten houde voor goet ende valid, oft wettelyk, mijn Testament, dat ick te Brussel, in mijn camer in mijn scribaden hebbe gelaten, ghescreven heb, onderteeckent ende gecaceteert met mijn eyghen handt ende ordinaris cacet, hierenboven toegesloten ende ghecaceteert, op diversce platsen, door den openbaren Notaris M. CORNELIS DANDELLOT, ende als op den rugghen staet, voor hem ende seekere ghetuijghen ghepassert in forma soo dat mijn Broeder PONTIANUS, Maseur ELISABET, ende de Kinderen van mijn Broeder PHILIPS saliger (wel te verstaen die in gheen closter Professie oft beloften hebben ghedaen) als drij staken, mijne voll erfgenamen sullen blijven, van alle het ghene sal overblijven, naer dat mijne sculden, want sommige sullen daer syn. sullen betalt wesen; de legaten die ick int selve te Brussel lighende Testament, hadde gemaekt cassere ick gants, met dat ick de meeste hebbe volbraght, ende de persoenen ghestorven sijn, uijtgenomen mynen Heere Broeder den Probst van Caudenberg.

Nu, want Godt almachtic mij gheliefde alhier te Weenen uijt dese werelt te roepen, soo bevele ick mijne arme siele in syne grondlose baermertichijt, ende bidde oetmodelijk dat mijne Testamenteurs gheliven mijn lichaem te doen begraven, simpel ende sonder eenighe pompe, inde kercke van S. Michaelis — ontrent mijn Beneficij Autaer van de hijlighe Apostelen, ende beghere in desen cas, ofte dit gheval, dat de tweehondert missen die ick specificeerde naer mijn oflijvichijt te Brussel, corts daer naer ghedaen te worden alhier ter platse, soudien gheschiden, vorts ofte ick onrechts goet hadde, soo sal men de mendicanten ghestelijken vijftich guldens distribueren.

De vierdusent dutsce guldens, die mij per legaet int Testament van den Artshertoch saliger sijn gemaekt, ende interesse daer van, want men het mij de Jure schuldich is, met dat men het ghereet gelt, waerop den Artshertoch ons hadde gheassignert heft wech genomen met ghelofte weder te restitueren, ende dat men PP. Societatis I H V. jarelyks hare interesse gheft, als Ire Kyserlike Maiestijt mij mondelincks heft ghesijt, ende ick nit een crijtser van den Presidente hebbe becommen niet teghenstende Jre Maiestijts bevel, nu naer 17 jaren niet connende

becommen, laete ick tot fundation van een beneficium ghelyk ick voor veele jaren hadde gheresolvert, belast met drij missen ter weeken voor mijne Goetdoenders vant Huijs Ostenryk, mijne ende alle mijne vrindens sielen lavenisse, te weten Mandach van Requiem, Donderdach van onse live vrou ende Vrydachs noch van Requiem, de collation van dit Beneficium sal altyt blyven bij den outsten van mijne familie, den welcken dit sal moeten confereren, oock aen eenen van de nasten van ons vrinden, die daer toe capabel sal sijn, ofte. . . . met den eersten capabel maken, met conditie dat hij oock sal sien sijne vrinden te helpen, ende bij te staen, ende in ghevalle dat den outsten van mijne familie oock soude gestelijk sijn, soo salt selver oock connen geniten, met de lasten als vooren ende naer sijne aflyvichijt, salt den outsten weder confereren. Voorder bidde mijne H.H. Testamenteurs, hier onder bescreven, dat sij bij Ire Kyserlike Majestyt gheliven te bidden om vrijhijt ende aggreatie om de selve somma te connen bekommen, ende in Nederlant vrij over te schicken, namentlijk met dat het is legatum ad pias causas, undt von mir voorder applicert ad continuas preces, die bis dato propter insolutionem nit hebben connen gheschiden, myne Testamenteurs ende erfenamen in Nederlant sullen sien dit op goede gronden oft renten aen te legghen.

Voor Executores alhier te Wien bidde ick oetmodelijk Ire Gravelyke genaden PETRUS ERNESTUS VAN MOLAER,¹⁾ het selve te willen dirigeren tsaementlyk oock Ire Ghenaden vryheer VAN ONVERSACKT, ghewesten Camerheer van den Artshertoc LEOPOLDI GULIELMI pie memorie, teghenwordich alle beyde van Ire Kyserlike Majestyt LEOPOLDI Primi; oetmodelyk biddende, alle naer mijn wille ende dispositien, met den nasten te willen doen, ende alsoe hast dises Originals copiam een ofte twee naer Brussel aen mijn Broeder PONTIANO VAN DER BAREN woenactic inde Kylerstrate teghenover den Kyser ontrent de EE. PP. Jesuiten te willen schicken ende voor eene clyne memorie; soo si dese bermertichijt gelieven te erwysen, destinere ick twee stucken schilderij taemmelyk groet, het eene onse live vrou met blommen ghecirt met het kindeken op den schoet, ende kinderen in manire van Engelen, die festonnen houden met ciraet van blauwe banden, ende een groete croene van blommen inde hochte inde middel. — Item een ander etwas clijnder oock met ses festonnen van blommen, waerin twe sonneblommen ende rot rosen, die op een cartel hanghen ende een lantschap inde middel alle sonder figuren, van dese twee sal den heere Grave VAN MOLAER uijt haben het welcke hem gelieft oft waer hij sijn mest ghevallen in sal hebben.

¹⁾ In der gleichzeitigen deutschen Übersetzung: VON MOLLARTH.

Alle mijne mobilia sal men vercoepen undt same ghelt maken vuytgenomen die schilderyen die van mijn handt sijn ende van goede meestere oft van mij geretokert, de seluen sál men wel inpacken, om in Nedderlant te connen schicken, wel te verstaen, want mijne erfgenamen gheraden vinden dan het is niet raetsaem, dat stucken die met eene studie sijn uytghearbyt, voor slechten prijs soudén vergeuden worden, als het hier licht gheschiet. Aen mijnen Dienaer HANS BARTTOLOME AUCHTER, want hij noch by mij dient, laete ick dertich guldens in ghelt, op dat hij achting nempt om de schilderyen te rollen en packen, item voor mij te bidden, item laete ihm alle de rouwe ongeschilderde doucken, alle verven undt penselen undt was zum malen ghehert, ausghenomen, de vrijfsteen van Porfil, met sijn molet¹⁾, die weder dient in Nederlant, item wijtgenomen alle mijne schetsen van blommen, teekeninghe ende printen, die man can in Nederlant scicken naer het advis van mijne erfgenamen.

Het stuck schildery van blommen in forma van een venster daer man ghelyk van een oratorie in de kercke siet onder en boven ghesiert met blommen festons, alwaer inde middel een copere leven vrouwe statua is, op een clyn pedestael waer op de inscriptie staet met mijn naem, bidde mijne erfgenamen aen den Autaer te laten op Caudenberg waer het wel sal scicken dat het voorhabenden beneficium ghefondert blyve; tot desen ende ende melioratie vant voorighen sullen mijne erfgenamen noch vijfhondert Nederlantsen guldens emploiren tot meerder eere Godts ende onse sielen salichhyt ender erlaffenisse te bidden, Amen.

In teecken der Waerhijt hebbe dit myn Testament ofte vytersten wille, om aen het ghene te Brussel lichtte²⁾ ende gheexecutert te worden, gheteekent ende ghesegelt hier bij reserverende altijt, dit tegenwordich Testament ofte Codicil te connen amplificeren dominueren naer mijn beliven ghescreven desen S. Ludovici dach 1679 mense Augusto, quod attestor.

Wien in Ostenrijk.

Joës Antonius Vander Barenff

CODICIL.

Inclusum hoc meum Testamentum, quod propria manu scripsi et subsignavi, iterum approbo et confirmo, iis tamen exceptis, que ad foundationem beneficii

1) Auf in der Übersetzung ist das Wort „molet“ unübersetzt geblieben; wahrscheinlich sol es „Reiber“ bedeuten.

2) beizufügen.

Oud-Holland, 1907.

spectant, voloque ut ejus loco Haeredes mei centum Imperiales ad certam hypothecam applicent, ut inde ex annuo interesse, missas pro mea intentione fieri curent: casso itaque ea que de beneficii fundatione in hoc incluso Testamento scripta sunt. Praeterea volo ut famulo meo JOANNI BARTOLOMEO AUCHTER ultra ipsi assignatos triginta florenos, adhuc triginta addant, quod si bene se gesserit ac mihi adstiterit, volo ut mei haeredes ad hinc eum remunerent. Testorque propria mea scriptione et sigilli appositione meam hanc ultimam esse voluntatem ad maiorem Dei gloriam. JOES ANTONIUS VAN DER BAREN. 10 Juli 1683. Vienne Austrie."

Diesem Testament ist neben seiner Unterschrift sein Siegel begedruckt, welches in einem oblongen, in der Mitte getheilten Schilde besteht, in dessen oberer Hälfte eine Gans (?) sichtbar ist, indess die untere ein fließendes Wasser darstellen soll. Um den Schild läuft unten der Sinnspruch: VITA FLVCTVS.

Auf dem Umschlage dieser Dokumente ist auch dieser sein oftgenannter Diener HANS BARTHOLOME AUCHTER als Zeuge unterschrieben und die Publicirungs-Klausel enthalten:

„Heut dato den 31 Decembris 1686 ist dis Testam. eröffnet und publicirt.“ VAN DER BAREN kann also schon am 30. Dezember 1686 verstorben gewesen sein, denn das Datum in den Todten-Protokollen bezieht sich stets bloß auf den Tag der vorgenommenen Leichenschau. Bezüglich des mit Geld und Malerrequisiten reichlich beschenkten Dieners liegt die Vermuthung nahe, dass er Diener und zugleich Schüler seines Herrn in der Malerei war, und ich finde auch in den Todtenprotokollen eine Notiz, welche diese Annahme bestätigt, denn dort lesen wir:

„1670 den 27 Februar dem JOHANN BARTHELME AICH, einem Maler, im GEORG WEINPERGERISCHEN Haus im unteren Wörd (Leopoldstadt) sein Kind, 1/4 J. alt,“ während er im Jahre 1669, dem aus Köln gebürtigen Buchdruckergesell JOHANN ANTORFF als Trauzeuge fungirt, und hierbei „JOANNES BARTHOLOMEUS VON AACH, ein Mahler“ genannt wird (St. Stephan). Nun scheint JOHANN AICHTA, ein Maler, welcher 1705 am 15 Februar hier heirathet, und aus Tauffers in Tiroll als Sohn des seel. JOHANN AICHTEN und MARIAE gebürtig war, ein Sohn unseres JOHANN BARTHELME gewesen zu sein.

In den Hof-Protokollen (L V. 1676—1691) lesen wir auf fol. 105, gelegentlich der Bestallung des CHRISTOPH LAUSCH (sic) zum Gallerie-Inspector, dass „der geweste Gallerie-Verwalter VON DER PAAR seel. wegen dieser seiner Function jährlich 300 fl. gehabt, und ihm als Hof-Caplan neben der Tafel wiederumben 200 f. geraicht worden.“

Dem LAUCH, also Nachfolger des VAN DER BAREN als Gallerie-Inspector,

wurden dagegen jährlich 600 fl. „ausgeworffen“. Dem LAUCH folgte im Jahre 1711 der jubilirte Hofmusicus FABRITIUS CERRINI bis 1730, welchem der Kupferstecher JACOB MÄNNL († 1712) adjungirt war.

JOHANN BAPTIST DE BIE.

Sein Trauungsakt in der St. Ullrich Pfarre lautet:

„A. 1691. cop. est 2. Octobris. JOANNES BAPTISTA DE BIE ledig, seiner Kunst ein Mahler, gebürtig von Andorff aus Niederland, des Herrn ERASMI DE BIE seeligen gewesten Mahlers und CATHARINAE so noch im Leben ehelicher Sohn, die ehrentugendsame Frau AGATHA CORNELISSIN, weyland der WILHELMB CORNELISSEN e. Schneiders hinterlassene Wittib. Beide wohnen bei der guldenen Eul.“ Sonst fand ich von ihm hier keine Spur mehr.

ANTON LESSY,

ein hofbefreiter Gold- und Perlsticker, gebürtig aus Steinbrück in Niederland, wird im October 1693 bei St. Stephan mit der ELISABETH KREUZINGERIN getraut, und fungirt im J. 1701 als Taufpathe eines Kindes des Goldstickers JOSEPH PALAN.

JACOB FERDINAND SAISS.

Dieser Name kommt in der verschiedenartigsten Schreibweise vor, als: SÆISS, SAIS, SAYS, SÆES, ZAYS, sogar SARIS und SEIZ.

Zum ersten Male begegnen wir ihm bei der Trauung in der St. Stephans Pfarre, wo zu lesen ist:

„A. 1694. cop. est cum dispens. a duobus denunc. 11. Julii. Der Edle und Kunstreiche Herr JACOB FERDINAND SÆISS, ein Mahler, zu Antwerpen gebürtig, mit der Edl- Ehr- und tugendsamben Jungfrau MARIA VON RISMAN, eines Hauptmanns seelig. Tochter. Testes: Herr FRANZ CALIXT SERENO, Herr PETER SCHUBART VON EHRENBURG und JOHANN ERASMUS DE CREFFT“. Der Erste und der Letzte waren Kais. Ingenieure.

SAISS wohnte bis zu seinem Tode (1725) in der Vorstadt Leopoldstadt. Im Jahre 1696 verlor er sein erstes Kind SYLVESTER, im Hause zum Schönbrunn, im folgenden Jahre wieder ein Kind. 1698 wird er bei diesem Anlasse „Perspektiv-Mahler“ betitelt und wohnt bei der goldenen Krone. Im Jahre 1704 wird er „JAC. FÉRD. SARIS, ein Architektur-Maler“ wohnhaft b. rothen Hut, genannt, und 1707 heisst er gar „JACOB PARIS“ (im Wiener Diario dagegen „FERDINAND SARIS“) und wohnt beim goldenen Bären, in demselben Hause, welches 100 Jahre später dem JOHANN BAPTIST LAMPI sen. gehörte, und noch

heute obgleich von Grund aus neu gebaut, das „Bärenhaus“ heisst. Im Jahre 1699, am 2 Dez., tauft das Ehepar eine Tochter ANTONIA CATHARINA (St. Stephan) bei welchem Akte ANTON SCHONIANZ und ANTON BARAIT als Taufpathen fungiren.

SAIS starb in Wien im Jahre 1725, nachdem er ein Alter von 67 Jahren erreicht hatte, also 1658 geboren ist.

LUDWIG DE BIEL.

Dieser sonst in der Litteratur unbekannte „Hof-Maler“ ist der erste bei welchem wir diesen seinen Charakter als einen blossen „Titel“ aktenmässig nachweisen können. Die „Protokolle in Hofsachen“, Band VI. (1691—1699), enthalten darüber fol. 242 folgenden auch über die kunstlerischen Qualitäten des DE BIEL sich verbreitenden Vermerk: „LUDWIG DE BIEL, ein Mahler, bittet um den Titul eines Khay. Hofmahlers.“ Seinem Vorgeben nach soll er sich schon eine Zeit lang hier aufhalten und die Vertröstung gehabt haben „in der Zaichen-Kunst die Durchlauchtigste junge Herrschaft zu instruiren“

Darüber wurde folgendes „Gutachten“ abgegeben.

„Wird von denen Jesuitern recommandirt mit Vermelden, dass er durch Überkommung dieses Tituls sein Glückh machen könnte. Solle in Wasserfarben stattlich mahlen, und weiter zu gebrauchen sein. Man hat also hierwieder kein Bedenken, weillen hierdurch Niemand praejudicirt wird, auch dem Obrist-Hofmeister dergleichen Titul zu geben zustehet. Man will also gehorsamst erwarten, ob Euere Kais. M. ihn darmit begnaden lassen wollen.“ Darunter setzte der Kaiser sein „Placet“, worauf folgender Bescheid ausgefertigt wurde: „Von der Röm. Kais. auch Königl. Mayestät... dem Mahler LUDWIG DE BIEL hiemit in Gnaden anzufügen. Es seye I. K. M. gehorsambst referirt worden... ihm den Titul.... zu erthailen. Als haben Sy sein underthänigstes Gesuch gnädigst gewilligt, dass er nemblich den Titul oder Nahmen eines Khay. Hof-Mahlers führen, und vor Jedermann dafür gehalten, auch also genennet und geachtet werden solle.... Datum Wien unter dem Secret-Insigl. I. M. den 26 Martii 1694.“

Darin haben wir zugleich das älteste Beispiel eines Hof-Titel-Dekrets kennen gelernt.

Dass „die Jesuiten“ sich für DE BIEL so stark einsetzten, und er den Hoftitel zur Begründung „seines Glückes“ so sehnlich erwünschte, wird uns erklärlich, wenn wir erfahren, dass DE BIEL daran ging, sich aus dem hervorragenden Wiener Patrizierhause der FOCKHY seine Gattin zu holen. Ein Bruder seiner zukünftigen Gattin, JOHANN MICHAEL FOCKHY, war eben ein Mitglied des Jesuitenordens in Wien, während der zweite, EMERICH, als Cisterzienser im

Kloster Heiligenkreuz lebte. Die Einheirath in das angesehene und reiche Patrizierhaus war es, was sein Glück begründen sollte, und mit einem einfachen „Maller“ mögen sich die FOCKHY nicht zufrieden gegeben haben; darum musste er wenigstens den Titel „Hofmaler“ haben. Kaum dass er ihn erhalten hat, heirathet er auch schon, wie aus dem nachfolgenden Trauungsakte der St. Stephan-Pfarre zu ersehen: „A. 1694. cop. est 7. Septbris: per filium (sic) sponsae Cisterciensem de Sta Cruce: Der Edle und Kunstreiche Herr LUDWIG DEBIEL, Kay. Hofmahler, zu Antwerpen gebürtig, mit der wohledlen und gestrengen Frauen CATHARINA FOCKHIN, weyländ des Herrn JOHANN MICHAEL FOKHI, gwesten des Inneren Raths Wittib (sic.). — Testes: DANIEL FOKHI, MATHIAS PANKRATZ BRENNER.“

An diesem Trauungsakte haben wir ein seltenes Beispiel vor uns, dass auch so zuverlässige und beweiskräftige Dokumente, wie es sonst die Kirchenmatrikel überall sind, doch mitunter auch ihrem essentialsten Inhalte nach, gewiss unabsichtlich, unrichtig sein können. Hier wird die Braut des DE BIEL ausdrücklich eine Wittwe des JOHANN MICHAEL FOCKHI, und der den Trauungsakt vollziehende Priester ihr Sohn genannt, und doch ist sie die Tochter des Ersteren und Schwester des Letzteren!

Darüber belehrt uns nämlich ein verlässlicheres weil gerichtsordnungsmässig verfasstes Dokument in dem städtischen Grundbuche.

Darnach war der Edle und gestrenge Herr MICHAEL FOCKHY, Bürger und des Inneren Raths, seit 1662 Wittwer, Besitzer mehrerer Häuser, darunter auch eines unter den Tuchlauben einerseits an die Kays. Schranne austossend, andererseits in die Landskrongasse einmündend, welches nach seinem Tode (1693) an seine sechs Kinder heimgefallen ist: JOHANN MICHAEL, Soc. Jesu, EMERICH, Cisterzienser, und vier Töchter: MARIA CATHARINA vereh. DE BIELIN, MARIA THERESIA, MARIA ANNA vereh. UNDTERRAININ und MARIA THERESIA verehel. PICHIN. — DE BIEL und seine Gattin haben aber durch Vergleiche und Abzahlungen es im Jahre 1718 dazu gebracht, dass dieses ganze grosse Haus im Werthe von 40000 Gulden in ihr, bezw. der Gattin MARIA CATHARINA Eigenthum übergegangen ist. Diese Heirath muss ihn der Sorge um das tägliche Brot überhoben haben, denn er scheint seine Kunst gar nicht mehr betrieben sondern sich der Wirthschaft gewidmet zu haben, weil er nie mehr in seiner Eigenschaft als Maler hervortritt. Durch seine Heirath kam er in nähere Verbindung mit der vornehmsten Gesellschaft der Stadt, denn bei der Taufe der ersten Tochter, 1695, MARIA THERESIA, fungirt als Taufpathin Baronissa MARIA MAGD. DE STACKELBERG mit ihrem Gemahl MAXIMILIAN ERASM. L. BARO DE STACKELBERG, dann die Praenobilis Domina MARIA ELISAB. STORDODIN, nata de GUENBURG.

Bei der Taufe des Sohnes LUDWIG JACOB, 1697, ist Taufpathe Comes GEORGIUS AUGUSTINUS BERTALOTTI in Vertretung Comitiss PICCOLOMINI, und ELEONORA Comitissa de WALLENSTEIN, vertreten durch MARIA ELISABETHA FOKHIN.

Bei der Taufe des Sohnes ERNST PETER SIGISMUND, 1699, fungirt neben dem PETRUS MENAGEOT und der MARIA ANNA BREUNERIN, ein Liber Baro SIGISM. PROSPER DE LAMPFARIZOMB (sic).

Beim letzten Kinde, der Tochter MARIA CATHARINA, 1701, versehen die Pathenstellen Herr JOH. BAPT. VON WAFFENBERG mit Gattin, und die Frau MARIA REGINA BARTOLOTTI geborene VON WAFFENBERG. Bei allen diesen Taufakten wird der Name des Vaters stets D. LUDOVICUS DE BIEL—DEBIEL geschrieben.

Seine Gattin stirbt am 9. August 1723 mit Hinterlassung eines Testamentes de dato 19 Dez. 1702 und wird bei dieser Gelegenheit ihrem Gatten der Titel „Kais. Landrath im Herzogthum Krain“ beigelegt. Sie wird eine geborene FOCKHIN VON WEPP genannt, und starb 58 Jahre alt in ihrem obigen Hause, welches nunmehr laut testamentarischer Anordnung ganz in das Eigenthum ihres Gatten übergegangen ist.

Er überlebte seine Gattin um 21 Jahre und starb am 8 Juli 1742 in demselben Hause, im Alter von 77 Jahren. Auch jetzt wird er nicht mehr Hofmaler betitelt, sondern:

„Herr FRANZ LUDWIG DE BIEL, weyl. der Röm. Kay. May. Land-Rath und Waldmeister im Herzogthum Krain, auch Bürger“.

Erst im Jahre 1752 wurde sein Sohn ERNST mittelst Regierungsdecret als Universalerbe an die Gewöhr¹⁾ dieses Hauses geschrieben, welches nach seinem Tode (1758) seiner Gattin MARIA ANNA geb. WEBERSINGIN († 1768) heimgefallen ist.

Im Jahre 1778 wurde dieses Haus um den Schätzungspreis von 34700 fl. eingelöst und der K.K. Schranne am Hohen Markt einverleibt.

CASPAR JACOB VAN BOËST.

Auch dieser Malername wird in der wunderlichsten Form geschrieben VON BAAST, VON PASS, VON PAAST, VON BAASS und VON PAST. Dass es „VAN“ heissen soll, steht ausser Frage, wie aber der eigentliche Name lautet, darüber soll in diesem so wie in den anderen zweifelhaften Fällen das Mutterland entscheiden.

Die erste Nachricht finden wir in den Trauungsbüchern von St. Stephan:

¹⁾ Grundbuch.

„1695 cop. est 23 Januarii. Der ehrbar CASPAR JACOBUS VON BOËST, ein Mahler aus Antwerpen geb. mit der ehr- und tugendsamen MARIA ELISABETH SETTLMAYERIN, eines Weissgärbers zu Freisingen Tochter. Testes: SIMON DIBERGER, MATHIAS LEHNHERR.

Warum diesem Niederländer, trotz seines „VON“ der simple Titel „der ehrsame“ wie es sonst jedem Handwerker zu jener Zeit gebührte, gegeben wird und nicht „der wohledle“, wie es bei seinen anderen Connationalen üblich, war, mag vielleicht doch in dem Umstande gelegen sein, dass dieser Herr VAN BOEST nicht gar in seinem Kunstfache excellirte, wie er dann auch später das „Bürgerrecht“ erwarb, also in die „Maler-Zunft“ eingetreten ist.

Am 23 Sept. 1695 taufft er sein erstes Kind: MARIA ANNA ROSINA in der St. Ulrich-Pfarre. Er wohnt am Neubau und der bürg. Goldschmid GEORG REHRL mit Gattin sind seine Taufpathen.

Am 27 Sept. 1697 wird ihm ein Sohn GEORG TOBIAS geboren. Dieselben Taufpathen.

Am 7 April 1702 wohnt er am Spittelberg beim weissen Adler und taufft ein Kind: JOHANN STEPHAN. Diesmal lernen wir als Taufpathen einen neuen niederländischen Maler kennen, den JOHANN v. EGG, ein Mahler, mit seiner Gattin SOPHIA SIDONIA. Wir werden auf ihn zurückkommen.

Im Jahre 1704 wohnt v. PASS in der Vorstadt Rossau, wo ihm sein Sohn STEPHAN stirbt, und im Jahre 1707 ein fünf Wochen altes Töchterlein.

Laut dem Wiener „Bürgerbuch“ im Städt. Archiv hat CASPAR VON BAASS zugleich mit dem Maler FRANZ CANTON am 1. Juli 1712 für das Schottenviertel zu welchem Sprengel die Rossau gehörte, den Bürgereid abgelegt, nachdem er am 17. Juni desselben Jahres seine Tochter MARIA ANNA VON PASSIN an den Maler CAROLUS ALBERTUS SEITZ, einen Breslauer, verheirathet hatte. FRANCESCO CANTON war Trauzeuge mit dem Goldarbeiter ANTON STOLZ.

JOHANN VAN EGGE.

Ihn haben wir bereits als Taufpathen des Vorigen kennen gelernt. Er kommt nur noch einmal gelegentlich seiner Trauung in meiner Regestensammlung vor:

„1699 cop. est den 18 Octobris. Der Edle und Kunstreiche Herr JOHANN VON EGGE, ein Maler, zu Antwerpen gebürtig, mit der Edlen und gestrengen Frau SOPHIA SIDONIA VON HIRRENHEIM, eines Rittmeisters Wittib. Testes: MARCHES VORCHONT und H. FRANZ VESTERHOFFER, Kays. Jubilir.“

MARX, oder wie er ein anderes mal unterschreibt NARCIS FORCHONDT war

ebenfalls ein angeschener Juwelier und fungirte als Testamentszeuge dem LUDWIG Baron BURNACINI, Kais. Hof-Architekt. Man sieht, VAN EGGE bewegte sich in vornehmer Gesellschaft, und wenn er es nicht verschmähte, dem VAN BOEST Gevatterdienste zu leisten, so war ihm der letztere doch auch in der Kunst nicht unebenbürtig.

Ob der Maler

FRANZ FERDINAND VON GEER

auch hieher gehört, ist zumindest höchst wahrscheinlich, schon mit Rücksicht auf diess „VON“ welches bei Wiener Künstlern stets für „VAN“ zu gelten hat. Ich setze daher die gesammelten Notizen über denselben her.

In der Leopoldstädter Pfarrkirche wurde am 24. November 1697 getraut „der ehrengedachte Herr und Junggesell FRANZ FERDINAND VON GEER, seiner Kunst ein Mahler, mit der MARIA ROSINA GÖLSCHIN. Testes: NICOLAUS MILICH, JOHANN PHILIPP MILICH“.

Die beiden Trauzeugen waren bürgerliche Maler, ersterer auch Hausbesitzer in der Leopoldstadt, und es ist anzunehmen, dass VON GEER sein Schüler war und in seinem Hause wohnte. Die damaligen Meister fungirten gewöhnlich ihren Gesellen als Trauzeugen. Der jüngere MILICH, JOHANN PHILIPP, starb 1710, 58 Jahre alt. Sein Sohn FRANZ ist als Karten-Maler bis um 1750 thätig.

Unser VON GEER wird Wittwer und heirathet am 21. October 1714 daselbst zum zweiten Male:

„Der Kunstreiche Herr FRANZ FERD. VON GER, ein bürgerlicher Maler, Wittiber, CLARAM APOLLONIAM REIDINGERIN. Sponsus hic semper.“ Er wohnte dort beim weissen Kreuz, wo er in den Jahren 1707 und 1709 zwei und 1715 noch ein Kind durch Tod verlor. In den Todtenprotokollen wird er zur Abwechslung einmal v. GÄHR, dann GEHR und GEER geschrieben. Er verheirathete noch am 30. Juni 1722 seine Tochter MARIA MAGDALENA (aus erster Ehe) an den Maler JOHANN BERNHARD MÜRSCHNER, aus Dux in Böhmen gebürtig, wahrscheinlich seinen Schüler und starb im November desselben Jahres, 49 Jahre alt.

FRANZ HEINRICH ERICH.

Nur ein einziges Mal kommt dieser Meister in den Wiener Quellen vor, und zwar in den Trauungs-Matrikeln der St. Ulrich-Pfarre:

„1699 (Aprilis 22). Herr FRANZ HEINRICH ERICH, ledig, ein Mahler, gebürtig von Antwerpen aus Brabant, des seeligen OCTAVIAN ERICH, und JOHANNAE noch im Leben, ehelicher Sohn, nimbt zur Ehe die ehrentugendreiche Frau

MARTHA MAYRIN, weyland des ehrenvästen und kunstreichen Herrn PHILIPP JACOB MAYR seel. gewesten Kupferstechers Wittib. Copulatus est 4 Maii. Beide wohnen am Spittelberg. Testes: MATHIAS WIMMER b. klein Uhr-macher, Herr JOHANN KLEINSCHMID b. Uhrmacher, Herr FRANZ ETTICH b. Goldschmid und Herr PETRUS ALWEINS ein Mahler."

Was den letztgenannten Maler anbelangt, dürfte derselbe auch ein Brabanter gewesen sein. Im Jahre 1709 stirbt ihm ein vier Wochen altes Kind in der Währingergasse und am 26. November 1711 stirbt er selbst auf dem Neustift im 45ten Lebensjahre und wird diesmal PETER ALEBENS, das erste mal aber ALLOWENZ in den Todtenprotokollen geschrieben. Seine Wittwe ANNA SUSANNA heirathet am 20. November 1712 den Bildhauer STEPHAN WECKY, von Trient geb.

CASPAR VON PEIN.

Am 2. Februar 1700 heirathet SUSANNA CLARA PEININ, Wittwe nach dem CASPAR VON PEIN, gewesenen Mahler zu Krumau in Mähren, den bürg. Bildhauer und Wittwer FRANZ GEORG JUPPECK. Krumau gehörte, wenn ich nicht irre, dem Fürsten SCHWARZENBERG, wo sein Schloss wiederholt Wiener Künstler beschäftigte. Möglich dass auch unser DE PEIN dort zu thun hatte, oder in fürstlichen Diensten gestanden ist. Ich finde im Todtenprotokolle eine Eintragung, von welcher ich halte, dass sie unseren DE PEIN betrifft. Es heisst dort: „1699 den 18. Juni ist der CASPAR DE PANNY, ein Maller, im fürstl. Liechtensteinischen Hause am alten Bauernmarkt, 52 Jahre alt, beschaut worden". Das ist ausser Zweifel unser DE PEIN, welchen ich auch bloss seinem Namen nach unter die Niederländer einreihen möchte. Er hat seine Kunst auf seinen Sohn vererbt, welcher in Wien geboren, im Jahre 1725 am 28. Januar hier geheirathet hat: „Der ehrengedachte und kunstreiche Herr OTTO SIGMUND DE PEIN, Maler, mit ANNA MARIA KASTNERIN.

Da hiemit das XVII. Jahrhundert in Bezug auf die Niederländischen Meister was meine Quellen anbelangt erschöpft ist, nicht aber auch in Wirklichkeit, da viele Niederländer ausserdem noch theils passager hier geweilt, theils deren Spuren von mir noch nicht entdeckt wurden, theils mangels der Angabe ihrer Abstammung und Herkunft nicht mehr als solche zu eruiren waren, so muss ich einen nachträglichen Fund noch hier einschalten.

In der zweiten Folge meiner Mittheilungen habe ich (Bd XXIII, S. 111) den JOHANN KARL COURTE erwähnt und seine Nachkomenschaft aufgezählt.

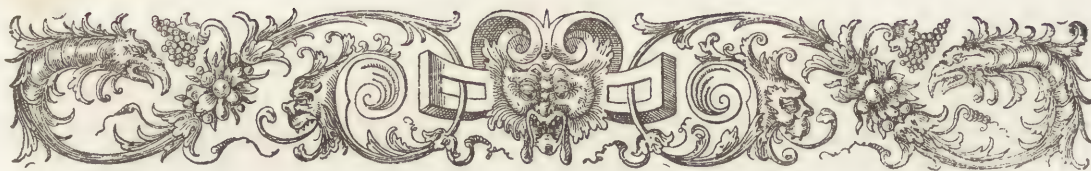
Nun findet sich bei St. Stephan auch sein Copulationsakt vor, welcher lautet:

Oud-Holland, 1907.

„1696. cop. est 30 October. Der Kunstreiche Herr JOHANN KARL KURTE, ein Mahler, allhier gebürtig, mit der Ehr- und tugendsamen Jungfrau JOHANNA VON HAIM, weillend des Herrn HEINRICH VON HAIM gewesten Steinhauers zu Berg in Nederland und MARIA ehel. Tochter. Testes: ANTONIUS SCHONJANTZ und LIVE BODZLAIN”.

Obgleich ein geborener Wiener, ist er sich seiner niederländischen Abstammung bewusst, nimmt eine Niederländerin zur Frau und hält fest zur niederländischen Künstlerkolonie, welche hier in nationaler Abgeschlossenheit lebte und nur in den seltensten Fällen in dem Wienertum aufging, denn ausser der Familie VON GEER — wenn sonst sie wirklich niederländischer Herkunft sein sollte — welche hier heute noch blüht (im XVIII. Jahrh. finde ich 1790 einen Reichsritter MICHAEL VON GEER als städtischen Buchhalter) vermag ich kaum noch auf einen oder den anderen Fall hinzuweisen.

KEIZER AUGUSTUS IN DEN HAAG

DOOR

JHR. MR. VICTOR DE STUERS.

EN studentenmaskerade heeft onlangs GERMANICUS in de stad Utrecht laten rondwandelen.

Om Keizer AUGUSTUS in den Haag te zien, moet men naar het Städel-Museum te Frankfurt a.M. gaan en het schilderstuk gemerkt No. 97 in oogenschouw nemen. Dit zeer fraaie paneel, hoog 69, breed 85 centimeter, is toegeschreven aan DIRK BOUTS, een te Haarlem — men weet niet juist wanneer — geboren schilder, die in 1450 te Leuven, de toenmalige hoofdstad van Brabant, gevestigd was, en aldaar in 1475 stierf.

In de middeleeuwen verhaalde men een aardige legende, volgens welke de Tiburtijnsche Sibylla aan Keizer AUGUSTUS de geboorte van Christus zou hebben medegedeeld. Dit verhaal is het onderwerp van de schilderij van DIRK BOUTS; men ziet er de Sibylla die den op de knieën gevallen Keizer de H. Maagd vertoont, zwevende in de lucht en het goddelijk kindje dragende; rondom den Keizer staan twaalf leden zijner hofhouding, blijkbaar allemaal portretten. Archaëologie was in de XVe eeuw onbekend; de schilder zag er dan ook geen bezwaar in, om zijn personaadjes te malen in de kleederdracht van zijn eigen tijd, volgens de mode aan het weelderige Bourgondische Hof gebruikelijk. Ook voor de omgeving miste hij oudheidkundige gegevens; hoe het Roomsche Palatijn

er zoo wat uitgezien had, wist hij niet. Hij heeft daarom zijn toevlucht genomen tot een paleis in zijn onmiddellijke nabijheid en wel tot het Haagsche grafelijke Hof, dat toen een paar eeuwen oud was; vermoedelijk — zoo zal hij gedacht hebben — zag het paleis der Romeinsche Keizers er ongeveer ook aldus uit. Dat hij niet het kasteel te Leuven of het Hof te Brussel tot leiddraad nam, mag doen veronderstellen, dat hij het stuk schilderde vóórdat hij naar Brabant trok, dus vóór 1450.

Hij heeft derhalve het visioen van Keizer AUGUSTUS voorgesteld met het Haagsche Hof als achtergrond. Men zou evenwel teleurgesteld worden, als men verwachtte een getrouwe afbeelding van dit Hof te zien, welke alsdan de oudst bekende zou wezen. Neen, de schilder heeft zich menige ingrijpende vrijheid veroorloofd.

De toeschouwer wordt verondersteld, te staan op de plek, waar thans de Tweede Kamer is, en te zien naar het Noorden; doch daar de schilder als achtergrond een ruime perspectief verlangde met een landschap, heeft hij het toen ter tijd overigens onaanzienlijk gebouw, dat tusschen Binnen- en Buitenhof stond, weggelaten, en de twee Hoven tot één gemaakt. Zodoende kon hij links de Gevangenpoort laten zien, dan een doorkijk over den vijver naar de duinen, in het midden den vleugel, thans door de Eerste Kamer ingenomen, en rechts de Groote Ridderzaal.

De Gevangen- of Vóórpoort bestaat alleen uit het poortgebouw, met — aan de Westzijde — een traptoren, ongeveer ter plaatse waar zich thans nog de trap bevindt. Het westelijk gevangenisgebouw ontbreekt, hetzij omdat het toen (circa 1450) nog niet opgetrokken was, hetzij omdat de schilder het eenvoudig heeft willen weglaten.

Vóór de poort ligt een houten brug en verder een steenen boogbrug; de beek vormde dus een gracht vóór de poort.

Het Buitenhof is aan de vijverzijde gesloten door een gekanteelden muur. De Noordelijke vleugel bestond destijds vermoedelijk uit een zwaar, eenigszins torenachtig gebouw aan den N.W. hoek en uit een serie woonvertrekken, tegen de Zuidzijde waarvan een open gaanderij was aangebouwd (thans Eerste Kamer). BOUTS heeft den toren naar eigen inzichten geconstrueerd, de gaanderij van steen geacht en geplaatst onder den gevel.

Voorts vindt men het gebouw, dat oorspronkelijk dezen vleugel verbond met het front der Groote Ridderzaal.

Deze laatste zaal mist haar traptorens, doch heeft den stoep met dubbele trap, welke blijkens de rekeningen in 1376—1377 werd verbouwd ter vervanging van de oorspronkelijke enkele trap, die men bij de laatste restauratie herplaatste.

Dirk Bouts, pinxit

Städtisches Institut te Frankfurt a.M.

DE TIBURTIJNSCHE SIBYLLA VERKONDIGT AAN
KEIZER AUGUSTUS IN DEN HAAG
DE GEBOORTE VAN CHRISTUS.

Daarboven vindt men echter niet de vertrekken welke later uit plaatsgebrek boven de stoep werden gesticht, maar daar is een op twee steenen zuilen rustend afdak, in aanleg vrij wel overeenkomend met dat wat er omstreeks 1879 werd gezet.

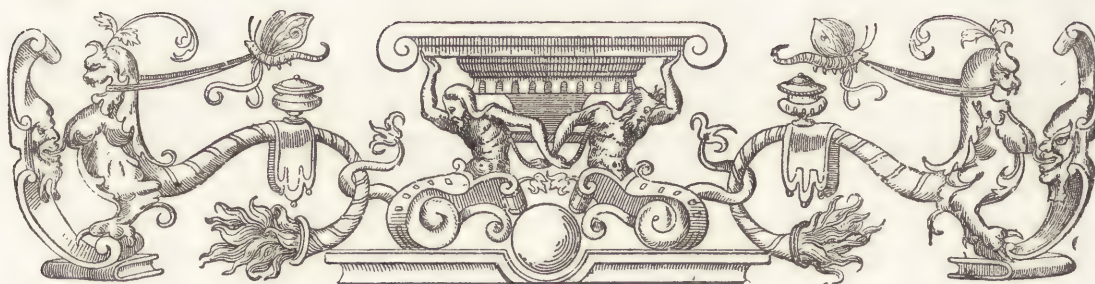
Om het antieke aanzien van het paleis te verhoogen, heeft de schilder een aantal vensters met zuiltjes in tweeën verdeeld, een constructie welke hij zal ontleend hebben aan de tegenwoordige Rolzaal, welke ook hem bekend zal geweest zijn als ouder dan al de overige gebouwen.

Uit het bovenstaande blijkt dat men niet te doen heeft met een getrouwe afbeelding. Mocht intusschen twijfel rijzen, of het wel het Haagsche Hof is geweest dat de schilder voor den geest zweefde, dan is er een bijzonderheid welke allen twijfel wegneemt; vóór de Ridderzaal ziet men een beer (*ursus ferox*) aan een ketting liggen. Het denkbeeld om hier zulk een beest te plaatsen kan alleen opgekomen zijn bij iemand, die den Haag bezocht had. Het is toch bekend, dat gedurende langen tijd die van Utrecht verplicht waren jaarlijks een beer, dat is een mannetjes-varken, aan den Graaf ten geschenke te geven; dat dier werd dan eenigen tijd aan een ketting op het Binnenhof tentoongesteld, tot groot vermaak van de Haagsche jeugd, welke het met allerlei scheldwoorden overstelpde, en tot groot verdriet van die van Utrecht, welke door dat gejoel zich erg getergd voelden. Wat de oorsprong van dit jaarlijksch geschenk mag geweest zijn, is onzeker, maar dit staat vast, dat het als een teeken beschouwd kon worden van 's Graven vorstelijke waardigheid.

BOUTS zal gedacht hebben, dat het passend was ook in het paleis van Keizer AUGUSTUS zulk een symbool van souvereiniteit te laten zien, maar een gewoon zwijn kwam hem te vulgair voor, en zich beroepende op de dubbele beteekenis van het woord „beer” heeft hij een *ursus ferox* geschilderd.

Het is wel jammer, dat onze Regeering in 1870, toen deze zeer fraaie schilderij met de galerij BRENTANO-BIRCKENSTOCK te Frankfort verkocht werd, niet getracht heeft haar voor het Mauritshuis te verwerven. Maar in 1870 dacht niemand er aan, onze kunstmusea aan te vullen.

CORNELIS VAN OVERSTEGE

DOOR

J. L. VAN DALEN.

SEDERT ROEMER VISSCHER zijne *Brabbelingh* uitgaf, is bij vele Hollandsche dichters der 17^e eeuw een groote lust tot het schrijven van puntgedichten op te merken. Met HUYGENS aan het hoofd, zien we GERARD BRANDT, JEREMIAS DE DECKER, JAN VOS en anderen met zekere voorliefde 'het epigram beoefenen, en nu eens wordt aan dezen, dan aan genen de naam van *Hollandschen Martialis* geschonken. Maar ook onder de Dordtsche poëten vindt men iemand, die bij den Latijnschen puntdichter vergeleken wordt, nl. CORNELIS VAN OVERSTEGE.

Mr. ADRIAAN VAN NISPEN schreef onder zijn beeltenis:

*„Heer OVERSTEGE hier: die om kort-scherpe taal,
in Holland werdt benaamt den tweeden Martiaal”,*

en Mr. JOHAN VAN SOMEREN schreef van hem: „*Soo schatert hier Oudt-Dordrechts Martiaal,*” terwijl J. CABELJAU zei: „*Het is of Martiaal weér uit syn graf verrees,*” en: „*Gij zijt een Martiael in kortheit en in stof*”.

In de volgende bladzijden willen wij nagaan, of die lofdichters recht hadden zoo over hunnen tijdgenoot te oordeelen. Vooraf ga eerst een en ander over

den persoon zelf. Veel is over hem niet geschreven. In BALENS *Beschryving van Dordrecht* wordt hij genoemd onder de „Geleerde Mannen van Dordrecht,” met vermelding van zijn waardigheden, werk en portret. Mr. JACOBUS SCHELTEMA wijdde een bladzijde aan hem in het derde deel, derde stuk van zijn „*Geschieden Letterkundig Mengelwerk*” (blz. 130). Dr. G. D. J. SCHOTEL breidde dit bericht uit in een artikeltje in de *Vaderlandsche Letteroefeningen* van 1848, blz. 403—408. Sedert werd dit, meer of minder beknopt, overgenomen in verschillende woordenboeken als VAN DER AA, KOBUS en DE RIVECOURT enz. Er schuilen evenwel enkele onjuistheden in.

„CORNELIS VAN OVERSTEGE”, zegt Dr. SCHOTEL, „*was een afstammeling uit een deftig Dordtsch geslacht, dat aanzienlijke regeeringsposten bekleedde.*” Het is waar, dat er een Dordtsch regeeringsgeslacht van dien naam bestaan heeft. Men behoeft de schepenenlijst bij BALEN slechts op te slaan, om te zien, hoe menigmaal PIETER, JACOB PIETERSZOOM, ADRIAEN, JAN VASTRAATZOOM en HUGO PIETERSZOOM VAN OVERSTEGE in de vijftiende en zestiende eeuw den Dordtschen Schepenstoel bezeten hebben. In de tweede helft der zestiende eeuw komt de naam te Dordrecht nauwelijks meer voor. Ik vond nog vermeld tusschen 1553—54 CLARA VAN OVERSTEGE en CORNELIA VASTRAETSDR. VAN OVERSTEGE. Indien dit geslacht hetzelfde is als dat van den dichter, dan is het waarschijnlijk door de troebelen der zestiende eeuw achteruitgegaan. Het verliet Dordrecht en vestigde zich elders, o. a. te Dussen. Het geslacht voerde volgens een oude lijst van wapenbeschrijvingen, berustende in de bibliotheek der gemeente Dordrecht „drie swarte gaende gansen of eenden, 2 boven 1 onder op een veld van silver”. Op zijn portret in zijn dichtbundel voert VAN OVERSTEGE drie papgaaien of valken (?) 2—1 naar *links* ziende en een hartschild, waarop een ossekop, terwijl op de Wapenkaart der Oudraden of Vroedschappen door Mr. W. VAN DER LELY de drie zwarte vogels, zeker geen ganzen, eenden of valken, naar *rechts* zien, en het hartschild van goud en de ossekop rood is. Wat nu het juiste wapen is, kan ik niet beslissen. In het *Armorial général* van RIETSTAP wordt opgegeven: „*d'argent à trois oiseaux de sable, à l'écusson d'or, en abîme chargé d'un rencontre de boeuf de gueule*”. Een schepenzegel van een der VAN OVERSTEGE's is mij niet bekend. Het komt mij voor, dat de teekening op het portret foutief moet geweest zijn; waarom zou men anders het wapen uit de koperen plaat geslepen hebben?

De vader van CORNELIS VAN OVERSTEGE was geen geboren Dordtenaar. Hij was geboren in 1589 (bij zijn verkiezing tot Acht in 1637 wordt opgegeven dat hij 48 jaar was) en bij zijn huwelijk te Dordrecht, 13 April 1614 heet hij

„GUILLAUME VAN OVERSTEEGH WILLEMSZOOM VAN DUSSEN”. Hij trouwde toen met MARIA DE WITT, geb. 11 Mei 1589, dochter van CORNELIS DE WITT en JACOMINA VAN BEVEREN. Uit dit huwelijk werd in Juli 1616 een dochtertje CORNELIA geboren, maar de moeder stierf reeds 21 Juli 1616 in het kraambed. Bij de doopacte van het kind werd de volgende nota aangeteekend: „*Dat dit kindt van WILLEM VAN OVERSTEGE na het overlijden van sijne huisvrouw op begeerte van de grootemoeder JAQUEMYNTKE DE WIT, genoemd is geworden MARIA, 't welck sij begeert hebben, dat alhier gestelt soude worden pro memoria*”. Het kind overleefde de moeder niet lang: 8 Juni 1617 overleed het reeds.

WILLEM VAN OVERSTEGE hertrouwde 16 Augustus 1619 te Oosterhout met BARBARA VAN RYEN, dochter van JOHAN, schout en kastelein der vrije heerlijkheid *Oosterhout* en N. (CORNELIA?) MEULEN. Uit dit huwelijk werden, voor zoover ik kon nagaan, 3 kinderen geboren: nl. MARIA, gedoopt Jan. 1622, maar zeer jong overleden, daar WILLEM VAN OVERSTEGE in het kohier van het hoofdgeld van 1622 alleen vermeld wordt met zijne vrouw en dienstbode; CORNELIA, gedoopt Juni 1623, den 15 Nov. 1648 te Dubbeldam gehuwd met den notaris CORNELIS VAN BIJWAERT, en CORNELIS, gedoopt Januari 1626. Deze laatste werd volgens eigen getuigenis op tweeden Kerstdag (1625) geboren; in een vers aan juffrouw ENGEL MOLENSCHOT, die twee jaar ouder was dan hij, zegt hij:

„Op d'eersten Kersdach, als den Engel quam verkonden
Aan d'Herders op der Aard'
't Geboorte van ons waard'-
gen Heylandt Jesus Christ', en ik, kort na die stonden,
Juyst op den tweeden dagh, door mijn vruchtbare moeder,
Naast Godt den Albehoeder,
Het leven hier genoot,
Een tweeden Engel dit haar herder doen ontbood”.

De oude WILLEM VAN OVERSTEGE, was door zijn eerste huwelijk in den kring der regeerende Dordtsche familiën opgenomen, en zag zich weldra met een aantal waardigheden en ambten bekleed. In het op hem door zijn zoon vervaardigde grafschrift, heet het, dat hij „*t Zedert 1622 Schepen was van Zuid-holland¹⁾ en in Dordregt; en des-wegen Hoog-heemraad van den Alblasser-waard, Water-graaf in den Neder-waard, Dijkgraaf, Hoog- en dijk-heemraad in verscheide Polders, Penninkmr. van de H. S. en B. Waarden, etc.*” Bij gebrek aan lijsten kunnen we dit alles niet controleeren, maar zeker is, dat hij van 1634 tot 1638 onder de Goede Lieden van Achten voorkomt, dat hij in 1638—39, 1645—46 en 1651 tot de vijf bij de Schepenen gevoegde Raden behoorde, en in 1652 en

) bedoeld wordt Mansman van den Hove en Hooge Vierschaar.

53 Schepen was. Kort daarna moet hij overleden zijn, maar de juiste tijd is nog niet bekend. Zijn grafschrift luidt:

„Al quam syn' Stamm' nu op, nu neder,
Dat sijn' en elkx Geslagten zyn gewoon,
Werd wel beknel't, gevelt een' ceder,
Gelyk een Rijk, een Koning, Kroon en Troon;
God, die 't lot gaf, kan 't anders geven,
En d'afkomst doen in staat, in eer en meer',
Als hy of sy oit was, herleven:
Naer droeve lugt en zugt, herkomt bly weêr.”

Van VAN OVERSTEGE's jeugd weten we weinig of niets. Hij schijnt de *Illustre school* zijner geboorteplaats bezocht te hebben, wat o. a. blijkt uit zijn kennis van het Latijn, maar aan de academie heeft hij niet gestudeerd. Dat er onder de in zijn gedichten genoemde Dordtsche jonge dames verscheiden zijn, op wie hij korter of langer tijd verliefd was, is wel zeker. Welke betrekking hij bij zijn eerste huwelijk uitoefende, wordt niet vermeld. Na den dood van zijn vader volgde hij dien op in een aantal van diens bedieningen. Zoo vinden we hem als Watergraaf in den Nederwaard, Dijkgraaf op den grond van de Myle en de Crabbe, in den Zuidpolder van Dubbeldam, Heemraad van Oud-Dubbeldam en den Merwedepolder, Hoogdijkheemraad van Mijsheerenland van Moerkerken, enz. Eerst in 1660 werd hij door de Staten van Holland tot Mansman van den Hove en Hooge Vierschaar van Zuid-Holland benoemd, nadat hij gedurende enkele jaren op de nominatie had gestaan. Acht of Schepen is hij niet geweest, misschien wel tengevolge van de groote affiniteit tot andere leden der regeering als CORNELIS VAN BIJWAERT, gehuwd met zijn zuster MARIA, HUGO REPELAER, gehuwd met MARGARETHA COOLS, WOUTER COOLS, gehuwd met LUCIA REPELAER.

VAN OVERSTEGE is tweemaal gehuwd geweest. Den 14 Febr. 1649 staat in het trouwboek der Geref. gemeente aangeteekend:

„CORNELIS VAN OVERSTEGEN WILMSZON, *j. m. en* JOHANNA COOLS
ARNOLDUSDOCHTER, *j. d., woonende in 't Steversloot, beide van*
Dordrecht.

proclamatie Dubbeldam.

In margine: *hebben bescheit, om op den 7en Martij 1649 tot Dubbeldam*
te trouwen.”

JOHANNA COOLS was de dochter van ARNOLDUS COOLS en EVA DIRKSDR.
Van zijn erotische poëzie, tot juffrouw COOLS gericht vóór zijn huwelijk
Oud-Holland, 1907.

heeft VAN OVERSTEGE een aantal staaltjes bewaard: o. a. „*Aan juffrouw JOHANNA COOLS op zeker Boek haar E. begiftigt*, dat niet veel beteekent. Aardiger is: *Onnoodige bekommring aan dezelve; hoe op eenige maan- en starrelooze avonden in 't duyster mijn weg vonde*”:

„Vergeefs bekommert gij, Meuffer, uwe zinnen,
Hoe dat ik mag mijn weg in 't nare duister vinnen,
Als Maan of Starr' en blinkt aan 's Hemels gulle-tent:
Want schoon ik niet en sie Dianaas fakkels blaken,
Uws oogjens helle gloed mij doet door d'avond raken,
Die als twee starretjens mij stadig zijn omtrent.”

Verder nog:

Aan dezelve.

„Gewenschte COOLTJEN, 'om wiens lieve smaakvermaak
Ik zugte dag en nacht, en daar ik staag na haak',
Hoe lang zult gy, ô roem en bloem van alle Cooltjens
Toe houden nog de bloem van ziels- en lighaams-hooltjens?
't Is lang genoeg: het lang-gesloten eens ontsluit,
En geeft 'er stede 't hert' waarmede gy vrybuit,
Dan kan 't gesloten deugd, en vreugd, aan myne jeugd doen,
Daar 't nu niet, als met smert, kan 't hert en ongeneugd voên”.

Het huwelijk van den dichter werd door verscheidene Dordtsche poëten bezongen, en deze verzen werden door den auther in zijn bundel (bl. 77—88) opgenomen. Er zijn verzen onder van KAREL VAN NISPEN VAN AARDRIJK (EERTRYCKE), een latijnsch vers van BERNARD PANDELAART, Med. Doctor, een van S. VAN HOOGSTRATEN, een zonder naam, een van MATTHYS BALEN. Veel bijzonders omtrent het bruidspaar houden ze niet in; het zijn de gewone lofgalmen bij zulke gelegenheden klinkend. Alleen in het niet geteekende vers wordt gezegd, zeker met dieperen zin,

„Hoe OVERSTEGE

Oit ymand was, hij voelt de Min 'er vlam,
't Werd zagt en dwee, dat eerst was stuurs en gram,
En 't wild' en wulps werd zedig, mak en tam,
O! veile wegen!”

MATTHYS BALEN zong:

„Godt wil U geven Wel-gepaarde
Sijn rijken zegen op der aarde,
En dat de twist hier nooit en woont:
Maar dat de zoete en zaalge Vrede,
U Huis bestraal', U zaal betrede,
En 't Dons met olyfbladen kroont.”

Doch het huwelijksgeluk was van korten duur.

Hij woonde in bij zijne schoonmoeder EVA DIRKSDR., wed. ARNOLDUS COOLS, in het Steegoversloot. Uit het Kohier van den 200^{en} penning over 1652 blijkt, dat deze voor 111^c £ was aangeslagen, welk bedrag bij doleantie te voren op 145 £ gesteld zijnde, werd gebracht op 250 £. VAN OVERSTEGE's aanslag bedroeg slechts 30 £.

JOHANNA COOLS bracht den 5^{en} Juni 1650 een dochttertje ter wereld, dat 15 Juni d. a. v. MARIA gedoopt werd.

De vader wijdde aan deze gebeurtenis een vers, omdat op dienzelfden dag

„..... als sy waar in 't licht gebrogt,
Gaf aanstonds laatsten ademtogt
(Die ley van koortze ziek te bedd')
Van 's Moeders zyd' haer Moey ALETT';
En dat tot wonder aller Lien,
Gewoon Godts werken aan te zien”,

waaruit hij de conclusie trekt:

„Wij zijn als blaren van een' boom
En als de baren van een' stroom.”

en de bede uit:

„Geef Heer vooral, dat uit deez' daad
Ik en dit kind met volgend' zaat,
Dogh leeren, hoe het met den staat
Van 's menschen dood en leven gaat.”

Dit laatste ondervond hij spoedig. De leden der familie COOLS schijnen allen van teere gezondheid te zijn geweest, en VAN OVERSTEGE's echtgenoot in het bijzonder. Nadat zij in het begin van December 1651 wederom een dochttertje het leven had geschonken, dat 9 December d. a. v. ELIZABETH werd gedoopt, overleed zij in Maart 1653, misschien wel na een bevalling, en werd den 24sten dier maand begraven.

In het Register der dooden staat aangeteekend: „24 Maart 1653 een baer voor de vrou van CORNELIS VAN OVERSTEGH in het Steeghoversloot; viermael luyen”.

De weduwnaar, die op het portret zijner huisvrouw gezongen had:

„Dus is mijn tweede ziel, mijn eerste ander Ik,
Getroffen naar het leven.
D'aanschouwer niet en blik
Op schoonheit, die natuur of haar de konst kon' geven:
Maar op het deugden-schoon, dat in haar wezen praalt.
Dus vrouw' en maagd pronkt milder,
En deftiger bestraalt,
Als 't werrik der natuur, 't of konst-werk van een schilder,”

schreef nu het volgende vrij koude grafschrift:

„JOHANNA COOLS van ouds uit 't huis van Lek en Bergen,
Rust hier in eer en deugd; Godt heeft de ziel' te bergen:
Die geve haar de rust van 's hemels heerlijkheid
De kroon 't genaden-loon den zijnen weggeleit”.

Een der beide dochttertjes, die hem overbleven, MARIA, werd volgens Dr. SCHOTEL in een klooster te Antwerpen opgevoed, hetgeen zoo euvel door den kerkeraad werd opgenomen, dat hij VAN OVERSTEGE het H. Avondmaal ontzegde. Een onderzoek in de actaboeken van den kerkeraad geeft over deze zaak geen nader licht. De naam VAN OVERSTEGE komt er niet in voor. Waarschijnlijk heeft Dr. SCHOTEL op VAN OVERSTEGE toegepast, wat tot een ander behoorde.

Na den dood zijner vrouw werd OVERSTEGE ernstig ziek, zooals blijkt uit een gedicht van KAREL VAN NISPEN:

„De ware Deugd aan alle kant benepen
Werd nooit door 't tal van rampen overheerd,
Tuig Dordregt, want dijn waarden OVERSTEGE
Tot wiens verderf den Hemel scheen bereid
Met al 't gestarnt, heeft al die tegenheden
En ziek' en Dood, (wie weet de wederspoed,)
Manhaftig wederstaan, syn kloeke zinnen,
En wakk're geest, behielden d'Overhand,
Zo dat syn glans en Adelyke Zeden
Roemwaardig blijken”.

Hij bleef tot October 1654 weduwnaar en trad 17 October 1654 te Utrecht in het huwelijk met ELISABETH LE PETIT, oudste dochter van Mr. JACOB LE PETIT, bewindhebber van de Oost-Indische Compagnie ter kamer van Amsterdam,

„gesproten uit de ranken van Fransche en Utrechts bloed”.

De huwelijksaanteekening in het trouwboek te Dordrecht luidt:

„4 October 1654. D'heer CORNELIS VAN OVERSTEEGH heeren WILLEMSZ.,
Watergraeff in de Nederweerd, wdr., van Dordrecht, woonende in't Steversloot,
ende joffr. ELISABETH LE PETYT, j. d. van Utrecht en aldaer woonende.
p. schrijven van Utrecht. in margine: „hebben bescheyt ontfangen op den 17en
van October 1654 om tot Utrecht te trouwen”. In den bundel gedichten wordt
evenwel gezegd, dat het huwelijk „den 9 van Wynmaant 1654 bevestigt” werd.
Het is ons niet bekend, hoe VAN OVERSTEGE aan die Utrechtsche schoone, die,
blijkbaar haar grafschrift op CAROLUS RYKWAERT van Remonstrantsche gevoelens
was, gekomen is, want uit de minnedichten aan haar gericht, vernemen we niets
daaromtrent.

Hij schreef aan haar: „*Aan juffrouw ELISABET LE PETIT over het begiftigen van myne Poezy. Dezelve, Op zeker myn van haar Ed vertrek. Dezelve, Op haar Ed Van. Dezelve mij verhalende eenige (van) Haar Ed Poezy, enz.* (blz. 24—30), waarin hij haar vereert met namen als *Amstels Sonn, mijn schoone Sonn, mijn Puik-idé, vermogende Diaan*, en telkens speelt met haar naam PETIT.

Ook de bruiloftsverzen op zijn tweede huwelijk, werden in den bundel gedichten opgenomen. Nu hadden JOHAN VAN SOMEREN (in het Latijn), CORNELIS DE BEVEREN, C. WTTENBOGAART, Medisch Doctor, KAREL VAN NISPEN, ADRIAAN VAN NISPEN, MATTHYS BALEN, GOSUINUS VAN DUYN en een paar ongenoemden de lier gesnaard.

VAN OVERSTEGE's tweede echt bleef kinderloos. In een Naschrift achter zijn gedichten zegt hij zelf:

„Hier hebt gij, Lezer, nu van alle stoffe wat,
En ook van Man en Vrouw, en zoo gij komt te vragen,
Waarmé bekommert dogh de vrouw haar herssensvat?
't Waar beter voor haar huis en kinders zorg gedragen;
Zo dient tot antwoord' op Uw wel-gevoerde reën,
Lyfs-vrugten heeft haar nog den Hemel niet geschonken
Des dit haar kinderen en kinder-bezigheen;
Van Geestelikke geest en Goddelyke vonken,
En schoon den nyd haar byt, sy byten niet weërom;
Dan die den Vader en syn kinderen, will raken,
Die happen weder toe, en tonen haar niet stom;
Dat hy Poetisch pryst, dogh kristelik moet laken”.

CORNELIS VAN OVERSTEGE smaakte ook niet lang genot van zijn tweeden echt. Hij overleed 19 October 1662 en werd den 20 d. a. v. begraven, blijkens het grafboek: „*Den 20en een baer bij de Mattesteygert voor hr CORNS. VAN OVERSTEEGH twee mael luyens en wapen 14 gul.*”

Hij woonde toen in de Wijnstraat bij het Groothoofd naast het huis van ds. CHRISTIAAN VAN DEN HATERT, predikant te Papendrecht.

Of hij toen nog gehuwd was met ELIZABETH LE PETIT, of dat deze toen reeds overleden was, weten we niet zeker. Van ELIZABETH wordt nergens melding gemaakt; noch haar overlijden, noch haar vertrek naar elders is te vinden.

Maar zeker is, dat op 9 October 1662, dus *tien* dagen vóór den dood van den dichter, in het doopboek staat aangeteekend:

CORNELIS VAN OVERSTEGE en ANNA ZALSWIS tk. PETRA.

Van dit echtpaar vond ik het huwelijk of het doopen van andere kinderen niet vermeld. Ik kan dus niet beslissen, of deze CORNELIS VAN OVERSTEGE een ander persoon was dan de dichter. Is dit niet het geval, dan moet ELIZABETH

LE PETIT zeker in den loop van 1661 overleden zijn en werd het derde huwelijk niet te Dordrecht gesloten. Maar dit zijn slechts gissingen, omdat niet bekend is ook, hoeveel kinderen VAN OVERSTEGE heeft nagelaten.

Zijne nalatenschap was niet schitterend. Daar er onmondige kinderen waren, autoriseerde de Weeskamer haren Secretaris en Administrateur DIRK VAN HERWIJNEN met adjunctie en bijwezen van een der Weesmeesteren zich te vervoeegen ten huize van den overledene, om te maken staet en inventaris van sijne nagelaten goederen, maar de heeren verklaarden een week later, „*dat aldaar alles zóó duyster ende verwart was, sonder eenige de minste aenteykeninge,*” dat de heer BERCK den Secretaris had belast den sleutel van het Comptoir bij hem te nemen en de Heeren Weesmeesteren aan te dienen, hoedanigh de saeke aldaer was gelegen. Veertien dagen daaraan werd den heeren HUGO REPELAER, WOUTER COOLS en CORNELIS VAN BYWAERT als naaste verwanten van den overledene aangezegd, op den naast toekomenden rechte dag voor Weesmeesteren te compareeren, om gehoord te worden over de gelegentheyte ende staet van Zar CORN^s VAN OVERSTEGE.

Inmiddels was SAMUEL VAN DER HEYDEN, onder borgstelling van zijn vader JOHAN VAN DER HEYDEN en CORNELIS VAN ZEVEDER belast met den ontvang van de verponding van de landen in den Mylpolder nog uitstaande en verkreeg HENDRIK VAN SLINGELAND, Secretaris van Dubbeldam en de Myl „*soodanige papieren als in den boedel van OVERSTEGE bevonden werden, rakende den ambachte van Dubbeldam en de Myl.*” (5 Dec. 1662.)

Hoe het verder met den verwarden boedel gegaan is, komt men niet te weten. Alleen werden 9 Maart 1663 in St. Jorisdoel het huis te Mijlwijck en het huis op Puttershoek, aan VAN OVERSTEGE toebehoord hebbende, verkocht, en 24 Mei d. a. v. het woonhuis in de Wijnstraat voor f 2200 aan zekeren HENDRIK WILLEMSZ getransporteerd, terwijl in Juli door de administrateurs van den boedel werd verklaard, dat de schulden meer dan de baten belooopen zouden, waarom de administrateurs aan het gerecht werden geadresseerd.

Maar aan de desolate-boedelkamer is de nalatenschap toch niet vervallen; daarvoor hebben de Heeren HUGO REPELAER, WOUTER COOLS en CORNELIS VAN BYWAERT zorg gedragen. Zij dienden 21 Dec. 1666 bij het Gerecht een request in, waaruit blijkt, dat „*eenige bedenckelijckheyt nopende het adeeren ofte repudieren van den boedel was gevallen, dat het Gerecht drie Commissarissen over den boedel had benoemd en de reeds genoemde curatoren de schulden, sooverre de effecten condon strecken, betaald hadden*” en dat ze rekening en verantwoording van hun administratie hadden gedaan.

’t Is nu zulcx, zegt het request verder, *buyten ervaringe dat den voorschr. boedel meerder bevonden wert belast te sijn als wel vertrouwt wierde, soodat*

daeraen doch niet al te kort komen ende of welgemelte kinderen van considerabele middelen syn gedient en het derhalven wel redelijk is, dat van harentwege Sorge wiert gedragen tot bewaringe van d'eer van haar vader zals boedel ende bijgevoige van haer self, soo hebben de vertoonders echter niet willen off derven over sich nemen 't voorschr. tekort uyt der gezeyde kinderen middelen te voldoen, maer syn te rade geworden hen deswege te adresseren aen Ued. Achtb. versoeckende, dat derselver goede geliefte zij hen vertoonders te autoriseren omme uyt de middelen van de voors. kinderen de resterende schult van haer Vader zals mogen voldoen, de vertoonders dienaengaende verleende acte van volcomen decharge," etc.

Het Gerecht verleende een gunstige beschikking en alzoo werd de goede naam der familie door de voogden gered.

VAN OVERSTEGE'S dochter, MARIA, huwde 5 April 1672 met den heer JOHAN SNELLEN, doctor in de medicijnen, die echter reeds in Juni 1673 overleed. Verder is van MARIA geen spoor meer te ontdekken.

Hare zuster ELISABETH VAN OVERSTEEGH was zeer gegoed, blijkens haren aanslag in den 200sten penning, die f 90.— bedroeg; zij overleed ongehuwd te Dordrecht in Mei 1721.

Van verdere leden der familie VAN OVERSTEGE vindt men na dien tijd te Dordrecht geen melding meer gemaakt. Of CORNELIS VAN OVERSTEGE „ontvanger van den Adelyken Stigte van Senwynen" in Gelderland, die, volgens een grafschrift van den dichter, overleed „toen 't licht waar nauwlijks aan zen schynen", een neef van hem geweest is, kon ik niet nagaan. Maar zeker is, dat te Dussen de familie VAN OVERSTEGE nog later in de 17^e eeuw wordt aangetroffen o. a. zekere JOOST VAN OVERSTEGE als pachter van landerijen van CORNELIS VAN BEVEREN te Dordrecht.

Na deze levensbijzonderheden komen we tot den dichter en zijn werk zelf. In 1661 gaf hij uit: C. VAN OVERSTEGE, Poëzy, Wereldlijke en Geestelijke. Tot Dordrecht Ter Drukkerij van GILLIS NEERING tegenover de Lomberde-brug int Jaar 1661. Op het titelblad staat het drukkersmerk van GILLIS NEERING, een over de zee zwevende faam die „Altijt Neering" uitbazuint en een lauwerkrans in de hand houdt. Het thans zeer zeldzame boekje in klein octavo bevat een fraai gegraveerd portret door G. G. FENA. De koperen plaat werd later bij de uitgave van BALENS *Beschrijving van Dordrecht* wederom gebruikt, nadat het wapen in den linkerhoek er uitgeslepen was, en berust thans op het *Museum Oud-Dordrecht*. Het boekje is opgedragen aan DIRK VAN ZEVENDER, Schout der *Vrijheid van Rozendaal en Nispen*, een bloedverwant van den dichter. Uit

die opdracht blijkt, dat de bundel is een tweede en vermeerderde druk van een vorigen. Ondanks alle nazoeken heb ik den *eersten* druk niet kunnen ontdekken. Mogelijk wordt er op gedoeld in het vers „*Aan ELISABETH LE PETIT over het begiftigen van mijn Poezij*”:

Tot een toegang van U gunst,
Schenk ik U dan eerst dees' kunst:
Zie niet op de slechte gift,
Maar op de opregte drift
Van een toegenegen hert,
Daar z'u mé geoffert wert.” (blz. 25.)

Hoe het ook zij, die eerste druk schijnt niet zeer gunstig beoordeeld te zijn, want in de opdracht van den tweeden vaart VAN OVERSTEGE nog al heftig uit tegen „*die vijzers, waanwijzers, alle dingen misprijzers.*” Overigens is die opdracht nog al eigenaardig, omdat zij evengoed in vers- als in proza-vorm zou kunnen gedrukt zijn, b. v.

„*Lievers | en met meerder liefde Gerievers, | der liefelijke en lieve Rijme-
rijen, | mag ik lijen, | als naar 't rechte pit | en wit | doelen | haar gevoelen |
te spreken. | Leken | wiens geest indien der eenige in haar woont, | wert betoont, |
meest door streken, | en treken | om de slegte, | en opregte | hier te beschimpen, |
ontglimpen | en alles verdoemen | en ontroemen, | uitgenomen de gebreken | daar sij
in steken, | moeten wij hiertoe onwaardig noemen.*” enz.

Het bundeltje bevat verder als voorwerk een aantal lofverzen, als van den Dortschen Schepen Mr. ROELAND DE CARPENTIER (latijn), CORNELIS DE BEVERE, JOHAN VAN SOMEREN, een ongenoemde, T. VICTORIJN, J. CABELJAU en JOH. OSORIN S. S. Thl. Cnd. Het moet ons bepaald verwonderen, dat mannen als de drie eerstgenoemden hier de loftrumpet staken, en zelfs durfden beweren:

„Ten spijt van Nijdt en Tijd
Sal u d'onsterflijckheijdt
Omvoeren in Triomf bij de Nakomelingen,
Endelen tot U Loon,
U zangen aen de Goon,
Die eeuwigh op haer Toon U Lofdigth sullen singen.”

Waarschijnlijk hebben zij de verzen van VAN OVERSTEGE beter verstaan dan wij, of ze niet gelezen.

De bundel is verdeeld in de volgende afdeelingen:

- I. *Fuffer-plichten*, pag. 1—42.
- II. *Bruidlofs-digten*, pag. 43—104.
- III. *Verscheide lofdigten*, pag. 105—144.

IV. *Verscheide punt-digten*, pag. 145—166.

V. *Verscheide Geestelikke gedigten*, pag. 167—200.

VI. *Geestelikke Gedigten van ELISABETH LE PETIT, huisvrouw van C. VAN OVERSTEGE*, pag. 201—223.

De eerste afdeeling *Juffer-pligten* doet ons den kring van getrouwde en vooral ongetrouwde dames zien, met wie de dichter in kennis stond. Onder die verzen zijn er zeker gericht aan die, met wie hij later in den echt getreden is. Het komt mij voor, dat de versjes waarin AMARILLIS genoemd wordt, bestemd waren voor JOHANNA COOLS, en die waarin sprake is van ROSELIJN voor ELISABETH LE PETIT.

Hij vatte die met eenige andere aan mej. C. S., M. H., W. N. I. M. tezamen onder den titel van *Poëtische Minne-driften en sin-begrippen aan verscheide Juffers en meest bemomt onder den naam van Amarillis en Roselijn*. Daaronder zijn wel aardige stukjes, b. v. *Aan juffrouw C. S., komende in de kamer, daar ik van een koortze siek leggende, door haar te zien, straks beterde*.

„O! hebbe dank dyn oog, dat zo hoog-kragtig daal-
d'Op mij, uw minste slaaf, och! dat die flikker-blikken
My mogten staag verquikken,
Geneester van mijn pijn,
Gy moest' des herts Godin en ik U dienaar zijn.”

Aan juffrouw M. H., hoe in dezelve kamer rustende, haar Beeldnis daar hangende mij door een spiegel staag in 't oog quam.

„Terwyle dat ik lag in ziektes hoogste ellende,
Quam in het Spiegelglas
M'een gunstig aanschijn wende,
'T beeld van haar die niet min schoon dan Vrouw CYPRIAS was.
O! Spiegel, dat gij mogt dus stadig voor mij hangen,
Al quam met hare schigt.
De dood mij zellefs prangen,
Gij hieft mijn leven, door U levend makend licht.”

Maar die aan *Amarillis* zijn de talrijkste; hij raakt nooit uitgeput, haar schoonheid te roemen; op haar zingen, haar blozen, den dauw van haar lippen enz. maakt hij spitsvondige rijmen. Zoo ook op *Roselijn*.

Deze bezat een hondje, *Roosje* geheeten en dit beest maakt hem menigmaal jaloersch:

„Hondje, die het Rozemondje,
Lekt, en bekt, van Rozelijn;
En wêer met een aardig vondje,
Weet in haren Schoot te zijn.
Mocht mij zulken luk gebeuren,
En ik 't hebben naar mijn Wensch,
Ik wou nooit mijn lot betreuren,
Hondje t'wezen voor een mensch.

Onder de Dordtsche juffers, aan welke hij verder zijne hoffelijkheden offert, behooren: MARGARETHA DE VRIES, LEVINA DE VRIES, CORNELIA VAN DER MEER, JACOMYNA VAENS, CLARA DE WITT, ENGELTJE MOLENSCHOT, ELISABETH COOLS, PETRONELLA GEVERS, JUDITH ASCH VAN WYCK, ADRIANA SCHOOR, CORNELIA VAN ESCH, MARGARETHA BOOT. Vooral de beide eerstgenoemden komen verscheidene malen in zijn verzen voor, zoodat het schijnt, of zijn verliefdheid op haar gericht is geweest. Zij waren zusters, dochters van AARNOUD DE VRIES en HELENA DE VRIES THOMASdr. MARGARETHA moet van buitengewone schoonheid geweest zijn. OVERSTEGE maakte een vers op haar naam, in de beteekenis van „parel,” op haar geestig zingen:

„Maar zij, wanneer s'ontbind haar zoete tover-stem,
De Goden trekt tot haar, en dwingt de stervelingen.”

op haar schilderij:

„Hier heeft 't pinceel vertoont de aardige Margriet,
In alles net besneên.
Wie dat 'er dus besiet,
Ziet PALLAS, CYPRIS, JUN' ook alle drie meteen.”

Maar hij klaagde ook bij haar afsterven:

„Hier leit u gulle Son', ontstraalt van hare gloor,
Hier leggen (daar gij zo wêergadeloos op stoffen)
All' haar bevallighêen tot aard-verrotte schoften;
Die uitgekipte stem', daarmêe zij tot gehoor
Kon trekken onze ziel' vā bovenaardsche vreugd,
Die vliegt, ach leider! dus met eenen asem henen;”

en haar grafschrift luidde:

„Noit Ooster-peerel heeft in zulken glantz ontfonkt,
Als Deez' met lighaam 't graf, en ziel 't gestarnt' oppronkt.”

CORNELIA VAN DER MEER was de dochter van MR. ABRAHAM VAN DER MEER en MARIA VAN DEN CORPUT en trouwde 30 Juli 1659 met NICOLAAS VIVIEN, raadpensionaris van Dordrecht.

JACOMYNA VAENS, dochter van den schepen en later thesaurier CORNELIS VAENS, huwde met SYMON VAN SLINGELANDT in April 1654.

CLARA DE WITT, dochter van JOHAN DE WITT en ADRIANA VAN HEDIKHUYSEN, huwde met 's dichters vriend JOHAN VAN SOMEREN 18 Sept. 1646, maar overleed reeds 5 Febr. 1647. VAN OVERSTEGE roemde haar, omdat zij in zijn gedichten „*licht en glans*” vond:

„Soo licht is in mijn dicht, ô aller-klaarste klaarheit!
 Is 't niet van eiger glans, maar Klara in der waarheit
 Her-koomst het uit het licht dyn's klaren oogenstraul;
 Die soo mijn dicht verlicht, met syn verplichte luister,
 Is 't wonder? neen: want zelfs ben ik als heel in duister,
 Zoo haast 'k d'heldre blik mis' van dat soet onthaal.”

en hij schreef voorts nog een vers te harer gedachtenis:

„Een KLAAR' en WITTE Roos van BATTUS nauw geplukt,
 Te tijdigh in haar tijdt ontijdig weggerukt,
 Leit hier ontklaart, ontwaart van haar klaarwitte gloor.
 Vraagt yemant wie het waar? Het waar' de Nymph Licoor.”

Het zou ons te ver voeren van al die Dordtsche juffers nog meer op te halen. Sommige duidt hij maar met initialen aan of voornamen, b.v. C. S., M. H., W. N. I. M., *juffr* . . . , J. P., ANNA, M. VAN M., CORNELIA, zonder dat men kan gissen, wie er mede aangewezen worden. Maar dit is zeker, uit de afdeeling juffer-plichten leert men, dat de Dordsche dames vele schoonheden en deugden moeten bezeten hebben, en dat de jonge VAN OVERSTEGE een groot vereerder ervan geweest is.

Ook tot dames van hooger en huize richtte hij zijn verzen nu en dan, bijv. tot de echtgenoot van Jonker ADRIAEN VAN DER MYLE, PETRONELLA VAN WASSENAER VAN DUIVENVOORDE, tot jonkvrouw ELISABETH VAN DER NAT VAN 'S-GRAVENAMBACHT, ISABELLA NELSON, PETRONELLA GEVERS, enz.

De tweede afdeeling *Bruidlofs-digten* bevat verzen op het huwelijk van CORNELIS DE BEVEREN en ADRIANA VAN WOUW, 5 Febr. 1658, van MR. ADRIAAN VAN HEUREN, *gezeit* HOREN en MARGARETHA LE PETIT, waarschijnlijk een zuster van OVERSTEGE's tweede vrouw, 25 Maart 1659, van HUGO REPELAAR, heeren ANTHONISZ en MARGARITA COOLS, van WOUTER COOLS en LUCYA REPELAAR, van WOUTER COOLS en KLARA DE BOUFKENS, van KORNELIS VAN BYWAARD en KORNELIA VAN OVERSTEGE, van WILLEM DE WITT en ANNA PISSET, van GOVERT DE WITT en MARIA VAN RAVESTEIN, 16 Juli 1658, van SAMUEL VAN HOOGSTRATEN en SARA (VAN) BALEN, 18 Juni 1656, van PIETER DE WITH en HASYNA COSTERS, van DIRK EMONDS en MARGARITA DE WITH, op een ongenoemd paar, benevens de verzen van anderen op het eerste en tweede huwelijk van den dichter. Veel meer dan de gewone zegenwensen en loftuitingen op de echtparen vindt men hierin niet. Van de een zingt hij:

„Nu heeft hij 't scheepjen uit de zee
Gebragt aan een behoude Ree”;

werkt dit beeld verder uit en zegt dan:

„Gij zyt nu meester van de boot
Men zag daar wezen noit piloot
In d'allerminste nood van dood.”

Menigmaal zinspeelt hij reeds op de verwachte telgen, b.v.

„Des willen zij te nagt den Ander' zo bekoren,
Dat m'een gewenscht begin hier binnen 't jaar van ziet.”

Soms wil hij wel eens aardig zijn, b.v. in:

Raadsel aan den Bruidegom:

„Een dinkxken zonder gom, Heer Bruigom, is op d'aard'
Een Dingitjen, dat niet dan lieve zoetheid baart;
Niet dat de vrijer-lien verschaft of kooft verleenen,
Bemint of 't van haar werd: de Doghters in de beenen
Is 't aangename kost: 't zijn adren, zeenwe'en vel,
Een die het heeft geproeft weet 't niet dan al te wel.”

Maar genoeg over deze rubriek, die alleen van historisch belang is te achten.

De afdeeling *Verscheidc Lofdigten* bevat een bont allerlei van bijschriften op personen van allerlei rang en stand als op KAREL II, KAREL GUSTAAF, FREDERIK VAN HOLSTEIN, WILLEM FREDERIK VAN NASSAU, voorts op JOHAN MAURICE DE CASTILLEIOS, jonker JOHAN VAN DER STREPEN, ds. JACOBUS BORSTIUS, ABRAHAM DE BEVERE, ADRIAAN VAN BLIJENBURG, JOHAN en JACOB VAN MEEUWEN, MATTHYS POMPE VAN SLINGELAND, JACOB VERVOREN, MICHEL VAN RYEN en MARTINA PYLL, JOHAN DE VRIES, GERARD PAU, enz. Voorts volgen hier de lofverzen die OVERSTEGE schreef in werken van tijdgenooten, b.v. *op de nog niet uitgegeven Poezy van Mr. GOVERT VAN SLINGELAND*, heeren BARTHOUDSZ, pensionaris van Dordrecht; *op het uitgeven van de Vergode Wiegzang van Mr. CORNELIS VAN DER STAY COLIBRAND*, aan Mr. ADRIAAN VAN NISPEN *over de vertalinge van de Konstantinopolitaansche Reize van den kaizerlikken Gezand BUSBECQ*, en *op de vertalinge van syn Ed. Spaansche Diana*, *op de onuitgegeven Poezy van den Hooggeleerden Heere JORDAAN M. D.*, Aan D. DIONISIUS SPRANKHUIZEN *over synne verhandeling van de Geestelikke Bataillie ofte voorbereidinge tegens den laatsten viand de dood*, Aan JACOB BORSTIUS *over het uitgeven van syn boek, genaamt Raad tegens de eeuwige Dood* enz. Ook eenige grafschriften en verzen op schilders als ADRIAAN BEELDEMAKER en JACOMYN, vindt men hier.

Op de Nieuwe Beurs van Dordrecht, gesticht 1659, schreef hij:

„De Beurs van Amsterdam, (de peerel van Europe,
De krone van ons land) en staat hier niet te zien.
Wij hebben niet te min tot meerder voorspoed hope,
't Beginn voor eerst is goed, en 't verder kan geschien.”

Thans komen we tot de afdeeling, die hem den naam van Hollandschen Martiaal deed verwerven. Dat hij door den eersten druk zijner verzen sommigen reeds aanstoot heeft gegeven, blijkt wel uit zijn voorafgaande versjes:

„Die my, myn Poezy, belagt met haat en smaat,
Schreeuw' dat de gall' hem berst, en gaap vry als een oven;
Dan denk', dat ik hem weer belaggen kan en loven,
Door heel de wereld, en zo lang de wereld staat.”

en verder:

„Veragters wie gy zyt, die wilt myn Rym onteeren,
Het zy met rêen, of neen, ik ben er mé te vrêen;
Des, op dien voet, U wêer mag op de teenen trêen:
Dus, hebben gy, en wy, als vrunden, ons begeeren.”

Vooraf geeft hij een verklaring van een Punt- en steek-digt:

„Een Puntdigt, dat en raakt maar even in het vel;
Een steekdigt, met syn staart, steekt als een slang zo fel,
Die t'ongeaft, van mij, mijn Poëzy dan spreken;
Hier werden met den punt of slangestaart gesteken.”

In deze afdeeling berispt hij *de hedendaagsche Ouden Adel-snorkers en egter de Ridderschap van ST. MICHEL om belagkelijk gering geld kopende,*

„Maar, die zo onwaard zyn dien halzeband te dragen,
Gelyk een Zogg' of Dogg' het Edele gesteent;
En die zo snorken op haar' Adel oud van dagen,
Op deze Ezel-lien heb ik dit vers gemeent.”

Hoogmoed, vooral van dames, die zich „verruwen en blanketten,” schijnschoonheid, schijnheiligheid, opgeblazenheid, enz. moeten scherpe woorden hooren.

Op de letterzetting *J. H. S.* beteekenende in het Latijn „*Jesu Honoranda Societas*,” staande voor de kloosters van eenige wijde van Jezus, schreef hij:

„Hoe kan op Nederlands deez' letteren hier uiten?
Leze ik van vore, ik lees', jou heiloze Schavuiten;
En zo van agteren dezelve spellen wil,
Sy haten Jesum zegge ik weder door een gril.”

Kieskeurig is hij in zijn puntgedichten vooral niet; vele staaltjes, die wij vies zouden noemen, zijn uit deze afdeeling samen te lezen. En fijn geestig, zooals bij HUIJGENS vele invallen zijn, kan men de meeste andere niet noemen. Het volgende is zeker navolging van den geestigen Hagenaar:

De wereld is vol druk,
Een Drukker zou het drukken,
Indien hem niet gelukk',
Zig zelf voor mij te drukken;
Maar Drukker, 't waar geen pijn,
Als het mij weêr gelukte,
Dat gij stond achter mijn,
Als ik eens voor u drukte.

Dit viezigheidje duwde hij een drukker toe, „*zijn vers uit waandruk voor het mijne drukkende.*”

Niet minder onkiesch is het versje, dat hij aan een „*half ingenomen Dordrechtsche Maagd*” schreef „*over die daad haar roodschamig vertonende*” of aan een *kus weigerende Bagijntje*.

En waar hij meer zedelijke onderwerpen behandelt, is hij soms plat: b.v. *Op het geluk*:

„Verscheiden is 't geluk, nogtans, so loopt het rond,
En yder krygt syn deel, hier in de wijde wereld.
Den een begeel-vuult gaat, den anderen bepeereld,
Den eenen valt in 't goud, een ander in den....”

We besluiten met de aanhaling van een paar betere proeven:

Aan mijn Berispers.

„Vraagt ymand, is deez' Man dus zuiver in syn daan,
Dat hy elk een bestaat hier op syn seer te steken?
O Neen, al mede gaat bezwangerd met gebreken,
En al berispende, raak ook syn selven aan.”

Aan dezelve.

„Die mij wel weêr een streek keunt uit de panne geven,
Dat wezen zou gevolgt, gelijk is voorgegaan:
Ik zal 't u danken, als 't so geestig werd gedaan,
Dat 't mede brengt vermaak, en leer tot beter leven.”

De algemeene indruk van zijn puntgedichten kan niet zeer gunstig zijn; zij zijn over 't algemeen te veel naar den kant van het onwelvoeglijke; evenwel blijkt duidelijk, dat het den dichter niet te doen is om de onzedelijkheid te bevorderen, maar juist om ze door scherpe voorbeelden aan de kaak te stellen. Dat hij daardoor vele vijanden gemaakt heeft, is zeker. Waarom zou hij anders zoo

uitgevaren hebben tegen de *Veragters van zijn puntichten*, tegen een manzieke, zeggende de *Poëten niet veel met het hoofd bezwaard te zijn*, tegen eenige leken, zeggende de *Poëten gek te wezen*, tegen een veragster der *Poëtische schriften*, tegen een oud wijf, roepende, dat het *vairzen maken geen getrouwde Mans meer past?*

Hij wilde den zedenmeester tegen zijn tijdgenooten spelen, spaarde daarbij niets en niemand, maar drukte zich niet altijd even duidelijk uit. 't Was zooals VAN SOMEREN schreef:

„Roept ymant uyt: Ontfout den rechten zin,
Ick roep weerom: Hier sitten kruymen in,
Geen Hooffsche Kock oyt open schotels send,
't Is al bedeckt, waer ghy u ooge wend.”

Maar we kunnen het JOH. OSORIN niet toegeven, wanneer hij schreef:

„Uw' geestigheden geven luyster;
Sy toonen ons een groot verstand,
Dat als een hellen diamant,
Te klaarder flickert in het duyster.”

De laatste afdeeling noemde VAN OVERSTEGE *Verscheyde geestelikke gedigten*. Uit de *inleidinge* blijkt, dat de puntichten enz. werk waren van vroegere dagen:

„Ik die voorheenen hebb' mijn snaren laten dreunen
Op dart'le werelds deunen,
Mijn' Rijmen aan geleid
Tot boertery, gevry, en enkel ydelheid,
Slaa hier een ander' toon! daar moet eens uit gespeelt zijn.
Gedansen en geeft zijn,
Getrommelt en gefluit,
Geholle-solle-bolt, totdat het eenmaal stuit.”

De betuiging, dat hem die tijden leed zijn, gelooven we maar half, omdat hij, meende hij ze werkelijk, die eerste verzen wel ongedrukt had gelaten.

VAN OVERSTEGE is echter in de geestelijke poëzie een ander man geworden. Waardoor? vraagt men. Hij zelf geeft het antwoord:

„Door d'opgeheven roede,
Die Godt ons 'tonzen goede,
Laat daaglijks wonder zien.”

Uit geheel die inleiding spreekt een vrome gemoedsgesteldheid:

„Dit maakte mij geree'
Het roer te wenden, om te zeilen naar de kuste,
Daar 't eeuwig is in ruste
Bij d'een'gen waren Godt,
Daar eer en wijsheid vol, en niemand is tot spot.”

En wat geeft nu deze afdeeling? Allereerst eenige gebeden: *Morgen- en Avondgebed, Gebed voor den Eten, na den Eten, het Gebed des Heeren, Salomons Gebed*, alle uitbreidingen van bekende gebeden. Voorts *Morgenzang, Avondzang, Middagsang voor den Eten, na den Eten, Noodzang, Zugtzang voor een zieke ziel*, een berijming van den 100^{en}, 113^{en} en den 6^{en} psalm. Dan volgen nog een *Gebed in aanvechtinge, een gebed voor den Bedriegelijken schijn der menschen*, benevens eenige verzen van anderen aard als: *Een valsche tonge, Ongestadige werelt, Ongestadige Vrunden, Kort Nieuwjaardigt, 't Lof der deugtzame Vrouwe, Deugds Zege-zang*, enz.

Hierin mist men wel de zoogenaamde puntigheid der puntdichten, maar vele gedeelten hebben daarentegen iets verdienstelijks, al zijn ze immer didactisch. Dat was nu eenmaal het kenmerk der Dordtsche poëten; didactiek zat hun allen in merg en been, en poëzie zonder leering scheen hun zelfs onbestaanbaar. De meeste dezer gedichten zijn van te langen adem, om er een in zijn geheel aan te halen, en dit zou toch noodig zijn om te staven, wat we beweerden.

Over de gedichten zijner tweede echtgenootte zullen we hier niets zeggen. VAN OVERSTEGE'S werk heett ons reeds lang genoeg beziggehouden, en ons in 't algemeen geen hoogen dunk van zijn aanleg gegeven. Bezien we zijn verzen uit taalkundig oogpunt, dan moeten we erkennen, dat hij er wel slag van had in weinig woorden veel te zeggen, en dat zijn woordscheppend vermogen hem nimmer in den steek liet. Hij koppelde en leidde af, dat onze tegenwoordige schrijvers er soms jaloersch op konden zijn. Kan *gelukkig* hem niet dienen, dan neemt hij *lukkig*; staan lidwoorden hem in den weg dan ruimt hij ze op:

„*Als schijnvrind vrind zo vind, zijn vrind dan haastig vlied.*” Woorden als *verkranken* (krank worden) *ontstrikken, swindig*, komen slechts bij hem voor. Maar tegenover goede eigenschappen staan, wederom slechte, n.l., dat de volzin soms geen slot of zin heeft, dat de samentrekkingen gezocht of ongeoorloofd zijn, enz.

Alles te zamen genomen, moet ons eindoordeel over de gedichten van VAN OVERSTEGE niet zeer gunstig luiden. Had hij door zijn bruilofsdichten, zijn jufferpligten en lofverzen ons niet een groot aantal gegevens over velen zijner tijdgenooten verschaft, we behoefden heusch niet rouwig te zijn geweest, als hij zijn punt- en geestelijke dichten in handschrift had gelaten. Thans kunnen zijn verzen hoogstens als historisch materiaal dienen.

DE UTRECHTSCH E BEELDHO UWER COLYN DE NOLE EN ZIJN GESLACHT

DOOR

MR. S. MULLER Fz.

UTRECHT moet in de middeleeuwen wel een centrum geweest zijn van artistieke productie in Noord-Nederland: de stad met hare tallooze kerken en kloosters kan werk gegeven hebben aan vrij wat meer kunstenaars dan andere steden van bescheiden omvang. Toch spreekt de faam niet van eenige kunstschool, die hier in de middeleeuwen haren zetel zou hebben gehad. Het is waar, dat de herovering van den kostbaren reliekschrijn van St. Frederik de kunstkenner op het denkbeeld heeft gebracht, dat het goudsmidsbedrijf te Utrecht in bijzondere eer zal zijn geweest. Ik geloof terecht; maar het is te betreuren, dat eerst de toevallige omstandigheid, dat de reliekschrijn te voorschijn kwam, de stad gerehabiliteerd heeft: immers reeds de middeleeuwsche bescheiden van het Smedengild schijnen op hetzelfde feit te wijzen ¹⁾. Wie weet, of het met andere kunsten niet evenzoo gesteld is? De producten der Utrechtsche schilderkunst vóór SCOREL zijn grootendeels te niet gegaan of onkenbaar geworden; het Antwerpsche museum bevat nog eene merkwaardige schildering uit de St. Janskerk van 1363, en onder

¹⁾ Zie: OVERVOORDE en JOOSTING, De gilden van Utrecht. II p. 410, 414, 418, 422, 427 (ordonnantien van den raad voor de goudsmiden dd. 1382(?), 1433, 1471, 1490 en 1507).

de schatten van het Aartsbisshoppelijk museum zal wel een en ander schuilen, dat van hier afkomstig is. Maar met zekerheid weten wij daarvan niets. Toch hebben hier kunstenaars van naam geleefd en gewerkt. In de oude rekeningen ontmoeten wij telkens leden van de familie VAN SCHAYCK, die in de middeleeuwen zich blijkbaar heeft toegelegd op zeer verschillende takken van kunst en kunstnijverheid. Een van de leden dezer familie, EERST VAN SCHAYCK, schilderde in 1496 eene nieuwe tafel voor het hoogaltaar van den Dom; zijne kunst werd dus voornaam genoeg geoordeeld, om te prijken op de allereerste plaats van het land, het hoogaltaar der kathedraal. Waar zijn de werken van dezen beroemden kunstenaar en van zijn artistiek geslacht gebleven? Het Nederlandsch museum bezit eene schilderij van eenen naamgenoot van den grooten EERST, afkomstig uit de St. Pieterskerk: denkelijk een kleinzoon, die niet in zijne schaduw staan kon. Men verhaalt, dat een ander altaarstuk van EERST VAN SCHAYCK uit Utrecht, dd. 1600, berust te Lugo bij Ravenna¹⁾, en in het begin der 17^e eeuw droeg ook de Utrechenaar GOERT VAN SCHAYCK eene prent der St. Pieterskerk te Rome op aan den gezant der Aartshertogen bij het pauselijk hof. Maar verder weten wij niets! Niet gelukkiger zijn de Utrechtsche beeldhouwers geweest, die toch reeds door den Dombouw alleen, die met tusschenpoozen de geheele latere helft der middeleeuwen gevuld heeft, naar Utrecht gelokt moeten zijn. Ook onder hen moeten voorname kunstenaars gescholen hebben: de vier heiligenbeeldjes, die in het begin der 15^e eeuw geplaatst werden in de St. Mariakerk, maken in het Stedelijk museum nog altijd de bewondering der kenners gaande. En niemand behoeft zich meer te verwonderen over de bijzondere distinctie der kapiteelen van het Heilige Graf in den Dom, sedert het gebleken is, dat de maker daarvan door den bisschop zelven werd waardig gekeurd, om als Dombouwmeester op te treden. Maar het werk der Utrechtsche beeldhouwers, door de beeldstormers gedecimeerd, is verwaarloosd, weggeworpen: hun werk is verdwenen, hunne namen zijn vergeten. En slechts bij zéér groote uitzondering kunnen de enkele overblijfselen der Utrechtsche kunst in verband gebracht worden met een der namen, die de oude rekeningen voor ons bewaard hebben.

In deze verdrietige omstandigheden moet het waarlijk een buitengewoon geluk heeten, dat ik over de in het hoofd genoemde beeldhouwersfamilie, die van de eerste helft der 16^e tot in de 17^e eeuw te Utrecht in eere was, niet alleen vrij wat verhalen kan, maar ook, althans van hare twee beroemdste leden, volkomen authentiek werk kan aanwijzen.

¹⁾ Eene teekening van Hercules, door hem vervaardigd in 1594, berust in het Prentkabinet te Darmstadt. (Vriendelijke mededeeling van den heer E. W. MOES.)

De stamvader van het geslacht is „COLYN DE NOLE beeltsnyder”, die in de stedelijke rekening van 1553/4 geboekt staat voor eene betaling, hem gedaan van „dat hy in deser stadts huysinge van Lichtenberch in den jare van 49 werkende (was) aen de beelden ende hoofden, die aldaer deur ordonnantie van Mr. JOHAN VAN SCHOERL, canonick van sunte Marie, gemaickt worden totter triumphie van de incompste van den prince van Hyspanie”. Nogmaals komt hij voor in de rekening van 1552/3, die mededeelt, dat hij „duer beveel van den oversten gemaict ende geleverd heeft gehadt een patroen, waernae hy presenteerde een schoersteenmantel te maicken in de nye camer van Cleyn Lichtenberch”, — eene moeite, waarvoor hem bij raadsbesluit twee ponden werden toegelegd ¹⁾. Van den bedoelden schoorsteenmantel is afkomstig een groot gebeeldhouwd fries, dat bewaard wordt in het Stedelijk museum. Maar ik durf niet te verzekeren, dat het ook naar Mr. COLYN's tekening is bewerkt: immers eene post in de rekening van 1553/4 vermeldt, dat Mr. WILLEM VAN NOORT, „deser stadt metselryemeester”, 42 pond ontving, „uuyt sake hy duer aanbestedinge van den burgermeesters ende anderde cameraer gemaickt ende geset heeft voer Lichtmisse anno 54, die schoersteenmantell mitten toebehoeren, staende in de nyewe camer van Cleyn Lichtenberch, genoemd nu der stadt wijnhuis” ²⁾. Naar het schijnt, is het dus de stadsarchitect VAN NOORT, die ook kort geleden den rijk gebeeldhouwden gevel van het stadhuis had opgetrokken, geweest, die het fries uitvoerde, wellicht naar de tekening van zijn concurrent, die toen met eene fooi van twee pond werd afgescheept. Maar al is dus de Utrechtsche schoorsteen denkelijk geen authentiek werk van COLYN DE NOLE, ik kan ander werk van hem aanwijzen, dat, naar het mij voorkomt, volkomen authentiek is en ook beroemder dan het Utrechtsche stuk. Immers reeds in 1543 had een Utrechtsche beeldhouwer, die zich Mr. COLYN VAN CAMERYCK noemde, het prachtige schoorsteenfries gebeiteld ³⁾ in de Kampensche schepenzaal, dat wij allen kennen en dat hiernaast is afgebeeld. Dat wij hier denzelfden persoon voor ons hebben, die zich tien jaar later COLYN DE NOLE noemde, komt mij, wanneer wij overwegen, hoe ongemeen 's mans voornaam was, geheel niet twijfelachtig voor: het is geheel onaanneemelijk, dat zich tezelfder tijd in eene niet zeer groote stad als Utrecht twee beroemde beeldhouwers met dienzelfden ongemeenen voornaam zullen bevonden hebben. En indien wij dit aannemen, dan werpt 's mans vroegste vermelding tevens een welkom licht op de geschiedenis van den kunstenaar: de Utrechtsche beeldhouwer met zijn Fransch-klinkenden naam was dus inderdaad

1) Kameraarsrekening. 1552/3 fol. 58vs.

2) Kameraarsrekening. 1553/4 fol. 53vs.

3) NANNINGA UITTERDIJK, Kampen. p. 94.

een Waal, afkomstig van de Fransche grens, uit Kamerijk¹⁾. In de kerke-rekeningen wordt 's mans naam nog nu en dan genoemd: zoo reeds in het volgende jaar [(1544/5) voor het snijden van „aensichten ende dolmesgens” in de Buurkerk²⁾. Maar het heeft weinig belang de lijst zijner kunstwerken samen te stellen, nu die toch verloren zijn.

Meer weten wij van zijn zoon, Utrechtsch beeldhouwer als hij. Zeer dikwijls wordt deze in de stukken vermeld, nu eens als Mr. JACOB COLYN, dan weder als Mr. JACOB DE NOLE, slechts een enkele maal (in zijn grafschrift) voluit als „JACOB COLIN DE NOLE, beeltsnyder”. In de lijst der Utrechtsche beeld-snijders van 1569 wordt JAECOP COLLYN³⁾ vermeld als busmeester van het gild⁴⁾. In hetzelfde jaar was het „Mr. JACOB DE NOLE”, die het nieuwe Sacramentshuis in de Buurkerk vervaardigde, nadat het oude zonder twijfel door de beeldstor-mers was vernield⁵⁾. En in 1580, toen Utrechts aartsbisschop FREDERIK SCHENCK VAN TAUTENBURG overleden was, was het weder JACOB COLIJN, die op last van de executeurs van den prelaat „een patroon van een sepulture” vervaardigde⁶⁾. De tijdsomstandigheden hebben waarschijnlijk verhinderd, dit ontwerp uit te voeren; althans de kapel naast de sacristiedeur van den Dom, waar de prelaat begraven werd (thans een berghok in de kosterwoning) bevat zulk eene tombe niet⁷⁾. Doch voor deze teleurstelling worden wij op zeer bevredigende wijze schadeloos gesteld. Immers in VAN DER MONDE's *Tijdschrift voor geschiedenis van Utrecht* (1844 p. 87) staat vermeld, hoe de zonen van den heer van Amerongen, GOERT VAN REEDE, in 1608 kibbelende over de erfenis hunner ouders, verklaarden, dat „parthyen vader in zijn leven by eenen Mr. JACOB COLYN (hadde) doen houwen in steen sijn tombe ende ligchaem, verheven van der eerden, met sijn quar-tieren verchiert, alsoff hy een banderheer ware geweest, om 't Amerongen in de kerck gestelt te worden”. Heer GOERT overleed in 1585: vóór dien tijd is

1) Dat het dorp Kamerik in het sticht Utrecht zou bedoeld zijn (zooals inderdaad gegist is), is geheel onaannemelijk, reeds wegens den Franschen naam van den kunstenaar.

2) DODT, Archief. VI p. 313.

3) „JAECOP COLLYN off JAECOOP DYE OLLEY”; ik giste vroeger, of men hier verstaan mocht: JACOPO DI ORLEY, dus geïtaliseerd volgens de toenmalige mode der artisten.

4) MULLER, Schildersvereeningen te Utrecht. p. 61 noot.

5) DODT, Archief. VI p. 316. (De maker van het Sacramentshuis wordt in de rekeningen der Buurkerk beurtelings Mr. JACOB COLYN en Mr. JACOB DE NOLE genoemd.)

6) DODT, Archief. IV p. 48.

7) In de 18e eeuw heeft men gemeend, deze tombe te herkennen in de anonyme zwart-toetsteen tombe van bisschop GUY VAN AVESNES (overleden 1317). KRAMM (Levens. I p. 258) verklaart bescheidenlijk, dat „het hem voorkomt, dat het geheel (dezer tombe) van vroegere kunsttype moet zijn,” en acht het dan ook „zijs inziens zeer gewaagd, deze tombe voor het werk van JACOB COLYN te houden.” O sancta simplicitas! De aarzeling is kostelijk, vooral in den mond van den kunsthistoricus KRAMM, die zich zoo bijzonder aanmatigend kon uitlaten

GRAFMONUMENT IN DE KERK TE AMERONGEN,
(GOERT VAN REEDE EN ZIJNE ECHTGENOOTE)
door JACOB COLIJN DE NOLE (ca 1580.)

GRAFMONUMENT IN DE KERK TE AMERONGEN,
(GOERT VAN REEDE EN ZIJNE ECHTGENOOTE)
door JACOB COLYN DE NOLE (ca 1580.)

dus de tombe met zijn beeld gereed gemaakt; waarschijnlijk *niet lang* voor dien tijd, want de grafkelder der VAN REEDE'S lag voor op het koor, en het is niet aannemelijk, dat de heer van Amerongen een zoo omvangrijk monument, als de tombe moet geweest zijn, voor op het koor geplaatst zal hebben, zoolang er kans was, dat dit gevaarte den blik op het altaar zou beletten. Veeleer zal hij het koor, door de plaatsing van het groote monument in het midden daarvan, als grafkapel zijner familie hebben ingericht, toen, bij de invoering der hervorming in 1580, het altaar vervallen was: tusschen 1580 en 1585 zal dus de graftombe tot stand gekomen zijn.

Ik zeg: tot stand gekomen, hoewel KRAMM, die de geschiedenis verhaalt, dit betwijfelt. Toch had hij niet behoeven te twijfelen: de tombe heeft inderdaad op het koor gestaan, en hij staat er zelfs sedert eenige dagen weder. KRAMM zelf zag in 1837 het beeld van den heer van Amerongen, aan welks identiteit hij echter twijfelde,—zeer ten onrechte, want de gelijkenis van den voorgestelden persoon is treffend¹⁾. En het daarbij behoorende beeld van 's mans echtgenote, vrouw GEERTRUYD VAN NYENRODE (overleden in 1605), is later uit den grond weer te voorschijn gekomen met eenige andere fragmenten der tombe, die bewijzen dat het grafmonument zeer omvangrijk moet zijn geweest, voorzien van eene rijk versierde steenen overhuiving boven de op de tombe liggende beelden²⁾.

Althans één groot werk van JACOB DE NOLE kunnen wij dus met zekerheid aanwijzen. Maar nu wij daaruit zijn stijl en behandelingswijze hebben leeren kennen, was het mogelijk, met voldoende zekerheid ook andere werken van zijne hand op te sporen.

Het Stedelijk museum van Utrecht bevat verschillende fraai in steen gebeeldhouwde schoorsteenfriezen, die wellicht de grootste schat der verzameling zijn. Toen ik met de Amerongsche fragmenten kennis maakte, trof mij aanstonds de groote overeenkomst in stijl en behandeling der beelden met vier dezer mij goed bekende stukken. En toen ik mijn gevoelen mededeelde aan den heer A. PIT, die wel de beste kenner onzer oude beeldhouwkunst is, bleek deze geheel van hetzelfde gevoelen: gesteund door zijne autoriteit, meen ik derhalve mijne gissing met vertrouwen te mogen publiceeren, zoo niet als absolute zekerheid dan toch als eene zéér aannemelijke attributie. Ik druk dus afbeeldingen van

1) Zie de geschilderde memorietafel van het echtpaar, blijkbaar bij de tombe behoorende, die thans op het kasteel Amerongen hangt. Nog duidelijker is de uiterst zeldzame zilveren penning op heer GOERT van 1556, waarvan een exemplaar berust in het Stedelijk museum van Utrecht.

2) De beelden zijn thans weder in het koor geplaatst op een eenvoudig onderstuk, waarin ook de fragmenten zijn vastgemetseld. Het fraaiste der fragmenten van het fries der overhuiving wordt met de beelden hiernaast afgebeeld.

de bedoelde schoorsteenfriezen hierbij af. De twee eerste friezen (met Salomo's recht en de geschiedenis van Suzanna), vroeger geplaatst in de rechtzaal van den bisschoppelijken officiaal en in de kapittelkamer van St. Marie, zijn merkwaardig, omdat, hoewel de bijzonderheden zeer verschillen, de voorstelling van beide stukken blijkbaar gevolgd is naar hetzelfde origineel ¹⁾. De steen van het fries uit de kapittelkamer is helaas wat verweerd. Het derde fries is afkomstig uit een groot huis in de Hamburgerstraat, dat zeker vroeger behoord heeft bij de daarachter gelegen Johanniter-kommanderij van St. Catharijne: immers deze beide heiligen komen op het fries voor. Het was wellicht de woning van den balyer en kan dan mogelijk nog besteld zijn door den balyer WOUTER VAN BYLER, die in 1558 getuigenis gaf van zijn kunstzin door zich op eene prachtige bronzen penningplaat te doen vereeuwigen door den beroemden graveur STEPHANUS VAN HOLLANT ²⁾. Zeker is dit niet: het jaar is voor JACOB DE NOLE vroeg genoeg maar het is toch mogelijk, want het vierde fries (fragment), atkomstig uit een huis in de Domsteeg, vertoont het wapenschild van een der vroegere bewoners, den kannunik ANTONIE VAN AEMSTEL VAN MYNDEN, die reeds in 1566 overleed.

Zoo is dus thans een belangrijk gedeelte van het oeuvre van JACOB DE NOLE met waarschijnlijkheid teruggevonden³⁾. Over zijn leven kunnen wij nog ééne belangrijke bijzonderheid mededeelen: BUCHELIUS vermeldt in zijne aantekeningen over de monumenten in de Utrechtsche kerken, dat in den noordmuur van de kerk der St. Paulus-abdij te zijnen tijde een grafmonument van Bentheimer steen te zien was, met portret en wapen en het volgende opschrift: „*Hier leyt begraven JACOB COLIN DE NOLE, beeltsnider, die sterft A° 1601 den 8 Meert*“⁴⁾.

Doch met hem stierf zijne kunst te Utrecht niet uit. Reeds spoedig vinden wij dan in de bescheiden vermeld WILLEM JACOBZON COLYN, blijkbaar den zoon van JACOB DE NOLE, die zich JACOB COLYN noemde, en beeldhouwer als zijn vader. Ook hij was in het schrijven van zijn naam eenigszins onzeker: „WILLEM COLYN,” ook „WILLEM COLYNS” laat hij zich noemen en verwaarloost dus zijnen familienaam geheel, terwijl zijne zuster, die zich ELISABETH JACOBS DE NOLE

¹⁾ Dit was dan ook aanvankelijk de hoofdreden, waarom ik ook het eerste fries (uit het officialaat) in de serie opnam: immers ik meende verschil in stijl te zien tusschen dit en de andere friezen. De heer PIT was echter van gevoelen, dat beide stukken aan hetzelfde atelier toegeschreven moesten worden. Bepaaldelijk bij het eerste fries constateerde hij groote overeenkomst met het werk van GERMAIN PILON.

²⁾ Zie den penning afgebeeld bij VAN LOON. I p. 26. (Een afgietsel is in het Stedelijk museum te Utrecht.

³⁾ Niet onmogelijk moeten ook aan hetzelfde atelier toegeschreven worden de talrijke prachtige steenen schoorsteenfriezen met renaissance-ornamenten in hetzelfde museum; maar daar ons het ornament van JACOB DE NOLE niet door een voorbeeld bekend is, zou de attributie geheel onzeker zijn.

⁴⁾ BUCHELIUS, Monumenta. fol. 71 vs.

SCHOORSTEENFRIES TE KAMPEN,
door COLYN DE NOLE VAN KAMERIJK, 1543.

SCHOORSTEENFRIEZEN IN HET UTRECHTSCH MUSEUM,
toegeschreven aan JACOB COLYN DE NOLE.

noemde, dien behouden had¹⁾. Reeds in 1604 komt hij voor als leverancier van eenig beeldhouwwerk aan het torentje van het stadhuis²⁾. En ook in de rekening van 1615/6 (fol. LIV) vinden wij twee posten van uitgaven aan „WILLEM COLYN steenhouwer” wegens leverantie van blauwen steen voor de Vischbrug en voor het houwen van twee steenen pilaren in het stadhuis. Van zijne positie bekomen wij een vrij wat minderen indruk dan van die van zijn vader: steenhouwer wordt hij herhaaldelijk genoemd. De fout lag toch niet aan hem, maar aan zijnen tijd: toen in 1611 de Utrechtsche kunstenaars zich afscheidden van de zadelmakers en een afzonderlijk gild gingen vormen, wordt WILLEM JACOBZ. COLYN het eerst genoemd onder de „beelthouwers ende antijsnyders.” Hij was dus stellig nog beeldhouwer, en in 1620 bracht hij het dan ook tot deken van het gild naast den schilder ADAM WILLAERTS.

Maar dat gild zelf was toen reeds bezig te ontaarden: de Reformatie had aan de beeldhouwerskunst haar eigenlijk terrein ontnomen: zoo waren de kunstenaars, onder den invloed der Renaissance, ontaard tot „antijsnyders”, artistieke meubelmakers, die in 1639 door de schilders uit hun gild werden gestooten. WILLEM COLYN beleefde deze schande van zijne collega's niet: in 1620, het jaar zelf dat hem op den dekenzetel gebracht had, is hij overleden³⁾.

Met hem stierf de beeldhouwersfamilie DE NOLE te Utrecht uit: als hij kinderen heeft nagelaten, dan hebben zij zich zeker gewijd aan andere beroepen, die in de 17^e eeuw in Nederland productiever waren. Dezelfde omstandigheden zullen allicht twee andere leden der familie reeds vroeger uit Utrecht verdreven hebben. Wij hebben gehoord, hoe de groote Utrechtsche beeldhouwer zich noemde JACOB COLYN DE NOLE; maar aangezien hij (zooals wel niet tegengesproken zal worden) de zoon was van den beeldhouwer COLYN DE NOLE, had zijn naam eigenlijk moeten luiden: JACOB COLYNS DE NOLE. Herinneren wij ons dit, dan is het zeer opmerkelijk, dat op het laatst der 16^e eeuw te Antwerpen leefden twee beeldhouwers, die de namen droegen van ROBERT COLYNS DE NOLE en ANDREAS COLYNS DE NOLE, blijkbaar gevierd, door VAN DIJK geportretteerd en makers van verschillende kunstwerken (de hoofdaltaren in de Antwerpsche kathedraal en in de kerk te Lier, en standbeelden in de kerk van S. Carlo Borromeo

1) Zij was toch wel zeker eene dochter van den beeldhouwer; want haar huwelijk met SYMON WITVELT, rector van het seminarie in de St. Paulus-abdij (Gifteboek der stad Rotterdam. 1608 October 8, p. 164) gaf zeker aanleiding, dat de oude beeldhouwer zich begraven liet in de kerk, waarbij hij blijkbaar bij zijne dochter had ingewoond.

2) Kameraarsrekening. 160 $\frac{3}{4}$ fol. CII: „WILLEM COLYNS steenhouwer betaelt d'somme van drye ende twyntich ponden, uuyt sake hy volgende d' aenbestadinge hem gedaen gemaect heeft een fondespits ende daeronder het stadts wapen, ende 't selve gestelt heeft op der Stadthuysinge op de plaets onder het horologium alsoock voorde steen, by hem daertoe geleverd, dus alhier, blijckende als vooren. 23 pont.”

3) MULLER, Schildersverenigingen. p. 128 noot 2.

en in de kathedraal te Antwerpen), bovendien leveranciers van aartshertog ERNST en van ALBERTUS en ISABELLA ¹⁾). Het ligt voor de hand aan te nemen, dat deze beide beroemde Antwerpsche kunstenaars jongere zonen zullen geweest zijn van den Utrechtschen beeldhouwer COLYN DE NOLE, die in het zuiden het werk gezocht hebben, dat zij in het hervormde Utrecht niet meer vonden. Is dit juist, (en ik houd het voor uiterst waarschijnlijk), dan kan de leeftijd der gebroeders daartegen niet als overwegend bezwaar worden aangevoerd; immers ROBERT kwam in 1594, wellicht niet jeugdig meer, in het Antwerpsche St. Lucasgild en overleed in 1636; reeds KRAMM heeft opgemerkt, dat zijn broeder en medewerker ANDREAS niet veel jonger dan hij kan zijn geweest. Belangrijk zou het zijn na te gaan, of het werk der Antwerpsche broeders nog eenige sporen vertoont van hunne herkomst uit het noorden ²⁾).

1) Zie: IMMERZEEL, Levens. II p. 265. — KRAMM, Levens. IV p. 1203

2) In dit verband is ook nog te noemen ALEXANDER COLIN, geboren in 1527 te Mechelen en overleden na 1601: hij is de maker van het beroemde praalgraf van keizer MAXIMILIAAN te Innsbruck. Ik zie echter geen reden, om hem met COLYN DE NOLE in verband te brengen.

AERNOUT ELSEVIER.

EEN NALEZING

DOOR

DR. A. BREDIUS.

IN „Oud-Holland” XIV deelde de Heer HAVERKORN VAN RIJSEWIJK een en ander mede omtrent den Leidschen schilder AERNOUT ELSEVIER, die tevens herbergier in den „gouden gecroonden Regenbooch” te Leiden was. Ik vond een paar gegevens, die het nog onbegrijpelijker maken, dat deze kunstenaar zóó onfortuinlijk in zijne zaken was, dat hij 1629 een curator over zijn boedel moest laten benoemen en in 1631 te Rotterdam zijn inboedel voor schulden moest doen verkoopen.

Toen zijne eerste vrouw 7 Maart 1626 overleden was, werd er een Inventaris opgemaakt, dien ik hier laat volgen, ook omdat de taxatie zijner schilderijen door de schilders VAN GOYEN en CORNELIS LIEFRINCK hier vollediger wordt weêrgegeven.

Men zou uit dit document moeten opmaken, dat JACOB PYNAS een trouw bezoeker van den „Regenbooch” geweest is, dus te Leiden gewoond heeft, en daar zonder twijfel met den jongen REMBRANDT in aanraking kwam.

Oud-Holland 1907.

Staet en Inventaris van den boedel van de E. AERNOULT ELSEVIER en d'eerbare MARIA SYMONSDr VAN SWIETEN za. ged. zyne eerste huysvrouwe. Voogden: BONAVENTURA ELSEVIER en SYMON VAN SWIETEN. Vier kinderen.

Het huis de gouden gecroonde Regenbooch (oostzijde Breestraat)	f 7600.—
Een huis Noordzijde houtstraat	1600.—
Een speeltuin onder Soeterwoude	300.—
De wijnen des boedels	500.—
De inschulden des boedels.	2696 — 9 —

Onder de „Quade schulden des boedels”.

PAULUS VAN SOMEREN (de schilder)	f 41.—
JACOB PYNAS	51 — 12 — 0
JAN VAN DE VELDE.	12.—

Hiervan is „niet off immers geheel weynich te verwachten.”

Er volgt zilverwerk en de schilderijen gepryseert bij Mrs. CORNELIS LIEFFRINCK en JOHAN VAN GOYEN.

Beneden in 't voorkamertgen:

5 lantschappen	f 24.—
--------------------------	--------

In 't voorhuys:

3 groote lantschappen gemaect van AERNOULT ELSEVIER. . .	f 84.—
noch 2 idem	28.—
een nacht van PINAS	30.—
Den Prins, Graeff Henrick en noch 2 stucken en een stuck van DANIEL VAN DER DOES	36.—

Op 't boven sydelcamertgen aen straet:

5 stuckges.	f 16.—
---------------------	--------

Op de Keldercamer genaemt de keucken:

4 groote lantschappen van ARNOULT ELSEVIER	f 64.—
8 stucxkens daeronder een van Mr. PIETER VAN VEEN . . .	31.—

Op de Grootte Camer:

Een groot stuck van WTTENBROUCK daerop geschildert is de historie van Jacob.	f 60.—
Een stuck van JACOB PINAS synde een Nebucadneser .	40.—
Een stuck van do., David en Barsabe	36.—
Een groot en gemeen lantschap van AERNOULT ELSEVIER	24.—
Noch 6 stucxkens, daeronder een van TINGNAGEL.	
2 banckettgens en 3 rondekens van AERNOULT ELSEVIER	25.—

Op d'achtercamer:

4 rondekens van AERNOULT ELSEVIER.	10.—
3 Tronyen.. . . .	7 — 10 —
Een stucxken van WTTENBROUCK	28.—
Een Moyses van PINAS	66.—

Op de voorcamer:

2 contrefeytsels van AERNOULT ELSEVIER en syn huysvrouw.
Noch twe dito van PAULUS VAN SOMEREN begonste con-
trefeytsels.

Een aengelegt paneel en 2 grote conterfeytsels op het gangetgen	5.—
--	-----

Op het boven sydelcamertgen:

Een Trony van AERNOULT ELSEVIER.

Alle schilderyen samen.	f 616 — 10 — 0
Hypotheken op zijn huis	„ 5783 — 9 — 0
Alle schulden bedragen te samen.	„ 8496 — 16 — 7
De bezittingen daarentegen	„ 15757 — 3 — 0
15 Dec. 1621 onderteekent AERNOUT ELSEVIER dezen Inventaris. ¹⁾	

De tweede vrouw van ELSEVIER was van goeden huize. Toen hij met haar 22 Oct. 1626, ruim zes maanden na den dood zijner eerste echtgenoot, in het huwelijk trad, werd verzuimd een staat hunner goederen op te maken. Dit gebeurde eerst 30 April 1628. Ik vond dien

Inventaris der goederen die CHRISTINA EVERAERTS, en hare kinderen, gewonnen by ERICK VAN BOETSELAER, in syn leven bouchouder van de

¹⁾ Not. L. VERGEYL, Leiden.

Fynantien van de Heere Prince van Orangie H. L. Memorie met haren eersten man heeft bezeten en in den boedel van haren tegenwoordigen man Sr. ARNOULT ELSEVIER heeft ingebracht.

Het is een kostbare inboedel met veel zilver, zilveren lepels, zoutvaten, schalen, hoog getaxeerde tafellakens, een menigte kostelijke kleederen, o. a. een „zijddamaste vlieger met een geborduurde borst met goud en swart satijn” (44 gulden), 2 VAN BOETSELAER's conterfeytsels enz. De prijseerster zegt onder eede, dat alles zooveel waard is en AERNOUT ELSEVIER bevestigt het in een afzonderlijke acte. Alles te samen heeft die inboedel een waarde van *f* 3612 — 12 — 0.

Het blijft raadselachtig waar ELSEVIER al dat geld gelaten heeft, ook waar zijne schilderijen gebleven zijn.

In een andere acte vond ik vermeld, dat TORRENTIUS, nu eens Monsieur, dan weër Dominé TORRENTIUS genoemd, voor niet minder dan *f* 484 — 18 — 0 in „de Regenbooch” verteerd had. 25 Febr. 1627, op het oogenblik of kort voor dat de arme TORRENTIUS¹⁾ te Haarlem wreed gepijnigd werd, machtigde ELSEVIER zijne vrouw dat bedrag te ontvangen. TORRENTIUS had het met CHRISTIAEN COPPENS en Monsieur SPIEGEL „ten sijnen huysen verteert.” Maar in Juni van dat jaar was van Monsieur TORRENTIUS reeds *f* 215.— ontvangen.

Terwijl de andere schilders behooren tot de „quade” schulden gelden de *f* 14.— die TORRENTIUS moet betalen tot de *goede* schulden!

Over TORRENTIUS later meer.

¹⁾ Onlangs gevonden hoogst merkwaardige documenten, die ik later hier hoop mede te deelen, doen mij meer en meer gelooven, dat deze schilder het slachtoffer van vijanden is geweest en op schandelijk onrechtvaardige wijze mishandeld werd.

Twée vleugels van een drieluik in het Rijksmuseum te Amsterdam

DOOR

J. TH. E. CANNEEL.

ONDER de vele voortbrengselen van oude schilderkunst in het Rijksmuseum te Amsterdam, vindt men onder No. 59 van den Catalogus van dat museum aangegeven:

„Twée vleugels van een Drieluik, bevattende de portretten van een aanzienlijk Burger en diens Echtgenoot, beiden in knielende houding.

Paneel van eikenhout, het beschilderde gedeelte van het paneel 86 centimeters hoog en 25.5 centimeters breed, terwijl de hoogte van het hoofd der grootste figuur op den voorgrond 11 centimeters bedraagt.”

Dit stuk dagteekenende uit de 16^e eeuw, werd met hulp der Vereeniging Rembrandt in 1894 door het Rijksmuseum aangekocht.

Eene photographische afbeelding daarvan is hierbijgevoegd.

Aanvankelijk was het niet bekend wie de beide personen, op de luiken afgebeeld, voorstelden, doch de familiewapens op de achterzijde der deuren voorkomende brachten licht in de duisternis.

Op die deuren komen voor de hier nader omschreven familiewapens, waaronder vermeld staat: Anno 1584.

Bij onderzoek bleken die wapens te behooren tot de familiën DE BROUCKERE en CANNEEL, waarvan, zoover bekend, laatstgenoemd geslacht nog te Brugge vertegenwoordigd wordt.

Bij het opslaan van „Bruges et le Franc ou leur Magistrature et leur noblesse par J. GAILLIARD” vindt men in Tome I pages 404, 409:

„DE BROUCKERE. Les armes de sable au chevron d'or, chargé au coté dextre et senestre d'une croix patée de gueules, au chef d'une quintefeuille du même, en pointe un lévrier d'argent collé de gueules, issant de l'écu au naturel.

JULIEN DE BROUCKERE, se maria d'abord à ELISE CANNEEL; ensuite à MARTINNE JANSSENS. Il décéda le 22 Décembre 1603 et était, en 1599, maître de la table des pauvres de l'église de Notre-Dame etc.”

In het Recueil héraldique van F. VAN DYCKE, vinden wij als wapen van de familie CANNEEL aangegeven:

„De sable, au chevron d'or, accompagné de trois étoiles à six rais du même, et brisé d'un poisson d'argent.”

Waar de op de luiken voorkomende familiewapens geheel overeenstemmen met die hiervoren beschreven, is het niet twijfelachtig en blijkt daaruit voldoende, dat de portretten in het Rijksmuseum te Amsterdam zijn van JULIAEN DE BROUCKERE en van ELYSABETTE CANNEEL, zooals zij genoemd worden in „Les Inscriptions funéraires et monumentales de la Flandre Occidentale par J. GAILLIARD”, onder Bruges, Eglise de Notre-Dame.

Deze beide portretten, waarin men de hand van een kunstenaar uit Brugge herkent, hebben deel uitgemaakt van een drieluik en gediend als deuren ter bedekking of afsluiting van het geschilderde middenstuk.

In de Koninklijke Bibliotheek te Brussel berust een werk getiteld: „Monumenten en Epitaphien der Parochiale Kerke van O. L. Vrouwe binnen Brugge door den erfridder CH. J. VAN TIEGHEM DE TEN BERGHE en TER HOYE SOENENS en J. GAILLIARD. Manuscrits S. II. 3623. 6”, bevattende eene afbeelding der schilderij; en in de Afdeeling: *Handschriften* wordt eene serie van cahiers betreffende al de epitaphiën in de Brugsche kerkgebouwen bewaard; in het cahier betreffende de *Onze-Lieve-Vrouwe* Kerk vindt men op bladzijde 45, op den naam CANNEEL, evenzoo de afbeelding van een drieluik met de opmerking:

„Deze schilderije heeft gehangen in de voorkercke.”

Op het middenstuk van dit drieluik is afgebeeld het bezoek der drie Koningen aan het Christuskind in het stalletje te Bethlehem.

Op het luik links van den toeschouwer is van binnen een knielende man, evenzoo op het luik rechts eene knielende vrouw, die blijkbaar geteekend zijn, hoewel zeer gebrekkig, naar de portretten hier afgebeeld.

Op de buitenzijde der luiken is geschilderd: links een mannelijk wapen en rechts een vereenigd man- en vrouwelijk wapen, met het onderschrift: Anno 1584.

JULIAEN DE BROUCKERE EN ZIJNE ECHTGENOOTE ELYSABETTE CANNEEL.
Anno 1584.

Die wapens nu stemmen weder geheel overeen met die voorkomende op den achterkant der portretten in het Rijksmuseum te Amsterdam.

Door de vriendelijke hulp van den heer HENRI HYMANS, Hoofdconservator van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, werd ik in staat gesteld hierbij te voegen de reproductie eener calque naar de zeer gebrekkige teekening van het middenstuk, zooals die voorkomt in het boek van den Heer VAN TIEGHEM, nadat die hier en daar wat verduidelijkt was.

MIDDENSTUK VAN EEN DRIELUIK,
waarvan de beide vleugels, voorstellende JULIAEN
DE BROUCKERE en zijne echtgenoot ELYSABETTE
CANNEEL, zich bevinden in 's Rijks Museum
te Amsterdam.

Ze geeft echter voldoende aan hoe dat schilderstuk er ongeveer moet uitgezien hebben.

Daar omtrent het bestaan van dit middenstuk noch bij de directie van 's Rijks Museum van Schilderijen, noch bij mij iets bekend is, hoop ik dat door de publicatie dezer schetsteekening in dit tijdschrift te eeniger tijd het origineele schilderij zal worden opgespoord.

Wellicht komt dan de naam van den kunstenaar, die zoowel het middenstuk als de vleugeldeuren schilderde, ook aan het licht.

's Gravenhage, 19 Februari 1907.

Een portret van Marten van Rossem door Heyndrick Coster.

MEDEGEDEELD DOOR

M. G. WILDEMAN.

IN 1903 bevond zich [en is daar waarschijnlijk nog] op den Cannenburg bij Vaassen een portret van MARTEN VAN ROSSEM, den beruchten krijgsoverste. (Vgl. L'Ancien Pays de Looz, 1904, no. 1 en 2). Indien dit 't zelfde is, dat reeds in 1638 aanwezig was en vermoedelijk naar 't leven werd geschilderd, dan geeft de hiervolgende brief aan, dat door HENRYCK COSTER, den leermeester van CASPAR NETSCHER, voor de *Historiae Gelricae* van PONTANUS, daarvan hoogstwaarschijnlijk een copie werd genomen. Het is ten minste niet aan te nemen, dat de beleefde vraag van de Raden van Gelre met een weigering werd beantwoord.

Een door mij geraadpleegd exemplaar van PONTANUS geeft op 't portret van MARTEN, noch naam van schilder, noch van graveur.

De brief met het adres: „den Edelen en(de) Erentvesten ELBERT VAN ISENDOIRN A BLOIS onsen besonderen goeden Vriendt”, luidt als volgt:

„Edel ende Eerentvest besonder goede Vriendt, Also ter eeren van t Landt noedich gevonden is de Historie van Gelderlandt beschreven door Doctorem JOHANNEM ISACIUM PONTANUM t'insereren d'afbeeldingen van(den) laetsten Hartoch CARL VAN GELRE eensamentlick den voornaemen Oversten MARTIN VAN ROSSUM, waervan wy bericht werden, dat die laeste nae t'leven op UE huys Kannenberch bewaert wort, Soo versoecken wy dat UE den jegenwoordigen Thoonder HENRYCK COSTER een schilder, gelegenheit gevet dat hy wylen MARTIN VAN ROSSUM voorn(oemt) moege affbeelden ofte contrafeiten 't sy op UE huys ofte de naest bequaeme plaetse daerby. In 't welcke UE ons sonderlinge aengenaemheit sullen bewysen, die wy hiermede in die hoede Godes bevelen. Geschr(even) t'Arnhem den 6^{den} Septemb(er) 1638.

Die Raaden des Vorstendoms Gelre en(de) Graefschaps Zutphen
Ter ordonnan(tie) van deselve
(get.) SLUYSKEN, 1638.

De Sergeant Reynier Engelen op Rembrandt's „Nachtwacht”

DOOR

J. F. M. STERCK.

NKELE predikanten zijn door REMBRANDT's penseel vereeuwigd: ANSLO, SWALMIUS, SYLVIVS en misschien nog meer, wier portretten niet met zekerheid zijn aan te wijzen. Of hij ook katholieke geestelijken heeft geschilderd kan met grond worden betwijfeld. Slechts de grijsaard met het zware gouden bisschopskruis aan een dubbelen gouden keten om den hals, in 1630 geschilderd, en bewaard in de Königliche Galerie te Kassel, zou aan de afbeelding van een katholiek priester kunnen doen denken, indien deze niet meer den schijn had van een fantaisie des kunstenaars dan van een werkelijk portret. Het ligt ook voor de hand, dat de geestelijken zich meer tot de schilders onder hun geloofsgenooten gewend hebben, indien zij hun beeld voor het nageslacht wilden bewaren, dan tot REMBRANDT, die vermoedelijk wel het allerm minst met de katholieken in aanraking zal zijn gekomen.

Toch kan aangetoond worden dat REMBRANDT waarschijnlijk een keer, wel zonder 't te weten, of zelfs ook maar te vermoeden, het portret van een katholiek priester voor het nageslacht heeft bewaard, al is 't dan ook in een zeer ongewone houding en in een weinig geestelijke omgeving.

Oud-Holland 1907.

Reeds in zijn belangwekkend Gidsartikel „De Nachtwacht van Rembrandt” (Nov. 1890) heeft Dr. JOHS. DYSERINCK, toen hij voor 't eerst nauwkeurig de namen der schutters, voorkomende op het schild aan den pilaar bekend maakte, er op gewezen dat daarbij voorkomt: REYNIER ENGELN, Sergeant. Hij voegde daaraan deze verklaring toe: „Eindelijk is REYNIER ENGELN — getuige het Verpondingboek dezelfde naam als INGELS — de Amsterdamsche Roomsche-Katholieke advocaat (J. U. L.) die later in 1660 als pastoor van het S. Anna-kerkje te Outewael is werkzaam geweest.”

Ik wil trachten wat meer licht over REYNIER ENGELN of INGELS te verspreiden, en te ontdekken, welke der afgebeelde schutters van BANNINGH COCK's Vendel, den advocaat-pastoor kan voorstellen.

De familie ENGELN, ENGELS of INGELS behoorde tot de voorname katholieke geslachten, die in de 17^e eeuw te Amsterdam op den voorgrond treden. Verschillende harer leden staan vermeld onder de Regenten van godshuizen of liefdadige instellingen, komen voor onder de ontwikkelde geestelijken of blijken in relatie te staan met de groote geesten van hun tijd. Een lid dezer familie, JOHANNES ENGELS, heeft de schilderkunst beoefend, en wordt in een acte van 29 Juli 1669 vermeld, als zijnde 50 jaar oud.¹⁾ Eindelijk wordt nog te Amsterdam bewaard een fraaie zilververgulde kelk, waarop de namen van eenige leden dezer familie voorkomen.

Of bij de Amsterdamsche ENGELS dus liefde voor kunst en letteren bestond, behoeft niet te worden betwijfeld.

Hierop kom ik nog nader terug.

Eerst moet worden aangetoond, welke plaats REYNIER ENGELN in zijn familie en onder de burgerij bekleedde. Hij was de zoon van Mr. JAN REINIERSZ. INGELS en CUNERA VAN VEEN, en werd in 1620 geboren. De vader wordt door CASPAR VAN BAERLE (Poem. II. 573. Edit. 1655) genoemd: „advocatus et poëta insignis,” en P. C. HOOFT schrijft in 1634 aan zijn zwager BAECK: „D'Advocaet INGEL zondt ons eenighe Latijnsche veirsen, in de welke ujtgelejd was wat yders bedryf zoude zijn.” (Brieven, II, 397) Mr. JAN INGELS behoorde dus tot de huisvrienden van HOOFT en zal ook in den Muiderkring een welkome gast geweest zijn, waar wellicht ieder „zijn bedryf” of rol had te vervullen.

Desondanks zou PIETER CORNELISZ. HOOFT tien jaar later, op 4 Juli 1644, als Drost van Muiden en Baljuw van Gooiland, een gewelddadigen inval doen in het buitenverblijf van zijn vriend den advocaat, den Ingelenburg te Ankeveen, in de hoop daar een „capelle der Pausgezinden” te ontdekken, zoo zelfs, dat de

¹⁾ A. DE VRIES, Biogr. Aanteek. O. Holl. 1885, 142.

Drost, voor de kamerdeur van den advocaat gekomen, „nadat de maaght pertinaciter ontkent had de sleutels te hebben”, heeft „doen stooten op voorseyde deur, totdat zij, met het kossijn teffens uyt den muur op de vloer viel”.¹⁾ Inderdaad ontdekte HOOFT daar de bedplaats van den oudsten zoon zijns vriends, pastoor BARTHOLD INGELS. Hoe de advocaat dit optreden heeft opgenomen, vind ik niet vermeld.

Vermoedelijk was het voor zijn oudste dochter ANNA, dat VONDEL heeft gedicht zijn „Maydeuntjes op Jonkvrou ANNA ENGELS geboortedagh, haer toegezongen door KONSTANTYN SOHIER”, den zoon van SUZANNA HELLEMANS, de zuster van HOOFTS schoone LEONOR. Ik hoop den lezer niet te ver van het onderwerp af te leiden door eenige regels van VONDEL'S lieve poëzy hier in te lasschen, zij strekken wèl tot karakteriseering der familie.

Nachtegaaltjen, in de lovren
Van den groenen lindeboom,
By den klaren Aemstelstroom;
Zegh, wie leerde uw montje tohren,
En dat keeltje, zoet gebeckt?
ANNE, zing niet. Och! ghy treckt,
Och! ghy treckt met dat geluit
My de ziel ten lichaam uit.

Op dezen toon bestaan er vijf verschillende liedekens, 't een nog liever en geestiger dan 't ander. Ze zijn vóór 1644 gedicht. (UNGER, *Vondel*, 1642—45, blz. 174.)

ANNA's broeder REYNIER was advocaat als zijn vader. Aan de „Geschiedenis van het Maagdenhuis” door TH. VAN RIJCKEVORSEL, die uitvoerige gegevens omtrent dit geslacht verstrekt, ontleen ik hier de levensbijzonderheden van REYNIER, waarvan er ook vele voorkomen in Dl. II, bl. 130, der „Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom van Haarlem.”

REYNIER was wel een der jongste kinderen. Zijn broeders en zusters waren: ANNA, AGATHA, JOANNA, DIVERA, CORNELIS, GERTRUDIS en SIMON, zooals ze op bovenvermelden kelk gegraveerd staan, die nog in de Parochiekerk van S. Anna bewaard wordt. Tenzij in plaats van JOANNA, JOANNES gelezen moet worden op dit kunststuk door de broeders en zusters aan REYNIER vereerd, ontbreekt in deze reeks nog de schilder van dien naam, die uitdrukkelijk als broeder van REYNIER genoemd wordt. Ook de oudste broeder BARTHOLD, pastoor te Ankeveen en later van het Maagdenhuis te Amsterdam, komt er niet bij voor. TH. V. RIJCKEVORSEL deelt mede dat REYNIER priester was van het

1) „Verhael van het debvoir by my gedaen in 't sluyten van de kerken ofte capellen der Pausgezinden te Hilversom” enz. (*Bijdragen voor de Gesch. v. h. Bisdom van Haarlem*, VIIIe Dl. bl. 234 volg.)

Oratorie en evenals zijn broeder Iuris Utriusque Lector. Waar hij de eerste jaren van zijn priesterschap arbeidde blijkt niet, maar van 1640 af schijnt hij gedurende twee of drie jaren te Uitgeest werkzaam te zijn geweest. Volgens de acta van het Haarlemsche Kapittel huurde hij in 't begin van 1653 een huis te Amsterdam ¹⁾ om er een kerkje te stichten. In 1660 werd hij pastoor van S. Anna te Outevaal, aan den St. Antoniesdijk, later Wittenburg. In 1663 verplaatste hij zijn kerkje naar Oostenburg en weer eenige jaren later naar Kattenburg, waar hij in 1673 is gestorven.

Van groot belang is 't, dat hij in zijn pastorie zijn portret in olieverf heeft achtergelaten, dat ons in staat stelt eenige opmerkelijke gevolgtrekkingen te maken. Op 't oogenblik is dit portret te zien in het Museum van den Amstelkring. Voor 't eerst werd de aandacht algemeen er op gevestigd door de Historische Tentoonstelling in 1876 te Amsterdam gehouden in 't Oûmanhuis, nadat kapelaan GOMPERTZ er reeds melding van had gemaakt in het 2e deel van de „Bijdragen voor Haarlem." In den catalogus wordt het daar op bl. 97, onder No. 1567 beschreven met vermelding van dit opschrift: „Op de schilderij leest men het devies L U C e et M U n D a. aet. 40. J.(?) Ingelius, pñt, fratri suo obtulit(?) Met wapen." Uit deze spreuk, een chronicum, blijkt dat de schilderij in 1660 is vervaardigd. Verder wordt REYNIER'S broeder JOANNES er als de schilder genoemd.

In de *Iconographia Batava* van MOES komt het voor onder No. 3920. Waar de heer MOES onder No. 2372 van zijn werk een ander portret van REYNIER ENGELN, door REMBRANDT in 1642 als sergeant op de Nachtwacht geschilderd, vermeldt, voegt hij, in een noot, daar deze opmerking bij: „Ten onrechte verwart Dr. JOHS. DYSERINCK (Gids, 1890, IV, p. 251) dezen schutter met den pastoor REYNIER INGELS".

Het komt mij voor, dat deze bewering, zonder nader bewijs, niet kan worden aanvaard.

Moeilijk kan het toch worden aangenomen dat twee personen van zoo geheel gelijke namen, in die dagen toen gelijknamigen in den regel tot dezelfde familie behoorden, te Amsterdam geleefd hebben. Te minder daar de familie INGELS of ENGELN tot de voorname ingezetenen behoorde, en het dus niet waarschijnlijk is dat er twee mannen van stand, een sergeant van de schutterij en een advocaat, gelijktijdig geleefd hebben, die denzelfden naam droegen en niet tot die voorname familie behoorden. De eigenlijke geslachtsnamen waren toen hier onder de burgerij nog zeer weinig talrijk.

¹⁾ Bijdr. Bisd. Haarl. III. bl. 445. „Quod... REGNERUS ENGELIUS domum Amstelodami conduxerit, sit felix et faustum".

REYNIER ENGELLEN,
sergeant van het vendel van Frans Banning Cock, 1642.

REYNIER INGELS OF ENGELLEN,
Pastoor te Outewaal, 1660.

In de eerste plaats zou dan moeten aangetoond worden dat in die jaren te Amsterdam nog een familie INGELS of ENGELN bestond, ook van beteekenis, en waartoe dan de sergeant-schutter zou kunnen behooren.

Na een nauwkeurig onderzoek ben ik tot de stellige overtuiging gekomen, dat er slechts één familie INGELS of ENGELN in de 17e eeuw te Amsterdam bestaan heeft.

De sergeant REYNIER ENGELN en de advocaat-pastoor REYNIER INGELS moeten dus tot één familie, ja, tot één gezin behoord hebben en kunnen wel moeilijk anders dan één en dezelfde persoon geweest zijn.

Het gelukkig bewaarde portret van pastoor REYNIER INGELS komt deze veronderstelling nog krachtig bevestigen. Met dit portret voor oogen moest door mij in de eerste plaats onderzocht worden, welke der schutters op REMBRANDT'S fantastisch meesterwerk eenige gelijkenis vertoonde met de gelaatstreken van den pastoor van Outewaal. Zonder moeilijkheid ging dit niet. Want, behalve de hoofdpersonen, zijn er onder de schutters niet vele die trotsch kunnen zijn, dat REMBRANDT hun welgelijkend *portret* op zijn „Nachtwacht” heeft vereeuwigd. Beschouwd men met aandacht elk gelaat, dan blijkt eigenlijk meer de indruk van een kranigen kop, dan een afgewerkt portret door den schilder te zijn weergegeven.

Eén gegeven echter bestond, waardoor het portret van REYNIER INGELS tot eene bepaalde en zekere categorie onder de talrijke schutters beperkt moest worden, namelijk zijn jeugd. In 1620 geboren, was hij in 't jaar dat de „Nachtwacht” voltooid werd, 1642, ongeveer 22 jaar oud. Het portret dat hem als pastoor voorstelt is van 1660, en dus 18 jaar na de „Nachtwacht” gemaakt op ongeveer 40-jarigen leeftijd.

En inderdaad onder de jongere schutters komt één kop voor, die zulke een opmerkelijke gelijkenis vertoont met het portret van pastoor INGELS, dat ik geen oogenblik aarzel daarin den jongen advocaat REYNIER ENGELN of INGELS te herkennen.

Beide portretten staan hiernevens afgedrukt en het verschil van 18 jaar heeft blijkbaar maar zeer weinig in de trekken van den sergeant veranderd, zooals men zelf kan beoordeelen. Denkt men bij den een den fantastischen helm en bij den ander het stijve calotje weg; ziet men over 't hoofd, dat de een, als een jolig jong sergeant zijn lange speer overmoedig vooruitsteekt, en dat de ander als een deftig en ernstig geestelijke gekleed, ook in gebaar, blik en houding een groot contrast met zijn jeugdig portret vormt, dan blijft er zóóveel opmerkelijke overeenstemming in de onderdeelen van beide gezichten, dat alle twijfel aan de gelijkheid der beide personen wordt uitgesloten. Het fijne, aristocratische neusje bezit zoowel de schutter als de pastoor, de vorm van het ovaal in 't gelaat is

geheel gelijk op beide portretten, evenals de boog der wenkbrauwen. Een andere bijzonderheid, de groote afstand van de wenkbrauw tot het ooglid, die in niet veel gezichten voorkomt, is hier op beide portretten al zeer opmerkelijk. Den zwarten knevel en sik van den pastoor bezit de 22-jarige sergeant natuurlijk nog niet, maar het dons is bij hem reeds in dezelfde lijn aanwezig. De kleur der oogen is ook op beide portretten donker blauw of grijs.

Het komt mij voor, dat bij zooveel overeenstemming, wel met zekerheid kan worden aangenomen, dat de pastoor en de sergeant op de „Nachtwacht" één en denzelfden persoon weergeven, en dat Dr. HOFSTEDE DE GROOT in zijn grootsch uitgevoerd werk „Die Urkunden über Rembrandt", op bl. 122, volkomen terecht bij de vermelding van den sergeant, zegt: „REYNIER ENGELN oder INGELS war ein Katholischer Rechtsanwalt und später Geistlicher zu Outewaal."

Hierdoor is het viertal personen op REMBRANDT'S meesterstuk, wier namen met zekerheid bij hunne portretten geschreven kunnen worden, met één vermeerderd. Naast FRANS BANNING COCQ, WILLEM VAN RUYTENBURCH, JAN VISSCHER, den vaandrig en JAN VAN KAMPOORT, den tamboer, behoort voortaan de sergeant REYNIER ENGELN met name te worden aangeduid in den schutter in de bovenste rij, het dichtst bij den pilaar en vlak onder het marmeren schild staande.

Ten einde de gelijkenis met zooveel zekerheid als mogelijk te kunnen bepalen is de afbeelding van ENGELN op de „Nachtwacht" direct naar het origineel genomen en expres voor dit tijdschrift vervaardigd. Het portret van den pastoor wordt hier voor 't eerst gereproduceerd naar de schilderij in het Museum Amstelkring.

Volgens de gegevens door mij aan VAN RIJCKEVORSEL ontleend, zou REYNIER INGELS reeds in 1640 geestelijke bediening hebben uitgeoefend, dus twee jaar voordat hij door REMBRANDT geschilderd werd, zoodat onder den schuttershelm een priester zou schuilen. Onmogelijk is dit niet. Doch daar VAN RIJCKEVORSEL voor dit jaar 1640 volstrekt geen bron aangeeft en ik een zoo vroegtijdig optreden van REYNIER als priester nergens elders vermeld heb gevonden, durf ik de bewering, dat hij in 1640 reeds gewijd was, niet volhouden, zonder nader bewijs.

Elke bijzonderheid die tot verklaring van REMBRANDT'S nog zoo raadselachtig meesterstuk kan strekken, behoort te worden bekend gemaakt, van hoe geringe beteekenis men haar ook moge achten. Daarom worden hier beide portretten uitgegeven en heb ik gemeend wat van REYNIER INGELS bekend is daarbij te moeten mededeelen.

Amsterdam, Febr. 1907.

De Schoorsteen van het Amsterdamsch Stadhuis

DOOR

A. W. WEISSMAN.

DE gewoonte, om de schouwen in vertrekken te versieren, werd hier te lande in de 15^e eeuw algemeen. Tot het laatst der 18^e eeuw hield men haar in eere; zelfs toen de schouwen voor de zoogenaamde „Engelsche schoorsteen” begonnen plaats te maken, liet men die maar zelden geheel onversierd, tenzij de kostbaarheid van het gebezigde marmer de hulp van den beeldhouwer overbodig kon doen achten.

JACOB VAN CAMPEN heeft, bij het ontwerpen van het Stadhuis voor Amsterdam, het bestaande gebruik gevolgd, en de schouwen der voornaamste verdieping van zijn ontwerp zóó geordonneerd, dat QUELLINUS en zijn helpers gelegenheid vonden, hun kunst te toonen.

Of deze bouwmeester ook de bedoeling heeft gehad, de boezems der schouwen ieder met een schilderij te versieren, blijkt niet. Wat echter wel vast staat is, dat JACOB VAN CAMPEN sedert 1654 zich niet meer met den bouw van het Stadhuis bemoeid heeft; in de stukken komt na 1 December van dat jaar geen uitgave wegens hem vergoede reis- en verblijfskosten, noch wegens betaald honorarium meer voor. Ik vermoed, dat VAN CAMPEN met het Amsterdamsch stadsbestuur ongenoegen gekregen heeft over zijn houding jegens den wegens fraude in 1653 oneervol ontslagen stadssteenhouwer WILLEM DE KEYSER, aan

welken kunstenaar hij de uitvoering der graftomben van TROMP en VAN GALEN had opgedragen. Wat hier echter van zij, in 1655, toen de eerste schoorsteenstukken besteld en geplaatst zijn, is van JACOB VAN CAMPEN in de documenten geen sprake meer.

Wij beginnen onze wandeling door het Stadhuis op de pui, en, ons naar het noorden wendende, komen wij het eerst in de Justitiekamer. Hier zien wij tegenwoordig geen schouw meer, maar dat er een geweest moet zijn bewijst de plattegrond van het gebouw, die in het plaatwerk van DANCKERTS voorkomt. Die schouw vertoont daar twee kolommen, doch verdere bijzonderheden zijn uit den aard der zaak in een plattegrond niet te zien.

Een schoorsteenstuk schijnt hier nooit geweest te zijn, althans JAN VAN DIJK, die in 1758 „alle de Schilderyen” op het Stadhuis aanwezig, beschreef, vermeldt in deze zaal alleen „een plafond, van drie bijzondere Stukken, geschildert door NICOLAAS DE HELT STOKKADE,” hetwelk er tegenwoordig nog is.

Wij mogen dus aannemen, dat in 1808 deze schouw is weggebroken, en gissen, dat dit geschied is, wijl de versierselen, waarmede zij prijkte, in een koninklijk paleis minder passend werden geacht, wellicht omdat zij betrekking hadden op de lijfstraffelijke rechtspleging.

Wel maakt de staat der beeldhouwwerken, die A. W. KROON in zijn „Amsterdamsch Stadhuis” gaf, van geen schoorsteen in de Justitiekamer melding, maar deze schrijver, die geen beoefenaar der bouwkunst was, heeft bij het opstellen van dezen staat zich blijkbaar hier en daar vergist.

Zoo noemt hij, als gemaakt voor Burgemeesterskamer, behalve de marmeren kapiteelen voor den schoorsteen, nog twee „ronde kapiteelen van Avendersteen,” die daar niet meer te zien zijn, en waarvan het niet duidelijk is, waarvoor zij ooit gediend kunnen hebben, daar de oude plattegronden geen andere zuilen dan die der schouw vertoonen. Ik ben geneigd aan te nemen, dat dit de kapiteelen van de Justitiekamer geweest zijn, en zou dan ook den post van f 630, die voor beeldhouwwerk aan een schoorsteen betaald is, met dit vertrek in verband willen brengen. Immers de versiering van den schoorsteen in Burgemeesterskamer, „voorstellende den triomf van Fabius Maximus,” is met f 500 betaald, en een tweeden schoorsteen heeft deze zaal nimmer gehad.

De kamer „der Heeren XXXVI Raden,” ook wel de Vroedschapskamer genoemd, grenst ten noorden aan de Justitiekamer. Deze zaal, die ook de tusschenverdieping omvat, is een der fraaiste van het gebouw. Men ziet er twee schoorsteenen, wier boezems elk door vier zuilen gedragen worden. Deze zuilen van rood marmer vertoonen de Composiet-orde in haar van wit marmer uitgevoerde kapiteelen en basementen.

Wanneer men de lijst der beeldhouwwerken van QUELLIJN, zooals KROON die geeft, raadpleegt, dan vindt men daarop voor deze zaal vier ronde en vier halve kapiteelen met honden-, leeuwen- en wolvenkoppen vermeld. Doch de schoorsteenen hebben ieder vier zuil- en vier pilaster-kapiteelen, waaraan geen koppen te zien zijn, daar zij getrouw naar de Composiet-orde van SCAMOZZI zijn gevolgd.

Maar de caissons van het gewelf vertoonen wel honden- en leeuwenkoppen, zoodat deze met de „kapiteelen” van 1654 bedoeld moeten zijn.

De kapiteelen der schoorsteenen zullen wel in 1656 gemaakt zijn, toen ook QUELLIJN *f* 976 voor de friezen betaald kreeg. SYMON BOSBOOM stond toen aan het hoofd der stads-steenhouwerij, en deze meester, die SCAMOZZI vertaald heeft, was zeker wel de man, om zulke kapiteelen te modelleeren.

De friezen van QUELLIJN hebben in hoofdzaak een ornamenteel karakter; toch ontbreken daarin de zinnebeelden niet, zooals de sfinxen, als toespeling op de keuze, die de Vroedschap ieder jaar in Januari ter vervulling der regeerings-ambten had te doen, en de honden, die de trouw aan de stad beduiden.

Is het van den aanvang af de bedoeling geweest, de schoorsteenen van schilderijen te voorzien? Het antwoord op deze vraag zal wel moeilijk te geven zijn. Dat de eigenlijke schoorsteenboezem, schuin oplopend, boven het bekronend fronton uitkomt, wijst er op, dat de oorspronkelijke ontwerper een smallere schouw heeft willen maken, en dat pas later tot den tegenwoordigen vorm besloten is. Na 1654 heeft JACOB VAN CAMPEN zich niet meer met het Stadhuis ingelaten, doch is STALPAERT daar de leider geworden. Van hem moet de ordonantie dezer schouwen afkomstig zijn, die nu juist niet geacht kan worden, door goeden smaak uit te munten. Immers de zware, bijna vierkante boezem is in geen verhouding tot de fijne zuilen die hem dragen.

Wij weten ondertusschen niet, welke de bedoeling van JACOB VAN CAMPEN geweest is, daar van zijn teekeningen niets is overgebleven, en het prentwerk van DANCKERTS alleen den in 1662 bestaanden toestand geeft.

Den 12den Juli 1657 ontving GOVERT FLINCK *f* 2500 voor het noordelijke schoorsteenstuk, dat SALOMO's gebed om wijsheid voorstelt. Het zal wel kort daarna geplaatst zijn.

JAN BRONKHORST kreeg in 1659 opdracht om het zuidelijke schoorsteenstuk te maken, dat JETHRO en MOZES, de wet aan de oversten gevend, voorstelt. Hij kreeg er slechts *f* 1000 voor, en toen hij het 14 Januari 1660 gereed had, eischten de heeren, dat hij het zou „verbeteren”, zonder daarvoor extra betaling te verlangen.

MICHIEL COOMANS schilderde in 1658 onder het stuk van FLINCK VONDEL's vers:

Oud-Holland 1907.

Door SALOMO's gebed en Offer God behagen,
 Werd hem de Wijsheid 's nachts beloofd uit 's Hemels Troon,
 Met eenen Rijkdom, Eer en veelgewenschte Dagen.
 Waar Wijsheid raden mag daar spant de Staet de Kroon.

Onder het zuidelijke stuk stond niets. Want VAN DIJK zegt: „Ik vinde dit Vaars daartoe gemaakt te zijn, maar is niet daaronder geschreven:

De groote MOZES geeft aan 't Volk des Hemels Wetten,
 Ten eind het zijne Ziel niet ruukloos zouw besmetten,
 Dit was een Baken voor het dwalende geslacht.
 De Wetten zijn een Zuil, en schragen 't land met Macht.”

Waarom dit gedicht achterwege werd gelaten, vermeldt VAN DIJK niet. Misschien was het den heeren te democratisch en wilden de XXXVI Raden niet met het volk, noch met een „dwalend geslacht” vergeleken worden.

In de 18^e eeuw werd het stuk van BRONKHORST aan FERDINAND BOL toegeschreven. VAN DIJK vermeldt althans uitdrukkelijk, dat JAN BRONKHORST, en niet REMBRANDT's leerling, de maker is, wat door de Thesauriersrekening bevestigd wordt.

Over de schilderij van FLINCK is VAN DIJK uitvoeriger. „'t Is wel een van zijn beste stukken, die uit zijn Penceel voortgekomen zijn; 't is om zo te spreken zonder Verve, of onvervig; hij heeft het hemelsblauw alleen aan de Hemelsche Wijsheid en den Hogepriesterlijke Rok gebruikt, maar den Koning SALOMON een Goudlaakens kleet gegeven, en geene van de drie Verven, die op Gods bevel tot de Tente der tezamenkomste gewijd waren, als Purper, Scharlaken en Heemelsblauw gebezigd, wel begrijpende, dat deze drie Verven aan geen Perzoonen buiten den Hogepriester pasten om te dragen. Een Stuk Schilderij, dat niet alleen waardig is om geprezen te worden, maar dat alle Historie-Schilders, zo wel wegens Ordonnantie, Groeping, Houding en Couleuren tot een voorbeeld dienen kan.”

Inderdaad verdient de schilderij den lof, dien VAN DIJK haar toebrengt.

De schoorsteen in de Weeskamer, die door Jonische zuilen en pilasters wordt gedragen, is waarschijnlijk door VAN CAMPEN ontworpen. Immers QUELLIJN maakte reeds in 1654 de fries, die met kinderkopjes versierd is, als toespeling op de bestemming van het vertrek. In datzelfde jaar sneed hij ook de festoenen en de wapens (sedert weggehakt) der Weesmeesteren, welke ordonnantie geheel in den geest van JACOB VAN CAMPEN is.

Het schoorsteenstuk verbeeldt Lycurgus, die zijn neef tot zoon aanneemt, en is geschilderd door CORNELIS HOLSTEYN, die zich hier een goed colorist heeft getoond en ook in de verdeeling van het licht en bruin gelukkiger is geweest dan anders.

De twee vertrekken aan de noordzijde van het gebouw, die thans volgen, hebben schouwen, die veel eenvoudiger zijn, dan de overige. Hier waren de Assurantiekamer en de Desolate Boedelkamer gevestigd, twee colleges, die minder hoog op de ranglijst stonden dan de andere. De versiering der schouwen bepaalt zich tot consoles en zuiver ornamenteel bewerkte friezen, die niet op den staat van QUELLIJN voorkomen. Alleen de in eikenhout gesneden festoenen en wapens die de schoorsteenstukken omgeven vindt men daar.

Het schoorsteenstuk wordt door VAN DIJK, wat de Assurantiekamer aangaat, dus verklaard „In de Assurantiekamer voor den Schoorsteen staat een schilderij, alwaar Thezeus het kluwen, dat hem uit den Doolhof van Minos geholpen heeft, weder teruggeeft. De verslagen Minotaurus leit voor het Doolhof in het verschiet.” Het stuk is gemerkt: „WILLEM BRASSEMARY 1657.” Omtrent dezen meester zegt VAN DIJK, dat hij ook STRIJKER heette, doch verder gaan zijn mededeelingen niet dan „van wien ik nergens iets beschreven vinde.”

Dan vervolgt hij: „In de Kamer van den Desolaten Boedel staat ook een stuk voor den Schoorsteen van THEODORUS DE KEYSER 1657, verbeeldende een Maagd in het Wit gekleed, met een Kroontje op 't Hoofd aan een oever van de Zee, met eenige Maagden, die Goed op een Wagen op- of afladen, voor haar knielt een Man met Wijngaarts Bladen omwonden, wijzende op een Tafel met Fruit, aan den Oever geplaatst. Ik voor mij kan hier geen andere zin in vinden, als daar Thezeus, Ariadne te Naxos aan land gezet en verlaten hebbende, door Bachus wert opgenomen, waardoor de desolate toestand van Ariadne door Bachus hersteld wierd.”

Het is mij niet gelukt, een handteekening op dit stuk te vinden. De kamer, op het noorden tegenover de Nieuwe Kerk gelegen, is slecht verlicht, en de schilderij nogal donker. Een THEODORUS DE KEYSER is als schilder niet bekend, wel THOMAS DE KEYSER, die kort daarna als stadssteenhouwer zijn leven zou eindigen en die vooral vóór 1640 als portretschilder vermaard was. Wanneer deze schilderij werkelijk van THOMAS DE KEYSER is, dan heeft zij waarde niet slechts als zijn eenige historiestuk, maar ook omdat zij blijkbaar onder REMBRANDT's invloed is ontstaan.

VAN DIJK heeft het onderwerp niet begrepen. Het is ODYSSEUS, die NAUSIKAA aanspreekt, nadat hij als schipbreukeling is komen aanspoelen. De gezellinnen van NAUSIKAA laden het waschgoed op den wagen. In een Desolate Boedelkamer past zulk een stuk zeer goed.

De schoorsteen in de Rekenkamer vertoont dezelfde ordonnantie als die der Weeskamer, maar hier is geen marmer, doch zandsteen gebruikt. QUELLIJN heeft de fries in 1656 voor f 168 gemaakt, en daarenboven nog voor f 170 aan

houtsnijwerk geleverd. Daarvan is niets meer te zien; het zou kunnen wezen, dat het achter den boezem, dien koning LODEWIJK NAPOLEON liet maken, nog verscholen is. Een schoorsteenstuk wordt door VAN DIJK niet genoemd. Wat men nu ziet is een Italiaansch landschap van omstreeks 1800.

In de kamer van Schepenen Extraordinaris, ook wel Schepensvertrek genoemd, zien wij een schoorsteen, aan den vorigen vrij wel gelijk. Een schoorsteenstuk was hier aanvankelijk niet. Doch toen de noordelijke schouw uit de Schepenskamer in het midden der 18^e eeuw werd weggebroken en door een meer moderne vervangen, werd het schoorsteenstuk naar Schepensvertrek overgebracht, waar het niet goed in den boezem past, omdat het te hoog is.

VAN DIJK zegt er van: „De schilderij is van den ouden JAN LIEVENSE, en wel van zijn beste, zijnde niet zoo overvloedig dik in de Verve.” Deze mededeeling is niet juist, want het stuk is, volgens de Resolutiën van Thesaurieren, door JURRIAAN OVENS geschilderd, die er in 1661 een bedrag van *f* 252 voor ontving. MELCHIOR FOCKENS noemt het dan ook in 1662 als een werk van dien meester. Hoe VAN DIJK er toe kwam, JAN LIEVENSZ voor den schilder aan te zien, is onbegrijpelijk. Sedert hebben allen, die zich met kunstgeschiedenis bezig hielden, zijn fout herhaald. Het is te hopen, dat men LIEVENSZ nu niet langer met de vederen van OVENS zal oppronken.

Jammer, zeer jammer is het, dat de prachtige schoorsteen in Schepenskamer nu reeds weldra honderd jaar door den daarvoor geplaatsten troon aan het oog wordt onttrokken. Het zou gewenscht zijn, aan dien troon een andere plaats te geven, of, indien daartegen bezwaren mochten bestaan, hem alleen dan op te slaan, wanneer het hof op het paleis verblijf houdt. De groote kunstwaarde van wat verborgen is zou zulk een maatregel in allen deele rechtvaardigen.

Van de fries, waar QUELLIJN „de historie der kinderen Israëls” verbeeldde, is nu niets te zien. Maar de reliëfs aan de zijden, nu alleen zichtbaar, geven waarborg voor de schoonheid van het overige.

Het „overheerlijke stuk” dat FERDINAND BOL voor deze schouw schilderde, heeft geen der thans levenden aanschouwd. In welken toestand zal het verkeer, nu het een eeuw verborgen is geweest? Zullen de muizen het niet doorknaagd hebben, zal het niet op andere wijze beschadigd zijn? Inderdaad, het moet voor den dag gebracht worden.

JAN VAN DIJK zegt er van: „In de Kamer der Heeren Scheepenen vinden wij voor de grote Schoorsteen de Historie daar Moses, (na mijn gedagten) ten tweede maal met de Tafelen der Wet van den Berg afkomt, en dezelve aan het Volk vertoont, die daarvoor alle eerbiedigheid bewijzen, een overheerlijk stuk,

geschilderd door FERDINANDUS BOL. De groote J. VAN VONDEL heeft daartoe dit Vaars gemaakt, hoewel niet daaronder geplaatst als bij veele vorige.

„Hebreeuwsche Mozes heeft de Wet van God ontvangen,
Waarmede hij naar 't Volk van boven wederkeert,
Dat hem eerbiedig groet en welkomt met verlangen.
De vrije staat luikt op, als 't Volk de Wetten eert.”

Dat dit vers niet geplaatst werd, moet men misschien aan de te democratische opvatting van den dichter wijten.

De schoorsteenen in de vertrekken der Commissarissen van Kleine Zaken en in die van Thesaurieren Extra-ordinaris hadden in de 18^e eeuw geen schilderijen, daar VAN DIJK er geen melding van maakt. Deze schouwen, welke dezelfde gedaante hebben als die van de Rekenkamer, zijn van Jonische zuilen en pilasters voorzien. Op de staten van QUELLIJN worden alleen de friezen en de houten festoenen op de hoeken der boezems vermeld. Koning LODEWIJK NAPOLEON heeft de boezems laten versieren door stucwerk in Empire-stijl.

De Secretarie is in 1808 het meest veranderd. Dit vertrek, dat de zuidzijde van het Stadhuis inneemt, werd niet alleen door een vloer in twee verdiepingen verdeeld, doch ook door een muur in twee kamers veranderd. De schoorsteenen werden toen gesloopt. De oostelijke vooral moet fraai geweest zijn, want alleen voor de „marmeren kolommen met loof en bloemen” kreeg QUELLIJN *f* 300. Aan andere versieringen, waarschijnlijk voor de friezen en de boezems, werd nog *f* 1000 ten koste gelegd, zoodat hier meer dan de helft besteed werd, van hetgeen voor Burgemeesterskamer, de rijkste van het gebouw, is uitgegeven. Reeds in 1654 en 1655 kwam al dit werk gereed, zoodat het onder de leiding van VAN CAMPEN zal zijn gemaakt.

Uit den plattegrond van DANCKERTS blijkt, dat slechts de oostelijke schoorsteen zuilen had, doch dat de westelijke in den geest van die der Desolate Boedelkamer was behandeld. VAN DIJK spreekt van één schoorsteen, „daarvoor staat het Portret van de Koningin van Vrankrijk, MARIA DE MEDICIS.” Dit stuk van HONTHORST ziet men nu in de wachtkamer van den Burgemeester op het Prinsenhof.

Naar het oosten gaande bereiken wij nu de Thesaurie Ordinaris, het vertrek op den hoek van den Dam en de Kalverstraat. Daar de Thesaurieren na de Burgemeesteren de hoogste macht hadden, is de schoorsteen in hun kamer rijk versierd.

De schachten der wit marmeren zuilen zijn met loofwerk omwonden, de pilasters springen op zijde naar buiten en de fries prijkt met velerlei ornament. Reeds in 1654 was dit alles gereed, en wij mogen daarom JACOB VAN CAMPEN voor

den ontwerper houden. Maar de omgeving van het schoorsteenstuk is door QUELLIJN eerst in 1656 uit eikenhout gesneden. Blijkbaar is zij een navolging van de ordonantie, die JACOB VAN CAMPEN reeds in 1654 voor de Weeskamer had gegeven.

Het schoorsteenstuk, door NICOLAAS DE HELT STOCKADE, verbeeldt, volgens VAN DIJK „het Koornhuys van Egipten, alwaar de Onderdaanen niet alleen haar Goud, Zilver en Juweelen, maar ook zich en hunne Kinderen aanbieden, om Brood te mogen hebben.”

VAN DIJK las daaronder nog „het Vaars van J. VAN VONDEL.”

Geheel Egypten brengt den Rijkvoogt Schat en Haven,
En leeft nu zeeven jaar bij 't uitgereikte graan.
Het Vrije Volk, door noot, word 's Konings eyge Slaaven;
Eens Mans voorzichtigheit kan duizenden verzaân.

Toen koning LODEWIJK NAPOLEON dit vertrek tot slaapkamer bestemde heeft men het vers door overschildering aan het oog onttrokken, daar het Z. M. niet aangenaam kon zijn, te lezen, dat „het vrije volk, door nood, tot zijn slaven” was geworden.

Burgemeestersvertrek, waar de Oud Raad vergaderde, is aan den Dam gelegen, en komt geheel overeen met de reeds genoemde Vroedschapskamer of Raadszaal. De twee schouwen zijn van 1655 en dus waarschijnlijk wel door STALPAERT ontworpen.

De friezen der schoorsteenprijken met kinderfiguurtjes, die verschillende zinnebeelden houden. Het zuidelijke schoorsteenstuk is van GOVERT FLINCK, „zijnde de Historie van Marcus Curius, waarvan de verklaring door den grooten VONDEL, in het daaronder geschreven Vaars duidelijk uitgedrukt is.

Op Burgermeesters wagt mag Romen veilig slapen,
Als Marcus Curius, het aangeboden gout
Versmaande, zich vernoegt met een geregt van Raapen;
Zoo wort door Matigheid en Deugt een Staat gebout.”

Wanneer dit stuk geschilderd is, staat niet vast. FLINCK stierf in 1660, en het moet dus vóór dien tijd voltooid zijn geweest. Ik gis, dat het pas na „Salomo's gebed” is gemaakt, dat in 1657 gereed was. Misschien hebben de minder goede ervaringen, die men met JAN BRONKHORST had opgedaan, toen hem het tweede stuk voor de Raadszaal besteld was, de heeren er wel toe gebracht om zich voor het tweede stuk in Burgemeestersvertrek tot FERDINAND BOL te wenden. Volgens VAN DIJK is de „Aartsdichter JOOST VAN DEN VONDEL” de maker van het vers, dat onder de schilderij staat en dat dus luidt:

Fabritius houdt stand in Pirrus Legertenten,
Het Goud verzet hem niet, noch schandelijke zucht,
Noch Elefants gebriesch, noch felle dreigementen.
Zoo zwicht geen Man van Staat voor gaven noch gerucht.”

Wij komen nu in Burgemeesterskamer, het voornaamste vertrek van allen, en hebben dan onze wandeling door het Stadhuis volbracht.

Wanneer men den plattegrond van het gebouw beziet, dan wordt men aanstonds getroffen door de volkomen symmetrie, welke alleen door den aanleg van Burgemeesterskamer wordt verbroken. JACOB VAN CAMPEN, die als klassiek meester veel aan volmaakte symmetrie hechtte, moet zich, in zijn oorspronkelijk ontwerp, Burgemeesterskamer als tegenhanger van de Justitiekamer hebben gedacht. Een bewijs daarvoor is te vinden in den plattegrond van DANCKERTS, waar de ingeschreven maat voor beide vertrekken 36 voet bedraagt, ofschoon zoowel het meten op dien plattegrond als in de werkelijkheid een verschil van 4 voet aangeeft.

Blijkbaar was het de bedoeling van den oorspronkelijken ontwerper, om beide vertrekken 40 voet lang te maken, doch is dit alleen bij de Justitiekamer gebeurd.

Op den plattegrond is de, thans verwijderde, schouw der Justitiekamer die zich aan de zijde der Vierschaar bevindt, duidelijk te zien. Zoo moet ook oorspronkelijk de schouw in Burgemeesterskamer zijn ontworpen, die dan dezelfde breedte zou hebben gekregen als die, welke men in de Weeskamer en de The-saurie ziet, vertoonen.

Waarom werd in deze ordonnantie verandering gebracht? Omdat Burge-meesteren wenschten, dat een venster gemaakt zou worden, waardoor zij uitzicht in de Vierschaar konden hebben, als daar vonnissen werden voorgelezen. De rechtspraak geschiedde door Schout en Schepenen, zoodat de Burgemeesteren daar eigenlijk niets mede te maken hadden. De Schout had zelfs van ouds den voorrang boven Burgemeesteren. Om nu echter hun hoogheid ook bij de recht-spraak te doen gevoelen, plaatsten de Burgemeesteren zich voor hun geopend venster, als er in de Vierschaar recht werd gesproken.

Dit venster heeft de geheele ordonnantie van JACOB VAN CAMPEN bedorven, en het valt moeilijk aan te nemen, dat deze kunstenaar, die „un homme fascheux” was volgens HUYGENS, zich zonder verzet tot het maken daarvan heeft laten vinden. Zeer mogelijk is, dat hij de verandering niet wilde maken, daarover ongenoegen gekregen heeft, en dat hij zich ook daarom na 1654 niet meer met het Stadhuis heeft ingelaten.

De heeren vonden in STALPAERT een meer meegaand man, en van hem zal dan ook wel de ordonnantie in Burgemeesterskamer afkomstig zijn, die aller-minst gelukkig kan genoemd worden.

Immers om zoo goed mogelijk de symmetrie te herstellen, die door het maken van de vensteropening verbroken was, moest de ontwerper zijn toevlucht nemen tot een systeem van Korinthische pilasters die, daar het niet mogelijk

was, ze van een hoofdgestel te voorzien, al heel weinig organisch in de ordonantie zich voegen.

De plaatsing van deze pilasters moest daarenboven uit den aard der zaak zeer onregelmatig zijn. Ter wederzijden van het venster in de Vierschaar ziet men er een, die met twee andere tegen den zuidelijken muur overeenkomen. Om nu althans twee gelijke intercolumniën te verkrijgen, werd aan de oostzijde het pilastersysteem verdubbeld, een vrijheid, die JACOB VAN CAMPEN, als overtuigd Palladiaan, zeker zich niet heeft veroorloofd.

Tegenover het venster in de Vierschaar werd de schouw aangebracht, die, om niet te dicht tegen de Korinthische muurpilasters te komen, aanzienlijk smaller moest worden dan de overige op deze verdieping. De aansluiting van den boezem tegen de zoldering, in de andere vertrekken op ongezochte wijze tusschen de binten bewerkstelligd, leverde hier moeielijkheden op, die STALPAERT slechts wist te boven te komen, door aan den boezem een afzonderlijke kroonlijst te geven, en de zoldering daarboven te laten doorloopen. Niet slechts de man van het vak, maar ook de leek ziet aanstonds, dat de schoorsteen als het ware een hors d'oeuvre is.

De vraag, wanneer deze verandering gemaakt werd, kan niet met volstrekte zekerheid worden beantwoord. Op de lijst van QUELLIJN vindt men, dat in 1654 voor dit vertrek werden gemaakt twee kapiteelen van marmer, twee ronde kapiteelen van Avender-steen, vier kleine festoenen van Avender-steen en twee groote imposten van marmer.

De twee kapiteelen van marmer zou men geneigd zijn, voor die van den tegenwoordigen schoorsteen te houden, ware het niet, dat deze, daar zij volkomen naar de Korinthische orde zijn gevolgd, QUELLIJNS kunstvaardigen beitel evenmin zullen hebben van noode gehad als de kapiteelen der andere schouwen, die dan ook niet de lijsten voorkomen.

Wij zagen reeds, dat de „kapiteelen” die op de lijst voor de Raadzaal voorkomen, inderdaad caissons geweest zijn. Caissons ziet men echter in Burgemeesterskamer niet, en zij kunnen er ook nooit geweest zijn.

Ik houd het er voor, dat de kapiteelen wel voor den oorspronkelijken schoorsteen van Burgemeesterskamer zijn gemaakt, maar niet geplaatst. Wellicht heeft men ze, gelijk ik vroeger veronderstelde, voor den schoorsteen in de Justitiekamer, nu gesloopt, gebruikt.

De schoorsteenfries, voorstellende den triomf van Fabius Maximus en het snijwerk aan den schoorsteen zijn van 1655, waaruit ik meen te mogen afleiden, dat de verandering in de ordonantie van dit vertrek in het begin van dit jaar moet hebben plaats gevonden.

De aandacht verdient ook een post, die op de lijst van QUELLIJN voorkomt en die luidt: „6 kertossen van Avender steen aan het gewelf,” welke cartouches in 1655 geleverd zijn. De kamer heeft echter geen gewelf. Bezat zij er aanvankelijk een, en is ook de tegenwoordige zoldering pas in 1655 gemaakt? Of moeten wij hier denken aan een vergissing, en is het gewelf in Burgemeestersvertrek, grenzende aan Burgemeesterskamer, bedoeld? Ik houd het laatste voor het meest waarschijnlijk.

Ook de fries van QUELLIJN, die den triomftocht van Fabius Maximus voorstelt, heeft een merkwaardigheid. Deze optocht begint reeds op het oostelijke zijvlak en eindigt aan het westelijk eind van de voorzijde. Het westelijk zijvlak is gevuld met een voorstelling, welke niets met het eigenlijke onderwerp te maken heeft. Dit alles laat zich op ongezochte wijze verklaren, wanneer men aanneemt, dat de fries oorspronkelijk voor een breederen schoorsteen bestemd is geweest, doch in twee stukken geplaatst is, waarvan het kleinste het zijvlak en het grootste het voorvlak van de tegenwoordige schouw inneemt. Toen kwam men nog één zijvlak te kort, en daarvoor zou dan het relief gemaakt zijn, dat geheel afzonderlijk werd behandeld.

Voor den oorspronkelijken schoorsteen was een schilderij noodig, langer en minder hoog, dan die men nu ziet. Immers het versmallen van den boezem heeft ook het verkorten van de Korinthische zuilen ten gevolge gehad, opdat de goede verhouding zooveel mogelijk bewaard zou blijven.

Dit schoorsteenstuk nu meen ik te herkennen in de schilderij van REMBRANDT, die als „Scipio” verleden jaar in de Lakenhal te Leiden was tentoongesteld. Of het de schilderij zelf was of wel alleen een ontwerp daarvoor, blijve in het midden. Hetzelfde onderwerp is behandeld als wat VONDEL, toen LIEVENSZ het stuk voor den veranderden schoorsteen gemaakt had, dus omschreef:

De zoon van Fabius gebiedt zijn eigen vader
Van 't paard te stijgen voor Stads Eer en Achtbaarheid.
Die kent geen bloed, doch eischt, dat hij eerbiedig nader.
Zoo eert een man van Staat het ambt hem opgeleid.

Ik veronderstel, dat HENDRIK VAN UYLENBURG, aan wien volgens de Stadsrekening in 1656 een bedrag van f 630 betaald werd voor het „schoonmaecken ende uythalen” der schilderijen op het Stadhuis, zijn zwager REMBRANDT VAN RIJN bij Burgemeesteren zal hebben aanbevolen. Of REMBRANDT werkelijk een bestelling heeft gekregen, blijkt niet. Doch in ieder geval was het stuk, toen de schoorsteen veranderd was, niet meer te gebruiken. En het is zeer verklaarbaar, dat, als de groote meester kort na 1655, toen hij zijn stuk voltooid had, in geldelijke moeilijkheden geraakt, men zich tot JAN LIEVENSZ wendt om de schilderij te maken, die nog als schoorsteenstuk aanwezig is.

Deze schilderij is de eenige van LIEVENSZ, voor een schoorsteen van het Stadhuis gemaakt, daar de andere, die tot dusver op naam van dezen meester stond, gelijk werd aangetoond, door JURRIAAN OVENS is vervaardigd.

VAN DIJK zegt dat het stuk voorstelt „de Historie van den Burgemeester Suesso, die, toen de Raad van Romen zijnen Vader Q. FABIVS MAXIMVS als gezant aan hem afzond, en te Paard zittende zijn Zoon wilde naderen, dezelve zijnen Vader bevel gaf eerst van 't Paard te treden, doordien er een wet was dat niemand, te Paard zittende, een Burgemeester mocht naderen om aan te spreken. De Vader gehoorzaamde dit bevel met eerbied, en bewees zijn Zoon de eer, die denzelven als Burgemeester toekwam.”

Het voorval is beschreven zoowel door TITVS LIVIVS als door VALERIVS MAXIMVS. De eerste geschiedschrijver werd in de 17e eeuw veel gelezen, en dus zal de stof wel aan zijn werk ontleend zijn.

Vermoedelijk heeft men niet aan de schilders de keuze hunner onderwerpen overgelaten, maar zijn die hun, zoowel als QUELLIJN opgegeven. Het is eigenaardig, dat meest stoffen uit de Grieksche en Romeinsche geschiedenis werden gekozen, doch dat voor de Vroedschap, de Thesaurie en de Schepenskamer Oud-Testamentische onderwerpen werden genomen. Alleen in Burgemeesterskamer en Burgemeestersvertrek ziet men Romeinen; de Grieken treft men in de Weeskamer, de Assurantiekamer en de Desolate Boedelkamer aan.

Het bestellen dezer schilderijen is min of meer te hooi en te gras gegaan. Alleen met GOVERT FLINCK kwam men overeen, dat hij een bepaalde reeks van stukken zou leveren, doch eer hij nog aan het werk was gegaan, stierf hij. En den 11 December 1664 werd het besluit genomen, dat men voortaan geen schilderijen zou bestellen of aankopen. Dit besluit heeft tengevolge gehad, dat de meeste schoorsteenen aan de zuidzijde van het gebouw, alleen die van Schepenskamer uitgezonderd, nimmer een schoorsteenstuk als versiering hebben gekregen.

De schoorsteenen van het Stadhuis bevinden zich nog in hun oorspronkelijken staat. Maar daar Koning LODEWIJK NAPOLEON, toen hij in 1808 het gebouw als paleis liet inrichten, de schouwen met de groote open vuren niet geriefelijk vond, werden zij dichtgemaakt en plaatste men daarin de „Engelsche” schoorsteenmantels, die uit het nieuwe Stadhouderslijk Kwartier van het Binnenhof in den Haag waren gesloopt. Voor zoover dit noodig was werden naast die schoorsteenmantels de spiegelglazen, uit dit gebouw afkomstig, tegen de muren aangebracht.

Slechts één schouw werd buiten gebruik gesteld, namelijk de noordelijke van Burgemeestersvertrek, waaronder een deur naar Burgemeesterskamer werd gemaakt.

Teekening van AART SCHOUMAN, in het bezit van den Heer
H. TH. GERRITSEN te 's Gravenhage.

DE SCHILDERSFAMILIE MYTENS

DOOR

DR. A. BREDIUS EN E. W. MOES.

II.

DE broeder, dien AERT MYTENS te 's Gravenhage heeft opgezocht, zal vermoedelijk de zadelmaker van Zijne Excellentie MAERTEN MYTENS geweest zijn ¹⁾. Deze was in 1551 of 1552 geboren, en had na zijn huwelijk met ANNEKE PIETERSDR. CLEMENT eerst te Brussel gewoond, waar 1581/82 zijn oudste zoon DAVID geboren werd. Ook te Delft heeft hij verblijf gehouden, maar eerst te 's Gravenhage is hij een persoon van aanzien geworden. Een overlevering, door zijn nakomelingen in eere gehouden, wilde zelfs, dat de prins hem te vergeefs aangezocht zou hebben, zich een benoeming tot burgemeester te laten welgevalen. 13 Mei 1612 verkocht hij een huis, gelegen aan de Westzijde van de Veenestraat, aan zijn zoon DAVID voor f 3450. Vóór 1632 moet hij gestorven zijn.

Uit MAERTEN's huwelijk met ANNEKE CLEMENT zijn vier zoons bekend, DAVID, DANIEL, ABRAHAM en ISAAC. De oudste, reeds genoemde DAVID volgde op in 's vaders ambacht, evenals ABRAHAM, die 25 Dec. 1622 huwde met SARA

¹⁾ In 1597 was er ook een HANS MYTENS in de Haagsche Confrerie (OBREEN's Archief III p. 284).

ELSEVIER en de stamvader werd van een talrijk nageslacht, dat vele officieren voor 's lands vloot opgeleverd heeft, o. a. MARTINUS MYTENS, den commandant van het schip „de Brak”, waarmede in 1743 JAN DEKKER en MARIA TER ME-TELEN na een lange gevangenschap in Barbarije van Tetuan naar Holland teruggebracht werden¹⁾. Voor zoover wij konden nagaan is zijn laatste mannelijke afstammeling, ARRAHAM MYTENS, eerst luitenant-ter-zee, later luitenant-militair te Colombo, 1 April 1764 te Negapatnam gehuwd met MARIA SOPHIA HASZ.²⁾

De tweede zoon van MAERTEN MYTENS was

DANIEL MYTENS

geboren te Delft, vermoedelijk omstreeks het jaar 1590. Hij werd schilder, en zoo hij al geen leerling van MIEREVELDT geweest is, dan is hij toch onder diens invloed opgegroeid. Hij vestigde zich te 's Gravenhage en deed daar 1610 zijn intrede in de Confrerie³⁾. 11 Nov. 1612 teekenden DANIEL MYTENS *jongman* en GRATIA CLETTERS, *jonge dochter, beide wonende alhier in den Hage*, aan en 20 Nov. werd het jonge paar door D^s. LA FAILLE getrouwd. Werk van hem uit zoo vroegen tijd is voorshands niet bekend. Misschien kan er toe gerekend worden een portret van FREDERIK HENDRIK, dat als geschilderd door D. MYTENS bij graaf COWPER op Panshanger is, maar dat wij niet gezien hebben, en dat eventueel gekocht kan zijn op de verkooping der coll. CASPER VAN CITTERS te Middelburg, 1 Juli 1811; ten minste in den catalogus van deze veiling wordt van dit portret gezegd, dat het den prins op jeugdigen leeftijd voorstelt⁴⁾. Het was „ongemeen schoon geschilderd” (h. 42 br. 34 d. Doek). Nog was een portret van denzelfden prins door D. MYTENS op de verk. coll. BERNAL, Londen 5 Maart 1855.

Waarschijnlijk op het vernemen van het succes van PAULUS VAN SOMER, den broeder van zijn aangehuwden neef BERNARD VAN SOMER⁵⁾, trok ook hij het Kanaal over; tenminste in 1617 was hij reeds in Engeland, vanwaar hij 18 Aug. 1618 een brief richtte aan Sir DUDLEY CARLETON:

London, this 18 of August a 1618 selondit.

Right Honorable my very good Lord, my deutie first beeing remembered, wishing y^r Lordship much health and happiness, these fewe lynes

1) JAN DEKKER, *Verhaal van zijne acht-en-twintigjarige slavernij in Barbarijen*, Hoorn 1744, 40.

2) De genealogische bijzonderheden omtrent MAERTEN MYTENS en de afstammelingen van diens zoon ABRAHAM zijn ontleend aan een genealogie in hs., ons welwillend ter beschikking gesteld door Mr. P. A. N. S. VAN MEURS te 's Gravenhage.

3) OBREEN's *Archief*, III 259, IV 2.

4) Een aantal berichten van MYTENS' werken op verkoopingën hebben wij te danken aan Dr. C. HOFSTEDE DE GROOT.

5) Oud-Holland XXIV 6, 7.

are to advise you that I send you by this bearer that picture of the L^o of ARUNDEL and his lady, together in a small forme, it is rowled up in a smal case. I have doune my endeavuer to perswaide his Lordship to send your honour those great picteures, butt he is not willinge to parte from them by reason they doe leyke his honr so well that he will keep them, and he willed me to make these in a smaller forme, wch I trust your Lorp will accept and esteem as a smal presente donne by my L^o of ARUNDEL and for the paines and care I have done therein to the most of my power, I leave the judgment to your Lordship's good discretion.

I have binne at Sharckney to see wether I could fynde occasion to drawe the Princes highnes picteure, but the Prince beeing a hunting and suddainly to departe further in progres I am retorne for London, so that I must waiyte for a better oportunitie at his Retorne back, and this is for the present the effect of my writting to your honour the wch it may please you to accept as from your pore and onworthie servant, who will ever be reddie in my bounden dewtie when your honnor shall have occasion to make tryall, in the mean while I pray unto the Lord to preserve and keepe your Honr in healthe and prosperitie to the end of everlasting glorie

And your Honour to command

DANIEL MIJTENS.¹⁾

Hij had toen al de portretten geschilderd van THOMAS HOWARD, EARL OF ARUNDEL²⁾ en diens echtgenoot ALATHEA TALBOT. Ook het portret van Sir CHARLES CAVENDISH, bij den Hertog van PORTLAND op Welbeck Abbey. Het is afgebeeld in het groote werk over de merkwaardige verzameling familieportretten op Welbeck Abbey³⁾ en toont den voorgestelde levensgroot ten voeten uit, staande naast een tafel met een groen fluweelen kleed; hij draagt een zwart gespleten wambuis met platten kanten kraag en kanten manchetten; in de afhangende rechterhand houdt hij een handschoen en in de linker zijn hoed; oranje zijden kousen met kousebanden van goud- en zilverbrocaat en lage schoentjes met groote rosetten van zilverkant voltooien het weelderig gewaad van den edelman. In 1857 was het te Manchester tentoongesteld.

In Engeland was toen ter tijd PAULUS VAN SOMER eigenlijk zijn eenige concurrent. Hij wist dien door hof en adel geprotegeerden portretschilder zóó nabij te komen, dat WALPOLE als onderkenningsteeken alleen aangeeft, dat VAN

1) W. HOOKHAM CARPENTER, *Pictorial notices*, London 1844, p. 176, 177.

2) Thans wellicht nog bij den Hertog van NORFOLK.

3) C. FAIRFAX MURRAY, *Catalogue of the pictures belonging to the Duke of Portland*, London 1894, p. 101.

SOMER zijn levensgroot afgebeelde modellen meestal op een mat, MYTENS op een karpel plaatste ¹⁾, maar dit gaat niet op.

Het aan MYTENS toegeschreven portret van HENDRIK JULIUS, Hertog van Brunswijk, op Hampton Court, zou van 1609 zijn, maar deze toeschrijving is zeer aan bedenking onderhevig.

Beter gedocumenteerd is het portret van den beroemden prediker, den Bisschop van Londen JOHN KING, van 1620, in 1882 gekocht voor de National Portrait Gallery te Londen. ²⁾

5 Jan. 1621 werd PAULUS VAN SOMER te Londen begraven, en nu werd MYTENS' rang aan het hof van St. James door niemand meer betwist.

Helaas zijn slechts weinige van zijn portretten gedateerd, maar toch genoeg om te doen zien, dat hij onafgebroken de gunst van den hoogen Engelschen adel bleef genieten. Van 1622 is het portret van JAMES MARQUIS OF HAMILTON op Hampton Court ³⁾. Levensgroot, ten voeten nit, staat de machtige doch gehate hofmeester van het hof van Koning JACOBUS met den grooten witten staf als teeken van zijn waardigheid in de rechterhand, vóór een draperie die rechts een uitzicht op een park gunt; over het bruine dwars gestreepte wambuis draagt hij een platten plooiakraag, en het ordeteeken van den Kouseband hangt aan een blauw lint op zijn borst; voorts heeft hij lederen handschoenen aan en groote rijlaarzen. De schilderij is niet gemerkt, maar de toeschrijving aan MYTENS dateert al van 1624. Een herhaling in Hamilton Palace staat in LODGE's portretwerk. Een derde exemplaar is op Knole bij Lord SACKVILLE.

Van 1623 is het portret van LODOVICK STUART, DUKE OF RICHMOND AND LENNOX, eveneens op Hampton Court. Ofschoon dit portret als het ware een pendant is van het pas beschrevene, was het vroeger steeds toegeschreven aan PAULUS VAN SOMER, die N.B. in 1621 al gestorven is. Ten overvloede is het duidelijk gemerkt: D. MYTENS fec. Ook RICHMOND heeft den grooten witten staf van het hofmeesterschap in de rechterhand, en over het geelkleurige wambuis draagt ook hij het ordeteeken van den Kouseband; hij staat naast een tafel, waarop de hertogelijke kroon ligt. Een tweede exemplaar in Buckingham Palace is niet gedateerd, maar toont zijn naamteekening: D. MYTENS Fec. Ook op Petworth Castle (als door VAN SOMER gegraveerd in LODGE's portretwerk) en op Longford Castle hangen herhalingen of copieën naar dit portret.

Eveneens van 1623 is het portret van den Lord treasurer LIONEL CRANFIELD.

¹⁾ HOR. WALPOLE, *Anecdotes of painting in England*, London 1862 I, p. 209.

²⁾ Afgebeeld bij LIONEL CUST, *The National Portrait Gallery*, I, p. 64.

³⁾ Afg. in ERN. LAW, *The Royal Gallery of Hampton Court*, London 1898, p. 14.

EARL OF MIDDLESEX, ook met den grooten witten staf in de hand, op Knole; op een kleine tafelbel staat het monogram D. M. F. 1623. — Van 1624 zijn de portretten van graaf ERNST VAN MANSFELD en van hertog CHRISTIAAN VAN BRUNSWIJK, die toen aan het Engelsche hof waren om van koning JACOBUS hulp te vragen, beide op Hampton Court. Beiden zijn levensgroot ten voeten uit geschilderd. CHRISTIAAN steunt met de rechterhand op een stok, terwijl zijn zilveren linker kunstarm in een zijden doek hangt waarop de initialen E. B. H. geborduurd zijn als strijdleus voor ELISABETH, koningin van Bohemen; over zijn lederen wambuis draagt hij een borstkuras en een kanten kraag; zijn roode broek is met gouddraadborduursel afgezet en boven de lederen rijlaarzen zijn de kousebanden te zien. MANSFELD heeft zijn rechterhand aan het gevest van zijn degen en houdt in zijn rechter den bevelhebberstaf. Ook van 1624 is het portret van ELISABETH BASSETT, COUNTESS OF NEWCASTLE bij den hertog van PORTLAND op Welbeck Abbey, gemerkt: D. MYTENS fet.¹⁾ Levensgroot ten voeten uit staat zij in een zwart gewaad met groote insnijdingen in de mouwen; onder een plooikraag hangt een kleinoood en over de schouders een gouden met juweelen versierde ketting; op een tafel links ligt een waaier van struisvogelveren; gemerkt rechts onderaan: D. MYTENS fct. Deze schilderij was in 1857 op de tentoonstelling te Manchester. Omstreeks dezen tijd zal hij ook het portret van koning JACOBUS geschilderd hebben, dat 9 Juli 1904 op de verkooping der collectie THURLOW te Londen voorkwam, en waar de koning voorgesteld is in een wit gewaad met hermelijnen mantel, een witte hoed met juweelen en een vederbos versierd op het hoofd. 19 Juli 1624 toch schonk de koning hem een huis in St. Martin's Lane en een jaargeld van £ 50. De schenkingsacte volgt hier in zijn geheel:

Westminster, July 19, 1624.

JAMES R.

JAMES by the graee of God King of England, Scotland, Fraunce and Ireland, Defendor of the fayth &c. To the Trër, Chauncellor Undertrër, Chamberlaines & Barons of the Excheqr of us, or heyres and Successors now being and that heereafter shalbee, and to all other ye Officers and Ministers of the said Court and of the Receipt for the tyme beeing, and to all others to whome it shall or may apperteyne greeting. Knowe ye, that wee, as well for and in consideracion of the good service donne unto us by DANIELL MITTINS, and for his better encouragemt in the art and skill of picture drawing, wch hee now professeth, as for divers other good causes

¹⁾ Afg. in C. FAIRFAX MURRAY II, s. p. 103.

and consideracions us heereunto moving, Have given and graunted, and by theis presents for us our heyres and successors, doe give and graunt unto the said DANIELL MITTINS, as well the some of twenty five pounds to be payed in hand from the feast of the Nativity of St. John Baptist last past. As alsoe one Annuity or yearly pension of fifty pounds of lawfull English money by the yeare. To have and to hold, the said Annuity or yearly pension of fifty pounds of lawfull English money by the yeare to be said DANIEL MITTINS and his assignes, from the feast of the Birth of our Lord God last past beefore the date heereof, for and during the naturall life of him the said DANIEL MITTINS. To perceive, receive, and take the said Annuity or yearly pension of fifty poundes of lawfull English money by the yeare, at the receipt of the Excheqr of us our heyres and Successors, out of the Treasure of us our heyres and successors there, to bee and remayne by the hands of the Trẽr Undertrẽr and Chamberleynes of the said Excheqr for the tyme beeing, or; some, or one of them, at the feasts of the Birth of our Lord God and the Nativity of St. John Baptist by even and equall porcions during the life of the said DANIELL MITTINS so bee payed. The first paint thereof to begin at the feast of the Birth of our Lord God next ensuing the date heereof; Wherefore our will and pleasure is, And wee doe by theis presents, for us, our heyres & successors, command and authorize the Trẽr, Chauncellor Undertrẽr Chamberleynes and Barons of te said Excheqr for the time beeing it and all other the Officers and Ministers of the said Courte and of the receipt there for the time beeing, That they and every of them to whome it doth or shall apperteine, doe, not onely upon the sight of theis our Lrẽs patents, or thinrollment of them, pay and deliver, or cause to bee payed and delivered unto the said DANIELL MITTINS or his assignes, during the naturall life of the said DANIELL, the said Annuity or yearly pension of fifty pounds, and the said somme of Twenty five pounds payable in hand as aforesaid. But doe alsoe give full allowance thereof, according to the true intent and meaning of theis presents; Any order, direccion, commaund, or declaracion of our pleasure signified, and given by our Lrẽs patents under our great seale of England, bearing date the fifteenth day of May, wch was in the sixteenth yeare of of our reigne of England, for restraynt of paiement, or allowance of pensions or annuities, or any other restraynt, declaracion, matter or thing whatsoever to the contrary in any wise notwithstanding. And theis our Lrẽs Patents, or thinrollment thereof, shalbee, unto the said Trẽr, Chauncellor, Undertrẽr and Barons, and all other the Officers and Ministrs aforesaid, a sufficient warrant and discharge for the paying,

performing, doing, and executing of the premisses according to our pleasure heerein beefore declared. Nevertheles our will and pleasure is, That the said DANIELL MITTENS shall faithfullie and diligently attend the service of us our heire & successors in the said art and skill of picture drawing. And therefore it is hereby condicioned & provided that in case he shall departe or goe out of this realme without leave or warrant of us our heires or succrs, or of sixe or more of the privie Councell of us our heires or succrs under their handes, or, being within the realme, shall refuse, or wilfullie neglect such service & employmt for us our heires or succrs in the said art and skill of picture drawing as shalbe reasonable required of him, rhen and from thenceforth this present grant shall cease, determine, & be utterly voide & of none effecte. Although expresse mencion &c. In witnes &c. witnes &c.

Examr.

THOMAS COVENTRYE.

It maie please your most ext Matie

This bill conteyneth your Mates graunte unto DANIEL MITTENS of a pencion of £ 50 p. Ann: during his life, payable out of Exchequer. To comence from Christmas laste, wich your Maie is pleased to bestowe upon him for his better encouragemt in the art and skill of picture drawing.

And is done upon warrant from ye Erle of MIDD: late Lord Threär.

THOMAS COVENTRYE.

Expr apud Westmr decimo nono die Julii

Anno R. JACOBI vicessimo secundo.

Op denzelfden 19 Juli 1621 teekend koning JACOBUS een „Bill conteyneth yor Mates graunte for making of DANIELL MITTENS (a picture drawer, on whome yor Matie is pleased to bestowe a pention) a free Denizen.

And is done by direction from ye Princes highnes signified by Sr FRANCIS COTTINGTON.

THOMAS COVENTRYE¹⁾.

27 Maart 1625 stierf koning JACOBUS, doch zijn zoon en opvolger, de kunstlievende KAREL I, had reeds als kroonprins blijk gegeven MYTENS zeer genegen te zijn.

Rightte thrustie and welbeloved wee greet you well. Whereas in and by one indenture dated the 29th day of August last made betwene o'selfe

¹⁾ *Original unpublished papers illustrative to the life of Sir PETER PAUL RUBENS, collected by W. NOËL SAINSBURY.* London 1859, p. 356, 357.

Oud-Holland 1907.

one the one parte and DANIELL MITTENS of London Picture Drawer one the other part, for consideracions as moving wee have demised and granted unto the said DANIELL MITTENS all that messuage or tenemt wth the yard and garden plott behind the same adioyninge as it is nowe enclosed wth a brick wall sett and being at the upper end of St. Martins Lane in the parish of St. Martins in the Fields butted end bounded as in the said indenture is expressed of which p'misses wee now stand possessed for divers yeares yett enduringe by and under a lease thereof made by ALLEN TURNER of the prish of St. Martins in the Fields aforesaid unto Sr. PATERICKE MURRAY and by ye said Sr. PATERICK MURRAY late assigned unto us to have and to hold the said messuage or tenemt unto the said DANIEL MITTENS his Executors and assignes from the feast day of St. John the Baptist last past before the date hereof unto the full end and terme of 12 years and a halfe from thence fully to be complete and ended yielding and paying the yearlie rent of vjd at the feast of St. Michaelle the Archangele onelie if it shalbe demanded, wth divers Covenants in ye said Indenture conteyned as in and by the said Indenture, &c. Dated at Newmarkett 30 Decem. 1624.

To our right trustie and welbeloved St. HENRY HOBART Kt. &c.

In St. Martin's lane had vroeger VAN SOMER gewoond, later zou er de St. Martin's lane Academy gevestigd zijn, een voorlooper van de Royal Academy.¹⁾

WALPOLE heeft een uittreksel uit het oorspronkelijke stuk dat op MYTENS' hernieuwde aanstelling tot hofschilder betrekking heeft, gepubliceerd:

„The office of one of his majesty's picture-drawers in ordinary, with the fee of 20 l. per ann. graunted to DANIELL MITENS during his life. Subscribed by order from the Lord Chamberlain. Procured by Mr. ENDIMYON PORTER, May 30, 1625.”²⁾

Van zijn nieuwen meester heeft MYTENS zeer veel portretten gemaakt, het eerste toen deze in 1624 nog kroonprins was. Het was vermoedelijk een geschenk van den koning aan zijn zwager, koning CHRISTAAN IV van Denemarken en bevindt zich thans in het museum te Kopenhagen (h 78 br. 48, doek).

Koning KAREL maakte van MYTENS' talenten ook op andere wijze gebruik en liet hem voor zijn palijs te Whitehall een groote Venus van TITIAAN copieeren, blijkens het volgende stuk:

1) *Illustrated London News*, 6 Juni 1857.

2) WALPOLE u. s. I p. 216.

CHARLES R.

Westminster, July 2, 1625.

CHARLES by te grace of God xc. To the Trẽr and Undertrẽr of our Excheqr for the time being, greeting. Wee will and command you, out of our treasure in the Receipt of our Excherqr, to cause paiment to be made unto DANIEL MITTENS our Picture Drawer, or his assignes, of the some of one hundred and twenty pounds in full satisfaccion for a coppy of TITIANS great Venus, by him made and delivered in at Whitehall for our use and service. The said some to be taken to him without any accompt, imprest, or other charge, to be sett upon him, his heires, executors, administrators, or assignes, for the same or any part or parcell thereof. And this our Irẽs &c. Given &c.

This conteyneth your Mates Warrant to the Excheqr to pay £ 120: to DANIEL MITTENS, Your Ma, Picture Drawer, for a Coppy of TITIANS great Venus.

By order of the Lord Chamberlaine

FRA: GALLE

Expr apud Westmr secundo die Julii

Anno R. R. CAROLI primo

pr WINDEBANK ¹⁾

Nog is de volgende betaling geboekt:

July 31, 1626. A warrant to the exchequer to paie unto DANIEL MITTENS his majesty's picturer the somme of 125 l. for divers pictures by him delivered to sondry persons by his majesty's special direction. By order of the Lord Chamberlaine of his majesty's houshold, procured by the Lord CONWAY²⁾.

Op welke leverantie deze betaling betrekking heeft, is ons niet bekend. Een portret dat MYTENS een jaar later van den koning schilderde bevindt zich in de Pinacoteca te Turijn en is gemerkt: Ad vivum dep. D. MYTENS P. Regius 1627 (h. 207 br. 240. doek). De architectuur op den achtergrond van dit portret zou door HENDRICK VAN STEENWYCK geschilderd zijn, doch dit is onwaarschijnlijk, daar deze toen vermoedelijk nog niet te Londen vertoefde.

Een zeer fraai portret van GEORGE CALVAERT LORD BALTIMORE op Wentworth Woodhouse is van 1627.

2 Sept. 1628 hertrouwde MYTENS in de Hollandsche kerk te Londen (Austin Friars): „DANIEL MYTENS *van Delft, wr van GRATIA CLETTERS met*

1) *Original unpublished papers* etc, p. 358.

2) WALPOLE u. s. I. p. 216.

JOHANNA [schrijffout voor SUSANNA] DROSSAERT, *we. JOOS DE NEVE*." In 1604 was deze, nu SUSANNA DE DROSSCHE genoemd en als van van Londen geboortig, gehuwd met JOOST DE NEVE van Brussel. Ze was dus zeker niet jong meer toen ze 24 jaar later haar hand aan DANIEL MYTENS schonk. Uit dit huwelijk werd 1 Juli 1629 in Austin Friars een tweeling gedoopt, ELISABETH en SUSANNA.¹⁾

JACOB CAMPO WEYERMAN zegt ²⁾, dat te Londen ADRIAEN HANNEMAN zijn leerling is geweest. Om de waarschijnlijkheid hiervan te kunnen beoordeelen, moet eerst vastgesteld worden, tot hoelang MYTENS in Engeland gebleven is. MARIETTE zegt tot 1630³⁾, maar dit is zeker niet waar, daar er nog verschillende werken van hem na dat jaar in Engeland geschilderd zijn, als in 1631 weer een portret ten voeten uit van KAREL I, dat in 1899 gekocht is voor de National Portrait Gallery te Londen⁴⁾. Levensgroot ten voeten uit staat de koning in eenvoudige kleeding naast een tafel, waarop kroon en scepter liggen. Een jaar te voren had hij de koningin HENRIËTTA MARIA geschilderd, waar WILLEM JANSZ. DELFF zulk een prachtige prent naar gesneden heeft, als pendant van een portret van den koning, dat met geen der reeds genoemde portretten van KAREL I in alle bijzonderheden overeenstemt, doch misschien met het 1619 gedateerde in het Metropolitan Museum of Arts te New-York identisch is. Zeer groot is dan ook het aantal hiervan. In den catalogus, dien ABRAHAM VAN DER DORT van 's konings collectie maakte, komen niet minder dan elf stuks voor. En buitendien zullen er ook aan anderen geleverd zijn. In de verkooping der coll. DUNMORE werden aan MYTENS toegeschreven de portretten van KAREL I en zijn gemalin, te paard. Op het portret dat in 1855 op de verkooping der coll. BERNAL en in 1882 op die der coll. HAMILTON was, stond de koning in rood zijden kleeding. Ook in Buckingham Palace te Londen hangt er nog een, evenals op Selby bij Lord GALWAY (nevens een portret van HENRIËTTA MARIA), bij Earl CRAVEN, op Cobham Hall bij Lord DARNLEY en in de collectie LAZAREW te St. Petersburg, waar het evenwel als door Sir PETER LELY gecatalogiseerd is. Op de verkooping der collectie San Donato te Florence, Maart 1880, kwam een portret van de koningin door MYTENS voor (catal. n°. 967).

Ook schilderde hij den koning meer dan eens in een groep, zoo te samen met de koningin en den dwerg Sir JEFFRY HUDSON, waarvan exemplaren zijn op Windsor, op Selby bij Lord GALWAY en op Knowsley. Lord GALWAY zond

1) *The marriage, baptismal and burial registers of the Dutch Reformed Church, Austin Friars, London* ed. by W. J. CH. MOENS, Lymington 1884 p. 122, 51.

2) J. C. WEYERMAN, *De levens-beschrijvingen der Nederlandsche konst-schilders*, IV, Dordregt 1769 p. 248.

3) J. MARIETTE, *Abecedario*, IV, Paris 1857, p. 27.

4) afg. bij LIONEL CUST u. s. p. 98.

het zijne, dat koningin ANNA aan ADDISON geschonken had, in op de tentoonstelling te Manchester in 1857, en WALPOLE noemde er een bij Lord DUNMORE. Den dwerg Sir JEFFREY HUDSON alleen, in een rood pakje in een bosch staand, met zijn hoed naast zich op den grond, schilderde hij vermoedelijk in 1630 (Hampton Court)¹⁾. Het koninklijk echtpaar met den jongen kroonprins, die in 1630 geboren was, werd volgens JAMES DALLAWAY, die in 1826 een commentaar op WALPOLE's *Anecdotes* uitgaf, toen op Carlton House bewaard. Wellicht was het afkomstig van de verkooping der coll. FAGEL in 1801, waar een dergelijke schilderij gecatalogiseerd was.

Het portret van ROBERT RICH, EARL OF WARWICK bij Sir C. S. RICH, Bart. is 1632 gedateerd, evenals dat van ANNE CLIFFORD, COUNTESS OF DORSET op Knole, en het portret van PHILIP HERBERT, EARL OF PEMBROKE op Hardwick bij den Hertog van DEVONSHIRE is van 1634. Een ander portret van denzelfde, geschilderd toen hij nog EARL OF MONTGOMERY was, is door ROBERT VAN VOERST gegraveerd. Ook blijkt uit een prent van WILLIAM FAITHORNE, dat hij den hofpoët GEORG RUDOLPH WECKERLIN geschilderd heeft, toen deze vijftig jaar oud was, dus in 1634.

Er is dus wel aanleiding, om het vertrek van MYTENS uit Engeland later te stellen, dan MARIETTE gedaan heeft. VAN DYCK kwam daar in het begin van 1632, en een vriendschappelijke verhouding tot den grooten Antwerpenaar bleef niet uit. Tenminste VAN DYCK schilderde zijn portret met dat van zijn vrouw in een tafereel dat op Woburn Abbey bij den DUKE OF BEDFORD hangt. Het in VAN DYCK'S Iconographie door PAULUS PONTUIS gesneden portret van MYTENS gelijkt zeer op het portret op deze schilderij²⁾.

Zichzelf heeft MYTENS geschilderd voor de verzameling van den koning. Ofschoon dit portret op Hampton Court, een borstbeeld naar links, het hoofd naar den beschouwer gewend, langen tijd miskend is als „*A Portrait of a Dutch Gentleman, by VAN DER^e HELST*,” is het den heer ERNEST LAW gelukt, de juiste benaming terug te vinden³⁾. Hij heeft zich blootshoofds afgebeeld en draagt over den zwarten mantel een breeden kraag. Nog vermeldt WALPOLE een ander schilderij, waarin MYTENS zichzelf met zijn familie geschilderd heeft, op Mereworth Castle bij Lord FALMOUTH. De teekening die AART SCHOUMAN naar een zelfportret van 1625 gemaakt heeft, wijst stellig op nog een derde schilderij, daar

1) Afgebeeld in den catalogus van 1898 p. 281.

2) Merkwaardig is het, dat eerst de uitgever GILLIS HENDRIX den juiste naam van dit portret gegeven heeft. MARTIN VAN DEN ENDEN heeft het gepubliceerd als dat van „ISAAC MYTENS *Hollandus Pictor Humanarum Figurarum*.”

3) ERNEST LAW, *The Royal Gallery of Hampton Court*, London 1898 p. 267.

de beide genoemde zeker nooit uit Engeland geweest zijn en SCHOUMAN daar nimmer vertoefd heeft.¹⁾ Deze 1787 gedateerde teekening, was 30 Sept. 1811 op de verkooping der collectie H. VERDONK te Rotterdam en berust thans bij den heer H. PH. GERRITSEN te 's Gravenhage.

WALPOLE vertelt, dat het groote succes dat aan VAN DYCK ten deel viel, MYTENS bewogen zou hebben den koning zijn ontslag te vragen, maar dat deze hem hiervan terughield zeggende voor beiden genoeg te doen te hebben. Hoe dit zij, lang is MYTENS niet meer in Engeland gebleven. Hij eindigde met toch de vlag te strijken voor de opgaande zon. In het begin van 1635 woonde hij weer in den Haag en teekende daar 3 Febr. van dat jaar een erfenisacte als voogd over de kinderen van zijn broeder DAVID ²⁾).

Het geeft ook te denken, dat MYTENS voortaan niet meer als schilder voorkomt, want geen der werken die hem sedert toegeschreven werden, kunnen een kritisch onderzoek doorstaan, noch het damesportret van 1636 bij den graaf DE PENERANDA DE FRANCHIMONT te Brussel, noch de portretgroep van de kinderen van FREDERIK HENDRIK van 1638 in de Amalienstiftung te Dessau.

Wel treffen we hem in het jaar 1638 aan als Diaken in den Haagsche kerkeraad.

Geen der actes die verder den naam van den voormaligen hofschilder van den koning van Engeland vermelden, zeggen iets meer van zijn werkzaamheid als kunstenaar.

17 Juni 1643 machtigt hij iemand om geld te ontvangen uit het sterfhuys van ROMBOUT JACOBSZ ³⁾).

In het klapwakersboek van 1645 wordt „MEYTENS *schilder*” aangegeven als wonende aan het Westeinde zuidzijde.

27 Nov. 1646 teekent hij als getuige een onbelangrijke acte. ⁴⁾).

In 1647 is hij Ouderling en neemt hij de plaats van HENDRICK HONDIUS in „*tot het versoeeken en de opbouw der kercken.*” ⁵⁾

Nog in hetzelfde jaar 1647 moet hij gestorven zijn, want 22 Juni 1647 constitueert JOHANNES MYTENS, als man en voogd van SARA [sic] MYTENS, namens medeerfgenamen van zijn schoonvader za: DANIEL MYTENS, iemand te Londen, om £ 350 met £ 96 verlopen rente te ontvangen. Daarvan werden £ 220

1) V. EYNDE en VAN DER WILLIGEN, I p. 58.

2) Prot. notaris P VAN GROENEWEGHEN.

3) Prot. notaris J. WEER.

4) Prot. notaris J. V. D. VYVER,

5) Notulen Kerkeraad.

afgetrokken voor juweelen „*aen myn voorm. schoonvader za. overgesonden* ¹⁾), zoodat resteert £ 226.

De laatste acte die hem betreft is van 3 Maart 1648 „*ten versoucke van de Wede ende erffgenamen van wijlen DANIEL MYTENS int Westeynde alhyer aen meubelen ende andere goederen vercoft voor de somme van . . . £ 1781 — 9 β.*”

Ofschoon in Nederland geboren, opgeleid en gestorven, heeft DANIEL MYTENS voor de Nederlandsche kunstgeschiedenis alleen het belang, dat hij mede behoord heeft, tot de vele schilders die in het buitenland Neerlands roem op kunstgebied hebben helpen bevestigen. In de lange schier onafgebroken reeks van hofschilders die van HOLBEINS tijden af aan het hof van St. James hebben gewerkt, was hij gedurende een twaalfal jaren, van 1621 tot 1632, zelfs de meest gevierde en den Engelschen hoogen adel van dat tijdperk leeren wij het best door zijn penseel kennen. Want behalve de weinige die te voren genoemd zijn, heeft hij nog tal van andere portretten geschilderd.

Meestal zijn deze niet gemerkt, maar ze zijn gemakkelijk te herkennen. In de compositie sloot hij zich nog geheel aan bij zijn voorganger PAULUS VAN SOMER, door zijn modellen bijna steeds ten voeten uit naast een tafel te plaatsen, maar de vrijere penseelbehandeling verschaft een onderscheidingsteeken.

Daar hij, gelijk boven reeds met een voorbeeld is aangegeven, voor den koning ook als copïist werkzaam is geweest, is WALPOLE's mededeeling, dat de copie naar een portret van MARIA STUART in St. James Palace te Londen van zijn hand is, geenszins verwerpelijk. Wanneer de toeschrijving van een portret van koning KAREL I als kind, op de verkooping der collectie van Lord NORTHWICK op Cheltenham, jnist is, moet dit natuurlijk eveneens op een copie betrekking hebben, evenals dit het geval is met de twee portretten van KAREL's ouderen broeder HENDRIK, die op Hampton Court en op Knole getoond worden, want deze stierf reeds in 1612.

Van eenige portretten is de toeschrijving door oude inventarissen gewaarborgd, zoo van het groote portret van GEORGE VILLIERS, Hertog van BUCKINGHAM op de verkooping der collectie van den Hertog van MARLBOROUGH (Blenheim collection), 26 Juni 1886. „*Done by DAN. MYTENS*” staat reeds in VAN DER DOORT's catalogus, opgemaakt toen het stuk nog in de koninklijke verzameling

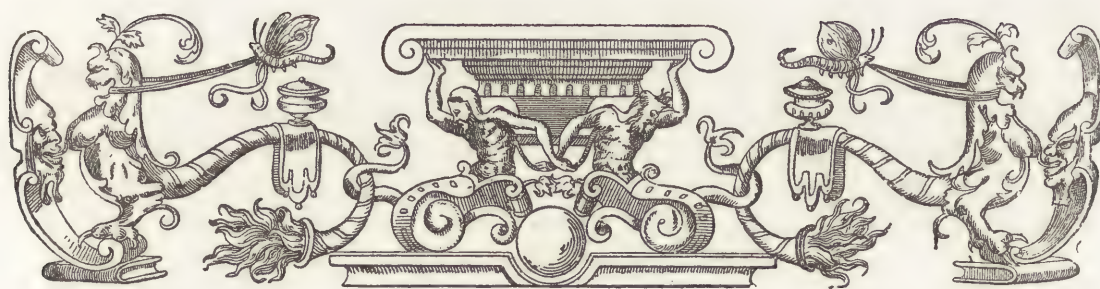
¹⁾ Prot. notaris J. v. D. VIJVER.

was. Meer of min getrouwe herhalingen zijn op Milton House bij Graaf FITZWILLIAM, op Gorhambury en bij Lady JERSEY in Middleton Park.

Van een portret van WILLIAM, den tweeden Hertog van HAMILTON, in dezelfde verkooping geldt hetzelfde; een dergelijk portret in de Scottish National Portrait Gallery te Edinburg is afkomstig van Hamilton Palace. Bracht dit portret op de verkooping der Blenheim collection 520 gs, op, en haalde het portret van den hertog van BUCKINGHAM 700 gs., een derde op dezelfde auctie werd eerst voor 960 gs. toegewezen, nl. dat van HENRY RICH, EARL OF HOLLAND. Nog pas zeer kort geleden, 7 Juni van dit jaar, zijn bij CHRISTIE te Londen van zijn hand de portretten verkocht van SIR THOMAS KNYVETT en van diens echtgenoot MURIEL PARRY LADY KNYVETT.

Maar waartoe alle portretten op te sommen, die hem nog op min of meer goede gronden toegeschreven worden. De reeds genoemde volstaan, om MYTENS de plaats te doen innemen, die hem in de kunstgeschiedenis toekomt.

LEPROZEN EN LEPROZENHUIZEN

DOOR

H. D. J. VAN SCHEVICHAVEN.

LEPROZIJ, lazarij, melaatsheid zijn collectieve namen, gegeven aan verschillende ernstige chronische ziekten, welke gepaard gingen met een afschuwelijken huiduitslag en misvorming (elephantiasis), in zekere gevallen zelfs de ledematen deden afvallen. Veelal wordt beweerd dat deze ziekte door de kruistochten uit het Oosten naar Europa zou zijn overgeplant, doch dit is onjuist. De troepen van POMPEJUS hadden haar reeds uit Egypte naar Italië gebracht, zoodat *λεπρός* aan de Grieken, „leprae” aan Plinius wel bekend waren; ook bepaalt een capitularium van KAREL DEN GROOTE uit het jaar 789: „Omtrent de leprozen, dat zij zich niet onder de andere menschen mogen mengen.”

Wegens de besmettelijkheid dezer ziekte, begon men reeds vroeg hen die er door aangetast waren uit de samenleving te verwijderen. Even buiten de muren der middeleeuwsche steden placht men hospitalen of huizen te bouwen, waarin de leprozen werden opgenomen. Zulk een gesticht te doen verrijzen, werd een luxe van het vrome geloof, een sport in den ladder die ten hemel voerde. Er zouden dan ook in Frankrijk alleen, in de 13^e eeuw, niet minder dan 2000 zulke stichtingen geweest zijn. Gematigder echter is de schatting van den geschiedschrijver MATTHEUS PARIS, die in de tweede helft der 13^e eeuw leefde. Deze beweert, dat er destijds 1900 leprozenhuizen „in de gansche christenheid” waren.

Oud-Holland 1907.

Zeker is het dat het aantal der ongelukkige lepralijders in de vroege middeleeuwen ontzaggeijk groot geweest moet zijn, zoodat het gezonde gedeelte der menschheid bijna radeloos werd onder de plaag. En toen daar vroeg in de 14^e eeuw nog een pest-epidemie bijkwam, meende men dat deze beide ziekten door kwaadwilligheid werden voortgeplant. Wie zich daaraan schuldig maakten was spoedig gevonden: dat waren natuurlijk de Joden, die steeds de bron van alle kwaad zijn geweest. De Moorsche koning van Grenada, heette het, had zich met hen verbonden om het Christendom uit te roeien. Te dien einde had Israël zich vereenigd met de leprozen, wien zij, met behulp des duivels, hadden opgestookt om zich te wreken over de uitstooting en verachting die hun allerwege te beurt vielen. Er waren lieden die beweerden een mengsel van menschenbloed en urine gevonden te hebben, met een gewijde hostie er in, en dat de melaten daarmede de bronnen vergiftigden. Op bevel van paus JOHANNES XXII, werden daarop in 1320 alom alle leprozen verbrand, die men in handen kon krijgen. De kroniekschrijver WILLEM, kapellaan te Brederode, later monnik in de abdij van Egmond, een tijdgenoot dier gebeurtenissen, die dit ongelooflijke verhaal heeft geboekt, voegt er bij dat deze gruwelijke maatregel „in alle landen” werd toegepast.

Er schijnen streken geweest te zijn, waar de melaatschheid epidemisch heerschte. Als zoodanig wordt Lombardije voorgesteld in de 8^e eeuw. Toen KAREL DE GROOTE in 770 een oog van welgevallen had geworpen op DESIDERIA, dochter van DESIDERIUS, koning van dat rijk, zond paus STEPHANUS III hem een schrijven om dat huwelijk af te raden. „Alle Lombardische vrouwen zijn ongezond”, schreef zijn Heiligheid, „en het geheele volk is hoogst onwelriekend (foetentissima)”. Overigens stond het vast, dat onder hen de melaatschheid ontstaan was (de cuius natione leprosororum genus oriri certum est). Keizer KAREL liet zich evenwel niet afschrikken door deze waarschuwing: hij trouwde de prinses, maar — binnen het jaar zond hij haar aan haren vader terug. Reden onbekend.

Geen hooge rang, stand, noch geboorte, vrijwaarde voor deze vreeselijke ziekte. Zoo vertelt SLICHTENHORST in zijn Geldersche Geschiedenissen, dat hertog ADOLF VAN GELRE zijn vader ARNOLD verweet, dat deze „een quaed verhoolen gebreck over hem hadde, ’t welck men niet en moght naem-achtigh maeken, waarmede hij *en zijne landen* byster waeren geplaeght geweest; gelijk ook de Vorstin, die daerover niet zeer van hem was geliefkoosd en geeerd.” Deze laatste zinspeling doelt op hertogin ELEANORE, ARNOLD’s echtgenoote, en zuster van EDUARD III, koning van Engeland, die door haar man van leprozij beschuldigd en verstooten was, een geval dat door de dichters STARING en VAN LENNEP is bezongen.

Vroeg in de 12^e eeuw stonden er reeds buiten Parijs, aan den weg naar

St. Denis, eenige barakken waarin de leprozen woonden. Koning LODEWIJK VII bezocht hen daar in 1147, vóór hij als kruisvaarder naar het H. Land toog, „een lofwaardige daad, die veel navolging vond”, merkt een van 's Konings tijdgenooten op, de kroniekschrijver JACQUES DE VITRY. Er vormden zich in die tijden van godsdienstige opwinding, vereenigingen van geestelijken en leeken, die de plicht op zich namen om de kranken in de leprozenhuizen te verplegen. „Om Christus' wille”, zegt DE VITRY, „verdroegen zij te midden van vuilheid en stanken zich zelve overwinnende, zulke ondragelijke ellende, dat geen boetedoening die men zich kan opleggen, in de oogen van Gods heiligen en kostelijke martelaren daarmede vergeleken worden kan.” Het was dezelfde geloofsijver die een deel der ridders van St. Jan van Jeruzalem zich deed afscheiden van hun Orde, ten einde zich uitsluitend aan ziekenverpleging te wijden. Zij noemden zich de Orde van den H. Lazarus en der H. Maagd van den berg Carmel. LODEWIJK IX bracht hen naar Frankrijk over, en droeg hun het toezicht op over de zieken- en leprozenhuizen, waarin zij door koninklijke besluiten van 1664 en 1672 werden bevestigd. Onder hen werden deze huizen beheerd door monniken.

De inwoning in het melatenhuis was den leprozen hier te lande niet verplicht, de meesten verkozen daarboven de vrijheid en den bedelstaf. Luchtig en zorgeloos gingen zij het pad op, doch bij ernstige, vrome zielen ging het zich terugtrekken uit de menschelijke samenleving gepaard met een sombere indrukwekkende kerkelijke plechtigheid. Hoe deze in Nederland plaats greep is mij niet bekend, doch daar de kerkdiensten destijds in de geheele christenheid weinig verschilden, mag men aannemen dat het dezelfde was als bij onze oostelijke en westelijke naburen. De statuten der kapittelkerk van Toul, in Frankrijk, toonen ons in de volgende woorden hoe dit geschiedde in het geval van een domheer:

„Mocht het komen te gebeuren dat een melaatsche kanunnik, daartoe door den Heer opgewekt en aangedreven, zich uit demoedigheid in het openbaar liet uitstooten, dan moet de dienst zijner afsnijding (*officium tallium*) op de volgende plechtige wijze plaats grijpen. Na priem zal de gemeente samenkomen en de klok geluid worden. Dan moet het geheele kapittel, met het kruis voorop, hem aan zijn woning afhalen. De melaatsche kanunnik moet gekleed zijn in een zwart of in een wit gewaad, met zijn overkleed (*superpellicium*) en schoudermantel (*almutia*), evenals de overige kanunniken. Alleen begeve hij zich dan, achter het voor hem uitgedragen kruis, naar het koor. In het midden daarvan zij een koorstoel geplaatst, met een kleed bedekt; daarop zal hij plaats nemen. Dan moet een plechtige mis gezongen en zijn uitvaart gehouden worden. Wanneer de mis volbracht is, worde hij door het gansche kapittel, met het kruis voorop, naar het muurtje (*murotum*) buiten de kerk gebracht, waar een wagen gereed moet

staan, om hem naar zijn woonplaats te voeren, steeds vooraf gegaan door het kruis, benevens een kanunnik-priester te paard, die hem in zijn woning opsluit. Zijn vrienden moeten hem volgen, den ganschen weg, ook al ware het een dag-reize of zelfs verder."

De wijze waarop een godvreezend melaatsch lidmaat der gemeente werd afgesneden van de menschelijke gemeenschap in het bisdom van Clermont en St. Flour, werd op de volgende, wel wat onduidelijke wijze, vastgesteld in 1490: „Voor het altaar moet een zwart kleed uitgespreid zijn over twee schragen, die op eenigen afstand van elkander staan. Daar naast moet de melaat zich bevinden in knielende houding; en daar onder (onder het kleed?) een levend persoon, in nabootsing van een lijk, hoewel hij door Gods gratie nog leeft in lichaam en geest. Zoo moet hij dan aandachtig een mis aanhooren. Dan zegt de priester tot den leproos: Indien gij [voortaan] wilt drinken, dan moet gij het water scheppen met uw napje, of een ander bakje. Ook verbied ik U rond te loopen zonder het leprozen-kenteeke, opdat andere menschen u mogen vermijden. Desgelijks moogt ge niet ongeschoeid buiten uw woning komen", enz.

Uitvoeriger nog wordt de dienst beschreven in WETZER's Kirchen Lexikon. „Nadat de priester den leproos vermaand had een goed christen te blijven, werd over hem, als over een van de gemeenschap zijner medemenschen afgestorvene, een lijkdienst gelezen. Alle gereedschappen, die hij voortaan zou gebruiken werden gezegend. Het werd hem verboden de woningen der menschen te naderen, zich in bronnen of stroomende wateren te wasschen; voorwerpen die hij dacht te koopen aan te raken, alvorens zij zijn eigendom waren; op smalle paadjes te loopen; het touw van de put of van het rundvee mocht hij niet be-roeren, noch uit iets anders dan zijn eigen nap drinken. Vervolgens werd hij, met het kruis voor hem uit gedragen, door de geestelijkheid en de geloovigen naar zijn woning gebracht. De priester wierp aarde van het kerkhof op het bed van den leproos, of wel een zode van den godsakker op diens dak, met de woorden: Weest afgestorven voor de wereld, doch leeft weder voor God. Met een toespraak en het ophangen van een offerbus, werd hij dan aan zijn treurig lot overgelaten. Van dat oogenblik af moest de leproos een voorgeschreven gewaad dragen, zijn handen bedekt houden en met een klep waarschuwen als hij naderde. Slechts met Paschen mocht hij zijn eenzaam verblijf verlaten en in de stad komen."

Buiten de meesten onzer steden, liefst aan een weg met drukke passage, stonden de voor de melaten aangewezen woningen. 's Hertogenbosch bezat reeds zulk een gesticht vóór 1273; te Arnhem werd er een gebouwd in 1395; het Nijmeegsche leprozenhuis wordt voor het eerst genoemd, in 1412, doch was van

ouderen datum, daar het in dat jaar door den stads timmerman „verleegt” werd. Deze gestichten waren stedelijk eigendom en werden gedeeltelijk op stadskosten onderhouden, doch de verpleging der melaten werd grootendeels aan de openbare liefdadigheid overgelaten.

Werd een dorpeling besmet, dan kwam zijn onderhoud geheel ten laste zijner dorpsgenooten. Een nauwkeurige inventaris van wat den plattelands leproos toekwam, geeft een reglement dat in de 16e eeuw van kracht was voor het bisdom van 's Hertogenbosch. Daaruit blijkt, dat, wat huiselijk comfort aangaat, de leproos het ongetwijfeld beter moet gehad hebben dan vele gezonde landlieden. Men moest een „redelick” goed huis voor hem bouwen, omringd van een muur en voorzien van een schouw. Het meubilair behoorde te bestaan uit een bed met beddekleed en hoofdpeluw, een „saertse” (wollendeken), om de twee jaar een paar lakens; een oorkussen en een wollen kussen; een ledikant (slaepzeil), een stoel, een tafel; een koperen ketel, 6 schotels, een ijzeren ketelhaak, een tang, een rooster, een vuurschop; een hoed, jaarlijks een paar kousen; twee hemden; om de twee jaren 6 ellen grauw laken, om een mantel of een jas met een kaproen van te maken; om de twee jaren twee paar schoenen, een paar met enkele, een met dubbele zolen; een paar handschoenen zonder vingers, een klep en een stok. Zes kippen en een haan moesten in zijn onderhoud voorzien (immers een oud rijmpje zeide: Op zes kippen en een haan, daar kan een boer op staan). Brandhout moest men aan zijn huis afleveren en de gemeente behoorde dat gebouw in goeden staat te houden. Wekelijks mocht de leproos twee of driemaal omgaan in zijn parochie, om giften in te zamelen. Was hij daartoe niet in staat, en kon hij zich zelf niet helpen, dan werd hem een dienaar gegeven op kosten der gemeente, voor wiens onderhoud de broederschap van de H. Geest moest zorgen. Maandelijks moest den leproos worden uitgereikt een pond kaarsen, een kan „raepsmout” (raapolie) en een „selster” koorn. Dagelijks een kan bier; van den H. Geest moest hij altijd een „dubbel portie” ontvangen, daaronder versta men: bij de bedelingen der H. Geest Broederschap. Elken Zondag werd de melaat door den pastoor aan de gemeente aanbevolen, dat zij hem moesten behandelen, zooals zij zelf in zijn geval zouden wenschen behandeld te worden.

Gewoonlijk stond er bij het melatenhuis der steden een kapel, aan St. Jacob, St. Sebastiaan, of St. Antonius gewijd, waar de godsdienstoefeningen gehouden werden. Dit was ook het geval te Arnhem, waar zulk een bedehuis in 1406 werd opgericht. Het was gewijd aan de H. Maagd, de Heiligen Fabianus en Sebastianus, martelaars, en aan den H. Antonius, belijder, en werd naar dezen laatsten genoemd. De pastoor der kerk van Arnhem en de provisoren van het huis waren de collators. De eerste genoot alle offergaven, die er tijdens de mis

op het altaar der kapel gelegd werden, alsmede een vierde part der giften, „waaruit die ook mochten bestaan”, welke in de offerkist of vóór de beelden gevonden werden. Leprozen, die in het huis kwamen te overlijden, mochten in de kapel of op het daaraan verbonden kerkhof begraven worden, maar niemand anders, uitgezonderd met bijzondere vergunning van den pastoor. Deze bezat ook het recht den kapellaan af te zetten wegens wangedrag. Op elken gewonen dag zou er één enkele mis worden opgedragen; op Zon- en feestdagen echter in het geheel geene, behalve wanneer de heiligen dag van een der patronen, of de gedachtenis der wijding van de kapel op een Zondag viel; overigens alleen met bijzondere vergunning van den pastoor. Deze maatregel was gewis gezondheidshalve genomen, omdat er op Zon- en feestdagen meer menschen op de been waren, die dan allicht de mis in het melatenhuis zouden zijn gaan hooren.

De kapel van het leprozenhuis bij Nijmegen werd bediend door een monnik, bijgestaan door een koster. Wij weten dit uit een procesverbaal van 1560. Daarin wordt in al zijn geuren en kleuren het wangedrag verhaald van twee leprozen, die op zekeren avond „voll ende droncken wesende” uit de stad naar huis kwamen, waar zij begonnen te vloeken, te zweeren Gods sacramenten, vijf wonden, lijden, enz. Daarop beleedigden zij den monnik en den koster, „myt ontuchtige, onbehoirlick, lelicken worden ende reden, nyet schryvens oder naseggens behoirlick”, eindigende: „Desen besuyckten (melaatschen) paep ende kuster haldent mitten anderen (elkander), ende steken oeren voet in één schoen. Wij willen den dieffschen monick in siin kamer sluyten ende een cluysteren (hangslot) van buyten dair voir hangen, dairmyt hy daer nyet weder uyt en kome”, enz. enz.

Tengevolge van onzindelijkheid, losbandigheid en de lage trap, waarop de geneeskunde stond, heerschten er in vroegere eeuwen allerlei afzichtelijke huidziekten, die, daar de diagnose der lepra onbekend was, al aanstonds voor deze ziekte gehouden werden. Ten einde dit te onderkennen, moest de patient „bezien”, onderzocht worden. Op dat gebied waren er specialiteiten, en waarschijnlijk nog meer kwakzalvers. Zoo werd in Deventer in 1380 zekere EVERT JOHANNESZ. VAN DER EEZE, als deskundige „gededinght (aangenomen), dat hi di leprose lude besien solde, die binnen onse stat woenen.” Hij ontving zes oude schilden voor zijn loon. VAN DER EEZE schijnt een reizend geneesheer geweest te zijn, zooals er toen zoo velen waren, maar daarom nog niet noodzakelijk een kwakzalver. Hij vertoefde blijkbaar slechts tijdelijk in Deventer, want RYKELAND WENTFELTS, zijn hospita, ontving van stadswege 5 gl. 16 st., die hij, „in horen huyse vertert hadde, in die tiit dat (hi) die leprose lude gheprovet hadde.” In zijn arbeid werd VAN EEZE bijgestaan door een edelman uit een thans uitgestorven Twentsch

geslacht, jonker VAN DER MARCK TOT EVERLO, en diens knecht. Hoewel deze beiden „vor hoer arbeyt dat sie deden, do onse stat die leprose lude hadde laten proven, 16 st.” ontvingen, had men daar toch zeker te doen met een dier edele, zelfverloochenende menschevrienden, waarvan de kroniekschrijver DE VITRY boven gewaagde.

In 1413 werd door graaf WILLEM VI van Holland bepaald, dat alle degenen die met melaatschheid besmet waren in de provinciën Holland en Zeeland, „ter proeve van den lazerye”, konden gaan „buten onse stede van Hairlem, binnen den ban van Adikendam (Akendam) in Sinte Jacobs Cappelle, daer de lazeruse lude nu ter tiit in wonen.” Hoe dat onderzoek plaats greep en wie daarmede belast was, schijnt niet bekend te zijn, althans in ALLAN's zoo uitvoerige Geschiedenis van Haarlem is daaromtrent niets te vinden. Het kan zijn dat daar destijds iemand was, ervaren in de diagnose van dyskrasische krankheden, en dat diens methode ook nog na zijn overlijden door de broeders in dit huis werd toegepast. Zeker is het, dat de kapel haar beroemdheid in dit speciale vak door de geheele 16e eeuw heen wist te handhaven. Zelfs AMPZING, wiens Beschrijvinge ende Lof der stad Haerlem in 1628 het licht zag, zegt nog

t Sicken buyten Stad daer liggen de Leproosen,
Welck Huys de Graef wel-eer vereerd heeft en verkosen,
Want daer de schou sal siin van alle Lazarye,
Al 't land van Holland door, en Seland ook daerbye.

In de 17e eeuw, toen de melaatschheid zeer aan het afnemen was, waren het de regenten van het Dolhuis te Haarlem, die met het schouwen der leprozen waren belast. Arnhem daarentegen zond zijn melaten ter onderzoek naar Keulen, bij raadsbesluit van 25 Jan. 1537. Daarbij werden allen binnen die stad, welke van lazerij verdacht waren, gelast vóór midvasten naar Keulen te trekken om zich te laten schouwen, waartoe hun een stadsbode zou worden medegegeven. Weigerde zoo iemand die reis te ondernemen, dan zouden de schepenen hem in het melatenhuis doen zetten, en kwam hij weder in de stad, dan verviel hij in een boete van 100 gl., half ten bate van de schepenen, de andere helft ten bate van de stad.

Waar Nijmegen zijn melaten ter onderzoeking heenzond, blijkt niet altijd. Het eerste voorbeeld daarvan dat de rekenboeken opleveren, is van 1530. De post dienaangaande bericht alleen dat „een frouw, van oiren man te laten besyen, was hy melaetz offte niet”, één gulden ontving. Kort daarop werden aan een man uit Lent, voor een dergelijk doel vier gulden verstrekt. Misschien werd dus het onderzoek in deze beide gevallen in twee verschillende plaatsen

gedaan. Eerst in 1539 wordt bepaald gezegd, „enen toegelaeten om zich t Harlem laeten t besien, off hy melaetz were, 1 gl, 4 st.”, vermoedelijk ging dan de tocht van Haarlem naar Akendam. Van dien tijd af werden er jaarlijks nooit minder dan vier of vijf, enkele malen tot tien, zelfs twaalf per jaar (b.v. in 1557: 7 mannen, 4 vrouwen, 1 jongen) naar Haarlem gezonden, waarvoor de stad het reisgeld betaalde, dat gewoonlijk 1 gl. 4 st. bedroeg. Pedibus apostolorum moet dat wel voldoende geweest zijn, daar in 1539 de stadslandmeter vier gl. ontving om een tocht naar Zwolle met oponthoud te bekostigen. De zieken ondernamen den tocht onbegeleid, slechts in één enkel geval werd een bode medegegeven. Dat kwam aldus: in 1559 toog PETER VAN DE GRAEFF naar Haarlem „om sich te laten besien van laserie.” Hij was een „prawender” (provenier) in Sinter Claes gasthuis. „Ende soe hy een aldt man was, is GERIT VAN ESSEN, gaende bode, mit hem gereist; ende soe GERIT claechden dat hy lange op weich was, ende meer dan twe gulden brab. vertert hadde, hem gegeven 3 gl. br.”

In 1572, toen Haarlem door Alva's legermacht belegerd en ingenomen werd, trokken onze melaten voor onderzoek naar Keulen. Drie togen in genoemd jaar uit Nijmegen, „den alden gebruyck nae omb sich zo laetten besien to Coelne van der lazerie”, waartoe elk hunner twee gulden ontving. Ook nog in 1576 ging er een daarheen, hoewel vier anderen in het jaar te voren Haarlem reeds weder bezocht hadden, en derwaarts lag van toenaf op nieuw voortdurend de reis.

Werd de patient te Haarlem bevonden melaatsch te zijn, dan kreeg hij ten bewijze daarvan een gedrukt schouwbriefje. Zulk een berust in het Museum in de Lakenhal te Leiden, en is van den volgenden inhoud, waarbij de cursief gedrukte woorden met de pen zijn ingevuld:

„Kenlick si allen luyden, Hoe dat wi ghemeē gesworē van Sinte Jacobs capelle buyten Haerlem, gheproeft en̄ met alre naersticheydt besien hebben Een manspersoon ghenoept *Quiriin Fansz van Leyden*, Welcke wy nu ter tiit Mellaets wt-gheuen besmet te wesen met Lazerye, waeromme *dat hi* gaen sal met vlieghers, Een Clap hebbende op die borst, Een witte bant om thoof. In kennisse des waerheyts soe hebben wi ghemeen ghesworen voorschreuen Desen brief besegelt met ons ghemeen seghel. Int Jaer ons Heerē Duysent vyfhondert ende *twee ende tsoeventich, den sesten dach Januarii stylo coi* (communi)”.

Een tweede briefje, gedagteekend 22 Maart 1612, berust in het Geneeskundig Museum te Amsterdam, en was te zien op de Historisch Geneeskundige Tentoonstelling te Arnhem, in de maand Juli 1899. Het is gedrukt op een strookje perkament, omtrent 15 cent. lang en bijna woordelijk van denzelfden inhoud als het vorige, met dit verschil in de kleedij: „een zwarte hoet opt hooft, becleet

met een witten bandt, sonder ander bant". Voorts de toevoeging: „Ende desen brief out synde vier jaeren, is doot ende te niet." Het zegel vertoont St. Jacob in groene was.

Bleek bij het onderzoek dat de zieke niet aan leprozij leed, dan ontving hij een „gesontbrief". Daar dit voortdurend heen en weder trekken van melaatschen naar Haarlem de besmetting moest bevorderen, werd bij plakkaat van 13 Oct. 1586 bepaald dat alleen zieken uit Holland, Zeeland en Westfriesland zich aan de Kapel te Akendam mochten laten onderzoeken, die daartoe moesten voorzien zijn van een certificaat, afgegeven door den magistraat hunner geboorteplaats. Doch aan deze beperking werd evenmin de hand gehouden als vroeger.

Pogingen tot genezing schijnen, althans onder den minderen stand, weinig of niet te zijn aangewend. Dienaangaande is het eenige wat in de Nijmeegsche rekenboeken voorkomt een post van 28 Nov. 1609: „betaelt mr. HANS scherp-richter, voor de cure van sekere arme melaeten vrouw, 15 gl." Dat deze beambten zich met genees- en vooral met heilkunst afgaven, was destijds niet zeldzaam.

Het was een volksbijgeloof dat Leprozij alleen kon genezen worden door boete doen en door zeven jaren lang gebedeld brood te eten. Inderdaad, ten gevolge van hun weerzinwekkend uiterlijk en der vrees voor besmetting, konden deze paria's geen dienst, noch werk vinden om den kost te verdienen, en bleef hun dus niets anders over dan te bedelen. Want het melatenhuis blijkt geen voedsel verstrekt te hebben, alleen onderdak. Ook zij die daar gehuisvest waren leefden van aalmoezen. Daarom verzochten de provisoren van het leprozenhuis buiten de Noordpoort te Middelburg, in 1540, aan den magistraat, om dat huis naar een andere plaats te mogen overbrengen, waar meer passage was, immers, aldus het request, de arme lazarusen konden alleen leven van de aalmoezen die hun werden uitgereikt, aangezien het hun verboden was zich onder de menschen te begeven.

Uit teekeningen in vroeg-middeleeuwsche handschriften blijkt, dat de bedelende melaten destijds naakt door de straten liepen, alleen met een lendendoek omgord. Zij droegen een koehoorn aan een touw gehangen, ten einde daarmede voor hun nabijheid te waarschuwen. Zoo ziet men ze afgebeeld in een codex van de tiende eeuw, afkomstig uit de abdy te Essen, thans in de Landsbibliotheek te Dusseldorp. Het gansche lichaam dier ongelukkigen is daar getijgerd met roode vlekken of builen. Ook in handschriften van Trier en van Gotha loopen zij met een horen. Doch in een gedicht van ULRICH VAN LICHTENSTEIN'S *Frauendienst* (eerste helft der 13 eeuw), kloppen zij op hun drinknappen, terwijl

zij in een geschilderd venster in de kathedraal van Bourges, uit de 13^e eeuw, reeds van kleppen voorzien zijn.

Te Amsterdam ontvingen de melaten, die te Haarlem „vuil geschouwd” waren, verlof te bedelen met een klep, waarop het wapen van Haarlem stond. Zulk een leprozenklep zag men op de bovengenoemde Historisch Geneeskundige Tentoonstelling in 1899. Dat exemplaar was een houten instrument, in den vorm van een gesloten waaier, doch eenigszins breeder. Van boven af was het tot op een derde zijner lengte in tweeën gespleten, waarbij de voorste helft met een scharnier aan het achterstuk bevestigd was. Door een beweging met de hand kon men de beide deelen tegen elkander laten kleppen. Een ander was gevormd uit een hout omtrent 20 cen^r. lang, uitlopend in een ovalen houten schijf, waaraan onder en boven twee andere plankjes van denzelfden vorm met scharnieren bevestigd waren. Op deze klep was het oude wapen van Gouda, twee sterren, gebrand. Een derde vorm wordt beschreven in de Navorscher, deel III, als een houten schijf met een steel bij wijze van een lepel. In de schijf was een holte aangebracht, om de almoezen in te ontvangen, zoodat de gever de hand van den melaat niet behoefde te beroeren. Over de schijf was een andere van dezelfde grootte bevestigd, welke diende als deksel en tevens om te kleppen. De inzender dezer beschrijving voegt er bij, dat hij in zijn jeugd (hij schreef in 1853) nog een paar menschen, geen melaten, gezien had, niet tot den armen stand behoorende, die toch met de klep aan de huizen hunner gegoede geloofsgenooten gingen bedelen. Ook in het Bijblad van de Navorscher Deel V, herinnert zich iemand in zijn jeugd, op zomerdagen, aan de stadspoorten of op wandelingen, personen te hebben zien bedelen „met een klep tusschen de vingers”. Gewoonlijk waren het lieden die aan hoofdzeer leden. Bij hen schijnt dus nog een traditie uit den melaten-tijd te hebben bestaan.

Met hun geklep waarschuwden de leprozen voor hun gevaarlijke nabijheid, en trokken zij tevens de aandacht op zich, ten einde de liefdadigheid op te wekken. Zij moeten een druk gebruik gemaakt hebben van hun instrument, want nog hoort men wel opmerken van iemand die onophoudelijk babbelt: „zijn tong gaat als een lazarusklep.” Desgelijks zou, naar men beweert, het werkwoord klaploopen afgeleid zijn van het loopen bedelen „op de klep”, zooals die boven beschreven is.

Een schilderstuk van den Antwerpschen schilder SEBASTIAAN VRANCX, in de Alte Pinacothek te Munchen, gedateerd 1622, stelt voor een Vlaamsch of Nederlandsch dorpsfeest. Op den voorgrond rechts, een weinig afgezonderd van het feestgewoel der landlieden, ziet men een groep van zeven leprozen, waarvan twee vrouwen, te samen op den grond gezeten, zich te goed doende aan spijs

en drank. Hun kleedij is onmiskenbaar. Beide geslachten zijn gehuld in zwarte mantels, met een groote witte L (leproos of lazarus) op de linkerborst. Zij dragen breedgerande slappe hoeden, met een witten band omgeven, zooals voorgeschreven is in het Haarlemsche briefje van van 1612. Elk hunner heeft een klep van den bovenbeschreven gesloten-waaiervorm. Denkelyk is de mantel, dien zij aanhebben, dat kleedingstuk dat in de bedoelde briefjes een „vliegheer” genoemd wordt. KILIAN althans beschrijft den vlieger in zijn Woordenboek als „een vrouwelyk gewaad dat van voren opengaat, en als twee vleugels verdeeld is”; waarbij VAN HASSELT aanhaalt: „sijn beste kleedingstuk, t zij mantel, hoeyck, vlieger, ofte bouwen.” Te Nijmegen ontving een melaat in 1539 van stadswege een gulden „tott een grouwen mantell te koepen”. Dat de leprozen daar ter stede eveneens met de klep plachten te loopen, blijkt uit het volgende. In 1569 werden aldaar twee moordenaars geradbraakt, aangaande welke executie het rekenboek een post bevat van dezen inhoud: „Soe die een moeder lazarus was, gekofft eenen box (bus, om te bedelen), die opt rat genegelt wart. Item GOERT KETEL een lazarusklep gemaect, die aen dat rat gehangen werd.” Met dergelyke voorwerpen werden den volke nadere inlichtingen gegeven omtrent den persoon der geëxecuteerden en hun misdrijf. Een valsche munter b.v. werden bij zijn terechtstelling groote blikke penningen op de borst gehangen; blikke kelken toonden den kerkedief aan, een vuurtest den brandstichter. Soms ook werd het mes of een ander werktuig waarmede een moord gepleegd was, aan het rad gehangen.

Het bedelen der melaten was in de meesten onzer steden door keuren en ordonnantiën beperkt. Een bepaling van den Arnheemschen magistaraat van 1437 verbood den melaten uit het leprozenhuis, in de stad te komen bedelen langs de huizen en op het kerkhof te gaan zitten, „als sy tot hyer toe gewoentlick siin geweest.” Den melaat die tegen dit voorschrift handelde, werd het verblijf in het gesticht ontzegd. Doch hun knechten die gezond waren, mochten wekelijks (ter weke) rond gaan bedelen en op het kerkhof zitten, „als sy tot hyer toe gewoentlick ziin geweest.” Vreemde melaten moesten fluks door de stad gaan en daar niet vertoeven. Veel minder streng waren de bepalingen die te Nijmegen in 1559 gemaakt werden. Daar was het den bewoners van het leprozenhuis veroorloofd des Zondags, Woensdags en Vrijdags in de stad te komen bedelen, doch die „van buyten”, de vreemde melaten, konden alleen Donderdags omgaan om liefdegaven in te zamelen. De portiers aan de stadspoorten hadden last hen respectievelijk alleen op die dagen binnen te laten. Nog in 1611 werd vastgesteld dat het dien uit het melatenhuis alleen vrijstond op Woensdagavond en des Donderdags in de stad te komen, „soe als dann hem by d'ordonnantie daerop

gemact, hier te verblyven ende omme te gaen toegelaeten is." Vreemde melaten die op de hun verboden dagen, „buiten tiits", bedelend werden aangetroffen, moest de gezworen omroeper uit de stad doen vertrekken. Het stadrecht van Kampen bepaalde dat „arme lieden die lasars sind", slechts viermaal 's jaars in de stad mochten komen. Drie dagen lang konden zij dan in het St. Catharinen gasthuis vertoeven „ende sullen ter maeltiit hebben eeten, drincken ende genieten gelijk die ander daer in den huse wonende off geprovent, anders niet".

Dus werden, door een verkeerd toegepast mededoogen, de leprozen niet geheel uit de samenleving afgezonderd. Men veroorloofde hun zich onder het gezonde deel der menschheid te mengen, ten einde hun geldelijken steun te bezorgen. Nijmegen geeft daarvan nog andere voorbeelden. Het rekenboek van 1592 bewijst hoe in dat jaar een leproos dagenlang baksteen, van afbraak afkomstig, heeft „gefecht", d. w. z. afgebikt. Maar in die dagen toen men nog geen vrees voor bacillen, noch microben kende, deed men zelfs wel erger. Een besluit van den Nijmeegschen raad van 20 Sept. 1611, behandelt het verzoek van vreemde melaten, om op Maandagen in de stad te mogen rondgaan, ten einde *hun waren te verkoopen*. Daar Maandag de drukste marktdag was, vond de magistraat dat verzoek wel wat bedenkelijk; doch hij zag er geen bezwaar in hun toe te staan met hun waren „onder taffdack van 't gasthuys aan de Grootestraat te mogen voorstaen, sonder dat sy daermede langs de straeten sullen gaen mogen, off eenige almoesen alhier vergaderen, noch oock den leprosenhuys alhier lastich [te] siin." En op diezelfde bank waarop de leprozen hun besmette waren te koop stelden, werd N.B. de visch verkocht, want het beneden-einde der Grootestraat deed destijds dienst als vischmarkt.

Te Amsterdam was het in de 17^e eeuw den leprozen verboden in de stad te loopen bedelen, maar daarom was men overigens niet voorzigtiger. Eenmaal in het jaar mochten zij daar een omtocht houden, die twee dagen duurde, ten einde liefdegaven in te zamelen voor het onderhoud van hun gesticht. Er bestaat een groot schilderstuk door ADRIAAN VAN NIEUWLANDT, in 1633 vervaardigd, en in 1769 door SIMON FOKKE geëetst, ten opschrift dragende: „Jaerlykse ommeganck der Leprozen, op Copperties-Maendag, opgehouden in 'tjaer 1604." Coppermaandag, elders Razende-, Verzworen-, Blijde-, Zotte-, Verloren Maandag, was in ons land en elders een der drukste, woeligste volksfeestdagen van het gansche jaar. Het straatpubliek was dan in een opgewonden, vrijgevige stemming, en deswegen had men dien dag in Amsterdam gekozen voor den optocht der leprozen. Op het schilderij van VAN NIEUWLANDT passeert de stoet den overvollen Dam, waar een soort van kermis schijnt gehouden te worden. Voorop marcheert een tamboer, in het zwart gekleed, hem volgt de blazoendrager van het Houtzagersgild,

dat den ommegang, althans in dat jaar, vergezelde. Ter wederzijde van hem gaat een binnenmoeder van het leprozenhuis, met een bord in de hand, waarover een witten doek met roode kwasten, om aalmoezen te ontvangen. Dan volgen de leprozen, deels te voet, deels in negen sleden gezeten, door paarden getrokken. In elke slede bevinden zich een man, een vrouw en een kind. De vrouwen hebben borden voor liefdegaven op haar schoot, en een ledig tonnetje naast zich, om het bord in te ledigen telken male als het vol mocht worden. 's Maandags nam deze optocht zijn weg aan de Oude-, Dinsdags aan de Nieuwe Zijde. Een feestmaal werd den leprozen aangeboden op den eersten dag in het St. Petri-, den volgenden dag in het Burgerghasthuis, en door beide gestichten werden zij rijkelijk getracteerd.

Dergelijke gastmalen werden aan de Nymeegsche melaten niet geboden, doch met de gemoedelijkheid die karakteristiek is onzer oude tijden, viel er bij stedelijke feesten voor den armen lazarus nog wel een kruimke van den welvoorzien disch der rijke brassers. Zelfs nog in 1584, toen vele aan de oude godsdienst verbonden gebruiken waren afgeschaft, werd aan de melaten, „nae den aldenn gebruyck gegeven, doenn een erbar raeth geteerdt, een flesch wijn van 1 gl. 4 st.” Daarbij denke men niet aan onze pygmeën flesschen; het was een tijd toen een kwart goeden wijn zeven stuivers kostte en de flesch dus omtrent $3\frac{1}{2}$ kwart moet gehouden hebben. Maar op den Zondag Exaudi, na de verkiezing der meesters van Sinter Claas kregen zij slechts twee kwarten. In 1586 bij deselfde gelegenheid „an den leproesen vur hoer maeltiit, 1 gl. 10 st.” In 1591 staat er bij, dat de 1 gl. 4 stuivers gegeven werden aan „die vier personen int Lazarushuys, voer haer deel in den maeltiit.” Ook nog na de reductie der stad, 1593: „Den armen melaetten voer ein vlesch winss haer luyden, nae alder gewoendenn, als voer het hoechgetiit van Paeschen competerende, 1 gl. 4 st. Item betallt aen den melaetten voer een vlesch wins, hoen op St. Martinus aventt toekomende, 1 gl. 4 st.” Desgelijks op O. L. V. avond, op Kerstmis en op Nieuwjaar. Niet lang daarna evenwel viel deze gewoonte in onbruik.

Hoe vreeselijk de kwaal ook was, waarmede de leprozen bezocht waren, men stelle zich niet voor dat het een droefgeestig volkje was. Hun kwaal was een kapitaal dat goede renten afwierp, en van die renten leidden zij op hun manier een leventje, zooals de Duitschers dat uitdrukken, „wie der Herr Gott in Frankreich”. Er waren er die hun geluk in den huwelijken staat zochten en onderling trouwden, over welke huwelijken in 1470 in Overijssel een rechtsgeleerd advies werd gegeven. Bij een Nijmeegsch raadsbesluit van 20 Sept. 1592, werd zekere melaat „een onmelaatsche dochter” getrouwd hebbende, alsmede drie andere melaten, achter het Hof wonende, gelast naar Haarlem te reizen, en van-

daar „schijn en getuychnisse te brengen van heuer suyver- ofte onsuiverheit, om, 't selve gedaen, bii miin heeren ten respecte van heuer woonplaetse gedisponeert te worden nha behoeren,” of zij namelijk in het leprozenhuis konden gaan of niet. De R. K. Kerk had haar eigen bepalingen omtrent huwelijken van leprozen. Verlovingen werden ontbonden als een der partijen melaatsch werd, en voor een gesloten huwelijk kon men dispens verkrijgen. Aan den anderen kant eischten twee pauselijke canons (de *Conjugio Leprosorum*) dat de gezonde echtgenoot met de of den leproos moest blijven samenwonen. Doch deze bepalingen werden door de canonisten, onder zekere beperkingen, alleen van toepassing geacht, wanneer de ziekte van dien aard was, dat er geen gevaar van besmetting bestond.

Weinig leprozen waren echter zoo betamelijk van aard, dat zij met het huiselijk leven genoeg namen. Hun ziekte bracht verhoogde zinnelijke neigingen mede, en daaraan werd rijkelijk den vrijen teugel gelaten. Dat was de reden waarom velen hunner liever in vrijheid bleven rondloopen, zich aansloten bij vagabonden, bedelaars, landloopers en ander gespuis, dan zich te onderwerpen aan de tucht die het melatenhuis medebracht. In het cartularium van Notre Dame te Parijs vindt men dienaangaande de volgende resolutie van den Aartsbisschop, van het jaar 1201. „Daar er omtrent de losbandigheid der leprozen zulke ergerlijke klachten tot ons zijn gekomen, hoe zij namelijk, die zich moesten afzonderen van het algemeen verkeer, zich thans, niettegenstaande de wettelijke bepalingen, overal, met meer vrijheid dan recht, vertoonen en vrijelijk rondloopen; zoo hebben wij, ten einde, zooals onze herderlijke plicht medebrengt, het gevaar tegen te gaan dat uit zulk een vermenging voortdurend blijft ontstaan, en opdat niet, hetgeen de Heer verhoede, de ziekte zich zoo zeer uitbreide dat de gansche kudde besmet wordt, goedgevonden de zieke schapen uit de gezonde kudde te verwijderen, het ongeoorloofde rondloopen der leprozen verboden, en hun bandeloosheid tot het betrachten van bepaalde statuten doen dwingen. Uit naam en met goedvinden van vrouwe ADELA, doorluchtige Koningin van Frankrijk, bevelen wij, dat alle leprozen in de kastelanijen van Melun en van Corbeil slechts op twee plaatsen zullen vertoeven, namelijk de mannelijken in het huis van St. Lazarus te Melun, de vrouwelijke in dat van St. Lazarus te Corbeil, in dier voege dat noch de mannen bij de vrouwen, noch de vrouwen bij de mannen mogen komen, noch samenwonen.”

De melatenhuizen in Nederland waren gewoonlijk eigendom der steden, werden door haar ten deele bekostigd, en stonden onder toezicht van provisoren. Te Nijmegen werden alleen burgers in het gesticht opgenomen. Meestal was er een vrouw, de moeder, gesteld aan het hoofd van het huishouden. Zoo eene

treedt te Nijmegen voor het eerst op in een raadsbesluit van 1562, en daar dit enkele huiselijke aangelegenheden bevat, moge het hier volgen: „Dewiil die maghet van den lazarus huys gepeyndt is van kerssen (kaarsen) ende anderss noitdrufft des huys om to betalen, diewelcke parselen voornoemt opgemelte maghet verclaret by oiren eide volstaen, ende dat JOHAN SPRUYT, provisor, die verteringe betalen sall. Doch woe die provisoren bedunckt dat die maghet onredelick sy, hebben sy die orloff tho geven ende eyn andere tho stellen.” Verder blijkt dat er in 1552 een „taeffel tot den melaeten gehangen” werd, „haldende oer leges,” en dat deze op nieuw in 1567 door een der secretarissen „in t rein gesteld ende op een bret (plankje) gecleef” werden. Jammer genoeg is er geen exemplaar dier verordeningen bewaard gebleven. In 1534 bezat het gesticht een „peerdtgen”, dat van de stad een malder haver ontving, omdat sommige raadsvrienden het „in onser raedt saeken” gebruikt hadden.

Dat er een cantine aan het gesticht verbonden was, blijkt uit het rekenboek van 1550, betreffende een vertering van elf snaphanen „totten melaeten” gemaakt door den scherprechter en zijn acolyten, op een nacht dat zij daar in de buurt, op het Galgenveld, de galg opstelden. Omtrent die cantine vindt men in het Liber Depositionum Testium van 1562 eenige merkwaardige bijzonderheden. In een quaestie betreffende den bieraccijns betuigen drie leprozen, op 5 April, dat sedert BAET, de maagd, laatstleden Oegst (Augustus) in het melatenhuis was begonnen te tappen, zij ongeveer *veertig* vaten bier vertapt en verbruikt had. Zij nam voor elke vaan een pertje ($1\frac{1}{2}$ st.), ook wel een pertje en een penningske, al naarmate de prijs in Nijmegen was. Verder beweerden zij, dat BAET en NAEL VOSS hun hadden gezegd, dat zij menschen wisten die jaarlijks gaarne een Joachimsdaalder zouden willen geven, als men de zeep, de kaarsen en wat verder in het huis noodig was, bij hen ging koopen. Twee andere leprozen legden hetzelfde getuigenis af, omtrent den prijs van het bier, en voegden er het merkwaardige detail bij, dat die prijs ook betaald werd door „alle vremde luidde, die *aldaer ter tiit om te drincken quamen!*”

Nadat Nijmegen zich in 1579 van zijn Spaansch garnizoen bevrijd had, stond het te vreezen dat de Spanjaarden pogingen zouden aanwenden om deze belangrijke vesting weer in hun macht te krijgen. Dientengevolge besloot men haar in behoorlijken staat van verdediging te brengen, en te beginnen met verschillende gebouwen in de onmiddellijke nabijheid af te breken, daaronder was ook het melatenhuis. Uit de posten in het rekenboek die op dit werk betrekking hebben, blijkt dat dit gebouw met een „singelmuer” omsloten was, waarvan 25,300 baksteen en kwamen. De melaten zouden tot nader order hun intrek nemen in de woning van den pater van het St. Agnietenklooster, aan den Teers,

te Neerbosch. Daar bleven zij tot hun in 1581 een verblijf werd aangewezen in het ziekenhuis van het Observantenklooster. Het leprozenhuis werd eerst in het volgende jaar afgebroken, en de baksteen en die er van kwamen, werden gebruikt om de Hersteegpoort mede toe te metselen. De kapel volgde al spoedig.

In het Observantenklooster bleven de leprozen niet lang, reeds in het volgende jaar besloot de raad hen „te accomodeeren mit een behuisonghe achter idt Hoff, by de Hoenderpoort.” Voor 200 daalders werd dit huis gekocht. Zoo waren zij dan nu in de stad gevestigd. Daar zag men toen geen bezwaar meer in; ook te Amsterdam kwam het leprozenhuis dat aan den Oudendijk gestaan had, door de uitbreiding der stad in 1593 binnen de muren te staan. Achter het Hof te Nijmegen was daarenboven een slecht befaamde buurt. Daar woonden allerlei onzuivere elementen: de scherprichters, de vilders, schoorsteenvegers, destijds ook geen eerbaar bedrijf, „goudgravers” of stillevegers,

Ambubaiarum collegia pharmacopolae
Mendici, mimae, balatrones, hoc genus omne.

De tuin van het lagere gedeelte van het Hof, tusschen den Voerweg en de Waal, beslaat thans de plaats dier poel van ongerechtigheden. In het huis aldaar vertoefden de melaten tot 1638, toen een woning in de naburige Goltgravers-, later Rozemarijngas tot melatenhuis werd aangewezen. Het oude huis was bouwvallig en stond op dat oogenblik ledig; er waren geen melaten meer in. Inderdaad was de melaatschheid sedert het begin der 17e eeuw hier te lande sterk aan het afnemen. Het leprozenhuis werd dan ook in 1650 bestemd tot passanten huis voor doortrekkende melaten en bedelaars, en den diakenen in 1651 bevolen de „passeerende” bedelaars geen geld meer te geven, maar een loodje ter hand te stellen, dat hun recht gaf om één nacht in het Gasthuis of wel in het melatenhuis te logeeren. Zekere LIJDA STEENACKER, een schoolmeester's dochter, die verlof had om te bedelen, dewijl haar kind „laserus” was, werd nu aan het hoofd van dit gesticht gesteld, met een tractement van 23 gl., „als van oudts.”

Maar op den duur ging het niet met dat huis. Er kwamen klachten dat schoolers, die zich voor melaatschen uitgaven, in de stad liepen te bedelen en het gebedelde dan in het melatenhuis 's avonds en 's nachts „met drincken, spelen, danssen ende springen onnuttelick” verbrasten. Bevel werd daarom gegeven aan den huisbaas van dit gesticht, om geen leprozen meer te huisvesten, noch onderstand te geven. Toch vernam de raad in het volgende jaar, dat er „in die woninghe van de leprouen, by die vromde leprouen en de andere bedelaers een ongeregelt leven gevoert ende ontuchtich huys gehouden werd.” Men besloot daarom het huis te verhuren. In 1663 werd het „huys van de Blaten” (aldus

het Nijmeegsch idioom voor melaten) eindelijk voor goed aan zijn vroegere bestemming onttrokken, en met de bleek en de daarop staande pomp verhuurd, terwijl de fondsen van het gesticht werden overgedragen aan het voormalige Cellenbroederenhuis, ten bate der krankzinnigen.

Een straatje te Nijmegen, dat thans van den Lindenberg naar een der beneden ingangen van het Hof leidt, is officiëel bekend als de Langebaan, doch draagt bij oude Nijmegenaars nog steeds den naam „Achter den Blatum”, omdat het weleer achter het laatst behandelde melatenhuis omvoerde.

ITALIË EN DE NEDERLANDEN

STUDIES DOOR

DR. J. A. F. ORBAAN.

II.

DE GELEERDEN.

N een studie van de betrekkingen tusschen Italië en de Nederlanden, schuiven de geleerden zich uit eigen beweging op hun plaats. Zij hebben zich de dragers van de beschaving der Renaissance gevoeld en hunne meening omtrent zich zelve met nadruk uitgesproken. Wanneer zij den gebruikelijken lauwerkrans van Italië vlechten, voegen zij niet zelden fraaie schelpen, als souvenirs van volbrachte pelgrimstochten in. Het Latijn geeft aan de herinneringen dan eenen monumentalen aanblik. Het eigen taaltje der geleerden van voorheen hult alles in een hoes van eenvormigheid. Eerst na een zekere belezenheid in de werken der Nederlandsche Renaissancisten, komt grooter klaarheid omtrent hunne diepere bedoelingen en echte gevoelens. Ook dan nog blijft de navolging der klassieken — die immers hetzelfde Italië behandelen — eene volledige kennis in den weg staan. Wij zijn op den enkelen klank van een Ode, die de schoonheden van de Golf van Napels bezingt, lang niet zeker, dat wij een sprank van waar natuurgevoel in den philoloog ontdekt hebben.

De mogelijkheid bestaat dat hij daar nu juist zijne vrienden onthaalde op eene navolging van een Latijnsch dichter van de achterwacht en zijne ingeving langzaam aftapte tusschen de emendaties van een codex. Al te vaak kwam de kennis van Italië tot de studie-menschen, verdiept in den arbeid van het zuiveren van een tekst, langs groote omwegen. Soms uit brieven uit het vaderland, of uit de welverzorgde epistels, die de Italiaansche collega's hun — in antwoorden en in een wedstrijd in het Latijn-schrijven — langs het gewone Iter Italicum ¹⁾: Milaan (de Ambrosiana), Florence (de bibliotheek der Medicis), Rome (de Vaticana en de Barberiniana), Napels (eenige kloosters) deden toekomen. Geheel ingenomen door den hartstocht voor tekstkritiek, geven zij al den vrijen tijd tusschen de bibliotheek-uren aan plannen ten dienste van de goede zaak. Hier moet een professor gewonnen, daar lang van te voren een knorrig bibliothecaris, een lastig abt met vleierij en onderdanigheid ingepalmd worden. De kalender der feestdagen stoort de voortvarendheid der vorschers²⁾. Epidemieën waren rond, die hun

1) Bij VAN MANDER in het Schilderboek wordt herhaaldelijk gesproken van „die van onse Nederlantsche Natie, boven anderen ter Weerelt... geneyght tot reysen en vreemde Landen en volcken te besoecken” (fol. 202 vo.) Hij geeft bijv. als route van Rome naar Napels den weg over Velletri en Terracina en een terugreis over Pozzuoli-Gaeta. De gewone wegen door Italië in den tijd der diligences, waren, als reeds uit dit eene voorbeeld blijkt, niet die van tegenwoordig. Langs de groote verkeerswegen hadden de reizigers altijd gevaar bandieten te ontmoeten en niet weinig kans in handen van even rooflustige waarden te vallen.

Ik hoop later in een van deze studies te behandelen: het reizen der Tramontani in Italië, hunne reis-handboeken, voorbereiding en ervaringen. Eenige staaltjes, wat geleerden betreft, heb ik hier bij de hand. Als HUBERT GOLTZIUS uit Rome terugkeert, slaakt een poëtisch vriend een vreugde-kreet, dat hij na twee jaren behouden thuis kwam (vòòr den *Thesaurus Rei antiquariae Huberrimus* van HUBERT GOLTZIUS, 1579). Men kende in die dagen in de geleerde kringen zeker al de Latijnsche vertaling: LEONARDI ALBERTI BONONIENSIS *Descriptio totius Italiae*, Keulen 1557, die in de voorrede uitwijdt over de moeilijkheden van het reizen in Italië. Een levendig verhaal van een avontuur met een waard vinden wij in de *Poemata* van BOISSARDUS (1591): „in Claudium Homuncionem Clavennatem, qui per Alpes iter facientem hospitio exclusit”. De auteur heeft het Italiaansche leven van dichtbij gekend, en onbeschroomd in de gedichten verteld van een vroolijk leventje met schilders en tooneelspelers te Padua, van uitstapjes naar Verona en Venetië met avonturen in Venetiaanschen stijl a giorno belicht. De bekentenissen van een buitenlandsch student aan een hoogeschool van Italië, die PIETRO ARETINO bewondert en ORLANDO LASSO, doch op zijn tijd „JO. POSTHIUS, PINELLUS, MARETUS, SIGONIUSQUE et ALDUS” op prijs weet te stellen. Veel ernstiger en welgemeender raad geeft een GEORGIUS FABRITIUS in zijn *Roma*, die (1551) „Romanae urbis cadaver” bezoekt, de katakomben, Veji en Ostia ziet — hetgeen iets nieuws was op het programma — en een vergeeflijke belangstelling voor de goede wijnen in de buurt van Viterbo aan den dag legt.

Andere bijdragen in den *Hercules Prodicus* van STEPHANUS WINANDUS PIGHIUS, die den jongen prins van Kleef († 1575) op deze reis naar Rome als mentor begeleidde; en alleraardigste beschrijvingen, die nog opgaan, van de drukke hotelletjes tusschen Rome en Napels, in de brieven van JUSTUS RYCIUS (Leuven 1615).

Over credietbrieven in Italië o. a. in eenen brief van LIPSIUS (BURMANNUS, *Sylloge* II, pag. 33).

2) ISAAC VOSSIUS geeft aan NICOLAAS HEINSIUS uit zijne eigen ervaringen algemeene aanwijzingen voor de studie in de Italiaansche bibliotheken (*Sylloge* III, pag. 564 seqq.), voor de klooster-bibliotheken in het bijzonder (*Sylloge* III, pagg. 561, 566).

In de Ambrosiana studeerde ERYCIUS PUTEANUS, van wiens wedervaringen in zijne brieven aan LIPSIUS, in de *Sylloge* passim; ook schreef hij iets over de bibliotheek en liet het drukken. In den inventaris van de handschriften der Ambrosiana, in de afdeeling: correspondentie van kardinaal BORROMEO, zijn vele brieven van PUTEANUS aangeteekend. Eene uitgave van deze brieven is, naar de prefect der Ambrosiana mij daar onlangs mededeelde, door een Belgisch geleerde in uitzicht gesteld. De Dominicaan PHILIPS WANNEMAKER, Gentenaar, wendt het gebouw der Ambrosiana aan, bij wijze van zijdscherm op het schouwtooneel van zijnen

persoon of hunne reisbibliotheek in quarantaine houdt. Vóór den vrede van Munster ziet men niet gaarne Bataven in het gebied van Napels; zelfs een HEINSIUS moet van de Gevolmachtigden in Westfalen een paspoort vragen. De rijkdommen voor hun vak van studie in Italië opgeslagen overweldigen hen. Vroegere leermeesters en geleerde kennissen dragen bovendien, vriendelijk, tijd-roovende collationeeringen op. Vraag hoe het nog in onzen tijd met reizende klassiek-literatoren in Italië gaat, en bedenk wat het, in de eerste eeuwen van hun wetenschap, toen menige editio princeps jong was en de schrijnen der boeke-

Triumphus litterarum (Mediolani apud haeredes PACIFICI PONTII et JOAN. BAPTISTAM PICCALEUM Impressores Archiep. MDCXI.) Voor tijd en plaats, en milieu van studie een welsprekend, zij het dan ook eenigszins rhetorisch document. Het moet ons aangenaam aandoen, dat een Nederlander, wanneer hij in Italiaanschen stijl een „Trionfo” schrijft, zoo dadelijk en zoo vaak daarna gelegenheid krijgt namen van landgenooten in te lasschen. Hij noemt vooreerst zichzelf, en wel als leerling van PUTEANUS; heeft droomvisioenen van Rome en Perugia (LIPSIUS' vriend, BONCIARI, wordt zelfs in een droom niet vergeten). In den eigenlijken triomfstoet vallen hem op: JOHANNES SCHEPPERUS, JOHANNES COCCHIUS van Kortrijk, zijn eigen stadgenoot HIERONYMUS TIMMERMANUS, de Bruggenaar AUDEMARUS DE GRIJZE, en bovendien FRANCISCUS ZWEERTIUS. Dan is er „...theatrum etiam erectum, in quo cantabant cantantium turba” en wat hem prettig aandeed „ejus medium PETRUS KARRE tenebat, Cortracensis, Musica et modestia insignis!” In een redevoering van den kardinaal wordt tot prins der letteren benoemd: ERYCIUS PUTEANUS, die op zijn beurt een speech houdt, waarin hij LIPSIUS in de hoogte steekt. Nog een woordje van MAXIMILIAAN VRIENDT en daar ontvlamt de strijd van Italianen en Nederlanders om den voorrang in het vak der oude letteren!

Toen JUSTUS RYCIUS in het voorjaar van 1612 te Milaan en in de Ambrosiana kwam (hij onder-teekende een brief — Centuria nova pag. 181 — „...Mediolani, ex-bibliotheca Borromea”) was het tooneel leeg, PUTEANUS afgereisd; WANNEMAKER naar Bologna voor studie en SCHEPPERUS op het punt naar Spanje te vertrekken. Later vinden wij er o. a. VOSSIUS (Sylloge, II pag. 564.) en PETRUS PAULUS BOSSCHA, bibliothecaris, van wien wij een werk over de Ambrosiana kennen.

Voor de Laurenziana tal van berichten van studie van Nederlanders (Zie vooral Sylloge, II pag. 793.) Behalve HEINSIUS, die er zich een tijd lang voor vestigde in Florence, VOSSIUS (Sylloge, III pag. 67) en GRONOVIIUS, die daar (Sylloge III 566.) een haastig bezoek bracht.

„Nederlanders in de Vaticana” een studie op zich zelf! Ik stip eenige namen aan; ERASMUS (zie NOLHAC, Erasme en Italie, pag. 68; 61 noot 1; 72); SCHOTTIUS, die in zijn Itinerarium zegt (pag. 178.) van de Bibliotheca Vaticana: „XISTUS P. M. nostra memoria nuper mirifice auxit, ornavit, illustravitque picturis (vgl. hierbij wat ik in dit tijdschrift meedeelde over ARRIGO FIAMMINGO en zijn aandeel daar als schilder) atque aedificio immenso...” SCHOTTIUS vraagt later, op een plaats in een brief, dien ik te gelegentijd zal uitgeven naar afschriften uit de Vaticana. SCHOTTIUS was in de reisbibliotheek van HOOFT, die de Vaticana bezocht (Reisheuchenis, VAN VLOTEN II pag. 430.)

„t Palays van den Paus.

„De Bibliotheca van SIXTO QUINTO ende daerin particulierlyck de boecken, die de laeste Coninck HENRIK de 8e van Engellant aen LEONE DECIMO sondt, met syn eige handt ondertekent; ende eenen Virgilius ende Terentius manuscripti, die seer out syn.”

Uit dezen Terentius teekende THEOD. GALLE het portret van den blijspeldichter voor zijne, reeds in de vorige studie genoemde Illustrium Imagines, No. 140: „Terentius in antiquo libro Vaticanae Bibliothecae.”

JUSTUS RYCIUS heeft eens een treffende lofrede op Rome, als centrum van studie en stad van bibliotheken, uitgesproken, in de voorrede bij de Orchestra van LAURUS. In de Vaticana heeft hij, naar uit zijne brieven en werken blijkt, vlijtig gestudeerd.

Wij mogen ook niet vergeten, dat een landgenoot HENRICUS GRAVIUS prefect der Vaticana geweest is (Miraeus Elogia pag. 59.) Tot besluit een getuigenis omtrent HEINSIUS van ALLATIUS aan een Italiaansch collega, dat hij vindt: „Nella Vaticana quanto puo desiderare...” hetgeen zeker niet te veel gezegd is.

Voor wetenschappelijke agenten en kopisten, in dienst van buiten Italië gevestigde geleerden het een en ander in de brieven van DU PEIRESC (in de groote uitgave van de Docum. Hist. de France; Min. de l'instr. publ. I pag. 196—197; 205—293.) LANGERMANNUS collationeert voor HEINSIUS in de Vaticana (Sylloge II pag. 744).

rijen groote verrassingen bereidden, de studiereis eene inspannende bezigheid geweest moet zijn voor onze schriftgeleerden in Latijn en Grieksch.

Wij weten van velen, die, doorvoed met klassieke schrijvers, van Mantua tot Posilippo reisden met Vergilius, eenen Tibullus doorleefden in Umbrië en Suetonius herdachten bij de standbeelden-verzameling op het Kapitoel.¹⁾ Dat zij aan al de verblijdende en verheven gevoelens geen uitdrukking gegeven hebben in het een of andere reisverhaal of in brieven aan verwante zielen is te wijten aan een overmatigen zin voor tekst-kritisch werk of te verklaren uit een bewustzijn van eigen onbekwaamheid andere dan der geleerdheid ontroeringen uit te drukken. De bloemen, die zij uit de rijke flora van Italië meebrachten, vormen, als wij ze zorgvuldig bijeenlezen, eenen kleinen ruiker, die het wijsdich herbarium der philologie mag opluisteren.

Hadden zij dan tenminste maar een cahier voor losse aantekeningen, als schilders hunne schetsboeken²⁾, meegenomen, thuis uitgewerkt en als een reishandboek uitgegeven. HOOFT's Reischeuchenis komt ons van zelf in gedachten, een zeer onvolledig en eenzijdig register, ons dierbaar om hetgeen wij tusschen de regels doorlezen. Toch was het beter te maken geweest door nuchterziende menschen, op weg door Italië, zooals zij bij honderdtallen getrokken zijn den langen weg over Siena en Viterbo.

Bij gebrek aan eigenlijke reisherinneringen in boekvorm, moeten wij ons wenden tot andere inlichtingen over het verblijf van onze geleerden in Italië. De eenigzins droge werken van MIRAEUS, VALERIUS ANDREAS, FOPPENS en PAQUOT's folianten met den titel *Mémoires*, brengen de feiten en sparen dikwijls de moeite op andere woeste gronden van verzamelde kennis uit te gaan. Er is zelden veel te winnen, wanneer men de bronnen der lexica ter hand neemt. De deugden, de gaven, het werk moeten zoo uitbundig geprezen worden, dat het leven, het gewone bestaan van den man er bij weg valt. De reis naar Italië prijkt als een van de titels van lof en blijft de verplichte episode, zonder meer

¹⁾ Ik verwijs tot nader order naar de gedichten van NIC. HEINSIUS. De opdracht aan CASSIANO DEL POZZO bevat veel voor de kennis van het leven en streven van HEINSIUS te Rome; naar de gedichtjes van JUSTUS RYCIUS, *Epistol. selectarum. centuria nova* pag. 79 op Sant Onofrio (1610) het beroemde uitzichtspunt over Rome en een lievelingsrustplaats van TORQUATO TASSO, voor wien hij een grafschrift opstelt, en pag. 124—126: op Napels en omstreken; pag. 151—152: op Posilippo, SANAZZARO herdacht. Verder terug naar LAEVINUS TORRENTIUS, *Poemata sacra* (Antwerpen, Plantijn, 1594) tegenover pag. 323 een Ode met herinneringen aan de dichterlijke jaren van zijn jeugd in Rome.

²⁾ De laatste ontdekking van een Italiaansch schetsboek van een Nederlandsch schilder is van vrij jongen datum. In de *Rassegna d'Arte* van Juni 1906 deelt FABRICZY een vondst mede van een aantal schetsbladen in een portefeuille van het museum te Stuttgart, die blijkbaar bij elkaar hooren en naar de bijschriften van een Nederlandsch artiest zijn. De kenner FABRICZY stelt op grond van de bouwgeschiedenis van het speciaal onderwerp: architectonisch belangwekkende stadsgezichten, als termijnen de jaren 1568 en 1579.

over den invloed van de reis op de inzichten en denkwijze van den geleerden ontdekker van de streken van den Aeneas. De levensbeschrijvingen dragen niet dan bij uitzondering gegevens, die niet uit de brieven der geleerden bekend zijn, aan. Het doorwerken der lange rijen korte berichten is meer een onvermijdelijk kwaad ter wille van, dan een verstandelijk genoeg in verband met deze studie. Bij stukjes en beetjes krijgen wij voor bepaalde onderwerpen, bijvoorbeeld: studie en promotie van Nederlanders aan Italiaansche universiteiten, genoeg bijeen, dat het, zoolang wij niet aan de bronnen zelf: de archieven der Academies putten, aan het eind loont, het werk verricht te hebben. Data, en niet meer waarde en bekoring, dan aan data eigen is.

Hoeveel aantrekkelijker wordt de studie, zoodra wij van hier uit haar onderwerp gaan bezien.

In plaats van, onder voorlichting van een compiler, de geleerden plotseeling op een punt van een ver land te zien opduiken en weer verdwijnen tot het komt: van het professoraat, dat in het vaderland aangeboden wordt, het gelukkig huwelijk en de voorbeeldige zonen..... wachten wij hen hier af.

Daar wij hen zien aankomen en weten waar zij moeten belanden, maken wij kwartier in Milaan en Bologna, in Pisa, Florence en Rome.

De Italiaansche bronnen zijn, ook voor dit onderwerp, voor elk bepaald tijdstip, altijd ver vooruit op de boeken van hetzelfde soort in andere landen. Ik noem VASARI, die vijftig jaar vòòr VAN MANDER de levens der schilders schreef, als men ze bij ons een eeuw nà VAN MANDER nog niet wist te maken. Eene vergelijking van MEURSIUS' boek over Leiden's hoogeschool met de werkjes over de Academie-wereld van Rome toont een verschil, waarvan wij hier al de voordeelen genieten. Met de Orchestra van GIOVAMBATTISTA LAURO, de Pinocatheca van Erithraeus (JANUS VICTORIUS ROSCIUS); en de Apes Urbanae als bibliographische legger, kan men zich een volkomen beeld maken van het geleerde Rome in de eerste helft van de XVIIde eeuw. Dat wandelt van het Collegio Romano naar de Vaticana, verzamelt inschriften op weg in de Campagna, houdt eene redevoering „zonder een enkele maal de letter R te gebruiken” (R bandita), richt gespitste belangstelling telkens op nieuwe smakelijke onderwerpen. De anecdote wordt als een machtig stijlmiddel aangewend. VASARI had daarvoor in zijn Vite de modellen gegeven en in de volgende eeuwen was hij wèl bekend in Italië, waar men de kunstgeschiedenis niet als een specialiteit, doch als een gewoon studievak erkende en beoefende. Zijn voorbeeld vond in de eerste helft van de XVIIde eeuw navolging in de levensbeschrijvingen van geleerden. Deze auteurs droegen de kunst weer over aan BALDINUCCI en vooral aan PASSERI, die op uitmuntende wijze de levens der schilders vertelde. Het gaat ongemerkt,

het glijdt van de handen van de eene categorie van schrijvers in de goede zorgen van de andere, met echt Italiaansche gemakkelijheid.

Ik ga hier eene uitweiding maken, welke ik voor het recht begrip noodig acht en in eene studie beter op hare plaats is, dan in eenig geregeld verhaal, dat later opgesteld zou kunnen worden. Om niet te ver te gaan — hoe verleidelijk het onderwerp ook moge zijn — laat ik de anecdote, als zuiver Italiaansch versiersel van een behoorlijk boek buiten sprake. Voor een experiment in vergelijkende literatuurgeschiedenis kan een ieder zich eene anecdote van VASARI naast eene proeve van VAN MANDER leggen!..... Hier komt het op aan: de Italiaan geeft de anecdote meestal als een bewijs van „l'effetto”, den indruk, dien zijn geleerde, schilder, staatsman op zijne omgeving maakte. De persoon gezien in het openbaar leven en getoetst aan uiterlijkheden, die zijn karakter verraden of verbergen. Zijn „portamento” (wijze van optreden), zijn gebaren, en de klank van zijn stem, zijn kleeren en zijn opschik, samengevoegd tot de persoon, die men van de avonden op de Piazza di Spagna — lees de waardige beschrijving van POUSSIN's wandelingen bij BELLORI —; in het atelier — over SALVATOR ROSA bij BALDINUCCI —; in de osteria — PASSERI over onze landgenooten —, of in de Academia voor oogen kreeg.

De Italianen hechten vooral waarde aan het optreden. Wie gemakkelijke en innemende manieren in harmonie weet te brengen met een groote zelfbewustheid en, zoodra het noodig blijkt, doortast, desnoods hard en koud voor zijn zaak opkomt, is vrij zeker van hunne bewondering. Een voor de hand liggend en duidelijk voorbeeld geeft de hoogere clerus, van prelaat tot paus, meer bewonderd door de Italianen, naarmate zij in de openbaarheid met grooter glans en wilskracht optraden. De „grandezza” is daar nu nog bewaard in ceremonies en gebruiken, in schrijftrant en gebaren, een status quo ante, die ons, indien wij goed weten te zien, terug kan verplaatsen, wat wij zullen verlangen, naar het pontifikaat van URBANUS VIII. Evenmin is het type van den letterlievendenden prins der R. K. kerk uitgestorven. Naar voorbeelden van onze dagen is het mogelijk de belangwekkende figuur van den kardinaal BARBERINI, die HEINSIUS aan zijn tafel ontving, voor onze verbeelding te brengen.

De plaats van een buitenlandsche geleerde in het Rome van de XVIIde eeuw, zijn roep in de studeerende wereld hier, stonden in onmiddelijk verband met zijne intuïtie voor de nieuwe omgeving. Indien hij, de Noord-Nederlander, het verschil in geloofsbelijdenis op zij wist te zetten en, zoover doenlijk, de stijfdeftige manieren van het Noorden aanpaste aan de Zuidelijke vrije en waardige gemakkelijheid, kon hij staat maken op groote waardeering. Uitteraard waren de Zuid-Nederlanders in veel gunstiger omstandigheden, wanneer zij het

tooneel van de Romeinsche geestelijke wereld betraden. Van RUBENS en VAN DIJCK verwondert het ons volstrekt niet, dat zij de algemeene erkenning van hun talenten wisten te verwerven. Eer verbazen wij ons dat de Curie zich deze kunstenaars liet ontslippen en hen niet met gouden ketenen in Rome vasthield.

CHRISTINA van Zweden in haar leven te Rome, bekeerlinge, die aan hare geestelijke vaders naar den trant der Romeinsche prinsessen te peinzen gaf, bekoord buitendien door aangename menschen van wetenschap en aantrekkelijke onderwerpen van studie, geeft een openbaar voorbeeld, in de XVIIde eeuw, voor de machtige bekoring, die menschen uit het Noorden in Rome omvat en vast houdt. Wij hebben altijd de gelegenheid in de geschiedenis van deze bijzondere vrouw toelichting te vinden, indien het een en ander van dien tijd ons vreemd voorkomt. Tevens is het dienstig te bedenken, dat ISAAC VOSSIUS en HEINSIUS, landgenooten, die in Italië opgevallen zijn, in de omgeving van CHRISTINA van Zweden geleefd hebben.

Na deze uitweiding is geen andere noodig. Met nog een kleine overweging is het gemis aan levensbizonderheden over onze Nederlandsche geleerden in de Italiaansche bronnen, beter verklaard. Onze geleerden kwamen uit het land van, laten wij het zacht uitdrukken, overgroote nationale zelfgenoegzaamheid tegenover een geloof, dat zij hier breed gevestigd en algemeen erkend zouden vinden. Nu is het denk ik niet de afkeer van de Italiaansche geestelijken-biografen van personen, die zij als afvalligen moesten beschouwen, doch de terughoudendheid van de vreemde bezoekers van de bibliotheken der pausen en kardinalen, die hen buiten de aandacht van de schrijvers der courante nouvenen der geleerden-republiek van Rome hield. De voortdurende zelfbeperking maakte hen schichtig en schuchter, hetgeen zeker schaadde aan het frank optreden, dat den Italianen zou bevallen. Wellicht stonden zij ook beteuterd, wanneer zij een pausdom, dat het gezag der predikanten in het vaderland met een paar woorden pleegde af te maken, in vollen glans voor zich zagen. Alleen de aanhankelijkheid van Eminenties en eminenten der R. K. kerk aan hun lievelings-studie, de philologie betoond, moet hen reeds zachter gestemd, dan de kerkeraad thuis zou billijken en met henzelf in ongelegenheid gebracht hebben. Dit is de kleine omstandigheid, die meetelt; en nu is nog niet eens gesproken van een afzonderlijke vrees voor Propaganda Fide.....

Onopgemerkt zijn velen door Italië getrokken, die zich later op de reis zouden beroemen en de vruchten van hunne studie zòd rijp op de Europeesche markt brengen, dat na jaar en dag, ook de verbaasde Italianen voor het schoone ooft uit den eigen hof van de stille kweekers der philologie moesten spreken. Ze zijn dan aangekomen in roemruchtigheid der geleerden-lexica!

Er staat ons nog een rijke voorraad inlichtingen ten dienste, wel niet onmiddellijk voor den boekhandel bestemd, als de levensbeschrijvingen, doch spoedig genoeg gemeengoed geworden: de brieven. Het stuk van de Sylloge van BURMANNUS met de correspondenties van ISAAC VOSSIUS en NICOLAAS HEINSIUS bevat in menigte brieven op reis in Italië geschreven of gericht aan kennissen, die zij in Italië gemaakt hadden. De Hamburger geleerde HOLSTENIUS¹⁾, een aarts-bibliothecaris in Rome, de vertrouwens-man van den kardinaal BARBERINI voor zaken van boek- en bibliotheek-wezen, later prefect der Vaticana, heeft daar eene zeer voorname plaats. Hij deelde in zijnen tijd de lakens uit. Verschanst in boeken en blâren overzag hij de velden en burchten der philologie. Montecassino, Perugia, Siena en Pisa met wat zij bevatten van kerkvaders, geographen en Latijnsche schrijvers, zoowel als de monumenta van historie en literatuur in de standaard-bibliotheken der BORROMEI en der MEDICI, hij kende het alles en was voor de geleerden, die uit het buitenland kwamen een staâg bureau voor inlichtingen. Zijne briefwisseling, de kopie-boeken van de epistels, die hij voor kardinaal BARBERINI schreef, liggen verspreid over twee afdeelingen van de Vaticaansche bibliotheek: de Vaticana Latina en de Barberiniana. Zijne nalatenschap in brieven is voor de XVIIde eeuw, wat de correspondentie van FULVIO ORSINI en van kardinaal SIRLETO was voor de XVI eeuw, met dit onderscheid, dat de zestiende-eeuwers leefden in een meer bewogen tijd en dat de brieven van hun hand, zonder veel toevoegsel, dadelijk mooie boeken konden worden. De deftige en droge brieven van de kamergeleerden der zeventiende eeuw kunnen alleen vakmensen, als coloratuur van *Variae Lectiones*, behagen. Er zit bij lange niet zoo veel achter deze bedaarde oefeningen van het verstand en van het geheugen. FULVIO ORSINI beteekent: het reglementeeren van de wetenschap der archaeologie; SIRLETUS een vaan op het bolwerk van een bedreigd geloof, daar LINDANUS voor het vijandelijk vuur stond en PLANTIÏN de grondvesten hielp sterken. De papieren winkel van HOLSTENIUS verveelt, het fonds van de brieven van twee zestiende-eeuwsche Hoogmogenden in oudheidkunde en geloof houdt den onderzoeker in voortdurende en zeer geschiedkundige spanning. Het „cinquecento” blijft echter fragmentarisch. Het eischt veel studie een beeld te ontwerpen van den tekstcritikus en penning-

1) Behalve de bekende literatuur, als zijne brieven T. F. BOISSONADE, *LUCAE HOLSTENI Epistolae ad diversos*, Parijs MDCCCXVII; zijn grafschrift in de Germaansche nationale kerk de Santa Maria dell' Anima, medegedeeld door FORCELLA (*Iscrizioni*, Parte XVI pag. 486) en nader toegelicht door SCHMIDTLIN in zijn onlangs verschenen *Geschichte der Anima* vond ik bijzonderheden over zijn leven door hem zelf medegedeeld in een handschrift der Vaticana (Vat. Lat. 9066) en zijne benoeming tot civis Romanus in het Kapitolijsch archief (*Decreti di Consigli, Magistrati Cittadini Romani*; 9 Sept. 1631).

Voor den kring der geleerden om HOLSTENIUS: LEON PELISSIER *Les amis de HOLSTENIUS* (Mél. Ec. de France 1886—1887.)

kundige LAEVINUS TORRENTIUS¹⁾, die in betrekking tot Romeinsche geleerden, van eenen PAULUS VAN MIDDELBURG, bisschop van Fossombrone, die den eersten stoot gaf voor de invoering van de tijdrekening, nu bekend als de Gregoriaansche. (Ik haal met bedoeling twee voorbeelden uit zeer verschillende vakken van wetenschap aan.) Evenzoo is het op het gebied der kunstgeschiedenis gemakkelijker de bronnen uit de Nederlanden, die BALDINUCCI kende, aan te wijzen, dan uit VASARI de berichten van LAMPSONIUS²⁾ af te scheiden van hetgeen VAN CALCAR hem verteld kan hebben. De veiligste weg door het veld van deze studie gaat terug van de zeventiende eeuw, welvoorzien van degelijke bronnen-literatuur, naar vroeger tijden, onder anderen ook om door analogie te gissen, waar de bronnen ontbreken: HEEMSKERK te benaderen naar BREENBERCH en CHRISTOPHORUS LONGOLIUS naar JUSTUS RYCIUS.

De Sylloge bevat verscheidene namen, die op het spoor brengen van onuitgegeven brieven. Andere prefecten van de Barberiniana en de Vaticana lieten correspondenties na, welke rechtens, of naar eene begrijpelijke gewoonte door laatste wilsbeschikking, tot het corpus der bibliotheek, die zij bestuurd hadden, was gaan behooren. Bovendien werden toen afschriften van geleerde en puik-Latijsche brieven gemaakt en met evenveel zorg, als de autografen bewaard. De namen ALLATIUS, ANNIBALE ALBANO zijn bakens in de duizenden titels van de afdelingen der Vatikaansche bibliotheek. Ook van buiten Rome zijn goede

1) Zijne bij PLANTYN in 1594 uitgegeven Poemata Sacra bevatten o. a. een gedicht aan eenen paus PIUS, dien hij waarschijnlijk vóór het pontifikaat, vaak te Rome gezien had. Hij herdenkt andere pausen en draagt aan hen dichtwerk op, o. a. MARCELLUS II, PIUS IV, GREGORIUS XIII; tusschenbeide verschijnen kardinalen als SIRLETUS, BORROMEO en de „societas sanctissimi nominis Jesu.” Hier een gedicht aan „GABRIELEM FAERNUM, Cremonensem vetustis auctoribus corrigendis nobilem” Aan OCTAV. PANAGATHUS, dien hij niet meer of minder dan „Italiae ingens gloria gentis” noemt, (in de Deliciae poet. Belg. Frankfurt 1614) In deze bloemlezing is, behalve dit en nog een ander gedicht van v. d. BAECKEN (op een reisgezel, die blijkbaar met hem in Italië geweest is) menig document van de Renaissance in de Nederlanden der zestiende eeuw te vinden. ALCIATUS, JOVIUS en BEMBO tegenover Hercules met het Bacchuskind en de Knidische Venus.

Een datum omtrent LAEVINUS TORRENTIUS in JAENIG Lib. Congrat. S. M. de Anima pag. 151. „LAEVINUS TORRENTIUS Gandavensis eccl. canonicus et Archidiaconus Brabantiae in eccl. Leodiensi eiusdemque eccl. et Rmⁱ Episcopi Nuncius apud PIUM IV P. M. . . . ducatum aureum dono dedit 1560 Kalendis Maiis.”

2) Over LAMPSONIUS o. a. bij BECKER, Schriftquellen zur Geschichte der Niederländischen Malerei; pag. 78. Van Italiaansche zijde eenige sprokkelingen in Archivio storico Italiano. Nuova Serie Tom. II. Parte I pag. 241—242 en Tom. XI. Parte I pag. 241—242. 165. Ook in Alcuni documenti artistici non mai stampati. Firenze. Le Monnier. 1885. Het is eene „nozze”-uitgave, opstellen, volgens een aardig Italiaansch gebruik, door geletterde en geleerde vrienden geschreven en voor een vriend ter gelegenheid van zijn huwelijk samengebracht tot eenen welverzorgden bundel. Gewoonlijk wordt slechts een zeer kleine oplage gedrukt, dan blijven de exemplaren in handen van personen, die er een buitengewone waarde aan hechten en ze in het familiebezit houden. Historische Instituten en bibliotheken hebben sedert lang hun aandacht gevestigd op die boekjes en hebben een goed aantal in bezit gekregen. Het zou aanbeveling verdienen in citaten altijd het bibliotheek-adres op te geven. Van deze „pubblicazione per nozze” is het bijvoorbeeld Florence, Marucelliana Miscell. 648. (21.)

Een oordeel over LAMPSONIUS van Italië uit naar de Nederlanden gezonden, in den belangrijken brief van LAMBERT LOMBARD bij GAYE, Carteggio III pag. 175.

collecties brieven, die mede op onze landgenooten betrekking hebben, hier gekomen. Ik signaleer even de brieven gericht aan den professor te Pisa, PAGANINO GAUDENZJ, omdat zij een mooie aanvulling leveren in het *Iter Italicum* van NICOLAAS HEINSIUS, vooral voor zijn onverdroten belangstelling in het oproer van MASSANIELLO, dat hem anders uit zijn studie te Napels gejaagd had.

PAGANINO GAUDENZJ¹⁾ stond in geregelde briefwisseling met CASSIANO DEL POZZO²⁾, dien wij uit den bundel *Elegieën* van HEINSIUS kennen. Om dezen Romeinschen geleerde en niet minder om de Italische elegien groepeerde zich een aantrekkelijk stuk van het leven van een Nederlandsch geleerde in Italië. Hetgeen wij weten van het verkeer van HEINSIUS met CASSIANO DEL POZZO, en van de dankbaarheid ook aan anderen betoond, met het toezenden van exemplaren van den druk te Venetië van zijne *Elegieën*, toont ons den vertegenwoordiger der Nederlandsche wetenschap van eenen zeer sympathieken kant. Onwillekeurig komt ons, wanneer wij van zijne onderhandelingen met Venetiaansche uitgevers lezen, een ander beroemd landgenoot in de gedachten, die ook te Venetië een boek ter perse legde, bestemd voor zijne vrienden, de philologen: ERASMUS, die aan de zettters van ALDUS MANUTIUS de *Adagia* dicteert!

Het keurig geconserveerd octaafje der gedrukte werken van de Barberiniana is zeker een van de boekgeschenken van HEINSIUS geweest. Wij vinden daar trouwens ook in handschrift lofdichten van dezen en eenen anderen Nederlandschen bewonderaar: REYER ANSLO.

De brieven aan CASSIANO DEL POZZO liggen waarschijnlijk te Turijn; daaronder zal het een en ander van Nederlanders moeten zijn. De andere corres-

1) Ik doe mijn voordeel met de volgende plaats bij TIRABOSCHI (*Storia della Letteratura Italiana* VIII pag. 184 seqq.) „PAGANINO GAUDENZJ da Poschiavo nella Valtellina, Professore in Pisa dal 1627 fino al 1649, in cui finì e d'insegnare, e di vivere, è autore di un grandissimo numero d'opere Teologiche, Filosofiche, Giuridiche Storiche Poetiche, Mediche, Oratorie, Antiquarie, della quali ci dà il Catalogo, insieme colla vita del loro Autore il P. NICERON. Ei potrebbe perciò ad ogni Capo di questa Storia venir rammentato; ma io credo, ch'appena egli meriti d'esser nominato in alcuno, perciocchè volendo egli abbracciare ogni cosa, niuna ne strinse, e fu Scrittore superficiale e leggiero.”

TIRABOSCHI heeft den man zeker op zijn plaats gezet. Het is zijn specialiteit. Wij moeten hem echter genesteld in Pisa, ook beschouwen als een van die adressen, waar zijne landgenooten en collega's in het buitenland om inlichting en bemiddeling kwamen vragen. Als zoodanig komt hij telkens in de betrekkingen tusschen Italië en de Nederlanden voor. Daarbij zij vermeld, dat hij een groote belangstelling toonde voor onze vaderlandsche geschiedenis o. a. voor het werk van FAMIANUS STRADA en op vriendschappelijken voet stond met onzen Dietschen Romein DIRK AMEIDEN.

2) In LUMBROSO, CASSIANO DEL POZZO is een duidelijke tabel van de correspondentie van den geleerde, welke te Turijn moet liggen, met biographische aanwijzingen en ook zijne wetenschappelijke werkzaamheid in korte trekken geschetst. In een fragment, hier mede uitgegeven, is CASSIANO DEL POZZO zelf aan het woord. Hij staat in het volle Romeinsche leven en toont zich alom wereldwijd. Aan de bronnen en uit een reeks brieven bij BOTTARI, *Lettere pittoriche* wordt ook BLOEMAERT genoemd, die oude vazen uit de verzameling GIUSTINIANI in prent bracht. De naam GIUSTINIANI brengt op AMEIDEN, die tot een markies uit het geslacht in nauwe betrekking stond. Het Maecenaat, de kunst, de hoogere journalistiek, de Italianen en de uitlanders, met een sterk contingent Nederlanders treffen wij hier ongedacht in een goede nabuurschap.

pondenten van den Pisaanschen professor hebben het ook telkens over „HEINSIO,” en mettertijd hoop ik in de dossiers van CARLO DATI en andere Accademici te Florence, den aardigen kring, waar SALVATOR ROSA eens het kunstenaars-element in vertegenwoordigde, meer over hem te vinden.

Bemoedigend is het voor ons, dat ten minste voor een van onze geleerden het materiaal voor de geschiedenis van zijne Italiaansche reis zoo volledig bij elkaar komt, dat het niets te wenschen overlaat. Naar de uitwendige omstandigheden en als zoon van zijnen vader leeren wij hem zeker goed kennen, uit de gedrukte verzamelingen en uit de groep handschriften der Urbinate. Indien eens een vakman der klassieke philologie eene afzonderlijke studie wil wijden aan de tekstkritische verdiensten van HEINSIUS en het profijt, dat hij van zijn Italiaansche reis trok, zal het naar mij door een specialiteit op het gebied van geleerdenbrieven Dr. MOLHUYSEN verzekerd werd, zeer loonen. Bij voorbaat moet de slotsom te trekken zijn, dat HEINSIUS aan meer bejaarde Italiaansche collega's lessen gaf, hoe de teksten te behandelen naar rationeele beginselen. Hij heeft hen dit evenwel met zoo groote kieschheid aan het verstand gebracht, dat het vakkennis moet eischen, steeds in den bescheiden man den koenen baanbreker en onder de schepsels voor anderen lof zijn licht te herkennen.

Voor het milieu van wetenschap in Milaan, Florence, Rome en Napels, ook al zijn er geen vermeldingen van Nederlanders op studie-reizen in Italië, hebben wij te zoeken naar de brievenbundels van de plaatselijke beroemdheden. Bij dozijnen zijn titels vermeld van „Epistolae, Literae”, al dan niet „Selectae” en naar de klassen van de geadresseerden of naar den inhoud ingedeeld.

In Italië gaat de kunst minstens terug op OVIDIUS. De auteurs vatten al vroeg in de middeleeuwen het schrijven van een brief weer als een kunst en de geleerden de epistolographie als een van de meest decoratieve proeven van wetenschap op. De „brieven” zijn voor de geschiedenis van wetenschap en kunst een deugdelijk hulpmiddel of wij de dépêches der Venetiaansche gezanten, de kattedeljetjes van VASARI, de „documenti d'amore” in de brieven van een Florentijnsche moeder, of de keurig gestelde naar breven zweemende brieven van een secretaris van eenen kardinaal nemen. Voor de groote verzamelingen, voor de herdrukken gaat het zonder moeite en brengt het ineens in het midden van het leven. Bezwaren doen zich eerst op, wanneer wij willen raadplegen de gedrukte brievenboeken van „dii minores.” Ik heb op dat punt vele teleurstellingen ondervonden in Romeinsche bibliotheken, waar ik dergelijke boekjes bij de hand dacht te vinden. Hoewel ik den moed niet opgeef, en hoop meer fortuinlijk te zijn in locale bibliotheken, durf ik niet eens te ramen, wat zij voor het onderwerp van deze studie, globaal genomen, zullen kunnen bevatten.

Al wachtende op de bijen, die ver buiten de korf der Barberini zwermde, loven wij buiten het hof van den gepurperden ijmker meer dan een ouden stok.

De brieven van DE PEIRESC, van de gebroeders DUPUY, van de uithuizigen, die zich gaarne tot de Apes Urbanae rekenden, werpen ons een helder licht op de studeerende wereld van de zeventiende eeuw, teekenen het type van den omnis homo in wetenschap, die met alle mannen van beteekenis in zijne dagen voeling houdt. De belichting is niet alleen klaar, als het verstand van Fransche geleerden, doch het heeft, indien niet eenen artistieken, toch eenen warmen toon, die het geheel gezellig maakt. Zij volgen daar te Parijs en in de provincie, wat er te Rome te doen is, met open oog. Zij laten zich leiden door 's lands ingeboren goeden smaak, zoowel in de keus van hunne correspondenten als van de onderwerpen, daar zij hunne bizondere belangstelling op richten. Een gewoonte die niet verloren is gegaan, brengt Fransche geleerden tot een kleine zelfbeheersching in het vervelen van hun collega's met overbodig vertoon van kennis, en tot eenige inspanning, wanneer het er op aankomt de resultaten van onderzoekingen mee te deelen. Wij leven nu met hen mee, vatten de diepere voldoeningen van hunne bewerkingen van oude teksten, volgen de lange jachten naar codices; bezien met welbehagen den olifant, die door de zeventiende eeuw waart, als het neushoorndier in DÜRERS dagen, bekommeren ons om een doos met penningen, die met de galeien van Civitavecchia naar Marseille te lang uitblijft, beknibbelen op boekhandelaars-rekeningen, kijken over hun schouders naar de doozen met brieven — nu zouden het kranten en tijdschriften zijn — en . . . wie daar in hunne landen aan gene zijde van de Alpen is, ziet met hen uit, verlangend in een verlangen, dat klassieker dan klassieke philologie is . . . naar Italië.

Hier ben ik aan een van de bezwaarlijke punten in studie van de betrekkingen tusschen Italië en de Nederlanden, van Italië uit ondernomen. Het is nog mogelijk te schatten den indruk, dien een brief van een geleerden naam, een teekening of een prent gemaakt moeten hebben, ontvangen, gelezen, vertoond, bewonderd waar zij aankwamen, besmoezeld door de vingers van ontelbare postijlons en brievingaarders van buiten, van binnen als een granaat-appel uit het Zuiden, vol pit van wijze zaken, of kristallen afschijn van het Zuiderlicht. Maar het vraagt een hoofdstuk beschavings-geschiedenis en een stuk historie van de ontvankelijkheid der wetenschap- en kunst-lievende psyche in het vaderland, indien wij de groep, uit het studeervertrek en uit den schilderswinkel, recht willen zetten in de lijst van den tijd. Met de ruiterlijke verklaring dat ik mij vooreerst niet bekwaam acht de waterspiegels te bepalen, waar het nieuwe licht der Renaissance zijn weerschijn deed flikkeren, teeken ik eenige schreven op de peilschaal aan.

Bisschoppen ad limina, kruisvaarders, bedevaartgangers, monniken naar de Italiaansche kloosters van hun orde gezonden, zangers in de pauselijke schola cantorum, allen dienaren en dienstbaren, vereerders en geëerden van den H. Stoel. Vaganten, die aan FRA SALIMBENE liederen van golianten brachten, bohémiens in een wild verlangen naar nieuwe zwerftochten van het leven, naar het Zuiden verdwaald tot zij hun jeugdelijk vuur uitbluschten in een schelmen-roman in de schaduw van een pijnboom, in het halfduister van een Venetiaansche badstoof, als ze geen landsknecht werden in Urbino of de piek schuurden in gezelschap van een condottiere.

De vromen, die gebeden prevelend kwamen langs de heilige steden tot de graven der apostelen en de catacomben der martelaren, van de eerste Friezen in Rome, tot ROGIER VAN DER WEIDEN en JAN SCOREL. En de zwervers, van de volksverhuizing tot het Sacco di Roma, de wandalen van landen of van hun eigen leven. Twee breede menschen-stroomen, die altijd over de Alpen zich hebben neergespreid over Italië, uit het Noorden. Wie terug kwam, behouden van den langen tocht vol gevaren, bracht zijne teleurstellingen en zijn geestdrift, altijd in het hart heimwee naar het heerlijke land en in de oogen de reflexen van de eeuwige schoonheid, die het licht in de eigen gouw vervaalde. Het moest een positief man zijn, erg vast in zijn schoenen, als DIRK POTTER, om langs den Tiber het plan te maken voor een boek als der Minnen Loep, toen men daar den Decamerone las. Toch is ook hier het visioen van de inspireerende vrouw, aan den Tiber, als later en beter voor HOOFT aan den Arno.

Zij die zonder ontroering terug konden komen van Italië, zonder nieuwe indrukken voor het leven en den drang naar een meer intens en mooier bestaan, ongevoeligen en louter didacten vallen buiten het verband, dat Italië met onze landen bindt en buiten onze belangstelling. Wij twijfelen ook aan de middel-eeuwsche pelgrims, of zij veel brachten van Renaissance. Bij devoten gaat alle nieuwe brandstof voor het geestesleven allicht in wierookwolken op. Hun ontgoocheling in het Rome van ALEXANDER VI konden zij nog bedwingen met boetedoeningen en vrome wenschen voor de Moederkerk. Later zou de klemming onweerstaanbaar worden. Plagend als ERASMUS, striemend als MARNIX of blakend van een onwrikbare overtuiging als een CANISIUS berichtten allen van het Rome dat en zooals zij het zagen. Dan wordt Rome strijdleus. Op Rome wordt alle hoop en blaam als groote inzetten in een reuzen-gelukspel geplaatst. De Voorzienigheid zal de kansen uitdeelen! Een Bijenkorf of de Rots van Petrus. De Heilige Stoel of het Sant' Uffizio, een Dies Irae of een Te Deum? Maar altijd Rome, of het zich voor de verbeelding der Noorderlingen breidt in den marmeren metropolis van Augustus, dan wel den driekroon lichtend opsteekt, als een baak

voor verdoolde volkeren. De machtige suggestie van den naam blijft en bevangt ook de tegenstanders. ARMINIUS kwam naar den Urbs Urbium, eer hij zich aan den spits stelde van een eigen gens togata.

Het Concilie van Trente richtte zeker de aandacht in het Noorden met groote spanning naar Rome. Elkeen kon weten, dat Rome de operatie-basis was van den vooruitgeschoven post en dat de beschreven vaders hunne uitspraken staaften met teksten uit het groot arsenaal der Vatikaansche bibliotheek. Het gezag van de overoude codices der kerkvaders overbluften. Toen de kardinelen, die van Rome uit de leiding hadden, de uitwerking zagen van hunne zendbrieven, gedocumenteerd met bijlagen uit de eerwaardigste cimelien der Vaticana, riepen zij eene schaar van gewijde philologen voor de uitgave van de zuivere en der verbeterde teksten, uit den ganschen Orbis catholicus, op.

Wanneer wij ook aannemen dat voor de getrouwen van het oude geloof in de Nederlanden de liefde voor Rome hoofdzakelijk in het stichtelijke en leerstellige bleef, dat nog meer middeleeuwen dan Renaissance bevatte, moeten wij toch dadelijk uit de menigte der rechtzinnigen de groep afscheiden van hen, die in uit breeder overtuiging en met grooter begripen de verhandelingen van het Concilie van Trente volgden en aan den roepstem van de torenwachters van den geloofsburcht gehoor gaven.

Leuven, in de gunst van den Nederlandschen paus, steeds welaangeschreven bij het Sant' Uffizio en bij de Congregatie van den Index door de gansche zestiende eeuw, moet het middelpunt geweest zijn, waar zich de katholieke weerbaarheid van die Nederlanden verzamelde, waar het nieuwste uit Rome, het wachtwoord, de oproep aankwam. Leuven zond theologen naar Trente; door bemiddeling van dezen zullen de Nederlandsche philologen, wel in patria naar Rome ontboden tot het werk der groote uitgaven van den Bijbel van de kerkvaders en van andere godgeleerde en canonieke bronnen aangeworven zijn. Later trachtte LINDANUS in een pleitrede voor GREGORIUS XIII al die krachten te Rome, onder de muren van het Vatikaan, en daarbinnen te concentreeren.¹⁾ Al is het bij een schema gebleven, toont dit stuk toch ten eerste den prelaat zelf als een voortreffelijk organisator, dan de beweging van eene Roomsche-Nederlandsche apologeet in volle werking. Afschriften van het stuk en uitwendige getuigenissen uit dien tijd geven bovendien bewijzen te over, dat zijn plan, indien geen uitvoering, toch hooge waardeering vond in de Curie en haar naaste omgeving.

Het plan van LINDANUS heeft nog al de merkteekenen van den militanten tijd. Van Rome heeft hij zeker zijn denkbeelden, gestaafd met de voorbeelden van prinses der kerk, die haar Annalen schrijven of uit in de oude handschriften

¹⁾ Zie Verslag van onderzoekingen naar Archivalia in Italië door prof. P. J. BLOK, pag. 48.

grondteksten trachten uit te puren, naar de katholieke geleerde wereld van het vaderland teruggebracht. Om den persoon van den bisschop van Antwerpen — wij raden dit, al hebben wij de bewijzen nog niet bij elkaar — bleef het een uitzien naar Italië, een onafgebroken werkdadigheid van de drukpersen, van de geleerden en van de reislustige jongeren, want hij hield in stand het nieuw vertrouwen, dat over Trente van Rome kwam. Menigeen legde in gedachte dien weg af, terug naar de stad van de Zeven Heuvels. Mocht het hem niet inderdaad gebeuren, dan zou hij Italië in zijn hart dragen, een van de velen, die het van verre kenden en die weer anderen zouden opvoeden in een verlangen, dat eindelijk bevredigd worden kon.

In den tijd, dat het gezag weer hecht gegrondvest was en herwonnen wat herwonnen kon worden, verliest het werk der geestelijken-letterlievendenden veel van zijne belangwekkendheid. Met allen eerbied voor monnikenwerk op groote schaal — als verzamelingen van levens van heiligen, als de Annalen van verschillende orden en levensbeschrijvingen van opmerkelijke orde-broeders — begroeten wij eenen eenzamen pater die de boekerijen doorsnuffelt en, om toch vooral volledig werk te leveren, in Italië terecht komt, zonder groote warmte. Evenmin treft het ons bizonder wanneer een landgenoot op een Romeinsch seminarie de lier tokkelt om er een lofdicht op een URBANUS VIII bij te zingen. Er zijn zoo veel meer verblijdende onderwerpen dan geduld-in-wetenschap en tamheid-in-dichtmaat, al werden deze geoefend en betracht door Nederlanders in Italië!

Tegenover de kerk met hare bestrijders en verdedigers, allen strijdend om een stuk cultuurgeschiedenis dat goeddeels in Italië lag, is in eene zwakkere tegenstelling de heidensche voortijd met zijne bewonderaars te plaatsen, een tijd die geheel Italië behoorde en eene bewondering, die in den nieuwen, pakkenden stijl in Italië begon en zich van hier uitbreidde naar het Noorden. De geschiedenis geeft meer houvast voor betrekkingen van de philologie, dan bijvoorbeeld wat de schoone kunsten aanbelangt.

De verbinding van Noord en Zuid kon gemaakt worden door boeken, die gemakkelijker en veiliger den weg over de Alpen gingen, dan dat Brugge en Florence over zee de paneelen van hun portretschilders inwisselden. De boekdrukkunst was door Duitschers naar Italië gebracht, door Duitschers het eerst — in het Benedictijner-klooster van Subiaco — uitgeoefend. Zij zullen later de boekenmarkten van Augsburg en Ulm voorzien hebben van de Venetiaansche incunabelen, die in duidelijken vorm de openbaring van de oude teksten der Italiaansche bibliotheken brachten. ERASMUS ging niet zonder bedoeling, na zijne promotie te Turijn, regelrecht op Venetië aan. In het eerste begin van

de zestiende eeuw had Venetië al Europeesche vermaardheid, omdat het de klassieke schrijvers in het medaljon van keurige drukken gevat had. ERASMUS moet er een eer in gesteld hebben met dezelfde letter van zijn werken te laten zetten.

Een aardig voorbeeld van een Nederlander die geheel op avontuur naar Italië ging en daar wel terecht kwam levert ons een zekere CORNELIUS DE FINE, wiens handschriften in de Vaticaanse bibliotheek bewaard liggen. Ontsnapt aan de tucht van zijne leermeesters te Leuven, den Rijn op, zich vereenigd met een paar Duitsche jonge borsten, den langen weg in over Trente naar Italië. Zij houden zich op in Bologna dat eenen paus feestelijk inhaalt en komen nog juist voor Paschen in Rome aan. Onze Bergen-op-Zoomer kreeg den goeden inval opteekening te maken van de gebeurtenissen in en om Rome, feiten uit de wereldgeschiedenis als het overlijden van RAFAEL kon hij boekstaven. Wij moeten tot in de XVIIe eeuw gaan om een ander Nederlandsch kroniekschrijver van Rome: DIRK AMEIDEN, aan te treffen. Dit handschrift was echter, voor zoover blijkt, bestemd voor Italië en is in de Nederlanden niet bekend geworden.

De kennis bij ons te lande van Italië is zeker op meer geregelden weg gekomen. Ik stip aan: de Leidsche uitgave van de *Mirabilia*¹⁾, van 1520; de verspreide berichten in boeken als GELDENHAUER's *Collectanea*, de vertaling van SERLIUS door COECK VAN AELST²⁾, een prent als COORNHERT's hof van het huis „de Zasse”³⁾. VASARI vertelt ergens⁴⁾ dat men in de Nederlanden verlangde naar eene verhandeling over de schoone kunsten van zijne hand hetgeen ongeveer verwezenlijkt zou worden door VAN MANDER. Tusschen VASARI en VAN MANDER neemt HUB. GOLTZIUS eene voorname plaats in. Zijn werk kon aan ieder archeoloog duidelijk maken, dat een reis naar Italië voor de rechte beoefening van zijn vak van studie onvermijdelijk was.

1) SCHMARSOW geeft in de Voorrede van zijne smaakvolle uitgave van: FRANCISCI ALBERTINI *Opusculum de Mirabilibus Novae Urbis Romae*, Heilbronn 1886 op pag. XII—XIII eene beschrijving van deze Leidsche editie. Over de illustratie, o. a.: „Sie (die Ausgabe) muss in Verbindung mit römischen Freunden hergestellt sein; denn sie ist mit einigen Holzschnitten ausgestattet, die auf Italienischer Zeichnung beruhen,” (volgt de beschrijving...) „Niederländischen Wesen aber entspricht die Ausgiessung des h.l. Geistes über Kaiser, Cardinäle, Bischöfe u. a. Würdenträger am Schluss (fol. 57b) unter welcher das Papstwappen LEO's X (in besonderem Holzschnitt) gedruckt ist.”

2) Over deze vertaling bij GREVE, De bronnen van CAREL VAN MANDER 1903. Pag. 109—110.

3) De prent van de collezione SASSI met COORNHERT's naam voluit — waarschijnlijk naar een Italiaansch voorbeeld dat HEEMSKERK hem gebracht zou kunnen hebben — bevindt zich in het Amsterdamsch Prentenkabinet. LANCIANI zegt in zijne *Storia dei Scavi di Roma*, 1902 I pag 177: „....il documento può rimarchevole intorno questa raccolta è l'incisione senza date nè nome d'autore, che si trova generalmente inserita nella raccolta LAFRERJ...” en weidt nog over het geval uit.

4) In het kapittel de *Diversi Artefici*, na een stuk uit eenen brief van LAMPSONIUS van 1564 October 30: „Questa lettera contiene oltre ciò molti altri particolari, che non fanno a proposito. In altre poi mi ha pregato a nome di molti galantuomini di quei paesi, i quali hanno inteso che queste vite si ristampano, che io ci faccia tre trattati della scultura, pittura ed architettura, con disegni di figure, per dichiarare secondo l'occasione ed insegnare le cose dell' arti...”

Met VAN MANDER in volle-bezigheid zijn wij midden in den stroom der Italiaansche invloeden. In de beeldende kunsten zou het kort na het verschijnen van het Schilderboek tot eenen stilstand komen. Het jaar dat de kunsttheorenen kunsthistorische geschriften van v. MANDER uitkwamen stemt zeker niet overeen met het hoogtepunt van het Italianiseeren. Bij het gebruiken van zijne, v. MANDER's, getuigenissen is het altijd wel te bedenken dat zijn Schilderboek meer een terugblik is van een man, die zich houdt aan eene richting, die hem geholpen had, dan het credo van het geslacht, hetwelk op zijn tijd zou volgen. Zijne „Wtleggingen” moeten aan geleerden uit de school van LIPSIUS al zeer onbeholpen voorgekomen zijn, hoogstens een vademecum voor decoratieschilders. De historie-schilders die het nauw namen met de geschiedschrijving op het paneel, als OTTO VAN VEEN, klopten al voor VAN MANDER bij geleerde heeren als LIPSIUS en VAN WINGHEN om voorlichting aan.¹⁾

Het zou ons spijten, waar wij handelen over betrekkingen tusschen Italië en de Nederlanden, VAN MANDER ongenoemd te laten. Toch zal het, wat de geleerden betreft, alleen in het voorbijgaan dienen te gebeuren. De verdiensten van het boekdeel, dat onder den algemeenen naam Schilderboek kort wordt aangeduid, liggen op een ander terrein. De geleerden konden er buiten, omdat de Renaissance der beeldende kunsten hun vreemd bleef, terwijl de Oudheid al hun aandacht in beslag hield. Voor hen had VASARI best onvertaald kunnen blijven en was niet eens de verkorte overzetting der „Vite” door VAN MANDER noodig geweest.

Indien men tegenover het werk van den amateur — ook in den hooger zin van iemand die niet alleen liefhebbert maar ook een onderwerp, dat hij niet volgens al de regels van de kunst kan behandelen, liefde toedraagt — VAN MANDER, de studies van eenen JUSTUS LIPSIUS zet, blijkt het toch al te zeer amateurswerk te zijn wat de schilder van Meulenbeke levert. In de brieven van LIPSIUS treft eene verzorging van de details, eene spitsvondigheid en belezenheid voor de Romeinsche antiquiteiten, een ongelooflijke lexicalische kennis over de gansche oudheid. De geleerden uit zijn school waren doorkneed in de klassieke Grieksche en Latijnsche schrijvers, en vatten zeker de uitweidingen van eenen VAN MANDER als volksuitgave bij hun vak op, wanneer zij ooit zich verwaardigden het Schilderboek ter hand te nemen.

Nog eenige lustra en CASPAR BARLAEUS zou in zijn studeervertrek de beschrijving van Italië maken, die dan ook flink naar de lamp riekt.

¹⁾ JUSTI LIPSIJ Epistolarum selectarum centuria prima. Antverpiae CIO IOCCIV pag. 8. Brief van J. LIPSIUS uit Luik aan PHIL. WINGHEN te Rome. XVII Kal. Jun. CIO IOXCII: „VENIUS quaedam ad te scribet, opinor, de quibus hic ambigimus, aut certe formam ex veteribus monumentis velimus, ut de Jugo Curruli, et siquid aliud tanget inquire et nos juva.”

PIETER CORNELISZOOM HOOFT moest zich nog behelpen met het Itinerarium van SCHOTTIUS. Hij was werkelijk niet slecht af. SCHOTTIUS heeft zelf gezien wat hij voor anderen ging beschrijven. Tusschen zijne gestadige pogingen om deftig te blijven, voelt de lezer eene werkelijke bewondering trillen. Dat ontbreekt aan de Italia Illustrata, niet aan reislustigen, doch aan Doge en de Senaat opgedragen.

Na hier verschillende punten aangewezen te hebben, van algemeen belang voor het onderwerp, meen ik dit opstel te kunnen besluiten met de belofte van een volgend, dat een overzicht zal geven van de geleerden uit de Nederlanden, in betrekking tot Italië, hier en daar. Op deze wijze kan ik getrouw blijven aan den samenvattenden titel: Studies, en geleidelijk den stof bijeenbrengen voor het zoo wijsche onderwerp: Italië en de Nederlanden.

Rome.

SCHILDERIEN IN 1651 VOOR KARL GUSTAV GRAF VON WRANGEL TE 'S GRAVENHAGE AANGEKOCHT.

MEDEGEDEELD DOOR
OLAF GRANBERG.

HAGH, den 3 Julij, 1651.

RECHNUNG von hier angekauften und übergesandten Schildereyen für
Sne. Hoch Gräfl. Gnade und Excellns. Hochwohlgebne. Herrn Feld-
marschall WRANGEL, General Gouverneur in Pomeran.

Ein principal von J. DANCKERTS mit einigen nackten
Figuren

Ein principal von TERBURCH mit einigen Reitern darauf
Zwei principalen von einem fürnehm. Meister Namens STEEN, fette
und magere Küche

Ein von VAN DUIJNEN mit zweien Kühen darauf

Noch ein vom erwähnten STEEN, wo der Winter ist dargestellt .

Noch von demselben VAN STEEN Die Geschichte der Hagar . .

Ein principal von einem VAN BEIJERT mit einer Bataille auf
einer Brücke

Ein von einem MEIJER mit einem grossen Wein Römer darauf .

Eine Kopie von JORDAN

Zwei principalen von WILLEM VAN DIEST mit einer Seeschlacht
und einer Seefahrt

Die Unkosten auf der Versteigerung . . . ,

Noch an ihn der sie ankaufte und es bestellte

Für die Kasten worein sie gepackt wurden nebst Einpackung und
Zieher-Geld hier im Hagh

Für verschiedenen Unkosten in Amsterdam, wie beifolgende Rech-
nung erwähnt

Summa . . . 410 8

Also von den 200 Dählern behaltet . . . 89 12

Summarum . . . 500 —

H. APPELBOOM.

M. SWEERTS. — PORTRET VAN DEN SCHILDER.
Verzameling THOMAS, Boston.

MICHIEL SWEERTS ALS SCHILDER.

Proeve van een Biografie en een Catalogus van zijn schilderijen.

DOOR

Dr. W. MARTIN.

DASS Sie sich für Cavalier SWARTS gar nicht interessiren wollen, bedaure ich sehr. Ich möchte sehr gerne klüger über ihn werden als ich bin."

Aldus schreef BAYERSDORFER den 28 November 1882 aan SGHEIBLER en hij liet er op volgen, dat hij, door een puur toeval, voor een geheel ander doel bij KRAMM het artikel SWART nalezend, daar gevonden had, dat een steeds aan GERARD TER BORCH toegeschreven interieur in de Pinakothek te München in 1783 te Amsterdam verkocht was als „Cavalier SWARTZ." „Das wäre also ein neuer und bedeutender Meister, dessen sich wohl Dr. BODE annehmen könnte. Die Trümmer seines Oeuvre werden sich wohl zusammen finden."

BAYERSDORFER had juist gezien: de schilderij was geen TER BORCH, maar een werk van MICHIEL SWEERTS, in de achttiende eeuw gewoonlijk Cavalier SWARTS genoemd. Dat hij SWEERTS heette en identiek was met den etser MICHIEL SWEERTS, waarover BAYERSDORFER ook bij KRAMM reeds veel had

Oud-Holland 1907.

kunnen vinden, wist deze toen nog niet ¹⁾). Maar sinds dat oogenblik werd door alle kenners van onze oude kunst op de schildery van dien raadselachtigen Cavalier SWARTS gelet en al ras kwam men tot de overtuiging, dat ook de kaartspelers der verzameling HARRACH te Weenen van zijn hand moesten zijn. Een „SWEERTS” gemerkt portret in de Academie te St. Petersburg bleek van dezelfde hand te zijn en zoo wist men, dat Cavalier SWARTS en MICHAEL SWEERTS eques dezelfde persoon waren.

In den Londenschen kunsthandel dook toen een voluit gemerkt genrestukje van den meester op, dat zeer de aandacht trok en kort daarop in de collectie HOOGENDIJK kwam. Naar aanleiding daarvan wees HOFSTEDÉ DE GROOT erop ²⁾, dat ook het Museum te Haarlem, onder den naam van BERCKHEYDE, een werk van SWEERTS bezat. BREDIUS vond eenige jaren later in Moskou twee SWEERTSEN, die thans in het Rijksmuseum zijn. Kort daarop wandelend in Old Bondstreet te Londen, zag ik een voluit gemerkt en gedateerd schilderij van den meester, een beeldhouwerswerkplaats, bij een kunsthandelaar vóór de ramen liggen en eenige weken later dook in diezelfde stad een SWEERTS op, die voor het Mauritshuis werd aangekocht,

Deze aankoop deed mij steeds meer aandacht wijden aan dien opmerkelijken meester, die, blijkens archivalia van BREDIUS, behalve portretten en genrestukken ook kerkelijke tafereelen en zelfs dieren en bloemen moest hebben geschilderd. Waar al die schilderijen zijn, wist ik toen niet, en in veel opzichten ben ik tot heden, na zes jaren zoekens, niet veel wijzer geworden. Maar het dunkt mij onnut, nóg langer te wachten met het publiceeren van hetgeen ik thans bijeen heb. Immers, misschien vestigt deze publicatie nog meer de aandacht op dien merkwaardigen Hollandschen LE NAIN en brengen anderen dan nog werken aan den dag van de soort der alleen uit inventarissen bekende stukken, met „een Spaanse rave”, een Caketoet”, „een blompotje”, waardoor wij kanten van SWEERTS' oeuvre zouden leeren kennen, waarvan tot heden alle sporen schijnen te zijn uitgewischt. Ook de biografie van SWEERTS eischt nog heel wat aanvulling.

Al is dus in zeker opzicht niet zooveel aan den dag gekomen, als ik ge-

1) SWEERTS' etsen zijn beschreven bij BARTSCH IV 418 vlgg., en bij WEIGEL Suppl. 224. *Verdere literatuur over SWEERTS*: BARTSCH, die Kupferstichsammlung der Wiener Hofbibliothek, S. 226. — Repertorium f. Kunstwissenschaft IV 258, XX 252, Oud-Holland XIX 137 vlgg. NAGLER op SWEERTS en de daar genoemde literatuur. IMMERZEEL op SWEERTS. KRAMM op SWART en SWEERTS. BERTOLOTTI, *Artisti Belgi ed Olandesi a Roma, Firenze* 1880, p. 184. Ned. Spectator 1893 No. 3 en 1899 blz. 58. FRIMMEL, *Blätter f. Gemäldekunde* Okt. 1904, blz. 107. MACKOWSKY, PAULY u. WEIGAND, *ADOLPH BAYERSDORFER'S Leben und Schriften*; München, BRUCKMANN, 1902 bl. 425—426. Verder de Catalogi der musea, waar zich schilderijen van SWEERTS bevinden.

2) Ned. Spectator, 1893.

hoopt had, toch heb ik het geluk gehad, verscheiden schilderijen van SWEERTS te vinden, of liever aan hem terug te kunnen geven, die zes jaar geleden nog onder valschen naam gingen of in den grooten vergaarbak der „onbekende meesters” waren ondergebracht. Die werken zal ik in het volgende opsommen en daaraan laten voorafgaan een karakteristiek van SWEERTS' ontwikkeling als schilder benevens een poging tot reconstructie van zijn biografie. ¹⁾

I. SWEERTS' LEVEN.

De naam van den meester, die zich op zijn voluit gemerkte schilderijen steeds noemt MICHAEL SWEERTS, — op zijn etsen met de bijvoeging EQUES — en wiens Hollandsche naam dus luiden moet: MICHIEL SWEERTS, is op allerlei wijzen verbasterd en komt in oude inventarissen, verkooping, catalogi enz. in de meest zonderlinge vormen voor. Nu eens heet hij SWEERTS, dan weer SWARTS, SWART, ZWARTS, SUARS, SWARTZ of SCHWARZ, en het daaraan voorafgaande „Cavalier” of „Chevalier” is in zijn afkorting *C* of *Ch* zelfs meer dan eens aanleiding geweest om zijn werk te doen verwarren met dat van den zestiend' eeuwschen Duitschen schilder CHRISTOFFEL SCHWARTZ.

Door deze verwarringen werd het zoeken naar gegevens omtrent SWEERTS' leven niet gemakkelijker.

Hoogstwaarschijnlijk was SWEERTS Amsterdammer van geboorte en behoorde hij tot een der families van dien naam, die in de zeventiende eeuw in die stad woonden. Zijn voornaam doet zelfs vermoeden, dat hij een lid was der koopmansfamilie SWEERTS aldaar, waarin die voornaam voorkomt. ²⁾

De tijd, waarin SWEERTS leefde, blijkt duidelijk uit zijn schilderijen, die geheel den stempel dragen van werk uit de tweede helft der zeventiende eeuw en, te oordeelen naar de kleeding, ongeveer tusschen 1650 en 1675 ontstaan zijn. Vaststaande jaren uit SWEERTS' leven zijn slechts de dateeringen 1652 en 1656 op zijn schilderijen en het jaar van de verschijning van een serie zijner etsen, ³⁾ eveneens 1656.

¹⁾ Den Heeren Dr. A. BREDIUS, Dr. C. HOFSTEDE DE GROOT, E. W. MOES en Jhr. B. W. F. VAN RIEMSDIJK ben ik tot dank verplicht voor het afstaan van aantekeningen en het geven van aanwijzingen omtrent de verblijfplaatsen van enkele schilderijen.

²⁾ Een koopman MICHIEL SWEERTS komt voor in acten van notaris J. WARNAERTS te Amsterdam in 1626, 1628, 1632. In 1628 verklaart hij 24 jaar oud te zijn, in 1632 woont hij te Kopenhagen. (Aant. BREDIUS.) Deze gegevens, door FRIMMEL in zijn catalogus van Pommersfelden (1894) vermeld, slaan dus niet op den schilder. — Het „Chevalier” wijst minstens op een patricische familie en het is niet onmogelijk, dat onze schilder behoorde tot het thans nog bestaande geslacht SWEERTS DE LANDAS. Hiervan bleek mij echter nergens iets. Ik wijs verder op den vice-admiraal ISAACK SWEERTS, op den Amsterdamschen boekverkooper HIEROMGUMS SWEERTS en op den „EHeere MICHIEL SWARTS, Luytenant Cornel”, die den 28 Maart 1641 bij notaris COESAERT te Haarlem een acte onderteekent met M. SWEERTS (aant. BREDIUS).

³⁾ „Diversae Facies in usum Iuvenum et Aliorum Delineata per MICHAEM SWEERTS Equit. Pict. etc. Bruxella Anno 1656.”

Wanneer men nochtans een poging wil wagen, om het jaar zijner geboorte althans bij gissing vast te stellen, kan men dit doen op grond van zijn leeftijd op zijn zelfportretten.

Op verscheiden van SWEERTS' etsen en schilderijen n.l. komt een jonge man voor, die naar alle waarschijnlijkheid de schilder zelf is. BARTSCH en NAGLER reeds zagen in dit type MICHIEL SWEERTS zelf, slechts WEIGEL hield het op één der etsen¹⁾ voor GERARD TERBORCH. Dat hij zich hierin vergist heeft, blijkt onmiddellijk bij vergelijking met TERBORCH's eigen portret. Immers juist deze ets, waarop het bovenbedoelde type is afgebeeld als schilder in een *Italiaansch* landschap, versterkt ons in de meening, dat wij hier het portret van SWEERTS, die zooveel in Italië werkte, vóór ons hebben.

SWEERTS maakt op deze ets den indruk van iemand van vijf-en-dertig- à veertig-jarigen leeftijd. Nu heeft hij bovendien een schilderij gemaakt van gelijke compositie, dat in Maart 1902 te Londen verkocht werd en zich thans bij den Heer THOMAS te Boston bevindt. Dit schilderij vertoont geheel dezelfde schilderwijze als zijn meeste andere portretten, o.a. dat in de Academie van Beeldende Kunsten te St. Petersburg, dat 1656 gedateerd is. Evenals laatgenoemd portret maakt ook het Bostonsche een sterk VAN DER HELST-achtigen indruk. Het ligt dus voor de hand, aan te nemen, dat het Bostonsch zelfportret, dat den schilder op 35 à 40-jarigen leeftijd voorstelt, omstreeks 1656 is ontstaan, zoodat SWEERTS' geboortjaar dan ongeveer tusschen 1615 en 1620 zou vallen. Doch — ik herhaal het — dit blijft slechts een gissing.

Iets vaster zijn de grondslagen, waarop SWEERTS' levensloop zich laat reconstrueeren. Het eerste spoor van zijn werkzaamheid meen ik te vinden in opschrift van een gedicht van MATTHYS VAN DE MERWEDE, Heer van CLOOTWIJCK, luidende: *Op mijn Schilderij van HANS HENDRIK SCHOONVELD, Hoog-Duitsch Edelm, ende Schilder :.... gemaakt in 't lest van Octob : 1648. Nadat ik driemaal in Holland, ende eens te Rome, van SWART heel slecht was getroffen.*"²⁾

Wanneer met dezen SWART MICHIEL SWEERTS bedoeld is, dan blijkt hieruit, dat hij, na reeds in Holland de schilderkunst te hebben beoefend, reeds vóór het jaar 1648 te Rome verblijf hield.

Dat SWEERTS lang in Italië moet geweest zijn, blijkt uit tal van zijn schilderijen. Twee daarvan dragen bovendien behalve de handteekening het

1) BARTSCH No. 3.

2) Uyt-heemsen Oorlog ofte Roomse Min-triemen, blz. 184. Vgl. XVIII 99 en KRAMM op SWART. Het is echter ook mogelijk, dat hier een schilder SWART bedoeld is, b.v. „ARENT SWART, constschilder," die voorkomt in een acte van Not. HEMMINCK te Amsterdam, van 10 Oct. 1676.

opschrift „Romae 1652,” zoodat er geen twijfel kan bestaan aan SWEERTS' verblijf te Rome. Bovendien vinden wij hem daar vermeld onder de leden der Congregazione di S. Luca in de tweede helft der zeventiende eeuw.¹⁾

Niet lang na 1652 schijnt SWEERTS naar de Nederlanden te zijn teruggekeerd. Niet alleen wijst hierop het te Brussel verschijnen zijner geëtste serie „Diversae Facies in usum Juvenum et Aliorum”²⁾, in 1656, maar bovendien doet de van der Helst-achtige opzet van het reeds boven vermelde 1656 gedateerde mansportret in de Academie van Beeldende Kunsten te St. Petersburg een terugkeer naar Holland, speciaal Amsterdam, vermoeden. Op een terugkeer naar Amsterdam wijst verder SWEERTS' portret van JOHANNES LINGELBACH, „Apud Amstelodamenses Pictor”, mij alleen bekend door de zwartekunstprent van B. VAILLANT.³⁾

Eindelijk pleit nog voor SWEERTS' terugkeer naar Amsterdam het feit, dat van zijn in de zeventiende eeuw vermelde schilderijen de meeste in Amsterdamsche boedels voorkomen en evenzoo de in de achttiende eeuw op veilingen vermelde.

Alle verdere aanduidingen omtrent SWEERTS' leven ontbreken vooralsnog. Maar na het boven opgesomde geloof ik niet, dat het al te gewaagd is, om, wanneer men tevens rekening houdt met SWEERTS' door en door Hollandsche schildertechniek, tot de conclusie te komen, dat hij, waarschijnlijk te Amsterdam geboren omstreeks 1615—1620, na zijn leertijd in Holland op de gebruikelijke wijze (omstreeks 1647?) naar Italië is getrokken en daar, voornamelijk te Rome, heeft gewerkt tot in of na het jaar 1652, waarna hij vermoedelijk vóór of in 1656 naar Amsterdam is teruggekeerd.

In het volgende hoop ik aan te toonen, dat hij na dien terugkeer in Amsterdam in hoofdzaak als portretschilder werkzaam is geweest, terwijl in zijn Italiaansche periode het genreschilderen zijn voornaamste werkzaamheid was.

II. SWEERTS' SCHILDERIJEN.

De schilderijen, die als uitgangspunt moeten dienen voor het determineeren der werken van SWEERTS, vervallen in drie groepen.

A. In de eerste plaats de drie stukken, die voluit met den naam van

1) BERTOLOTTI t. a. p. Gedurende welke jaren SWEERTS lid was der Congregazione, blijkt niet.

2) Zie den volledige titel boven blz. 135, noot 3.

3) Titel: JOHANNES LINGELBACH. Apud Amstelodamenses Pictor. SCHWARTZ Eques Pinx. B. VAILLANT fec et Exc. (Nr. 29 van de lijst hierachter.) — B. VAILLANT maakte zwartekunstprentjes (een mater dolorosa en een Christus), die veel overeenkomst vertoonen met de manier van SWEERTS. Ook graveerde hij het portret van den vice-admiraal ISAAC SWEERTS. Wijst dit op relaties van MICHIEL met VAILLANT en zou de vice-admiraal tot de familie van onzen schilder behoord hebben? Ziehier allerlei vragen, waarbij men nog kan wijzen op mogelijke relaties van MICHIEL SWEERTS met de familie BEERESTEYN, die zooveel schilderijen van hem bezat.

den schilder gemerkt zijn, nl.: de Damspelende Pages der verzameling HOOGENDIJK, gemerkt: „MICHAEL SWEERTS fecit an̄ 1652 Roma”; vervolgens de Schilders-werkplaats, die de beteekening „MICHAEL SWEERTS fecit Romae 1652” draagt, en eindelijk het Mansportret in de Academie van Beeldende Kunsten te St. Petersburg, dat gemerkt is: „A. D. 1656... MICHAEL SWEERTS Fc.”

B. In de tweede plaats kunnen als uitgangspunt dienen die schilderijen, die door etsen van SWEERTS als zijn eigen werk bekend zijn, nl. het zelfportret in de verzameling THOMAR te Boston en de Vader met zijn Zoon in de collectie van Graaf SCHÖNBORN op het kasteel Pommersfelden bij Bamberg in Beieren.

C. In de derde plaats zijn er een viertal werken, die om andere redenen aan SWEERTS kunnen worden toegeschreven, n.l. het portret van JERONIMUS DEUTZ, in het bezit van DOUAIR^E VAN REENEN te Bergen, dat reeds in 1692 als „Cavaillier SWARTS” vermeld wordt; het Werk van Barmhartigheid te Pommersfelden, dat waarschijnlijk identiek is met een der „Zeven Werken van Barmhartigheid,” in 1692 in een inventaris vermeld en dat bovendien te Pommersfelden nog in 1719 den naam droeg van „Cheval. SCHWARZ.” En eindelijk het Interieur te München, dat in 1783 nog „Cav. SWARTZ” heette. Deze drie werken kunnen dus — gegeven hun stilistische overeenkomst met die der eerste twee groepen — bij de reconstructie van SWEERTS' oeuvre eveneens als uitgangspunten dienen. Daarbij kan men nog voegen het portret van een Heer en zijn Knecht in de verzameling DE BORDES te Velp, dat gemerkt is met hetzelfde uit M en S bestaande monogram, waarmede SWEERTS sommige zijner etsen merkte, en dat zich ook technisch bij de bovengenoemde werken aansluit.

Deze negen schilderijen zijn derhalve zonder den minsten twijfel als authentieke werken van MICHIEL SWEERTS aan te merken.

Bestudeert men de bovengenoemde stukken nauwkeurig, dan merkt men reeds spoedig op, dat zij, in weerwil van zeer veel overeenkomst, ook enkele technische en stilistische verschillen vertoonen. Op een enkel na, de kleurige Pages, zijn ze alle naar grijs gestemd, liefst met donkere achtergronden of althans een fond, waartegen de figuren zich sterk afteekenen. Er is weinig ruimte om de figuren, weinig ronding, maar een sterk streven naar scherpe omlijning. Er is nergens veel actie, nergens werkelijke levendigheid. In de portretten is iets stils, vaak iets peinzends dat naar het droefgeestige zweemt. In de figuurstukken is doorgaans de aandacht gelijkelijk verdeeld over de figuren en het met zorg bewerkte, sterk op den voorgrond tredende stilleven.

Opmerkelijk is het zeer weinig voorkomen van groen. Het blauw is meest grijsig, het rood bijna steeds naar den bruinen kant.

Bij nadere vergelijking ontwaart men, naast die gemeenschappelijke eigenschappen, enkele verschillen. Zoo heeft de Schilderswerkplaats in den kunsthandel te Londen, evenals de schilderij met de Pages een sterk op enkele punten geconcentreerd licht, en een oranje-achtige gelaats kleur, die iets aan BEGA doet denken.

Het Interieur te München en de twee schilderijen te Pommersfelden vertoonen een lichtrooden vleeschtint en missen elk streven naar concentratie van licht. Daarentegen vertoonen zij in de kleuren zeer veel overeenkomst met de eerste groep. De portretten eindelijk te St. Petersburg, Boston en Velp hebben met deze laatste groep weliswaar gemeen de lichtroode gelaatskleur, maar vertoonen veel minder verscheidenheid van kleur dan de twee genoemde groepen: slechts grijs treedt er op den voorgrond, en een rood, dat sterker is dan in de andere stukken en meer aan METSU doet denken (vooral op het stukje te Velp).

Naar analogie van de negen aldus in drie groepen te splitsen schilderijen zijn gemakkelijk de volgende stukken als werken van SWEERTS te herkennen:

1°. Bij de Pages en de Londensche Schilderswerkplaats, beide trouwens gedateerd uit hetzelfde jaar 1652, sluiten zich technisch volkomen aan: 1° het Interieur in het Museo Civico te Milaan, waarop geheel dezelfde kleurverdeling en dezelfde concentratie van licht is als op de Schilderswerkplaats, en bovendien dezelfde gelaatskleur, dezelfde scherpe kontoeren en dezelfde typen in de figuren.

Dit is ook het geval met de beide schilderijen in het Rijksmuseum te Amsterdam, waarop niet alleen dezelfde typen voorkomen en — in de Schilderswerkplaats — dezelfde pleisterbeelden, maar waar ook de gelaatskleur, het licht, de kontoeren en de andere kleuren overeenstemmen. Eindelijk zijn — schoon meer uitsluitend in grijs en bruin gehouden — op dezelfde wijze geschilderd de „Siesta”, die het Mauritshuis bezit, de Beeldhouwer te Hermannstadt en het portret te Bergen.

2°. Tot de groep van het Interieur te München en de beide Pommersfeldensche stukken is in de eerste plaats te brengen de schilderij met de kaartspelers in de verzameling HARRACH te Weenen, welk stuk reeds sedert verscheiden jaren in den München'schen catalogus technisch op één lijn met het Münchensche gesteld wordt. De karakteristieke lichtroode gelaatskleur, de voorliefde voor lichtrood in de kleeding, en andere kleine trekken, die de Harrach'sche schilderij vertoont, vinden wij op de Pommersfelden'sche stukken terug, al zijn die dan ook — vooral het Werk van Barmhartigheid — compositioneel geheel verschillend. Geheel in den trant der stukken te München en bij HARRACH is verder de Teekenschool in het Museum te Haarlem, die reeds in 1893 door HOFSTEDE DE GROOT aan SWEERTS is toegeschreven.

3°. Het valt niet moeilijk, om, naar analogie van drie der bovengenoemde

portretten (te St. Petersburg, Boston en Velp), nog een viertal andere schilderijen met één borstbeeld of halffiguur aan SWEERTS te geven, nl. een aan DUJARDIN toegeschreven portret bij den Heer HUMPHREY WARD te Londen, twee kinderkopjes, als „onbekend” tentoongesteld in het Museum te Stuttgart (nrs. 299 en 300) en een vrouw, die ongedierte zoekt, door Graaf VON HOENSBROECH als „onbekend” ingezonden op de tentoonstelling te Dusseldorp in 1904. Al deze schilderijen vertoonen den eigenaardigen lichtrooden vleesch tint, die het Bostonsche en andere portretten kenmerkt. De twee stukken te Stuttgart en dat van Graaf VAN HOENSBROECH behooren hoogstwaarschijnlijk tot een serie van vijf zinnen, en verbeelden den Smaak, het Gehoor en het Gevoel. De twee overige, het Gezicht en de Reuk, zijn tot heden niet bekend.

Ik heb de volgorde der drie groepen, waarin men deze twintig schilderijen m. i. moet splitsen, expresselijk zóó gekozen, omdat het mij voorkomt, dat ze zoo chronologisch juist is. Immers de eerste groep bevat twee gedateerde schilderijen van 1652 (de Pages en de Schilderswerkplaats), de laatste een van 1656, (St. Petersburg, Mansportret), terwijl de middelste in haar eigenschappen van licht en kleur juist tusschen die twee invalt. Immers, de meeste schilderijen der tweede groep vertoonen de vleeschkleur van de derde en de meerdere bontheid — als men dat bij SWEERTS zoo noemen mag — van sommige stukken der eerste groep. Het ligt dus voor de hand, aan te nemen, dat de periode van ontstaan ¹⁾ dezer stukken valt tusschen die der beide andere groepen. Opmerkelijk is evenwel de sterke overeenkomst, die enkele werken der derde groep, vooral het Jongenskopje (de Smaak) te Stuttgart, vertoonen met enkele der tweede, b.v. de Teekenschool te Haarlem. Op menig punt staat dan ook groep 2 dichter bij groep 3 dan bij groep 1, zoodat in ieder geval groep 2 als onmiddellijk aan groep 3 voorafgaande moet worden beschouwd.

Het is te hopen, dat gedateerde schilderijen eenmaal de juiste verhouding dier stukken mogen aantonen. Zoolang dit evenwel nog niet het geval is, meen ik wel te mogen aannemen, dat de aangegeven volgorde der groepen als de meest waarschijnlijke moet worden beschouwd.

1) HOFSTEDE DE GROOT — die schreef, toen er nog minder schilderijen van SWEERTS bekend waren — onderscheidt (O. H. XIX) twee groepen, zonder te spreken over een verschil in tijd van ontstaan, nl. 1° de Pages, het Interieur te Milaan en de Siesta (allen door mij onder groep 1 gebracht); 2° het Interieur te München, de Teekenschool te Haarlem, Vader en Zoon te Pommersfelden en het Interieur bij Harrach (alle door mij onder groep 2 gebracht). Hetzelfde onderscheid dus, als het door mij gemaakte, waarbij ik echter nog een afzonderlijke groep portretten voeg.

III. SWEERTS ALS SCHILDER.

Bij de beoordeeling van SWEERTS als schilder moeten wij vooropstellen, dat zij slechts gebaseerd kan zijn op het kleine deel zijner werkzaamheid, dat wij boven opsomden. Ruim twintig schilderijen kennen wij nog slechts van hem. Maar wij weten tevens, dat nog minstens evenveel schilderstukken van zijn hand hebben bestaan, die in oude verzamelingen worden vermeld. En wanneer wij de lijst van die werken (hierachter opgenomen) overzien, dan blijkt, dat SWEERTS' schildertalent zich ook heeft geuit in richtingen, die wij geheel nog niet kennen. Wel kunnen wij ons de daar genoemde portretten voorstellen, en ook weten wij wel, hoe een „pleysterstuk”, als onder n°. 37 genoemd, er moet hebben uitgezien, en desnoods ook kunnen wij ons een voorstelling maken van het schilderij met een vrouwtje, dat een meisje kamt, dat eenmaal, als zooveel stukken van SWEERTS, tot de verzameling der familie DEUTZ behoorde. Maar, „een Persiaen”, „de Geboorte”, „Joseph Maria” etc., „een Indische rave”, „een cacketoet”, „een blompotje”, ziedaar werken van den meester, die geheel en al vallen buiten hetgeen wij van hem kennen. Als bloem-, noch als dierschilder kennen wij hem, en wat kerkelijke stukken, als de Geboorte van Christus, Josef en Maria betreft, kunnen wij slechts gissingen maken naar analogie van zijn Beweenig Christi, die hij naar zijn eigen, thans verloren schilderij etste (BI.) en van de Mater Amabilis en den Jesus Admirabilis, die TROYEN graveerde naar SWEERTS' eveneens thans verloren geschilderde composities. Of die groot of klein waren, of ze caravaggesk van licht waren, is niet na te gaan. Alleen is een algemeene invloed van den toenmaligen Italiaanschen smaak te bespeuren.

Wat verder betreft de „Zeven werken van Barmhartigheid”, die in 1692 worden vermeld, deze schijnen te zijn geschilderd in den trant van het „Werk van Barmhartigheid”, dat op het kasteel Pommersfelden wordt bewaard.

Onder de ruim twintig schilderijen van SWEERTS, die wij kennen, schijnt er geen enkel te zijn ontstaan in de jaren vóór zijn vertrek uit Holland. Immers van al zijn genrestukjes is er geen zonder Italiaansche reminescenties (b.v. kijkjes in een Italiaansch landschap) en onder zijn portretten ken ik er geen, waarvan de kleeding valt in den tijd waarin wij mogen onderstellen, dat hij discipel in Holland was.

Want dat hij in Holland eerst leerde, bewijst zijn volmaakt Hollandsche penseelbehandeling, reeds in de vroegst gedateerde werken (1652), waarvan er trouwens een (de Pages) onmiddellijke verwantschap vertoont aan de Duck-Codde-Duyster-richting.

Onze kennis van zijn „oeuvre” begint met de groep schilderijen, die omstreeks
Oud-Holland 1907.

1652 zijn ontstaan, dus in Rome. Zij vertoonen Italiaansche doorkijkjes en ook enkele Italiaansche volkstypen, b.v. de straatjongens op een der Amsterdamsche stukken en de ateliersknechts enz. op eenige andere schilderijen. SWEERTS toont zich in al deze schilderijen reeds een kunstenaar, die technisch volkomen „klaar” is, die sterk genoeg is tevens om niet al te veel onder den invloed der Italiaansche kunst te geraken. Op Hollandsche wijze ontleent hij zijn onderwerpen aan zijn onmiddellijke omgeving en bij voorliefde schildert hij het leven van de jonge kunstenaars in Rome. Hij beeldt ze af tijdens en na het werk, in het atelier of in de herberg. Evenwel geeft hij nooit ruwe of platte voorstellingen en vermijdt hij voorzichtig hetgeen een JAN STEEN met voorliefde zou hebben gegeven. Geestig zijn ligt dan ook ver buiten SWEERTS’ sfeer.

Zijn wijze van uitbeelden is TERBORCH-achtig deftig, kalm en voorzichtig. Nauwkeurig overweegt hij zijn compositie en toont zich daarbij vooral een meester in het groepeeren van stillevens, b.v. een hoop pleisterkoppen en torso’s, een hoopje beeldhouwerswerktuigen en dergelijke. Sterke actie weet hij niet te geven. Vooral bij de vechtpartij, in ’t Rijksmuseum, blijkt dit: zijn acties zijn daar nog niet meer dan academische standen. Deze moeilijkheid ontwijkt hij meestal, want in zijn meeste genrestukken, ook van iets later, geeft hij liefst juist een korte pauze tusschen bewegingen weer, b.v. het even hokken van het kaartspel (op de schilderij bij Harrach), het even staan kijken naar een torso; het oogenblik tusschen het geven van een boodschap en het vertrekken van den boodschapper (Munchen) enz.

Van zijn beide composities van 1652 — onze uitgangspunten voor dezen eersten tijd, waarin hij reeds lid der Congregazione di S. Luca schijnt te zijn geweest — is er een, de Pages, vrij bont van kleur, in dat opzicht herinnerend aan de richting van DUCK, CODDE enz. en misschien wel een laatste verwerking in Italië van onvermengde Hollandsche herinneringen. Want reeds het tweede stuk van dat jaar, de Schilderswerkplaats, vertoont coloristisch een andere eigenschap van SWEERTS, die voor zijn verdere Italiaansche werk karakteristiek blijft: zijn voorliefde voor grijs en voor het naar grijs stemmen van de overige kleuren van zijn palet. Daar komt nog bij het caravaggeske licht, dat in verscheiden van zijn werken van ± 1652 heerscht.

Deze beide eigenschappen heeft SWEERTS gemeen met de Fransche schilders LE NAIN. De vraag rijst nu, of hij onder hnn invloed heeft gestaan. Mogelijk is dit zeer zeker en men zou dan een verblijf van hem te Parijs moeten aannemen, voordat hij in Italië kwam, omstreeks 1648. Dit zou ook enkele andere eigenaardigheden van SWEERTS kunnen verklaren, die hij met de LE NAIN’s gemeen heeft, b.v. zijn voorliefde voor het kleeden van zijn figuren in jassen met een

enkele rij van zeer dicht opeen gezette knopen, een liefhebberij, die voor de LE NAIN's al even karakteristiek is als voor SWEERTS.

Met zekerheid is echter niets hieromtrent vast te stellen. De overeenkomst kan toevallig zijn en haar oorzaak vinden in gelijkheid van persoonlijken smaak op bepaalde punten. Stellig kunnen wij echter aannemen, dat SWEERTS — indien hij het werk de LE NAIN's niet heeft gekend — den invloed der richting van de Caravaggisten een dergelijke wijze onderging als de LE NAIN's, speciaal LOUIS LE NAIN, bijgenaamd „le Romain.”

Hetgeen de LE NAIN's als Franschen aan die richting ontleenden, verwerkte SWEERTS als Hollander. Door zijn persoonlijken aanleg werd hij — zoover wij kunnen nagaan — geen HONTHORST. Integendeel: zijn TERBORGH-achtig gedistingeerde aard deed hem het intieme van de Hollandsche kunst behouden en zoo werd hij geen academicus, maar bleef hij zijn kracht zoeken in kabinetstukken, welke hij echter meer dan eens in Caravaggesk „kelderlicht” deed verschijnen.

Het sterk concentreren van het licht schijnt mij toe, bij SWEERTS uit geen anderen invloed voort te komen. Het stamt zelfs vrij direct af van CARAVAGGIO's kunst, hetgeen vergelijking b.v. met diens Madonna van den Rozenkrans (Weenen) en Dood van Maria (Louvre) duidelijk toont.

Deze invloed is echter, gelijk gezegd, in andere opzichten niet merkbaar en in vele van SWEERTS' andere genrestukken ontbreekt hij zoo goed als geheel, wel een bewijs, hoe zelfstandig hij bleef tegenover den anderen smaak, dien hij te Rome vond.

Indirecte invloed van PIETER VAN LAER duikt ook even op, hier en daar, en het schijnt wel, dat SWEERTS ook werken der Venetiaansche school, als het „Artistensouper” van GIOVANNI DA SAN GIOVANNI (Uffizi) en de Boetvaardige Magdalena van CARLO SARACENI (Rome, Palazzo Doria) heeft gekend.

Zoo is er in die afbeeldingen van schilderswerkplaatsen en spelende en rookende jongelui van dien eersten tijd in Italië — zoo in de jaren rond 1652 — wel eenige invloed van de hem omgevende kunstrichtingen aan te wijzen. In de andere, misschien iets later — 't zij nog in Italië, 't zij reeds na zijn terugkeer in Holland — ontstane stukken, die ik boven onder groep 2 samenvatte, is die invloed nog minder merkbaar, aangezien het caravaggeske licht daar vrijwel geheel verdwenen is. Zijn schilderijen wijzen dan nog slechts in het geheel Italiaansche milieu (München, Harrach, Haarlem) invloeden aan van zijn Roomsche verblijf, maar daarmede is dan ook alles gezegd. De voorliefde voor grijs — die SWEERTS ook in de werken van later bijbleef — is ook hier, maar het licht is vlakker, en in de vleeschkleur mengt hij meer rood en minder geel: ze krijgt dien lichtrooden tint, die verder een der karakteristieke eigenschappen van zijn

figuren zou blijven en waardoor deze er esthetisch niet op zijn vooruitgegaan. In het algemeen is het weergeven van de materie en kleur der menschelijke huid het zwakke punt van SWEERTS. Hij heeft er blijkbaar mee getobd en het roze „recept” schijnt hem op den duur nog het best bevallen te zijn, beter dan het Bega-achtig oranje van zijn eersten tijd.

SWEERTS' portretten en afzonderlijke figuren schijnen, op dat te Bergen na, alle omstreeks het jaar 1656 — de dateering van het Petersburgsch portret — te zijn ontstaan. Boven zette ik de redenen uiteen, waarom het zoo goed als zeker is, dat SWEERTS in 1656 weer in Amsterdam terug was. Geen der schilderen nu uit deze periode (groep 3) verzet zich tegen deze onderstelling. Integendeel: het Petersburgsch portret doet denken aan VAN DER HELST, dat bij H. WARD aan DUJARDIN; het Gevoel in de collectie HOENSBROECH verraaft in het sujet invloed van FRANS HALS, de twee kopjes te Stuttgart, vooral het jongetje, zijn aan den Delftschen VERMEER verwant, aan wien trouwens de manier van opleggen der verf in groote vlakken, die aan heel deze groep — en ook aan groep 2 — eigen is, doet denken.

Zoo schijnt het wel, dat SWEERTS na zijn terugkeer in Holland sterk op zich heeft laten inwerken de werkwijzen van verscheidene der groote kunstenaars, die hij in zijn vaderland werkzaam vond. Van den een interesseert hem de houding die hij aan zijn portretten geeft, bij den ander trekt hem een bohémienne-sujet aan, bij een derde weer sluit hij zich aan op enkele technische punten.

Maar toch is ook hier die invloed — al is hij meer merkbaar dan de Italiaansche in Italië — niet zóó sterk, dat niet vóór alles SWEERTS' eigen persoonlijkheid aan zijn werk het domineerend cachet geeft. Gelijk in zijn figuurstukken zijn ook in deze groep gebleven zijn kalme observatie en weloverwogen schildering, zijn voorliefde voor scherpe contouren en zijn karakteristieke kleurcombinaties, waarin nu evenwel hier en daar een warmer, aan METSU herinnerend rood sterker optreedt dan vroeger. Als portretschilder ontdekken wij echter thans bij hem een eigenschap, die in zijn figuurstukken niet zoo op den voorgrond treedt, nl. een trek naar het zwaartillende, peinzende, een zekere voorliefde om in de koppen een meer dan noodigen ernst te leggen. Het sterkst is dit in het portret te St. Petersburg.

Het is waarschijnlijk, dat het portretschilderen sedert SWEERTS' voornaamste werkzaamheid is gebleven en dat hij in bepaalde kringen van Amsterdam als portrettist een zekere vermaardheid genoot

Tot ver in de 18e eeuw kenden de Amsterdammers zijn naam en zijn werk, gelijk uit de veilingen dier dagen blijkt. Maar daarna is SWEERTS' naam en daarmee ook zijn kunst in het vergeetboek geraakt, en helaas zoodanig, dat

wij thans reeds zéér tevreden mogen zijn, dat wij tweeëntwintig van zijn werken bij elkander hebben en ons zoo tenminste gedeeltelijk een voorstelling kunnen vormen van de werkzaamheid van dezen merkwaardigen artist, dien BAYERSDORFER terecht een „bedeutenden Künstler”, heeft genoemd.

Want ik geloof niet te overdrijven, wanneer ik dezen Hollandschen LE NAIN rangschik onder de zeer opmerkelijke meesters onzer groote schilderschool.

LIJST VAN SCHILDERIEN VAN MICHIEL SWEERTS.

A. *Schilderijen, waarvan de verblijfplaats bekend is.*

1. *Portret van den Schilder.* Verzameling W. B. THOMAS, Boston. Mass. Noord-Amerika. Halffig., naar voren gewend, met palet en penseelen in de linker hand en één penseel in de rechter. Staande in een bergachtig landschap met heldere lucht. Hij heeft lang krullend haar, donker gewaad en witte ondermouwen.
Doek, $95\frac{1}{2} \times 74$. Vgl. de afbeelding.
Verkocht bij FOSTER te Londen, 5 Maart 1902, n°. 57, als portret van G. TER BORCH. Door SWEERTS zelf geëts (BARTSCH 3). WEIGEL Suppl. houdt het voor het portret van G. TER BORCH, BARTSCH ziet er SWEERTS zelf in. Vgl. boven, blz. 136.
2. *Portret van Jeronimus Deutz.* Bergen bij Alkmaar, Douaire. VAN REENEN geb. RENDORP. Hij staat, $\frac{3}{4}$ naar links gewend, tot de heupen zichtbaar, tegen een donkeren achtergrond. De linker hand, waarin hij zijn hoed houdt, steunt in de zijde, de rechter houdt hij onder de kin. Hij heeft lange bruine haren en blauwe oogen en is gekleed in een grijs costuum met nestels om het middel, en een witten platten kraag met twee neerhangende koordjes. Sterk licht van links.
Op doek, 101×76 . In vergulde lijst.
Reeds met het portret van RALTHASAR DEUTZ (zie n°. 30) vermeld in de nalatenschap van „Vrouwe AGNETA DEUTZ, wed. d. H. ZACHAR. BEERESTEYN, overleden 13 Febr. 1692 te Amsterdam”, als „het contereitsel van d'Heer JERONIMUS DEUTZ, met de vergulde platte lijst, geschilderd door Cavaillier SWARTS, f 40.—.”
De toeschrijving aan SWEERTS is van J. PH. V. D. KELLEN. Vgl. hiervoor

HOFSTEDE DE CROOT in O. H. XIX, die de verblijfplaats der schilderij nog niet kende.

3. *Portret van een jongen Man.* Londen, HUMPHREY WARD. Jongmensch met aangenaam uiterlijk, bijna van voren gezien, iets naar links gewend. Halffig. levensgroot. Hij heeft een lichte snor en krullend haar; een haarvlok rechts op zijn voorhoofd werpt daar een sterke schaduw op. Hij is gekleed in een zwarte jas en draagt om den nek een langen witten doek, die vóór langs zijn lichaam hangt. Een stuk van een wit hemd en daarover een rood vest met twee gouden knopen is onder den doek zichtbaar.

Doek, $70\frac{1}{2} \times 55$.

Veiling coll. Douair^e INSINGER VAN LOON e. a. Amst. 17—20 Nov. 1903, N°. 42 als K. DU JARDIN.

4. *Portret van een jongen Man.* St. Petersburg, Academie van Beeldende Kunsten, n°. 537. Een jongmensch met lang haar, in zwarte kleding met opengesneden mouwen, waaruit een breede witte hemdsmouw te voorschijn komt, zit in schilderachtige houding aan een tafel. Hij heeft een eenigszins lijdend uiterlijk en kijkt vol gedachten in de verte, den toeschouwer niet aanziende, het voorovergebogen hoofd van voren gezien, iets terzijde gewend. Hij steunt zijn hoofd met de linker hand en leunt met zijn linker elleboog op een tafel, die links vóór hem staat en met een groen kleed bedekt is. In de rechterhand, die eveneens op de tafel rust, houdt hij een vel papier. Aan de pink heeft hij een grooten brillant. Op de tafel een tinnen inktkoker met twee pennen, een blauwe beurs, eenige aanteeckenboeken en gouden muntstukken in rijen naast elkaar en op hoopjes gelegd. Aan het afhangend tafelkleed is een klein vel papier gehecht, waarop staat: *A. D. 1656 Ratio quique Reddenda* en daaronder in mooie fijne letters: MICHAEL SWEERTS *Fc.* Donkere achtergrond, levensgrootte figuur, tot aan de knieën zichtbaar.

Doek, $111\frac{1}{4} \times 93\frac{1}{2}$.

Geschenk van SCHOEWALOFF in 1758.

Herinnert sterk aan VAN DER HELST, vooral aan diens portret van POTTER.

5. *Heer en Knecht.* Verzameling C. J. DE BORDES, Velp. In een vertrek, waarin rechts een openstaande deur, zit links op een stoel een heer, wien door zijn knecht de rijlaarzen worden uitgetrokken. De heer, volgens de traditie een heer DE BORDES, is een man van middelbaren leeftijd met lange

M. SWEERTS. — HEER EN KNECHT.
Verzameling C. J. de Bordes, Velp.

donkerbruine lokken en flauw zichtbare donkere snor. Hij draagt een lange grijze jas met een rij dicht op elkander gezette knopen en een platten slapen halskraag; een grijze vilten hoed bedekt zijn hoofd. Een donker-grijze broek met grijze strikken, bruine kousen en roode overkousen volmaken zijn kleeding. Hij zit, naar rechts gewend, den beschouwer aankijkend, op een houten stoel en houdt met beide handen zijn linker knie vast, terwijl zijn knecht, een jonge man met lange bruine lokken, hem de linker laars uittrekt. De knecht draagt een donker bruine jas, waaronder op twee plaatsen een wit hemd zichtbaar is, een bruine broek, lichtbruine kousen en lage schoenen met zwarte strikken. Achter den heer links ligt een hond, daarachter staat een tafel met een Oostersch tapijt, waarop o.m. een degen. Op den voorgrond rechts twee sporen met fijne glimlichtjes, een pantoffel en een omgekeerd zadel met zachtroode voering. Op den achtergrond een mat-groen en rood gestreept gordijn. Aan den muur hangen eenige schilderijtjes. Door de open deur rechts ziet men een park met avondhemel, fontein en obelisk.

Gem. rechts op den bolster van het zadel: M. S.

Op doek, 70 × 50. Vgl. de afbeelding.

6. *Vader en Zoon*. Pommersfelden n°. 561. De vader (SWEERTS zelf?) is gekleed in een karmijn-roode jas en draagt een bruine bonten muts met roode veer. Hij zit in een leuningstoel; hij heeft het gelaat naar den beschouwer gewend, maar kijkt naar boven. Zijn rechter hand rust op den schouder van zijn zoon. De zoon, een blonde jongen, in 't grijs gekleed, kijkt rechtuit naar den beschouwer en houdt een stuk papier in de hand, waarop een roodaard-schets. Kniestukken, levensgroot. Donkere achtergrond. Doek, 121 × 96.

Vermoedelijk reeds 1719 in die collectie. Heette toen SCHWARZ, later CAVALIER SCHWARTZ.

Vgl. FRIMMEL's Catalogus der collectie, van 1894. en O. H. XIX. Door SWEERTS geëts (B.2) in tegengestelden zin. Op de ets houdt de vader een pijp in de hand en blaast hij rook uit. Ook draagt hij er een gouden keten, die op de schilderijs ontbreekt. Op de ets heeft de jongen, in plaats van een blad papier, een stuk brood in de hand.

7. *De Jonge Beeldhouwer*. Museum te Hermannstadt n°. 995. Een jongen met lange blonde haren en bruin-gele jas houdt met beide handen een nog

niet geheel voltooiden Laokoon-kop vóór zich uit. Hij kijkt naar rechts. Aan den kleinen vinger van beide handen draagt hij ringen. Zwartachtige achtergrond. Halffig., half levensgroot.

Dr. BREDIUS, aan wien ik deze beschrijving dank, teekende bovendien nog aan: „Geheel kleur en toon van SWEERTS. Kop breed gedaan. Het geheel breed behandeld, de handen bijzonder uitvoerig. De grauwe toon van den marmeren kop en het bruingeel der jas geheel als SWEERTS.”

Op doek 61 × 44.

Afgebeeld in: M. CSAKI, die Baron Brukenthalische Gemälde-Galerie, Hermannstadt 1903. Plaat 30.

Heette vroeger SANDRART. De nieuwe toeschrijving is van BREDIUS. Vgl. ook FRIMMEL in Repertorium f. Kunstw. XXIV, blz. 481.

8. *De Teekenschool.* Haarlem, Stedelijk Museum, N°. 11. In een ruim vertrek met donkeren achtergrond zitten verscheiden jongens te teekenen om een modelschijf, waarop een naakt mannelijk model. Rechts staat de leermeester, van achter gezien, sprekend met een heer.

Doek, 75 × 108. Afgebeeld in dit tijdschrift, jaargang XIX, blz. 137.

Vroeger aan JOB BERCKHEYDE toegeschreven, maar reeds in 1893 door HOFSTEDE DE GROOT als SWEERTS herkend. Vgl. dit tijdschrift, jaargang XIX. Zie ook Ned. Spect. 1899, blz. 58.

9. *De Schilderswerkplaats.* In den Londenschen Kunsthandel. In een vertrek met donkeren achtergrond, waarin een halfgeopende deur, staat in het midden, ten voeten uit zichtbaar, een in 't grijs gekleede jonge man met lang krullend donker haar. De linker hand houdt hij in de zijde, in de rechter houdt hij een gipsafgietsel, dat hij aandachtig bekijkt. Links van hem een tafel vol afgietsels naar beeldhouwwerken, o. a. een Junokop. Achter die tafel staat een jonge man met een muts op zijn krullend haar en met palet en penseelen in de linkerhand. Hij wijst den ander met de rechter hand op een torso, dat op tafel ligt. Achter rechts van hem een schildersezel. Rechts achter komt een knecht, met een witten doek om 't hoofd, binnen met een hoop gipskoppen enz. in de handen. Op den voorgrond rechts op den vloer teekengereedschap, links, tegen de tafel geleund, een groote gitaar en, op een stoel, een opengelegd oblong muziekboek.

Gemerkt op een papier op de tafel: MICHAEL SWEERTS fecit Romae 1652.”

Doek, 75 × 60. Vgl. de afbeelding.

Verscheiden gips-afgietsels zijn dezelfde als die op n°. 10 van deze lijst.

M. SWEERTS. -- DE SCHILDERSWERKPLAATS.
In den kunsthandel te Londen.

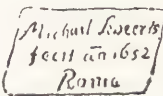
10. *De Schilderswerkplaats*. Amsterdam, Rijksmuseum No. 2281. In een ruim vertrek, waarin links een venster, rechts een geopende deur, waardoor men een Italiaansch stadsgezicht ziet, zit links op den voorgrond, naar rechts gewend, een jong schilder, in het geel gekleed, te teekenen naar een groot gipsmodel, dat midden in het vertrek staat. Twee andere jongelieden, in het zwart gekleed, kijken naar zijn werk. Links in het midden der werkplaats is een ander bezig, naar een naakt manspersoon te schilderen, terwijl verder nog een jongen een Juno-kop van gips, die op een tafel staat, zit na te teekenen. Rechts is een man bezig, roode verf te wrijven. De rechterbenedenhoek van de schilderij wordt door een hoop gipsafgietsels naar antieke beelden ingenomen. Doek, 71 × 74. Tegenhanger van het volgend nr. BRUCKMANN phot.
11. *De Kaartspelers*. Amsterdam. Rijksmuseum No. 2282. Vóór een huis zitten een drietal jonge mannen rond een ton kaart te spelen. Hun aandacht en die van drie toeschouwende mannen wordt afgeleid door een tooneel, dat zich rechts op de schilderij afspeelt, waar een man twee vechtende jongens scheidt. Een kleine jongen maakt van het oogenblik gebruik, om een der spelers den zak te rollen. Rechts op den voorgrond ligt een hond te slapen. Doek, 71 × 74. Tegenhanger van No. 10 van deze lijst. BRUCKMANN phot.
12. *De Kaartspelers*. Weenen, verzameling HARRACH No. 59. In een vertrek met donkeren achtergrond, links een geopende deur met uitzicht op een Italiaansch landschap met donker bewolkte lucht, zitten op een lange bank met de beenen schrijlings erover, twee jongelieden, en daarachter, tusschen hen in, een derde. Zij spelen kaart en de linksche toont den beschouwer lachend zijn kaarten, waarbij drie azen. De rechtsche trekt met de rechter hand één kaart uit de vier, die hij met de linkerhand vasthoudt en kijkt met aandacht naar zijn spel. De linksche is naar rechts gewend, de middelste naar voren, de rechtsche naar links. De linksche is in 't rood gekleed en draagt een roode muts en grijze kousen, de rechtsche draagt een oranjegeel costuum, een blauwe muts en blauwachtig paarse kousen. Tusschen beide mannen in liggen drie zilverstukken en een stapeltje kaarten, waarvan de middelste jongen grijpt, terwijl hij in zijn linkerhand vier kaarten vast houdt. Voor op den grond een steenen kan, een halfvol glas en een tinnen bord, waarop een pijp en een papier met tabak. Rechts nog een mes en een brandende lont.

Op doek, 60 × 53. In zeer slechten toestand. Achtergrond deels overschilderd. Afgeb. in FRIMMEL, Blätter f. Gemäldekunde Heft 6, Okt. 1904, blz. 107.

13. *Damspelende Pages*. Verzameling HOOGENDIJK, den Haag. In een vertrek met donkeren achtergrond staat rechts een kamerschut, waarvóór een jongen, die blijkbaar op een boodschap wacht. Op den voorgrond zit links, op een taboeret met blauw kussen en geel en blauwe franje, een jonge man met lange blonde haren. Hij draagt een rood jak met witte ondermouwen en geeloker-kleurige kousen. Hij is naar rechts gewend en ziet den toeschouwer aan. Rechts van hem is een tweede jongeling bezig een schijf te zetten op een verkeerbord. Hij draagt een zwart costuum met gele ondermouwen en gele kousen, die tot over de knie reiken. Tusschen deze beide personen een kleine jongen die toekijkt en wien een naar rechts kijkende man, in bruin costuum en met breeden platten kraag, de hand op den schouder legt. Rechts nog een jongen, $\frac{3}{4}$ naar links kijkend, met de rechterhand naar rechts wijzend en gekleed in rood pak met witte ondermouwen. Rechts beneden een stuk papier, waarop staat: „MICHIEL SWEERTS fecit añ 1652 Roma.”

Doek, 48 × 39.

Zie HOFSTEDE DE GROOT in Ned.

Spect. 1899 blz. 58, en den Catalogus der tentoonstelling-HOOGENDIJK, Den Haag 1899.

- 13a. *Jongelingen aan het Verkeerbord*. Vijf à zes Figuren tegen donkeren achtergrond, sterk van kleur, zorgvuldig en „solide” van schildering, sterk onder invloed van CARAVAGGIO en ook op LE NAIN gelijkend. Gemerkt: MICHAEL SWEERTS fecit Ao 1612 Romae.” Aldus een aantekening van Dr. WILH. BODE, die deze mij welwillend afstond. De bewuste schilderij werd 1 Mei 1897 met de collectie van Sir I. EWERETT MILLAIS te Londen bij Christie verkocht (no. 99), en ook door FRIEDLÄNDER (Reperitorium XX 252) beschreven. Deze zegt, dat de figuren kleiner zijn dan op de schilderij te München (no. 14 van deze lijst) en spreekt van „schöne und entschiedene Färbung”, terwijl de opvatting aan de Duck-Codde-richting herinnert. Ook hij leest het jaartal als 1612.

Deze aantekeningen kloppen geheel met den indruk, dien no. 13 maakt. Hoogstwaarschijnlijk hebben zij dan ook op die schilderij betrekking en is in plaats van 1652 bij vergissing 1612 gelezen.

14. *In de Herberg*, München no. 390. In een vertrek, waarin op den achtergrond een groote schouw en links een doorkijk in een gang met een trap,

ziet men vier jongelui. Links op een stoel zit er één, naar rechts gewend, den beschouwer aankijkend. Hij heeft een viltten hoed op en rookt een lange goudsche pijp. Rechts van hem zit op een bank, naar links gewend met den rug naar den beschouwer, een iets oudere jonge man met een grooten viltten hoed op. Hij is bezig een tinnen bierkan naar den mond te brengen en geeft een boodschap aan een jongen, die tusschen deze twee personen vóór de schouw staat. Deze jongen, die blijkbaar op het punt is om heen te gaan, groet, door zijn witte muts even van 't hoofd te lichten. Rechts in den hoek bij de schouw zit nog een man te rooken. Doek 100 × 96.

Verk. P. LOCQUET, Amst. 1783 f III als CAV. SWARTZ. Phot. HANF-STÄNGL en BRUCKMANN.

Zie verder Catalogus München en „BAYERSDORFERS Leben u. Schriften" t. a. p. (titel zie boven blz. 134 noot 1).

- 15 *De Rokers*. Milaan, Museo Civico n°. 118 (46). In een vertrek met donkeren achtergrond staat een man met lange bruine lokken, driekwart naar links gewend, den beschouwer aanziende. Hij is gekleed in grijs costuum met witte manchetten en kleinen platten witten halskraag. Hij draagt een slappen grijs viltten hoed. In iets voorovergebogen houding is hij bezig, een kleine goudsche pijp te stoppen. Achter hem een stoel met roode leuning, waarop een roode mantel licht. Links van de hoofdfiguur, $\frac{3}{4}$ naar rechts gewend, een man, die een punt slijpt aan een potlood of krijtje. Hij draagt een roode muts. Geheel links een jongeling in 't bruin, met roode manchetten en zwarten hoed, in profiel naar rechts. Hij houdt de linker hand, waarin een papier met tabak, omhoog. Rechts op den achtergrond treedt een jonge man met een kaars binnen. Het sterkste licht valt op het lijf van de hoofdfiguur.

Op doek, binnen de lijst 66 × 48.

Legaat-DE CRISTOFORIS aan de stad Milaan, 1876, als onbekend.

16. *Twee Rokers aan een Tafel*. St. Petersburg, P. SEMENOV. Deze schilderij, vroeger in de collectie van den senator MIAKININE te St. Petersburg, is mij niet nader bekend. De toeschrijving aan SWEERTS is van BREDIUS.
17. *Siesta*. Den Haag, Mauritshuis, n°. 657. In een landschap, waarin men links op den achtergrond bergen ziet en op den middengrond rustende schapen en een ezel, zit tegen een huis rechts een jonge man, met half ontbloot bovenlijf, naar ongedierte te zoeken. Rechts een slapend jongetje,

tegen een steen geleund, Links, aan de voeten van den man, ligt een hond te slapen. Op den voorgrond links eenige kippen, op den achtergrond rechts een man en een vrouw,

Doek, $78\frac{1}{2} \times 71$.

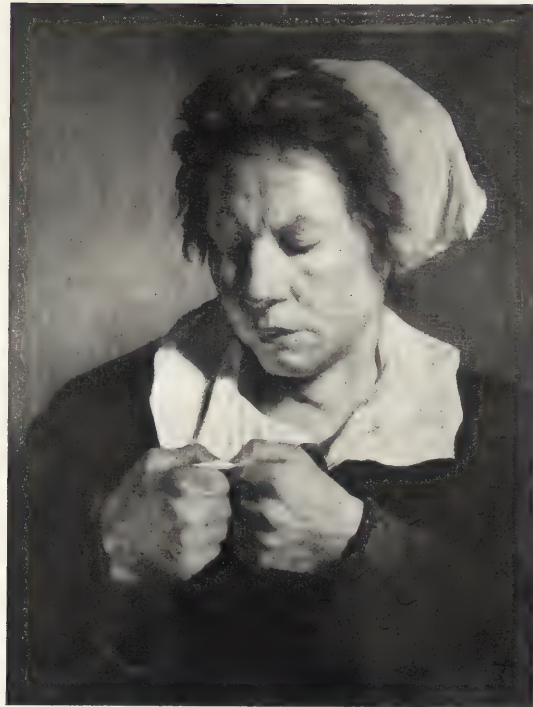
Phot. BRUCKMANN.

18. *Herder in een Grot.* Riga, Stedelijk-Museum, No. 176. In een grot met rechts een doorkijkje naar buiten, zit, naar rechts gewend, op een rotsblok een herder, gekleed in een jas van lamsvle. Hij brengt een kan aan den mond, die hij met beide handen vasthoudt. Hij draagt geelgrijze wollen kousen en leeren sandalen met riemen. Voor hem op den grond een bruin-lederen tasch. Rechts van hem een jongen in 't rood. Tusschen de twee een rotsblok, waarop een eenvoudig middagmaal.
Gem. op den rotsblok onder het linker been van den herder: C. S. (= CAVALIER SWARTS??).
Op doek, 44×35 .
Toeschrijving van HOFSTEDE DE GROOT.

19. *Het Gehoor.* Stuttgart, Museum, No. 300. Meisje, borstbeeld, iets naar rechts gewend en naar links kijkend, wijst met de rechterhand op de noten van een muziektuk, dat zij in de linkerhand houdt. Donkere achtergrond.
Doek, $53\frac{3}{4} \times 41$. Vgl. de afbeelding.
In den catalogus onder de rubriek Hollandsche School der 17^e en 18^e eeuw. Behoort vermoedelijk tot een serie van „vijf zinnen”, waartoe niet alleen de tegenhanger in Stuttgart (No. 20 van deze lijst) behoort, maar ook waarschijnlijk No. 21 van deze lijst.

20. *De Smaak.* Stuttgart, Museum, No. 299. Jongen, borstbeeld, iets naar links gewend, den beschouwer aanziende. Hij houdt in de rechterhand een van boven geopend ei, waarin hij met de linker een beschuitje doopt. Hij heeft lange blonde haren, een grijze jas en witten platten kraag.
Doek 54×41 . Vgl. de afbeelding.
In den catalogus onder de rubriek Hollandsche School der 17^e en 18^e eeuw. Behoort vermoedelijk tot een serie van vijf zinnen. Vgl. de opmerking bij No. 19 van deze lijst.

21. *Het Gevoel.* Schloss Haag, Graf VON HOENSBROECH. Een vrouw, borstbeeld van voren gezien, het hoofd iets naar links gewend, met verwarde haren, die onder een wit kapje uitkomen. Zij is bezig, met haar beide handen

M. SWEERTS. — HET GEVOEL.
Verzameling Graf von HOENSBROECH, Schloss Haag.

M. SWEERTS. — DE SMAAK EN HET GEHOOR.
Museum te Stuttgart.

een vloot te „knappen”, Zij draagt een donker, grijsblauw jak. Grijsze achtergrond.

Doek, 56 × 42. Vgl. de afbeelding.

Tentoonstelling te Dusseldorp 1904, n°. 409a van den catalogus, als onbekende Hollandsche meester der 17e eeuw, Onder dien naam door BRUCKMANN, gefotografeerd. Reeds door HOFSTEDE DE GROOT (Repert. f. Kunstw. XXVII, 578) aan SWEERTS gegeven.

Sluit zich in uitvoering aan bij n°. 19 en 20 van deze lijst, waarmede het in afmetingen genoegzaam overeenkomt, om te vermoeden, dat het met deze tot één serie behoort, Vgl. verder de opmerking onder n°. 19 van deze lijst.

22. *Een der Werken van Barmhartigheid.* POMMERSFELDEN n°. 562. Een jongmensch, rechts op de schilderij, geeft aan een ander, die naakt is, een witten doek of hemd. De eerstgenoemde heeft zwarte lokken en draagt een karmijnachtig rood costuum en een bruine bonten muts. Van den ander zijn gelaat en handen donkerder dan het lichaam. Halffiguren.

Doek, 116 × 102.

Vermoedelijk reeds 1719 in de collectie. Heette toen „Chev. SCHWARZ” welke benaming het stuk ook in 1746 had.

Vgl. FRIMMEL's catalogus der collectie, van 1894.

Waarschijnlijk een der zeven Werken van Barmhartigheid, beneden onder n°. 41 vermeld.

B. *Schilderijen van SWEERTS, alleen bekend door etsen enz.
van hem en anderen.*

23. *Maria, Johannes en Magdalena*, weenend over het lijk van Christus. Geëtsd door SWEERTS. (B 1. De ets is gemerkt MICHAEL SWEERTS Eques pin. et fecit.)
24. *Portret van W. VAN DER BORCHT.* Door SWEERTS geëtsd. (B. 4. De ets is gemerkt: MICHAEL SWEERTS Eq. Pi et fc.)
25. *Mansportret*, halffig., iets naar rechts gewend. Door SWEERTS geëtsd (B. 5. De ets is gemerkt: Ca. MICHAEL SWEERTS Pi et fe.)
26. *Mansportret*, halffig., iets naar links gewend. Door SWEERTS geëtsd. (B. 6. De ets is gemerkt: MICHAEL SWEERTS Eq. Pi et fe.)
27. *Mater Amabilis.* In ovaal. Borstbeeld met doek over het hoofd, $\frac{3}{4}$ naar

links gewend. Door I. TROYEN gegraveerd. De ets is gemerkt: I. TROYEN Fe. M. SWEERTS Eq. Pi.).

28. *Jesus Admirabilis*. Borstbeeld, $\frac{3}{4}$ naar rechts gewend. Door I. TROYEN gegraveerd. (De ets is gemerkt: M. SWEERTS Eq. P. I. TROYEN.)
29. *Portret van JOHANNES LINGELBACH*. Door B. VAILLANT gegraveerd. Op de prent staat: JOHANNES LINGELBACH. Apud Amstelodamenses Pictor. SCHWARZ Eques Pinx. B. VAILLANT fec. et Exc.

C. *Schilderijen, alleen bekend uit inventarissen en van veilingen.*

30. „*Het conterfeytsel van d'Heer BALTHASER DEUTZ*, gedaen door CAVAILLER SWARTZ in een hooge vergulde lijst.” Getaxeerd op f 50 in den inventaris van „Vrouwe AGNETA DEUTZ, wed. d. H. ZACHAR. BEERESTEYN, overleden 13 Febr. 1692 te Amsterdam.”
- 31-33. „*Drie conterfeytsels* in vergulde lijsten, van SWEERTS.” Inventaris van den desolaten boedel van HENDRICK LOURENSZ SPIEGEL den Jonge, Amsterdam 18 Januari 1667. Getaxeerd samen op f 70.
34. *Een Persiaen*, door CHEVALIER ZWARTS. f 10.0. Verk. QUIRYN VAN BIESUM, 18 Oct. 1719, Amst. HOET I, bl. 231, no. 96.
35. „*Een bedelaersgeselschapje* off een grotje van CAVALLIER SWARTS.” — Inventaris W. SPIERINGH, overleden te Delft 23 Jan. 1689 (prot. notaris W. v. RUYVEN, Delft).
36. „*Een pleysterstuck* van M. SWEERTS.” Inventaris als voren.
37. „*Beelden in een Kamer*, van de CAVALLIER SWARTZ.” f 60. Verk. Amst. 13 Mei 1705. HOET I, bl. 76 no. 7.
38. „*Een Vrouwtje dat een Meisje kamt*, overheerlyk van konst, door de CAVELLIER SWARTZ.” f 44. Verk. ANTHONY DEUTZ, Amst. 7 Mrt. 1731. HOET I, bl. 361, no. 8.
39. *De Geboorte*, door CAVALIER SWARTS.” f 15. Verk. JOAN DE VRIES, burgemeester van Amsterdam, 13 Oct. 1738, den Haag. HOET I, bl. 565 no. 104.
40. „*Een Joseph en Maria van C. Swarts*.” Verk. Amst. 28 Mei 1706. (Aanteekening van Dr. BREDIUS).
41. *De zeven Werken van Barmhartigheid*. Komen voor in den boedel der sub 29 genoemde weduwe van ZACHARIAS BEERESTEYN. Of hier een of meer schilderijen bedoeld zijn, blijkt niet. Mededeeling van Dr. BREDIUS, gepubliceerd in FRIMMEL's Catalogus van Pommersfelden, 1894, blz. 180.
Misschien is een der schilderijen van SWEERTS te Pommersfelden (no. 562) identiek met een der bedoelde stukken. Vgl. verder hierboven no. 22.

42. „*Een Indische rave* van SWEERTS en nog twee dito's." Inventaris van goederen, nagelaten door JANNETJE RIJCKEN, wed. DIRCK RIJCKEN, bevonden in 't huys de schelp, staende in de Diemer.
43. „*Een Cacketoet*, van SWEERTS." Inventaris als voren.
44. „*Een blompotje* door SWEERTS". Inventaris Wed. van JEAN FAULCONIER. Amst. 13 Juli 1662. Not. N. CRUYS. Getaxeerd op *f* 6.

D. *Abusievelijk aan Sweerts toegeschreven schilderijen.*

Behalve de bovengenoemde worden verscheiden andere schilderijen voor werken van SWEERTS gehouden. In de eerste plaats het sinds jaren aan den meester toegeschreven *Musiceerend Gezelschap*, Augsburg n°. 593 (Afgebeeld o.a. Klass. Bilderschatz n°. 1637). In deze schilderij kan ik de hand van SWEERTS niet zien; er is geen voldoende overeenstemming met een der bovengenoemde werken.

Hetzelfde is het geval met de *Jonge Mannen aan de Ontbijttafel*, in het Stedelijk Museum te Maagdeburg. ¹⁾ Ik ken deze schilderij slechts van de fotografie, maar meen daarnaar voldoende te kunnen oordeelen, om te zeggen dat het stuk noch technisch, noch compositioneel voldoende met de ontwijfelbaar echte schilderijen van SWEERTS overeenkomt, om er den naam SWEERTS, die er door BODE ²⁾ aan gegeven is, aan te mogen blijven geven. Er is in dat stuk veeleer een zeer opmerkelijke verwantschap met schilderijen der LE NAIN's te constateeren, aan wie HOFSTEDE DE GROOT, die het stuk met eigen oogen zag, het dan ook toeschrijft. ³⁾ Het sterkst blijkt de overeenkomst met de LE NAIN's uit de triktrakspelers in de verzameling van Graaf L. DE SEYSEL, afgeb. in : A. VALABRÈGUE, les Frères LE NAIN, blz. 120.

Evenmin schijnt mij van SWEERTS het aan hem toegeschreven *Interieur met Soldaten* enz. in de verzameling van Dr. K. TRÜBNER te Straatsburg, terwijl mij ook de toeschrijving aan SWEERTS van de schilderij met een *Jongen, teekenend naar een Pleisterkop* (collectie S. H. FRASER, Southill, Engeland) minstens genomen twijfelachtig lijkt.

Jhr. B. W. F. VAN RIEMSDIJK toonde mij een door hem vervaardigde schets naar een *Interieur met rookende en drinkende Boeren*, in 1901 berustend

¹⁾ Afgeb. in FRIMMEL's Blätter f. Gemäldeskunde, Band III, no. 8, S. 150.

²⁾ Zoo ook, onafhankelijk van hem, FRIMMEL, in zijn „Blätter" t. a. p.

³⁾ Repertorium f. Kunstw. XXVII 573.

bij den Heer ADOLF J. FÜRTH te Keulen (op paneel, h. 28 × b. 37 c.M.), eenigszins TENIERS-achtig van compositie, doch dat wel van SWEERTS zou kunnen zijn. De schilderij is met een uit M en S bestaand monogram gemerkt, gelijk aan dat wat SWEERTS op sommige zijner etsen bezigde. Ik ken de schilderij niet, durf dus geen oordeel uit te spreken.

Ten slotte wijs ik nog op den *Jongen, die een schilderij nateekent*, in de collectie COOK te Richmond (afgeb. in the Burlington Magazine Vol. 7, 1905, p. 424), welke schilderij ik een tijdlang voor SWEERTS gehouden heb, doch die, schoon in zeer vele opzichten aan SWEERTS herinnerend, m.i. toch niet genoegzaam met zijn tot heden mij bekende werken overeenkomt, dan dat ik ze thans nog met beslistheid aan den meester zou durven blijven toeschrijven.

Den Haag, Augustus 1907.

EEN WESTFRIESCHE ROLAND

DOOR

DR. J. HUIZINGA.

E vraag naar den oorsprong en de beteekenis der zoogenaamde Rolandsbeelden is door Mr. S. GRATAMA in een bespreking van een Duitsch werkje over dit onderwerp met reden genoemd „een vraagstuk, dat uit den aard der zaak hier te lande minder belangstelling heeft gewekt dan aan de overzijde der grens. In geen onzer steden toch wordt een beeld van hout of steen gevonden, dat met den naam „Roland” wordt bestempeld.”¹⁾ — Het moet inderdaad het plechtige staren van de raadselachtige oude figuren zelf zijn geweest, dat in Duitschland reeds meer dan drie eeuwen lang zulk een stroom van verhandelingen en beschouwingen: historisch, juridisch, archeologisch, in de eerste plaats fantastisch, heeft uitgelokt. Onder hen, die er hun vernuft aan hebben geschonken, treffen wij MELANCHTHON en LEIBNIZ, om van minderen te zwijgen.

Het gebied van verspreiding der echte Rolanden laat zich aldus omschrijven: een gesloten gebied in Oostfalen tusschen Harz en Midden-Elbe, met een uitlooper Nordhausen in Thüringen en een uitham aan de overzijde der Elbe tot in de

¹⁾ Museum, 12e jaargang, bl. 440: HELDMANN, Die Rolandsbilder Deutschlands in dreihundertjähriger Forschung und nach den Quellen.

Oud-Holland 1907.

Neumark Brandenburg, voorts eenige verstrooide Rolanden in het Westen (Hamburg, Bremen) en in het Oosten (Elbing, Riga).¹⁾ — Van de echte Rolanden. Buiten het omschreven gebied van Saksisch recht waren een menigte plaatsen, die op het bezit van zulk een eerwaardig monument, 't zij nog bestaand of slechts in de historie vermeld, prat gingen. Al die aanspraken zijn door den verdienstelijken „Rolandsforscher” GEORG SELLO krachteloos gemaakt, tal van pseudo-Rolanden uit het onderzoek geroeyd; en daarmee is de basis daarvan verbeterd. Zijn vonnis luidt: „dass alle Rolande, welche westlich und südlich einer im Wesentlichen durch Weser, Thüringerwald, Erzgebirge, Riesengebirge markirten Grenzlinie genannt werden, jeder historischen Legitimation baar ihre fragwürdige Existenz antiquarischer Wichtigthuerei verdanken,”²⁾ en strengelijk worden de ontmaskerden uitgewezen: „In der Rolandgeschichte ist kein Platz für dieselben.”³⁾

Onder die gebannenen telt SELLO ook één gewaanden Roland op Nederlandsch gebied, namelijk te Amsterdam. Hij verwerpt dien mijns inziens volkomen terecht, zooals ik hier beneden uitvoeriger zal toelichten. Maar nu moet ik voor een anderen Nederlandschen Roland, waarop, voor zoover mij bekend is, de aandacht nog niet is gevallen, een heel bescheiden plaatsje in het onderzoek bepleiten.

Voor den Nederlandschen lezer evenwel mag daaraan een vluchtig overzicht van den stand der kwestie wel voorafgaan. Een overzicht, dat op eigen kritiek over de opgesomde verklaringshypothesen geen aanspraak maakt, en zich tot het hoog noodige bepaalt, onder verwijzing naar de reeds aangehaalde geschriften van SELLO en HELDMANN en de nog te vermelden opstellen van R. SCHRÖDER, S. RIETSCHEL en anderen.

Daar hebben wij dan allereerst de onvermijdelijke mythologische verklaring. De hemel beware mij er voor, met geringschatting te spreken van een verklaring, waarover JAKOB GRIMM het licht van zijn genie heeft laten schijnen. Maar het is iets anders, of wij met de aandoening, die GRIMM's gedachten altijd wekken, ook wanneer zij ons het minst gegrond schijnen, van een meer vermoed dan betoogd verband tusschen „Irmensäulen und Rolandsäulen” lezen⁴⁾, dan of wij

1) RIETSCHEL, Historische Zeitschrift 89, S. 485; G. SELLO, Der Roland zu Bremen, Bremen 1901, S. 3; id., Zur Litteratur der Roland-Bildsäulen, Deutsche Geschichtsblätter, 2, S. 2. — De ouderdom der nog bestaande beelden gaat zeker niet de 14e eeuw te boven.

2) Der Roland zu Bremen, S. 2.

3) Roland-Rundschau, Deutsche Geschichtsblätter, 4, S. 170.

4) Irmenstrasse und Irmensäule, 1815; Deutsche Mythologie 2, 366; vgl. SELLO, D. Geschichtsbl. 2, S. 74; HELDMANN, a. a. O., S. 48. — Later stelt GRIMM de Rolandsbeelden niet ouder dan de 14e eeuw. Over een verklaring van ELARD HUGO MEYER zie SELLO en HELDMANN, aldaar.

vernuftige mythologische combinaties van den allerjongsten tijd lezen, waarvan PAUL PLATEN de uitvinder is¹⁾. De verklaring weifelt tusschen Donar en Tiu, dat zij hier genoeg.

Een tweede hypothese heeft door den beroemden naam van RICHARD SCHRÖDER gezag en verspreiding gekregen. Geheel nieuw was zij niet, trouwens reeds sedert de 17de eeuw beweegt zich het onderzoek feitelijk tusschen drie of vier mogelijkheden van verklaring. Door den samenhang met SOHM's gerucht-makende theorie van het ontstaan van het stadrecht kreeg SCHRÖDER's verklaring, die hij zelf later aanmerkelijk gewijzigd heeft, nog een bijzondere aantrekkelijkheid. In haar laatste formuleering komt zij hierop neer.²⁾ Als teeken van den marktvrede diende reeds in den Frankischen tijd bij voorkeur het marktkruis. Uit de eigenaardige neiging tot opeenhooping van symbolen, die hetzelfde be-
duidden, sproot het voort, wanneer aan dat kruis nog andere teekens van den koningsban werden gehecht: handschoen, zwaard, vaan, hoed enz. In de vaste marktplaatsen werden die marktteekens in blijvenden, dikwijls monumentalen vorm aangebracht: het marktkruis werd stadkruis. Sinds het einde der 13^e eeuw trad in vele Noordduitsche steden in de plaats van het kruis een Rolandsbeeld, dat dus heeten mag: de monumentale drager der gebruikelijke marktteekens.

Deze verklaring trachtte SCHRÖDER als de noodzakelijke te bewijzen, door de andere hypothesen, die voor en na geopperd waren, te elimineeren. Teekens van de hooge jurisdictie kunnen het niet zijn, redeneert hij, want zij komen voor op plaatsen, die nimmer de hooge jurisdictie bezeten hebben. Teekens van rijks-vrijheid evenmin, want van al de steden, waar Rolandsbeelden voorkomen, gold alleen Nordhausen reeds in de Middeleeuwen als rijksstad. Teekens van stadrecht zijn het ook al niet, want zeven Rolanden hebben gestaan in marktvlekken of dorpen, die eertijds markten zijn geweest. Derhalve kunnen het slechts markt-symbolen zijn geweest.

Alleen op deze negatieve argumentatie berustte eigenlijk SCHRÖDER's bewijs. Positief kon hij de betrekking tusschen den Roland, respectie het vaste kruis, en de markt niet aantoonen, gelijk reeds KEUTGEN betoogde.³⁾ Bij geen enkelen Roland vindt men inderdaad de marktteekens kruis of vaan aangebracht;

1) P. Platen, *Zur Frage nach dem Ursprung der Rolandssäulen*, 1899; *Der Ursprung der Rolande*, 1901; id. 1903; zie HELDMANN, S. 51 ff.

2) R. SCHRÖDER, *Weichbild*, in: *Histor. Aufsätze zum Andenken an G. WAITZ*, 1886, S. 306; *Die Stellung der Rolandssäulen in der Rechtsgeschichte*, in: *Die Rolande Deutschlands*, Festschrift, 1890, S. 1; *Marktkreuz und Rolandsbild*, in: *Festschrift für K. WEINHOLD*, 1896, S. 118; *Lehrbuch der Deutschen Rechtsgeschichte* 1902, S. 625. — Vgl. SOHM, *Die Entstehung des deutschen Städtewesens*, S. 28.

3) *Untersuchungen über den Ursprung der deutschen Stadtverfassung*, 1895, S. 72.

SCHRÖDER beriep zich te dien opzichte op onechte Rolanden.¹⁾ Niet van al de dorpen, die een Roland bezaten, was het bewijs, dat zij eenmaal marktplaats waren geweest, geleverd.

De veronderstelling, dat de Roland als drager dient van een symbool van den koningsban, 't zij dan met bijzondere betrekking tot den marktvrede of niet, strekt ook tot uitgangspunt voor de verklaring, waardoor RIETSCHÉL in zijn *Markt und Stadt* die van SCHRÖDER heeft getracht te verdringen, en waarvoor hij den bijval van velen, o. a. VON BELOW²⁾, heeft gevonden.

Na te hebben betoogd, dat er geen positieve bewijzen zijn voor het verband van den Roland met de markt, wijst RIETSCHÉL er op³⁾, dat op verschillende plaatsen executies en rechtzittingen vóór den Roland worden gehouden, een gewoonte, die reeds voor de 14e eeuw te bewijzen is. Het hooggerecht van den schout van Halle heeft plaats voor den Roland, de schepenvonnissen worden er 'auf dem Schöffentuhle vor dem Roland' gevelde. Die van Elbing draagt 'halsyser', dient derhalve als kaak⁴⁾, gelijk op meer andere plaatsen.

Wijzen reeds deze omstandigheden er op, dat men den Roland opvatte als „Wahrzeichen der Blutgerichtsbarkeit", RIETSCHÉL heeft voor die verklaring nog gewichtiger argumenten. Het hoofdattriboot van den Roland, dat behalve bij een paar zeer late beelden, aan allen gemeen is, is het breede, rechte, bloote zwaard, dat hij in de rechterhand draagt met de punt naar boven. Een scheede aan den gordel draagt geen der oudere beelden. Welnu, gaat RIETSCHÉL voort⁵⁾: „Das Schwert ist also nicht die Kriegswaffe des geharnischten Mannes, es wird von ihm nicht an der Seite getragen; er hat es nur zum augenblicklichen Gebrauche in die Hand genommen, um es dann wieder wegzulegen. Ein solches nur zeitweise in Benutzung genommenes Schwert ist aber des *Richtschwert*. Offenbar haben wir also in dem Schwerte des Rolandes das Gerichtsschwert, das Symbol der hohen Gerichtsbarkeit, zu erblicken. Der Roland aber verkörpert den Träger dieser Gerichtsbarkeit, mag man nun — wofür sich SELLO entscheidet — an den höchsten Richter, den König oder Markgrafen, oder an den niederen Inhaber des Gerichtsbannes, den mit gräflichen Rechten ausgestatteten Landesherrn oder (bei geistlichen Fürsten) seinen Vertreter im Hochgerichte, den Vogt, denken."

Voor deze in 1897 opgestelde verklaring heeft RIETSCHÉL later nog andere

¹⁾ RIETSCHÉL, *Markt und Stadt in ihrem rechtlichen Verhältnis*, 1897, S. 230; SELLO, *D. Geschichtsbl.* 2, S. 70.

²⁾ *Städtewesen und Bürgerthum*, S. 63.

³⁾ *Markt und Stadt in ihrem rechtlichen Verhältnis*, S. 227 ff. — Ook deze verklaring sluit reeds bij oudere onderzoekingen aan.

⁴⁾ RIETSCHÉL, *Historische Vierteljahrschrift*, 9 (1906) S. 539; *Markt und Stadt*, S. 2297.

⁵⁾ *Markt und Stadt*, S. 231.

aardige argumenten bijgebracht¹⁾. Naast het zwaard is het in 't oog vallendste kenteeken der oudere Rolanden, dat zij blootshoofds staan. Schrijft nu niet de Saksenspiegel 3, 69, § 1 voor, dat rechters, die bij koningsban dingen, noch kappen noch hoeden, noch hoedjes noch huiven zullen dragen? Ook de mantel, die hun daar voorgeschreven wordt, wordt door sommige Rolanden gedragen. Het is geheel en al de rechter uit de verluchte handschriften van den Saksenspiegel. Het oudste Rolandtype, onbetwifelbaar die te Halle, die een 13^e eeuwsch model vertoont²⁾, leidt dus òn door zijn uiterlijke kenteeken en òn door zijn vroegere bestemming tot de verklaring, die RIETSCHEL met steeds grooter stelligheid heeft herhaald: „Das monumentale Bild sollte zweifellos nicht anderes bedeuten als die dauernde Gerichtsherrschaft des fürstlichen Stadtherrn über die Stadt.”³⁾ Waar hij voorkomt in steden, die nooit de hooge jurisdictie hebben bezeten, moet men den stadheer als den oprichter van het beeld beschouwen, misschien juist ter herinnering aan zijn gezag. Waar de Roland harnas, handschoenen en schild draagt, die op zichzelf bij den rechter niet passen, moet men een jongere wijziging van het type aannemen.

Beslist ontzenuwende argumenten schijnen er tegen RIETSCHEL's verklaring niet aan te voeren te zijn. SELLO maakt er zich heel gemakkelijk af, door het samengaan van beeld en rechtshandeling zuiver toevallig te noemen.⁴⁾ HELDMANN erkent, dat de Roland van Halle, de gewichtigste steun voor RIETSCHEL's hypothese, een standbeeld van den gewonen rechter, een symbool der hooge jurisdictie is, maar tracht vervolgens dien Hallenser Roland zelf als niet-typisch, niet-authentisch te disqualificeeren,⁵⁾ het is geen echte Roland, beweert hij. Ook SCHRÖDER geeft toe, dat de Roland van Halle als de met den koningsban bekleede rechter moet worden opgevat, doch betwijfelt, of daarom altijd bij elken Roland aan een kenteeken der hooge jurisdictie is gedacht: het zwaard kon evengoed op den koningsban in het algemeen doelen, terwijl het dan in Halle speciaal op den gerechtsban, in Münster⁶⁾ op den marktban sloeg.⁷⁾

Eén methodisch gebrek kleeft RIETSCHEL's verklaring aan, waarop KEUTGEN gewezen heeft⁸⁾, nl. dat hij afzien moet van de eenige oude traditie omtrent de

1) Historische Zeitschrift 89 (1902), S. 457, Ein neuer Beitrag zur Rolandsforschung (G. SELLO, Der Roland zu Bremen); vgl. Hist. Vierteljahrschrift, 8, S. 86; 9, S. 535.

2) Hoewel het huidige beeld eerst uit 1718 stamt.

3) Hist. Zeitschr. 89, S. 464.

4) D. Geschichtsbl. 2, S. 73.

5) Die Rolandsbilder Deutschlands, S. 62—76; opnieuw in: Rolandsspielfiguren, Richterbilder oder Königsbilder, 1905, zie RIETSCHEL, Hist. Vierteljahrschr. 9, S. 539.

6) Waar een arm met een zwaard ten tijde der markt uit den toren werd gestoken.

7) Zeitschrift der Savigny-Stiftung, 27 (1906), S. 462.

8) Deutsche Lit. Ztg. 1903, Sp. 91—94.

beteekenis van den Roland, die ons uit de Middeleeuwen zelf is bewaard, die van den Roland van Bremen.

Deze gold onbetwistbaar reeds in de 15^e eeuw als symbool van de stedelijke vrijheid. Hieraan knoopt SELLO zijn hypothese¹⁾. Hoe is het Bremer beeld²⁾ aan die beteekenis gekomen? Men kan het niet beter verklaren dan door aan te nemen, dat het oorspronkelijk een standbeeld van den stadstichter OTTO I is geweest, een „Leibzeichen” van den koning, door den aartsbisschop ADALDAG (936—988) opgericht ten teken, dat OTTO I hem met den gerechtsban over de nieuwe stad had beschonken. Zoo te Bremen, zoo ook te Maagdenburg. Naarmate de steden zelf hun vrijheid op den stadheer veroverden, werden de beelden als teekenen der stedelijke vrijheden aangezien, vonden als zoodanig navolging in vele Saksische steden, in het bijzonder die met Maagdenburger recht, en werden, terwijl men OTTO I snood vergat, weldra voor KAREL DE GROOTE later voor diens paladijn Roland aangezien. Tot de laatste naamswijziging zou hebben bijgedragen, dat de Duitschers op de tochten naar Italië in de 12^e eeuw in de kerken van Lombardije, o.a. te Verona, beelden hadden leeren kennen, die Roland voorstelden, en zeer veel op de Noordduitsche koningsbeelden geleken.

SELLO's verklaring rust niet op bijzonder soliede gronden. Haar kracht ligt in het punt van uitgang: de Bremer Roland geldt reeds in de Middeleeuwen als symbool der stedelijke vrijheid. Maar de verdere opbouw is wankel. Daar gelaten dat het niet al te best strookt met wat wij weten omtrent de kunstgeschiedenis van Noord-Duitschland, om aan te nemen, dat de aartsbisschoppen van Bremen en Maagdenburg in de 10^e eeuw standbeelden zouden hebben opgericht voor OTTO I, is het type der Rolandsbeelden voor de verklaring als koningsbeelden niet gunstig. De kroon, die steeds de middeleeuwsche koningsbeelden kenteekent, ontbreekt bij alle oudere Rolanden, evenals schepter, rijksappel of vaan.

De belangrijke verdiensten van SELLO liggen dan ook naar het algemeene oordeel meer in de zorgvuldige kritische verzameling en schifting van het bronnenmateriaal, in het vaststellen van herkomst, authenticiteit en ouderdom der beelden, dan in zijn eigen hypothese.

Het gewichtigste argument voor het vaststellen van den ouderdomstermijn vond SELLO in een plaats van de Magdeburger Schöppenchronik, die op het jaar 1278 voor het eerst melding maakt van het Rolandsspel, dat later in verschillende streken van Noord-Duitschland voorkomt: het rijden en steken naar

¹⁾ Der Roland zu Bremen.

²⁾ In 1404 op last van den Raad weer opgericht, nadat het oude in 1366 was vernield.

een houten pop, waarover straks nader. SELLO vermoedde, dat men den naam Roland van het beeld op de markt spottenderwijs op die speelpop had overgedragen, en vond daarin het bewijs, dat de marktbeelden reeds in de 13^e eeuw Roland genoemd werden ¹⁾.

Door deze verhouding van marktbeeld en speelpop om te draaien, heeft nu HELDMANN een geheel nieuwe verklaring van het probleem, tot nu toe de laatste, gevonden, die hij met evenveel eigen zekerheid als kennis en scherpzinnigheid verdedigt.

In de meeste oudere Rolandplaatsen is een houten Roland aan den lateren steenen voorafgegaan. Welnu, zegt HELDMANN, die oude houten Rolanden waren niets anders dan de houten poppen, die voor het Rolandspel dienden. Het is het spel, dat in het Middelnederlandsch Quinteine heet ²⁾. In zijn meest ontwikkelden vorm is het aldus: jonge lieden rijden met gevelde lans tegen een draaibare houten figuur, die in de eene hand een schild met een ring of iets dergelijks draagt, in de andere een zak met asch of meel, of een los bevestigden knuppel. Het is er om te doen den ring er uit te steken en tegelijk de asch- of meelzak of den knuppel te ontgaan. Dit spel werd door het stadsbestuur zelf in eere gehouden, en verheugde zich in groote belangstelling; de speelpoppen stonden op de markt en werden nu en dan van stadswege vernieuwd of opgeschilderd.

De overgang nu van speelpop tot symbool van stadsvrijheid of hoogerecht is volgens HELDMANN in Bremen te zoeken. De oude houten Roland was in 1366 verbrand. Omstreeks 1400 was Bremen er op uit, met allerlei middelen zich de suprematie in de Hanze te verzekeren, bij voorbeeld door een reeks van oorkondenvervalschingen, waaraan de burgemeester JOHAN HEMELING de voornaamste schuldige moet zijn geweest. Hij zou o. a. in een Bremer stadskroniek verschillende plaatsen hebben geïnterpoleerd, waar van den Roland wordt gesproken in verband met een vervalschten vrijheidsbrief van HENDRIK V uit 1111, en tot staving van Bremen's aanspraken zou het dezelfde HEMELING zijn geweest, die in 1404 een nieuwen kolossalen Roland, na dezen behendig als symbool der stedelijke vrijheid te hebben geïnterpreteerd, heeft doen oprichten. Andere steden zouden voor en na Bremen's voorbeeld hebben gevolgd en hun houten spel-Rolanden door steenen figuren hebben vervangen, die dan hier als symbool der stadsvrijheid, daar van het hoogerecht werden aangezien.

HELDMANN'S uiteenzetting van de Bremer vervalschingskwestie is uiterst

1) Der Roland zu Bremen, S. 12 ff. — SELLO's pogingen, het voorkomen der beelden reeds in de 12^e eeuw te bewijzen, worden door RIETSCHEL mislukt geacht, Hist. Zeitschr. 89, S. 459.

2) Zie het artikel Quinteine in het Mnl. Wdb.

scherpzinnig, en de verklaring, die hij daarmee gegeven heeft van het feit, dat de Roland van Bremen sedert de 15^e eeuw als symbool der stedelijke vrijheid geldt, wordt algemeen als zeer gelukkig beoordeeld. Ik ga daarop niet verder in.¹⁾ Het bewijs evenwel, dat de voormalige Rolanden niets anders zijn geweest dan poppen voor het steekspel is daarmee in 't minst niet verder gebracht. Het blijft ontbreken, tenzij men een snuggeren inval mocht toejuichen, die thans ook den naam Roland als 'rollend', van lat. rotulare, weet te verklaren.²⁾ — HELDMANN's opvatting is door velen hoofdschuddend ontvangen; SELLO, RIETSCHEL, SCHRÖDER en KEUTGEN verwerpen haar³⁾, ook nadat HELDMANN in een nieuw geschrift zijn bestrijders heeft te woord gestaan, terwijl GRATAMA, BEYERLE en HECK haar niet onaannemelijk achten.⁴⁾

De bedenkingen van SCHRÖDER en RIETSCHEL, naar mijn oordeel overtuigend, betreffen beide de psychologische onmogelijkheid, zich de toedracht zóó voor te stellen, als HELDMANN wil. Tot in de 14^e eeuw heeft men lustig Roland gespeeld. Het spel raakt uit de mode, de houten poppen verwijnen, totdat plotseling een Bremer politicus op den inval komt, ze te verheffen tot symbolen van wat de stad het allermeeft ter harte ging, haar vrijheid. En al de andere steden vinden die metamorphose zoo kostelijk, dat ze zich haasten, haar na te volgen! — Zoo begrijpelijk het is, wanneer wij een ernstig rechtssymbool geparodieerd zien, zoo ondenkbaar is zulk een overdracht. SCHRÖDER vraagt met een geestige vergelijking, of dan iemand er aan denken zou, de houten duif, waarop in zijn Pommersch geboortestadje in zijn jeugd nog werd geschoten, thans, nu ze uitgediend heeft, tot rijksadelaar te verheffen.

Bovendien, de speelpoppen werden slechts tijdelijk opgesteld, volstrekt niet altijd op de markt, en na de feestelijkheid opgeborgen. En het type der Rolandsbeelden klopt er slecht mee: juist het zwaard kan de spel-Roland bezwaarlijk gedragen hebben, en de pop had natuurlijk uitgestrekte armen. En eindelijk: als de spel-figuur primair was, zou dan de naam Roland te begrijpen zijn? Zulk een pop heet Turk of Saraceen (zooals in de Quinteine inderdaad voorkomt), maar niet naar KAREL's roemrijksten held, den bestrijder der ongelooovigen. Om het alweer, nu met RIETSCHEL, over te brengen in onzen tijd:

1) Men zie HELDMANN's *Die Rolandsbilder Deutschlands*, S. 98—170; verder PH. HECK, *Die Rolandsstelle des Bremer Heinricianums*, *Hist. Vierteljahrschrift* 9, (1906), S. 125, 305; GRATAMA, *Museum* 12, 440.

2) JOSTES, *Roland in Schimpf und Ernst*, aangehaald door RIETSCHEL, *Hist. Vierteljahrschrift* 8, S. 87; 9, S. 537. — HELDMANN zelf aanvaardt die etymologie niet.

3) SELLO, *Vindiciae Rulandi Bremensis*; RIETSCHEL, *Hist. Vierteljahrschrift*, 8, S. 86; 9, S. 535; HELDMANN, *Rolandsspielfiguren, Richterbilder oder Königsbilder*, Halle 1905; SCHRÖDER, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung* 27, S. 457; KEUTGEN, *Literaturblatt für germ. und rom. Philologie* 1905, S. 355.

4) GRATAMA, *Museum* 12, 440; BEYERLE, *Zs. der Savigny-Stiftung* 25, S. 393; HECK, *Hist. Viertelj.* 9, S. 125, 305.

zoo'n mikpunt heet NAPOLEON maar geen MOLTKE of BLÜCHER. De naam Rolands-spel is slechts te begrijpen, wanneer men aanneemt, dat er reeds ernstige Rolands-beelden bestonden, en dat de pop, wegens zekere gelijkenis daarvan, spottenderwijs dien naam kreeg.

Maar nu onze Westfriesche Roland. Hij is volstrekt niet pas aan 't licht gekomen, doch voor zoover ik heb kunnen nagaan, heeft hij niet tot bijzondere opmerkingen aanleiding gegeven. Bij POLS, *Westfriesche Stadrechten* ¹⁾ tweede deel, blz. 399, lezen wij onder de keuren, door schout en schepenen van Burghorn gemaakt, 'tot nutscappen van den gemeene lande van Borchorn' in 1505, als artikel 4:

„Item so waer twee vrouwen kijven ende lelijke hoeraefleche (lees: hoeraefteghe) woorden geven, die verbeuren elx x sc., off sy sullen twee uren aen Roelant staen op eenen rechedach, ende dan malcander vergiffenisse bidden, off ten waer saeck dat den rechter docht, dat men se swaerlicke corrigeren soude”.

Daar hebben wij dus den Roland, en wel zonder eenigen twijfel als kaak, in nauw verband met de rechtspraak derhalve. Een reeks van vragen knoopt zich aan deze plaats vast. In de allereerste plaats: is de lezing onbetwifelbaar? De keuren van Burghorn zijn uitgegeven naar een Memoriaalboek behoorende tot het archief van den polder Burghorn, thans berustende onder den Provincialen archivaris van Noord-Holland te Haarlem. Dit Memoriaal bevat afschriften van de handvesten, keuren en andere stukken, deels naar de origineele charters, deels naar destijds nog bestaande oude registers of keurboeken, op 22 Februari 1622 door den notaris W. J. VAN SCHOTERBOSCH gecollationeerd en accoord bevonden. POLS gebruikte echter voor de uitgave niet het Memoriaalboek zelf, maar een nauwkeurig afschrift, door Mr. G. DE VRIES Az. genomen. — Door de welwillendheid van den Heer GONNET, die het Memoriaalboek naar het Archief te Groningen zond, heb ik mij van de juistheid der lezing „aen Roelant” kunnen overtuigen (op blz. 25 van het Memoriaalboek). Die waarborg is voldoende, want het is ondenkbaar, dat een zoo zinrijke en onverwachte lezing door den afschrijver der oude keuren zou zijn verzonnen.

De tweede vraag, die zich voordoet, is: ontleende Burghorn deze keur en daarmede wellicht ook den Roland aan een andere Westfriesche stad? — De Westfriesche steden, zegt POLS, ²⁾ schijnen na het bekomen van stadrecht dadelijk

¹⁾ Werken der Vereen. tot uitg. der bronnen van het Oude Vaderlandsche Recht, eerste reeks No. 7, 1888, 2e deel 1885.

²⁾ t. a. p. II, bl. VII.

Oud-Holland 1907.

keurboeken te hebben aangelegd, grootendeels of geheel geput uit de keuren van een oudere stad. Hoorn, Enkhuizen, Grootebroek en Schellinkhout schijnen daarbij onmiddellijk uit de keuren van Medemblik te hebben geput, de andere steden ontleenen haar oudste keuren alle aan Schellinkhout. Die van Medemblik echter, in zekeren zin de grondvoorraad van Westfriesche stadskeuren, zijn niet bewaard. De keuren van Burghorn, de allerjongste Westfriesche stadstichting, zijn dan ook in hoofdzaak aan de naburige plaatsen ontleend, hoewel met meer wijziging dan gewoonlijk. Het artikel omtrent kijvende vrouwen wordt aangetroffen te Hoorn, Enkhuizen en Grootebroek. Het luidt aldaar:

Hoorn, Oud Keurboek, no. 25 ¹⁾: „Item waer twee wiven scelden, die verbueren elc tien scelling of den stien te draghen, ter goeder waarheit.”

Nieuw Keurboek, no. 58 ²⁾: „Item daer twee vrouwepersonen kyven, elcx sal verbueren thien stuvers of daervoer die stien draghen, tot discretie van schepenen.”

Enkhuizen, no. 19 ³⁾: „Waer twee wyven sceelen (ander hs. scelden) die verboren elc tien scelling of den stien te draghen.”

Grootebroek, no. 12 ⁴⁾: „Oeck so waer twee vrouwen kijven, die verbueren heerlick den stien te draghen of X scelling.”

Een overeenkomst in de strafbepaling ⁵⁾ derhalve, die het waarschijnlijk maakt, dat het artikel reeds in de Medembliksche keuren voorkwam, maar nergens een spoor van den Roland. Ook elders mocht ik zulk een spoor niet ontdekken; de Roland van Burghorn blijft voorloopig een volkomen geïsoleerde verschijning.

Zoodoende rijst als derde vraag: Wat was dat Burghorn, dat zulk een Duitsch rechtssymbool moet hebben bezeten? — Het antwoord op die vraag doet het feit, dat juist hier de Roland opduikt, slechts te zonderlinger uitkomen: Burghorn is naar allen schijn nooit meer geweest dan een klein poldertje met een gehucht van ongeveer acht huizen en dertig inwoners.

Tusschen de Zijpe ten Noord-Westen en de Schagerwaard, die met de naburige meertjes de Noordelijke voortzetting vormde van de Heer Hugowaard, ten Zuid-Oosten verbond de smalle strook lands, waar Sint Maarten en Valkkoog liggen, Geestmerambacht met de Schager en Niedorper koggen. Een zeer belangrijk punt was het: de eenige toegangsweg te land van Kennemerland naar Westfriesland ⁶⁾, bij

1) t. a. p., bl. 24.

2) ib., bl. 84.

3) ib., bl. 196.

4) ib., bl. 240.

5) Over de straf van het steenen dragen zie men Bijdragen voor Vad. Gesch., Nieuwe reeks, II bl. 211; vgl. Rechtsbronnen van Utrecht, I bl. 472; Friesche Stadrechten, 37, 96.

6) Behoudens de enkele dijk, die tusschen Alkmaar en Ursem de Waard van de Schermer scheidde, en bij Oterleek gemakkelijk door de West-Friezen kon worden afgesloten.

den Zuidelijken hoek van de Zijpe door den Eenigenburg beschermd. Het was naar alle waarschijnlijkheid dit land, dat DIRK II aan het klooster te Egmond had geschonken. Nadat het geweld der zeevloeden er de dijken had verwoest en het land gedurende vele jaren vernield (annihilata) had gelegen, moet het kort vóór 1250 door abt LUBBERT opnieuw met groote kosten zijn bedijkt¹⁾, en sedert draagt het den naam het Nieuweland van St. Maarten. Bij die nieuwe bedijking schijnt, naar de onderstelling van Mr. G. DE VRIES Az., door een inlaag, die den Westfrieschen zeedijk langs de Zijpe benoorden Valkkoog een kromming naar het Z.O. deed maken, een stuk land van omtrent 300 morgen tusschen St. Maarten en Schagen te zijn buitengedijkt en aan de Zijpe prijsgegeven, die daar voortaan dus een inham vormde.

Die inham is thans de polder Burghorn. Op 2 Maart 1456 verleende hertog PHILIPS VAN BOURGONDIE aan WILLEM VAN SCHAGEN, bastaard van hertog ALBRECHT, op diens verzoek octrooi om te mogen bedijken „eenen ham off hoeck slijcklants buyten den voorsz. Vriesendijck binnen Gheestmanambochte dijckaedse, streckende al langes der heerlijkheyt van Schagen ende den ban van de Nieulandt, groit wesende omtrent driehondert mergen, als van sinte Martinskercke int voorsz. Nieulandt affgaende rechtuut tot Burchhorn.”²⁾ Daarbij werd den Heer van Schagen de heerlijkheid over het nieuw te winnen land geschonken, ter vermeerdering van zijn heerlijkheid van Schagen. Volgens twee extracten, een uit een geschreven missaal in de parochiekerk te Schagen, een ander uit een dito te St. Maartenskerk werd met de bedijking in 1462 begonnen.³⁾ Het schijnt, dat het werk 10 Februari 1463 voltooid was; althans toen had de Schagerdam zijn functie van zeedijk reeds verloren, blijkens het privilege, op dien datum door Heer WILLEM gegeven, omtrent een sluisje, door hem in den voormaligen zeedijk gelegd, waardoor de polder Burghorn voortaan in de Schagerkogge uitwaterde.⁴⁾

De nieuwe polder kwam te liggen op de grens van het gebied, dat door de groote bestuursorganisatie van WILLEM VI in de jaren 1408 tot 1415 in zulk een buitengewonen toestand was gebracht: de groepsgewijze vereeniging der Westfriesche dorpen onder stadrecht. Op de grens, want juist het Noordelijk

1) VAN DEN BERGH, Oorkb. v. Holl. en Zeel. I No. 533; G. DE VRIES AZN., De Kaart van Hollands Noorderkwartier in 1288, Verh. Kon. Akad. III, 1865, bl. 23 vg.

2) POLS, t. a. p. I bl. 106. Burghorn heette dus de noordhoek van den inham, waarschijnlijk naar den Eenigenburg.

3) Mem. van Burghorn, bl. 62; POLS, t. a. p., I bl. 1111.

4) Inventaris van het Archief van Schagen, Kronyk van het Historisch Genootschap XIII bl. 244. Vgl. G. DE VRIES AZN., Het Dijks- en Molenbestuur in Holland's Noorderkwartier, Verh. Kon. Akad. X, 1876, bl. 557.

deel van Geestmerambacht met Valkkoog en Sint Maarten was van die regeling uitgesloten gebleven.¹⁾ Wat Schagen betreft, waarmee Burghorn door zijn heer in nauwe relatie kwam te staan, op 12 Mei 1415 was het door WILLEM VI als een der vier steden van Nedorperambacht met poortrecht begiftigd²⁾, maar verbeurde dat met bijna alle Westfriesche steden wegens deelname aan den grooten opstand der Kennemers in 1426 door het vonnis van den hertog van Bourgondië van 13 Augustus 1426.³⁾ Een nieuwe politiek werd thans gevolgd: PHILIPS VAN BOURGONDIE vestigde in het Westfriesche gebied een aantal heerlijkheden, waarmee de aanvoerders, die zich verdienstelijk hadden gemaakt in het weerstaan van den opstand, en de bastaards van Beieren werden beschonken: WILLEM VAN BEIEREN, bastaard van Holland, admiraal van Holland en kastelein van Medemblik, kreeg in 1427 de heerlijkheid Schagen met die van Barsingerhorn, Haringhuizen, Colhorn en Keinze. Op 6 Augustus 1427 verleende de nieuwe heer opnieuw stadrecht aan Schagen, Barsingerhorn en Haringhuizen;⁴⁾ de handvesten berusten evenals de vroegere op het stadrecht van Medemblik, dat is indirect op dat van Haarlem. Gaandeweg kregen ook de andere Westfriesche steden hun stadrecht opnieuw: Hoogwoude, dat als heerlijkheid aan EDUARD den bastaard was verleend, in 1450.⁵⁾

Inmiddels had WILLEM VAN SCHAGEN de hem verleende heerlijkheid over het nieuw te bedijken gebied aan zijn jongeren zoon WILLEM gegeven, die er waarschijnlijk nog vóór den aanvang der bedijking, in 1462, een handvest aan verleende, overgenomen van die van Hoogwoude⁶⁾. Het eerste artikel luidt:

„In den eersten so sullen die van Burchorne wesen onder een poirtrecht, ende sal wesen een stede genoemt Burchhorn, ende sy sullen in den saken van der stede gebruyken een nieuwe zegel, dat sy doen sullen maken off sijs te doen hadden.” — Uit „32 die rijcxste poorteren van der stede voorsz.”, die drie jaar poorters waren geweest en ook te Burghorn hadden gewoond en schot en ongeld betaald, zou de heer jaarlijks op Nieuwjaarsdag vijf schepenen zetten. Maar er zijn waarschijnlijk nooit 32 poorters, laat staan rijke, in de stad Burghorn geweest. In 1477 wordt den heer van Burghorn vergund, om schepenen te kiezen uit twee of drie der naaste dorpen, omdat in Burghorn niet genoeg geschikte personen te

1) POLS, t. a. p. I, bl. XIX.

2) POLS, t. a. p. I, bl. XIX, 36.

3) Handvesten van Haarlem, bl. 83. — Op 12 April daaraanvoorafgaande had JACOBA aan die van Schagen op hun belofte van bijstand, vermeerdering van hun voorrechten beloofd; Kronyk v. h. Hist. Gen. XIII, bl. 243.

4) POLS, t. a. p. I bl. XXVIII, 47; SCHOOREL, Chronyk van Schagen, bl. 58.

5) ib. bl. 67.

6) ib. bl. 111.

vinden zijn.¹⁾ Deze bepaling wordt ook opgenomen in de handvest, waarmee JAN VAN SCHAGEN, die 14 Augustus 1475 de heerlijkheid verwierf, in 1489 de voorrechten van 1462 hetzij verving of uitbreidde: „Item ende om dies willen dat, onse vryheyt ende heerlickheit van Burchorn noch qualyken bewoont wesende, luttel ondersaten daer binnen geseten sijn, so sullen onse gesworen ende oock onse uutpoorters also wel scepenen ende in onsen gerechte mogen wesen, indien sy bij ons dairtoe gecoren worden als voorsz. is, als die binnen onse vryheyt ende heerlickheit van Burchorn woonachtig ende geseten sijn”.²⁾

Er is geen aanwijzing, dat het ooit veel voorspoediger is geworden, al hebben schout en schepenen van Burghorn tot in het einde der 18^e eeuw hunne functies vervuld. De Enqueste en de Informatie kennen den naam Burghorn in het geheel niet. In een quohier van 1632 komt het voor met 9 huizen.³⁾

Aan een deftig raadhuis, waarvoor een steenen Roland prijkt, zal hier dus wel niet te denken vallen. BURGHORN ontleende aan de handvest van Hoogwoude ook de bepaling „Waer men 't recht doen sal”. „Item so sal men dat recht houden op vijff roeden na den kerckhove tot Burchhorn, des sullen die van Burchhorn aldair doen maken een huijs dair men die vierschaer in houden sal”.⁴⁾ — Of dat huis werkelijk is gebouwd? Een kerk schijnt Burghorn in het begin der 16de eeuw bezeten te hebben, hoewel daarvan noch bij VAN HEUSSEN, noch in de Taxatielijst der Proosdij van Westfriesland van 1509 iets wordt vermeld.⁵⁾ Op 26 November 1507 maken JAN VAN SCHAGEN en de schepenen met eenige poorters van Burghorn een dotatie ten behoeve van de cure en de pastorie van Burghorn, die toen van die van Schagen schijnt te zijn gescheiden, aangezien de schenkers tevens beloven, den pastoor van Schagen voortaan te zullen betalen „twie gouden hartoch Philips gulden off pajment dier waerde voir d'offsnijsdinge van de cure voorsz.”⁶⁾ De kerk stond er blijkbaar reeds, want terwijl het stuk de belofte bevat, „te doen maken tot onsen costen een eerlyck Priesterhuys tot behoeff des cures (sic) ende pastoirs voorsz.”, wordt van de kerk gesproken in dezer voege: onder de landerijen, die JAN VAN SCHAGEN schenkt is „een gars lants in die vier ackeren omtrent die noortsijdt van de selve kercke van Burchorn gelegen”.⁷⁾ Een kerk, die nog gebouwd moet worden, gebruikt men toch niet, om een belending aan te wijzen. Ook de keuren van 1505 spreken in verschillende artikelen van een blijkbaar bestaande kerk.

1) Archief van de Heeren en de Heerlijkheid van Schagen, Verslagen omtrent 's Rijks oude Archieven XXV bl. 179, 207; ook reeds vermeld Kronyk v. h. Hist. Gen., IX, bl. 411.

2) POLS, t. a. p. I bl. 116.

3) DIRK BURGER VAN SCHOOREL, Chronyk van de stad Medemblik, 1736, bl. 181.

4) Mem. van Burghorn, bl. 12.

5) Bronnen voor de Geschiedenis der Kerkelijke Rechtspraak in het bisdom Utrecht in de Middeleeuwen, uitg. door Mr. J. G. C. JOOSTING en Mr. S. MULLER HZN., I bl. 393 (O. V. Rb. 2e reeks VIII.)

6) Mem. van Burghorn, bl. 87.

7) ib.

Het blijft wat vreemd: de kerk heeft, naar 't schijnt, niemand later weergezien, en of ooit het priesterhuis, waarvan de dotatie spreekt, en het rechthuis, dat de handvest van 1462 voorspelt, werkelijk zijn verzezen? ik acht het hoogst onwaarschijnlijk.

De gegevens, die men voor de vraag: wat was de gedaante en de plaats van dien Roland, uit de plaatselijke gesteldheid van Burghorn afleiden kan, zijn van louter negatieve aard. Zelfs zou ik niet al te stellig durven beweren, dat het inderdaad een menschelijke figuur is geweest, en niet eenvoudig een kaak of schandpaal van het gewone model. Tweemaal toch wordt in de handvest van Burghorn van 1489 de kaak genoemd, zonder dat er van Roelant sprake is: art. 41: „... so wie eenen quaden eedt sweert ende daeroff betuycht wort mit twee tuygen, die sal ons gelden X pont, off hy sal drie dagen aen een een uur lanck op die kake staen enz.”¹⁾; art. 63: „... men sal denselven eer-, seker- ende trouwelose persoon by onsen scout ende gerechte corrigeren, op een kaek te stellen ende anders, nae gelegentheyt van de saicke ende na den beschreven rechte.”²⁾

Misschien vindt men daaromtrent nog een zijdelingsche opheldering in het volgende feit. In sommige Westfriesche steden wordt de kaak aangeduid met de benaming de Potboef. De *Chronyk van de vermaarde Zee en Koopstad Hoorn* van FEIKEN RIJP (1706) vertelt³⁾, hoe te Hoorn in 1673 een opstootje plaats had van ruiters daar in garnizoen tegen matrozen. Als belhamel zou een der ruiters voorbeeldig worden gestraft. „Dese knaap dan wierd gevonnist, om een sekere tijd aan de schandpaal te pronk te staan, welke schandpaal geplaatst was dicht bij het stadhuis, aan de zijde van de kaak, of so genaamde Pot-boeff.” En DIRK BURGER VAN SCHOOREL verhaalt in zijn *Chronyk van Medenblik*⁴⁾ op het jaar 1710: „Den 2 October hebben die van Twisk, Opperdoes en Medenblik, een partij van 30 a 40 stuks Heydens, zoo oude als jonge, tot Abbekerk gebracht, dewelke daar in 't gat wierde gezet, ende den volgende dag zijnde den 3 October, wierden 'er 4 a 5 aan de Potboef gezet, en met modder gegooyt, en doen altemaal uytgebannen, behalven een Mans Perzoon, dewelke sat tot den 6 October, en wierd doen meede aan de Potboef gezet, en met modder gegooyt, en voor 25 jaar gebannen”.⁵⁾

1) POLS, t. a. p. I bl. 126. 2) ib. bl. 132.

3) bl. 237. De soldaat verkoos den dood boven de schandpaal, en werd gefusilleerd.

4) bl. 347.

5) De stad Abbekerk was in 1414 gevormd uit de dorpen Abbekerk, Twisk, Midwoude en een deel van Lambertske. De handvest van 1414 vermeldt: „Ende dat recht sal men besitten in den prochie van Abbenkerck op vijf ende twintich roede na den kerchove” (POLS, I bl. 33.) Daar stond in de 18e eeuw 't gemeene Raadhuis, waar men dus de kaak te zoeken heeft. (Tegenw. Staat van Holland, V bl. 459.) — Bij hun heidenjacht handelden de burgers naar een keur van 1531: „waer 't zaack dat er eenige overlast van boever ende rabouwen ofte anders quam, ende die clocke geklept worde, dat alle man elk in zijn dorp malkanderen bijstaan moeten, aldaar zij het geruchte hooren, op een boete van III pont.” (POLS, II bl. 383).

De Potboef. 't Is wel heel wat anders dan KAREL's paladijn. KILIAAN zegt: „potboeve-Nebulo vagus et validus, encaenia et festa genialia passim connectans: a liguriendis ollis sive poculis dictus.”¹⁾ Moet het ons wellicht in verband met den Roland van Burghorn aan een kaak in de gedaante van een menschelijke figuur, in West-Friesland gebruikelijk, doen denken? Wie lust heeft, mag ja zeggen, en zich zelfs voorstellen, dat die potboeven van Hoorn en Abbekerk eertijds ook Roelant hebben geheeten. Voorzichtiger schijnt het mij, zich van zulke gissingen te onthouden.

Waar al de vorige vragen ons reeds tot zulke povere uitkomsten leidden, daar blijft de belangrijkste vraag: hoe is Burghorn aan zijn Roland gekomen? natuurlijk geheel zonder bevredigend antwoord. Een toevallige importatie uit Duitschland schijnt mij het aannemelijkst. Maar hoe? De Wittelsbachsche herkomst der SCHAGEN's kan het ons niet verklaren. Hun vrouwen zijn in de 15^e eeuw alle uit den Hollandschen adel: HODENPYL, BOEKHORST, SWIETEN, enz.²⁾ — Was het Hoorn of Enkhuizen, waar wij den Roland aantreffen, dan lag de veronderstelling voor de hand, dat een of ander varens-gast van Duitsche reizen den naam, misschien ook de zaak, had ingevoerd. Had de brave schoolmeester VALCOOCH ons in zijn wonderlijke *Chronyk van de Zijpe* maar wat van zijn fantasie gespaard voor een korte opheldering!

Zoo zou ik tenslotte als positieve uitkomst van dit onderzoek geen ander weten te noemen dan dat HELDMANN's bewering, dat de benaming, „Rolanden” voor schandpalen of kaken eerst aan de geleerde litteratuur der laatst verloopen eeuwen te danken is³⁾, er ten stelligste door wordt ontzenuwd, en RIETSCHEL's verklaring er zodoende een indirecten steun door verwerft.⁴⁾

Voor de volledigheid dient hier ook nog even de Roland van Amsterdam besproken te worden. In tegenstelling met dien van Burghorn, ons enkel bij name overgeleverd, bezitten wij van hem beschrijvingen en afbeeldingen. Toch kan hij mijns inziens veel minder op authenticiteit aanspraak maken.⁵⁾

Onze berichtgevers zijn: WAGENAAR in zijn *Amsterdam*⁶⁾, LE FRANCO

1) Etymologicum, i. v., met een paar bewijspplaatsen in de noot. Vgl. Mnl. Woordenboek i. v. Potridder.

2) VAN LEEUWEN, Batavia illustrata, 1078.

3) Die Rolandsbilder Deutschlands, S. 22.

4) Hierbij zij nog gewezen op hetgeen VAN OOSTEN DE BRUYN omtrent het opgerichte zwaard in het Haarlemsche wapen opmerkt: „Zoo geloof ik, dat 't zwaard in ons stads wapenschild, van d'oudste Hollandse Graaven afkomstig, en daarin gesteld is ten teken van 't Hooge Graaflijke Rechts-gebied, 't welk binnen deeze Stad, in oude tijden, allermeeft, immers over geheel Kennemerland geoeffend is.” De stad Haarlem en haare Geschiedenissen, 1765, bl. 47. Hij zegt verder, dat SCHREVELIUS, Harlemum p. 8 dit ook als gevoelen van BOXHORN aanhaalt.

5) Het Beiblatt zur Magdeburger Zeitung, 1890, No. 9—19, waar SELLO ook den Amsterdamschen ROLAND moet hebben besproken, was mij niet toegankelijk.

6) JAN WAGENAAR, Amsterdam in zijne opkomst, aanwas, geschiedenissen enz., Tweede stuk, 1765, bl. 414.

BERKHEY in zijn *Natuurlijke Historie van Holland*¹⁾ en de *Naamlooziana*.²⁾ Het laatste geschriftje geeft een afbeelding (door C. PHILIPS JACOBSZ, 1772) ook BERKHEY, maar deze heel klein en schetsachtig. Wij vernemen dan, dat er in de 18^e eeuw een oud beeld, in de wandeling Steenen Roeland genaamd, stond aan de Nieuwe Zijds Voorburgwal tegenover de Kolk, in de stoep van het vierde huis van de Pottebakkerssteeg. Een zeer fraaie teekening van het huis, waarop te zien is, hoe de Steenen Roeland er vóór stond, werd door den Heer MOES teruggevonden in den Atlas van den Heer R. W. P. DE VRIES. Zij is van GERRIT LAMBERTS, die er achterop schreef: „de Steene Roeland gestaan hebbende voor een huis op de N. Z. Voorburgwal over de Kolk, weggebroken in a°. 1774. G. LAMBERTS 1816 na eene oude afbeelding.” Het huis draagt het jaartal 1621 in den gevel. Volgens WAGENAAR heet het huis reeds in de oudste opdrachtbrieven (hoe oud, vermeldt hij niet) *van ouds Steenen Roeland*. Het beeld was in kleuren beschilderd, maar zeer gehavend, erger dan de afbeelding van PHILIPS weergeeft, zooals het Vertoog in de *Naamlooziana* zelf zegt. De voeten stonden in den grond, zegt BERKHEY, wiens afbeelding flat ook aangeeft; de handen ontbraken. De geheele lengte, de voeten erbij geraamd, bedroeg omtrent zes voet.

De afbeeldingen laten mij dunkt door de kleederdracht weinig twijfel, of wij hebben te doen met een beeld uit de eerste helft der 16^e eeuw: men zie slechts de baret, de geplooiden rok, de hosen. In de breede schouderbedekking zien WAGENAAR en BERKHEY een pantser, de *Naamlooziana* een wammes met korte wijde mouwen, zooals de Markers dragen (wat mij waarschijnlijker lijkt).

Het merkwaardigste is wel, dat het beeld volgens WAGENAAR en BERKHEY, „zo 't schijnt, eertijds een opgeheeven zwaard in de hand gehad” heeft, en dat het voor de borst een schild, waarop een staand kruis van eigenaardigen vorm draagt, gelijk de afbeelding in de *Naamlooziana* duidelijk doet zien.

Twee jaar nadat PHILIPS hem afbeeldde, is Steenen Roeland verdwenen: op 4 Januari 1774 werd hij, „zeer beschadigd zijnde, door tijd en ouderdom” op last van burgemeesteren door stadswerklieden weggenomen³⁾.

Hoe hebben wij dezen Amsterdamschen Roland op te vatten? WAGENAAR kent reeds de geleerde verklaring, die in de Duitsche Rolandsbeelden de teekenen van een vrije markt ziet, en past die ook op dezen toe.⁴⁾ Men placht, zegt hij,

1) J. LE FRANCO VAN BERKHEY, *Natuurlijke Historie van Holland*, Derde deel, eerste stuk, 1776 bl. 488 vg.

2) De *Naamlooziana* of Vertoog zonder naam over vraagen zonder vinding, te Amsteldam bij C. PHILIPS j. z. 1772, bl. 309—320.

3) Amsterdam in zijne geschiedenissen, ten vervolge op JAN WAGENAAR, 1788, op 1774.

4) Hij citeert daarvoor de noten bij STRUVII, *Corp. Hist. Germ. per. IV. Sect. 1 p. 124*, en bij EGINHARD's, *Vita Caroli*, cap. 9, p. 55, edit. Schminkii.

van de bijzondere vorstelijke bescherming voor de markten kennis te geven door het oprichten van marktkruisen, in Duitschland van houten of steenen gewapende beelden, Roelands beelden genaamd; ook dien van den Nieuwe Zijds Voorburgwal acht hij tot dat doel opgericht. Ter bevestiging tracht hij te bewijzen, dat aldaar eertijds werkelijk markt is gehouden. De *Naamlooziana* volgt hem daarin en betoogt verder, dat het stadhuis eenmaal op de Kolk zou hebben gestaan. BERKHEY, hoewel hij WAGENAAR aanhaalt, acht het beeld in de achtste eeuw ter gedachtenis aan Roland opgericht!

Dat de Amsterdamsche Roland inderdaad eenmaal het officieel karakter van zijn Duitsche verwanten zou hebben bezeten, 't zij dan markt- of gerechtssymbool, schijnt mij zeer onaannemelijk. WAGENAAR's betoog, dat de plaats, waar hij stond, eertijds marktplaats zou zijn geweest, wordt door TER GOUW verworpen¹⁾. Indien werkelijk, zooals oude Amsterdammers be-
weerden, vroeger nog twee andere Roelant's op andere plaatsen binnen Amsterdam hebben gestaan²⁾, wordt de kans nog geringer, dat het iets anders zijn geweest dan huisbeelden, sieraden. Het waarschijnlijkst is dan wel, dat een of ander scheepskapitein den paladijn, dien hij op Duitsche reizen had leeren kennen, in de stoep van zijn huis een eereteeken heeft willen stichten. Het schild op de borst wijst de herkomst nog duidelijker aan: de Bremer Roland of een zijner volgelingen moet hier tot voorbeeld hebben gestrekt.³⁾

De bijkans paganistische vereering, die de Bremers aan hun stedelijk palladium wijdden, heeft onze Amsterdamsche vriend dan ook stellig nimmer genoten; wel een gemeenzame populariteit. In spreekwijzen was hij doorgedrongen: „stiene Roeland” noemde men een stijve Klaas of iemand, die van schrik versteef⁴⁾; van een waardelooze vordering heette het: „men zal hem een briefje afgeven op steenen Roeland”⁵⁾, en wie kwalijk uitgeslapen van een nachtelijken roes verscheen, kon hooren: „je hebt te nacht met den steenen Roeland gevochten.”⁶⁾

1) TER GOUW, Amsterdam V, bl. 64; Oude Tijd, 1872, bl. 355 vg.; Uithangteekens I, bl. 338.

2) KOK, Amsterdamsche Jaarboeken, III bl. 451.

3) TER GOUW kent te Coevorden een uithangbord van een herberg: „*In Roeland van Breemen*”, Uithangteekens, I bl. 338.

4) ASSELIJN, 't Kraambedt enz.; WOLFF en DEKEN, WILLEM LEEVEND, Oude Tijd 1872, 355, HARREBOME, Spreekwoordenboek II bl. 224.

5) HARREBOME, t. a. p.

6) TER GOUW, Uithangteekens, I bl. 338; Vgl. Naamlooziana, bl. 309.

De Gouverneur-Generaal Hendrik Brouwer.¹⁾

DOOR

Mr. J. E. HEERES.

„Den braven HEINDRIK BROUWER,
Dat was een nobel man, en ook geen kleine klouwer
Van 't Portugeesche volk: Hij was niet traag, nog stug,
Maar joeg haar vigiland de vliegen van den rug.”

GERARD VAN SPAAN, *Opkomst der Oost-Indische
Compagnie*, De tweede druk (Rotterdam, A. WILLIS,
1711), blz. 74.

I.

WIJ beclagen ons grootelyks, dat onse orders in onse missiven successive gegeven, niet gevolgd worden of ook zelfs niet beantwoord. *Onze* order moet *uw* wet en regel zijn, *uwe* discoursen en mededeelingen om *ons* te dienen van advies en om *onze* orders daarop te verwachten.”

Het waren de Heeren XVII, Bewindhebbers der Oost-Indische Compagnie, welke dezen toon aansloegen.²⁾ Tegen wie? De bewoordingen toonen duidelijk,

1) In de meening, dat HENDRIK BROUWER gesproken was uit een Leidsch regentengeslacht, bewerkte ik deze levensschets voor het *Leidsch Jaarboekje*. Gaandeweg rees bij mij de vraag, of de Leidsche HENDRIK BROUWER wel was de gouverneur-generaal van dien naam en toen mijn artikel reeds ter perse was, bleek mij duidelijk de gegrondheid van mijn twijfel. Ofschoon de vorm van dit artikel vooral ingericht was voor een bijdrage in een lokaal orgaan voor geschiedenis, had ik toch geen bezwaar te voldoen aan het verzoek der redactie van *Oud-Holland*, om de levensbeschrijving af te staan voor dit tijdschrift.

2) In een missive aan Gouverneur-Generaal en Raden (de z.g. Hooge Regeering te Batavia) van 4 October 1632. — Te vinden bij J. K. J. DE JONGE, *De Opkomst van het Nederlandsch Gezag over Java*, V (II) blz. XCVI.

dat het ondergeschikten gold, dienaren, over wie men ontevreden was. En toch, zij stonden hoog op de maatschappelijke ladder, de aldus als schooljongens berispten! Zij bestuurden namens de Compagnie haar koloniale rijk in het Oosten, jong nog, maar reeds machtig, nog niet volwassen, maar reeds sterk; zij werden door Oostersche potentaten als hun gelijken behandeld; zij geboden over oorlog en vrede; het lot van duizenden hunner bruine broeders was in hunne handen neêrgelegd! Het waren Gouverneur-Generaal en Raden van Nederlandsch-Indië, die daar zetelden te Batavia, dat gaande weg hoopte te worden de Koninginne van het Oosten.

Maar hoe hoog ook gezeteld, zij waren de ondergeschikten van de kooplui van Holland en Zeeland, die zich immers soms koningen hebben gewaand, al vloiede geen koninklijk bloed in hunne aderen. Hunne dienaren waren het, die groote mannen op JAVA's Noorderstrand. En de kooplieden-bewindhebbers der Oost-Indische Compagnie durfden tegen hunne dienaren. Vooral als het gold de zwakkeren onder dezen.

Weê hun echter, als deze zich sterk gevoelden! Heugden hun nog de striemen, waarmede JAN PIETERSZOOM COEN hunne koopmansruggen, die in zijne oogden toen niets vorstelijks hadden, had gestriemd, toen zij naar zijne opvatting in de staatkunde zich kruideniers toonden, welke het onaangenaam vonden, dat hunne handelstransacties in het Oosten begonnen beheerscht te worden door de staatkunde? Heugde hun nog de tegenstelling, door den Hoornschen burgerjongen hun ingeprent, de tegenstelling tusschen wat hij aanzag voor hun leer: „nul, ik houd er een” en eigen breede opvatting, die een koloniale politiek zich droomde? Hoort wat hij hun schreef — nog kort geleden ¹⁾, in dagen, dat hem het water aan de lippen was gekomen — en wat hun nog lāng in de ooren moet hebben geklonken:

„[Wij] syn door d'Engelsen in groote swaricheyt, den handel in confusie en UEd. staet in groot peryckel gebracht, doch behouden evenwel grote hope dat een goede uytcompste becomen sullen. Watter op volgen wil, sal den tydt leeren; d'Almogende come interim d'ellendigen te hulpen en *vergeve UEd. haer groote onachtsaemheyt*.....*Ick sweer U by den Allerhoochsten, dat de Generale Comp. geen vyanden heeft, die haer meer hinder en schade doen, dan d'onwetendheid en onbedachtheyt* (hout het my ten beste) *die onder UEd. regneert en de verstandigen overstempt*.....”

En later ²⁾, toen de Engelschen voorloopig waren verdreven, Bantam was

¹⁾ 14 Januari 1619. Bij DE JONGE, III, bldz. 112, v. v.

²⁾ 5 Augustus 1619. Bij DE JONGE, III, bldz. 161, v. v.

teruggedrongen, Djakatra veroverd en daardoor de plaats voor Batavia vrij gemaakt, klonk het opnieuw:

„In deser voegen hebben wy die van Bantam uyt Jacatra geslagen, *voet en dominie in 't landt van Java becomen*.....T'is seecker, dat dese victorie en het vluchten van de hoochmoedige Engelssen, door gants Indien een grooten schrick maecken sal. D'eere en reputatie van de Nederlantse natie sal hierdoor seer vermeerderen. Nu sal elcke soecken onse vrient te wesen. *Het fundament van soo lange gewenste rendez-vous* ¹⁾ *is nu geleyt. Een goet deel van 't vruchtbaerste lantschap en de visrycxste zee van Indien is nu Uwe!* Hiervoor bidde UEd., sent ons nu doch groote menichte van volck, met alle nootlyckheden, opdat [wij] een royael fort en stadt, gelyck de Heeren ontworpen hebben, bouwen mogen. Weest doch niet meer onbedacht, noch onachtsaem, denckende dat ons hier wel redden zullen.....”

Steeds prikkelde COEN zóó de Bewindhebbers tot groote krachtsinspanning. En met zijn vooruitzienden blik profeteerde hij wat hij tevens hoopte, dat werkelijkheid zoude worden: „Wij bidden UE.....alsulcke middelen te furnieren....., soo zal *Jacatra de treffelycxste plaetse van gants Indien werden, en seer haest sal hier de stapel van de gantsche Indisen handel zyn;* want de plaetse, daertoe seer wel gelegen en seer bequaem is.....” ²⁾

Maar de fiolen van zijn toorn werden over zijne superieuren uitgestort, toen het in Indië bekend werd, dat in Europa in 1619 een overeenkomst was gesloten tusschen de Nederlandsche en Engelsche Compagnieën. COEN zag zijn schepping bedreigd, toen hij deze overeenkomst las, welke zijne plannen dwarsboomde. Diep verontwaardigd, laat hij zich in zijne brieven ³⁾ gaan, zooals hij zich nog niet had veroorloofd. Al de haat, welken hij in zijn diepste wezen tegen de Engelschen, die „superbe natie”, koesterde, welde in hem op; alle minachting, die hij — de man van machtig willen — had voor wat hij aanzag als kleinheid van velen onder hen, die boven hem stonden, slingerde hij hun in 't gelaat:

„Hoe prysselyck, eerlyck en Goddelyck een goede vrede en eenicheyt zy, blyct alomme en is alle redelycke verstanden kennelyck, gelooft zy Godt, die alles ten goede schickt en daartoe nimmermeer middelen gebreecken; doch het schynt, dat hier op weynich gedacht is, want was dit vertrouwen by U Ed. geweest, de Heeren soudent' ons soo haestich met soo herden toom niet gebreydelt en soo vele van haer rechtvaardige conquesten niet overgegeven hebben.....

¹⁾ Toen de gewone term voor een centrum van handel en bestuur voor de onzen in Oost-Indië.

²⁾ 22 Januari 1620 (DE JONGE, t. a. p., bldz. 197).

³⁾ 11 Mei 1620 (DE JONGE, t. a. p., bldz. 203, v. v.).

Heeft het UEd. aen goede advysen gebroocken, wildet ghylieden die niet aensien, maer de drang van een cleen moet en onredelycke vreese volgen, waerom heeft men [ons] sulcx niet geadvyseert, opdat [wij] ten proffyte van de Comp. haer saecken daerna hadden mogen beleyden; hoe is het zoo haest vergeten, dat UEd. seshien soo treffelycke schepen cort te vooren uytgesonden hadden; heeft men gehaest om bloetstortingte voor te comen, Eere sy soo goede genegentheyte. Waeren d'Engelsen meester hier geworden, 't is te duchten, dat UEd. met haer haesten weynich geproffiteerd soudén hebben. Lachen d'Engelsen tot danckbaerheyt, soo is den arbeyt niet verlooren. Grooten danck zyn zy UEd. schuldich, want [zij] hadden haer selven met recht uyt Indien geholpen en de Heeren hebben hun daer weder midden in geseth. Meenen zy 't recht en wel, 't sal wel wesen, maer wederom quaet willende hebt ghylieden, is het te duchten, 't serpent in den boezem geseth. Wij bekennen, dat het den knecht niet en roert, wat de meester doet, maer evenwel doet ons het gemeen gebreck, gelyck de zotten, spreecken, niet om deze vereeninge te bestraffen, want ons kennelyck is, hoeveel de staet der Vereenichde Nederlanden ten hoochsten aan de goede vrientschap, correspondentie en vereeninge van de Croone van Engelandt gelegen is ¹⁾; maar U Ed. zijn, onder correctie, al te haestich geweest....."

„De Heeren van Delft seggen" — zoo schreef de Gouverneur-Generaal een ander maal ²⁾ — „dat niemant hooger vliechen mach, als de wiecken draegen meugen, ende is seer wel geseyt, maer wie heeft des Compagnies vergrootinge gelimiteert, waeromme connen de wiecken door goet voetsel niet vigoureuser worden; soo men seyt dat de vergrootinge niet bestaen, maer onder syn eygen last vergaen soude, wij repliceeren daerop dat desulcke niet bekend en is wat trafique in Indien geschiet, hoe groote staeten de werelt voeden can ende voedet. Opent dogh U ooghen, laet U door Engelandt, Vrankryck, nog Denemarcken niet vercloecken, considereert waernae zy poogen....."

Dit was een variant op COEN's beroemde woorden ³⁾ van vroeger: „Dispeereert niet, ontsiet uwe vyanden niet, daer en is ter werelt niet dat ons can hinderen, noch deeren, wandt Godt met ons is, en trect de voorgaende misslagen in geen consequentie, *want daer can in Indien wat groots verricht worden.....*"

¹⁾ Deze overweging is zonder eenigen twijfel van invloed geweest op de houding der Bewindhebbers in deze aangelegenheid, maar ook het feit, dat de Engelschen een flinke vloot naar Indië hadden gezonden. Vgl. P. A. TIELE, *De Europeërs in den Maleischen Archipel*, IX, bldz. 233 (Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië, 5e volgrees, II.)

²⁾ 26 October 1620 (DE JONGE, t. a. p., bldz. 219). De Bewindhebbers wezen COEN als 't pas gaf wel degelijk op het onbillijke soms in zijn optreden. Toch pakten zij hem met fluweelen handschoenen aan, in vergelijking met de meeste zijner voorgangers en opvolgers.

³⁾ Missive aan Bewindhebbers, 29 September 1618 (DE JONGE, t. a. p., bldz. 107).

Groots' is er door COEN verricht: hij heeft grootendeels den weg gebaad die leiden zou tot de ontwikkeling van Nederlands invloed en gezag in het Oosten, een weg, waarop voór hem nog slechts de eerste schreden waren gezet. Wat hij op dien weg ontmoette, heeft hij trachten te gebruiken ten bate van het groote doel, dat hij voor oogen zag; wat hem op dien weg hinderlijk bleek, hij heeft het getracht ter zijde te stellen, hij heeft het — waar het hem noodig en doenlijk voorkwam — weggeworpen of vernietigd, dan niets ontziende, zoo min als de meeste zijner tijdgenooten dit deden, waar dit hun te pas kwam: andere natien nog minder dan de groote zoon van Hoorn en zijn landgenooten!

Zoo heeft hij gewerkt, terwijl het dag was. En toen ook voor hem kwam de nacht, waarin niemand werken kan, was niet alleen de weg gebaad, maar was ook de stevige grondslag gelegd — in bloed en tranen gecementeerd — waarop het trotsch gebouw van Nederlands mogendheid in het Oosten werd opgetrokken. Zijn einde kwam in 1629: „tusschen den 20ⁿ ende 21ⁿ September... des nachts omtrent ten een uyre is de Heer Generaal JAN PIETERSS. COEN seer subyt overleeden”, zoo schreef¹⁾ zijn opvolger, JACQUES SPECX. De vijand belegerde Batavia: het krijgsgeschreeuw van den Javaan was de lijkzang bij het graf van zijn grooten tegenstander. „Alsoo de kercke in den..... oorloge was verbrant”, werd COENS lijk „ter aerden gebracht ende begraven int stadhuijs” van de stad, die hij had uit het niet in het leven geroepen: de krijg om Batavia belette voorloopig, dat de vrome Calvinist binnen het huis zijns Gods de laatste rustplaats vond.²⁾

Het was COENS opvolger, tot wien de Bewindhebbers den brief richtten, aan het hoofd van dit opstel geplaatst. SPECX was niet een onbekwaam man, maar hij kon niet in de schaduw staan van zijnen voorganger. Diens grootheid drukte zijn opvolger, maakte dezen klein. De overgang van een superieure persoonlijkheid, een man met genialen blik, koel hoofd, krachtige hand, vast karakter, tot een middelmatig man als SPECX was te groot: diens goede hoedanigheden verloren te veel bij de vergelijking, diens gebreken kwamen te veel uit, omdat zij niet, zooals bij COEN, geneutraliseerd werden door hooge eigenschappen. SPECX scheen bij deze toetsing kleiner dan hij in werkelijkheid was. Ook overigens vond hij weinig of geen genade in de oogen der Bewindhebbers³⁾ en

1) 15 December 1629 (DE JONGE, V, bldz. 153, 155).

2) Jaren later is zijn stoffelijk overschot naar de Nederduitsche Kerk te Batavia overgebracht (M. A. VAN RHEDE VAN DER KLOOT, *De Gouverneurs-Generaal.....*, 's Gravenhage, VAN STOCKUM, 1891, bldz. 34).

3) DE JONGE, V, bldz. XCI, XCVII.

in Maart 1632 werd hij teruggeroepen, met last, op de eerste schepen naar Nederland terug te keeren, „sonder 't selve om eenige consideratien te differeren.”¹⁾ Als zijn opvolger werd aangewezen HENDRIK BROUWER.

II.

Deze was in 1581 of 1582 geboren²⁾. Wáár hij het levenslicht zag, is nog onbekend: in de doopregisters van Amsterdam, waar zijne moeder in 1617 woonde, is althans zijn naam niet gevonden³⁾. Zijn vader, GIJSBERT, was gehuwd met GEERTE CORNELISDOCHTER VAN DER STRENG⁴⁾. De familienaam BROUWER werd door de ouders blijkbaar nog niet of niet steeds gedragen, want een zekere AEFGEN GHIJSBERTSDOCHTER en JAN GHIJSBERTSZOON, vermoedelijk broeder en zuster van HENDRIK, noemen zich in verschillende akten, waarin hunne namen voorkomen, niet bij dezen van.

Hoe dit alles zij, van de jongere jaren van dezen lateren gouverneur-generaal weten wij niets. En als wij hem in onze koloniale geschiedenis ontmoeten, heeft hij reeds de eerste jeugd achter den rug: het is in 1606.

Den 26 April van dat jaar vertrok van de vaderlandsche stranden een vloot van 9 schepen naar het Oosten, onder bevel van niemand minder dan den in onze koloniale geschiedenis zoo bekenden PAULUS VAN CAERDEN. HENDRIK BROUWER was aan boord van het vlaggeschip, de Banda, en had de waardigheid van secretaris van den z.g. Breeden Raad⁵⁾, welke met den admiraal de belangen der geheele vloot had te behartigen.

Deze tocht van VAN CAERDEN was allesbehalve een vreedzame handels-onderneming. Men wilde trachten, de Portugeezen uit Mozambiek aan Afrika's Oostkust te verdrijven en hunne schepen te nemen, dáár en aan Voor-Indië's Westkust, waar zij o.a. Goa, hunne hoofdplaats, bezaten. Deze „exploicten” hadden

1) *Onuitgegeven missive der Bewindhebbers aan de Hooge Regeering te Batavia, 17 Maart 1632 (R. A.).*

2) Den 24 Maart 1617 toch verklaart hij te zijn 35 jaar (*Kerkelijk Huwelijks-Inteekening-Register Amsterdam*, op dien datum).

3) De heer P. J. KAPTEYN, ambtenaar aan het Oud-Archief te Amsterdam, heeft deze registers van 1576—1586 voor mij nagezien. Zij bevatte evenmin de namen van een van BROUWER's broeders of zusters. Vermoedelijk is onze familie BROUWER dus niet uit Amsterdam afkomstig. Immers ook het poorterboek, nagezien van 1595—1606, behelst geen hunner namen. Wanneer men verder nagaat, dat de aanwezige huwelijks-inteeken-registers (zij beginnen met 1578) geen melding maken van het huwelijk van BROUWER's ouders en dat van het overlijden van diens vader, dat zoo goed als zeker vóór 24 Maart 1617 moet hebben plaats gevonden, niet blijkt uit de begraafregisters der Weeskamer, voor zoover deze bewaard zijn gebleven, dan is er reden te denken, dat BROUWER's ouders oorspronkelijk niet zijn geweest Amsterdammers en dat zij (of alleen de moeder) van elders naar Amsterdam zijn verhuisd en dit wel na de geboorte van onzen HENDRIK. Ik heb niet noodig geoordeeld, een tijdrovend en vermoedelijk toch vergeefs onderzoek daarnaar te doen stellen.

4) *Kerk. Huw. Int. Reg.* 24 Maart 1617.

5) DE JONGE, III, bldz. 63—68,

weinig succes, maar de schepelingen, en daaronder BROUWER, zagen heel wat van de Oostersche wereld, van Orienten. Of onze HENDRIK bij dit alles een rol van beteekenis heeft vervuld? Wij weten het niet met zekerheid, maar zijn volgende loopbaan bewijst in elk geval, dat hij goed stond aangeschreven.

Immers, reeds in 1610 bekleedt hij hooger waardigheid. De schepen van VAN CAERDEN waren pas in Januari 1608 te Bantam, op Java's Westkust, — toen de verzamelplaats der Nederlandsche schepen in het Oosten — aangekomen en werden vooral gebruikt voor krijgsoperatiën en handeldrijven in de Molukken. Ook hier weder tasten wij in het duister ten opzichte van BROUWER's aandeel in dit alles. Heeft hij den tocht naar de Specerij-eilanden meêgemaakt en is de Banda zijn schip gebleven, dan is hij in Juli 1610 in patria teruggekeerd.

Een half jaar later en wij vinden BROUWER opnieuw vermeld. Den 20 December 1610 vertrok hij weder naar Indië en wel als chef („commandeur”) van een eskader van drie schepen: de Roode Leeuw met Pijlen, een beroemde bodem ¹⁾, de Gouda en de Der Veer. In den zomer van 1611 komen de schepen te Bantam.

Thans weten wij meer van zijne *faits et gestes*.

III.

In de dagen, waarvan wij thans spreken, waren de Nederlanders reeds een macht in het Oosten, waarmede daar rekening moest worden en dan ook werd gehouden.

Nog slechts enkele jaren waren voorbijgegaan, sedert — in 1596 — de driekleur, teeken van de schepen der lage landen aan zee, voor het eerst ver- toond was aan Azië's kustlijnen. En reeds waren handelsbetrekkingen aange- knoopt met of handelskantoren gevestigd in verschillende deelen van den Ma- leischen Archipel: Bantam, Djakatra, Atjeh, enkele kustplaatsen van Borneo, Bali, Banda, Ambon, de Molukken. En buiten Insulinde was de Nederlandsche koop- man op de Aziatische markten een bekende en veelal welkome figuur geworden: met Oost-Azië, vooral met Japan, waren commercieele relatiën aangeknoopt; het

¹⁾ Vgl. nog L. C. D. VAN DIJK, *Zes jaren uit het leven van Wemmer van Berchem, gevolgd door iets over onze vroegste betrekkingen met Japan* (Amsterdam, SCHELTEMA, 1858), B, bldz. 39.

Een der gevolgen van dezen tocht is geweest, dat de schepen der O. I. C. sedert een anderen koers namen op hunne reizen naar het Oosten dan vroeger. Tot op dien tijd ging men, na de Kaap omgezeild te hebben, onmiddelijk in N. O. richting, langs de West- of dicht langs de Oostkust van Madagaskar. BROUWER stelde voor, om van de Kaap af geruimen tijd in Oostelijke richting te gaan (op ongeveer 36° Z.B.) om dan in noordelijke richting te trachten Java te bezeilen. Dit gebeurde sedert 1613 en toevallige ontdekkingen langs Australië's Westkust zijn daarvan het onverwachte gevolg geweest. Zie HEERES, *Het aandeel der Neder- landers in de ontdekking van Australië* (Leiden, BRILL, bldz. XIII, v.). — Ook later maakte BROUWER zich verdienstelijk bij het opmaken van zeilkoersen naar Indië (*Ouutgegeven resolutiën der Heeren XVII*, 8 April 1626).

Maleische schiereiland had zijne havens, voorzoover die niet gehoorzaamden aan het ons in het Oosten vijandelijke Portugal, voor ons ontsloten; Vóór-Indië's welbekende kusten, die van Koromandel en Malabaar, zagen Nederlandsche schepen komen en gaan, Nederlandsche factorijen verrijzen; Ceilon's maharadja sloot verbonden met de Compagnie.

Sloot verbonden: want ook het staatkundig belang ging welhaast meespreken naast de commercie. Portugal was in die dagen noch machtig in het Oosten, maar zijn macht was in den loop der eeuwen gevaarlijk gebleken voor de Aziatische volkeren, voor de inlandsche vorsten. En toen daar de in 't begin zoo onaanzienlijke, maar alras zoo krachtig zich ontplooiende, Nederlandsche macht zich vertoonde, was zij een welkome verschijning voor hen, die de Lusitanen vreesden. Of zij toen zich de vraag nooit hebben voorgelegd, dat misschien een verwisseling van meester de toekomst zoude brengen? Of zij de Compagnie wél hoog schatten als hulp tegen Portugal, maar niet krachtig genoeg rekenden als eigen tegenstandster? Of zij het vooreerst slechts noodig achtten, zich Portugal van den hals te schuiven, om dan..... verder te zien?

In elk geval, op vele plaatsen waren de Nederlanders welkom, behalve als handelaren, ook als vijanden der mannen van het Iberische schiereiland.

Dit gaf hun staatkundig aanzien. Het gaf hun ook politieke macht. Reeds waren in haar bezit gekomen sterkten op Ambon en op de Molukken, veroverd op de Portugeezen, en vandaar uit werd hun invloed in gindsche streken uitgebreid.

Zóó waren de eerste beginselen ontstaan van Nederlands Mogendheid in het Oosten. Het waren nog beginselen. En zij moesten worden verdedigd tegen vele gevaren: tegen het openlijk geweld der Portugeezen, tegen den naijver der Engelschen, tegen het onverstand en het slechte gehalte van eigen ambtenaren, welhaast tegen de concurrentie en het wantrouwen der Aziaten ook. Want..... men begon toch al spoedig reeds gevaar óók in dezen blanken mensch te zien. Ook hij immers begon machtig te worden.

Zoo vereischte het belang van de Compagnie in het Oosten een krachtige centrale leiding in ééne hand. Tot nog toe waren de chefs der verschillende vloten en der afzonderlijke factorijen tamelijk wel elk hun eigen meester geweest, gescheiden als zij waren van het moederland, waar toen het eenig werkelijk centraal gezag was gevestigd, door maanden afstand. Maar in 1609 werd benoemd de eerste gouverneur-generaal van Nederlandsch-Indië en werd besloten, een Raad van Indië samen te stellen: PIETER BOTH werd de eerste landvoogd (1610—1614) van ons koloniaal rijk in gindsche gewesten. Hij stapte in 1610 te Bantam aan wal in dezelfde maand, waarin BROUWER weder de vaderlandsche kust achter zich liet.

Maar nog was de in die dagen dáár zoo onmisbare centralisatie niet voldongen: de hoogste Nederlandsche autoriteiten hadden daar in Indië nog geen vaste residentie, geen centrum van bestuur. De Hooge Regeering — zooals Gouverneur-Generaal en Raden werden genoemd — zwierf rond in den Archipel. Men zag haar aan boord der schepen met het oranje-blanje-bleu veeltijds in de Molukken, dan elders in deze eilandenwereld.

In de Moluksche wateren ontmoette BROUWER in December 1611 zijn nieuwen chef, na een kort oponthoud in Bantam en een reis langs Java's Noorderstrand.¹⁾

Wat hij in de verschillende Javaansche handelsplaatsen beoosten Bantam verrichtte, weten wij van hem zelf, uit een brief n.l. van 27 Juni 1612 aan de Bewindhebbers, geschreven „op het schip de Roode Leeuw met Pijlen.”²⁾

Onze pioniers in het Oosten hadden om velerlei redenen op de stad Djakarta het oog laten vallen als op een geschikte plaats — omdat Bantam daartoe minder in de termen viel — voor „een rendez-vous” voor onze schepen. In November 1610 was dan ook een contract³⁾ gesloten met den bestuurder van Djakarta, hetwelk o.a., behalve diens belofte, de Portugeezen en Spanjaarden niet meer in zijn land toe te laten, ook inhield een toezegging aan de Compagnie om haar te verkopen een stuk grond in zijn stad, „waerop ons sult laten timmeren naer ons gelieven, ende steenen huysen laten bouwen, soo groot ende cleyn, als ons sal te passe komen,” waartegenover de Compagnie hem steun beloofde tegen Portugeezen en andere vijanden, die hem mochten aanvallen. Dit contract werd door BOTH in Januari 1611 hernieuwd, zij het met enkele wijzigingen. In praktijk was dit alles nog niet gebracht, toen BROUWER in October te Djakarta kwam. Maar vóór hij vandaar vertrok, had hij er „een claere baen oft gebaende wech gelaeten in 'tgeene daer te doene was, de possessie van de plaetse nemende daer ons huys gesteld sal worden,..... op de bequaemste plaetse van de geheele rivier⁴⁾, vooraen int incomen yegen over de stadt, hebbende aen de Westzyde de rivier ende aen de noordzijde de zeestraat.” Wel wilde „de Coninck zeer noode van de plaetse scheyden”, maar de hoop op vermeerdering van Djakarta's handel bewoog hem vermoedelijk tot toegeven; en de geschenken, door BROUWER gegeven, na ze „naer uiterste vermogen besnoyt” te hebben, deden het hunne.

1) P. A. TIELE, *Bouwstoffen voor de geschiedenis der Nederlanders in den Maleischen Archipel*, I, bldz. LVI, v.

2) Bij DE JONGE, IV, bldz. 1—3.

3) Zie dit contract o.a. in mijn *Corpus Diplomaticum Neerlandico-Indicum* (verzameling van Politieke contracten, enz.), uitgegeven door het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned. Indië, I (1907), bldz. 86.

4) De tji Liwoeng.

Voor de onzen had deze vestiging te grooter belang, omdat men hoe langer hoe minder afhankelijk werd van de handelspolitiek van Bantam, dat wel het voornaamste centrum bleef, óók na ons optreden te Djakarta, nu men vasten voet had verkregen in laatstgenoemde plaats, een van Bantams mededingsters in de handelsbeweging van dit deel van den Archipel. De toekomst zoude leeren, hoe de eene stad tegen de andere door de onzen werd uitgespeeld, vóórdat in 1619 Djakarta van de aarde werd weggevaagd, om ruimte te maken voor Batavia.

Maar deze peperhavens van West-Java, Bantam en Djakarta, waren niet de eenige van belang op de Noordkust van het eiland. Een aantal handelsplaatsen werden daar aangetroffen, die hare meerdere of mindere beteekenis ontleenden èn aan den aanvoer en verkoop van Java's inheemsche producten, waaronder rijst een eerste plaats bekleedde, èn aan den aanvoer, opkoop en verkoop van voortbrengselen van vreemden bodem, vooral de specerijen van de Molukken, Ambon en Banda : kruidnagelen en muskaatnoten. Zoo onder meer andere Djapara, Toeban, Gresik, Soerabaja.

De handelsstaatkunde, welke onze Compagnie al spoedig na haar eerste optreden had gevolgd, was gevaarlijk voor vele van die havens. Immers, zij trachtte — en met succes op verschillende plaatsen (o.a. op de Specerij-eilanden) — contracten te sluiten met inlandsche vorsten en volkeren, waarbij deze zich verbonden, aan haar alleen de in hunne landen vallende koopwaren te leveren. Hare handelspolitiek werd een monopoliestaatkunde in den meest strikten zin van het woord, overal waar het haar mocht gelukken, dit door te zetten. Maar dan meende zij ook volkomen gerechtigd te zijn, den handel van anderen op dergelijke streken te beletten. Dit wekte natuurlijk misnoegen en — erger. Zoo ook op Java.

En BROUWER merkte dit duidelijk, toen hij den vorst van Soerabaja¹⁾ opmerkzaam maakte „op de vaert syner joncken naer Banda” en op den wensch der Compagnie, dat zij zoude eindigen, omdat zij de monopolierechten der Nederlanders schond en de muskaatnoten aan hen onttrok, „twelck all te grooten interest veroorsaect.” 's Nachts had een onderhoud tusschen BROUWER en den Javaanschen vorst plaats. Diens omgeving beviel hem niet; „daer oock diversche Bandanezen bij sullen geweest syn, oock verscheydene van hun toegedaene ende een Engelschen verloochenden boeff.” 't Was geen gezelschap voor een Christen

¹⁾ Soerabaja was toen nog onafhankelijk van Mataram, het groote rijk van Midden-Java, waarbij het echter spoedig zoude worden gevoegd door geweld van wapenen. In deze dagen, dat BROUWER te Gresik lag, „was het lant door den oorloge van den Mataram jegens den coninck van Soerabaja soo geruyneert dattet te verwonderen was.”

Nederlander uit de 17^e eeuw, ambtenaar van de O. I. C., van de Edele Maatschappij: Bandaneezen, aanhangers van de Moorsche peste en recalcitrante bezitters van de notenboomen, een Engelschman, die Mohammedaansch was geworden en een Javaansche vorst, die niet zoo maar naar het pijpen van de onzen wilde dansen: „De Coninck stoorde zich..... seer en bejegende ons seer onbeleefdelycken.” Hij was „een vrij Koning en zou zijne jonken zenden waarheen hem goeddacht”, zou hij BROUWER hebben toegevoegd.¹⁾ En zijn humeur zal er niet op verbeterd zijn, toen BROUWER weigerde hem een kanon ten geschenke te geven, waarom de vorst vroeg: „De weygeringe van 't stuck geschut neffens de insinuatie (ten opzichte van Banda) verachterden vry watt veel, 't geene wy daer te be-rechten hadden....; doch naer alle gepleegde naersticheyt syn noch ten lesten claer geraeckt” met den handel. Te Gresik en zelfs te Pasoeroean werden Nederlandsche handelsagenten achtergelaten, toen den 8^{en} November 1611 het anker weder werd gelicht voor de reis naar de Molukken.

IV.

BROUWER kon het niet al te wel met BOTH vinden. De Gouverneur-Generaal stelde hem niet op de plaats, waar hij gaarne had gestaan, en BROUWER nam dit kwalijk. Nu hadden de Bewindhebbers in patria dezen nog al in de hoogte gestoken, en daardoor moest de teleurstelling hem des te grooter zijn.

De Heeren XVII hadden n.l. BROUWER in hun vertrouwen genomen omtrent hunne denkbeelden aangaande de in het Oosten te volgen gedragslijn. Zij hadden „geraamd” een „secrete instructie” en hem, „HEYNDRICK BROUWER, de eere” gedaan, hem op te dragen, aan den Gouverneur-Generaal „hunne meyninge mondelinghe breeder (te) verclaeren.”²⁾ Met een afschrift van het gewichtig stuk was hij naar Indië vertrokken. Hij vertelt het zelf: „Den jongsten nacht die 't Amsterdamme ben geweest, naer het scheymael met ditto heeren gegeten te hebben”, heb ik het „wt haere origineele gecopieert”. Ook deelt hij mede: „Soe hebbe my daer dickmael op de wtreyse besuaert in bevonden, overmits de diuersiteyt van opinien, die men onder de menschen vint, doch deselve gelesen, herleesen ende alsnu verscheyde reysen weder doorleesen hebbende” (o Jobsgeduld!) „ende voorders gedenckende de breede, wytloopende, diepsinnighe, ende vastmeynende discoursen, die daerop dicmael in deselve Vergaederinge [der Bewindhebbers] sijn voorgevallen, oock met wat rijpen, voorbedachten, vast, ende wel geresolueerden raade ende resolutie ditto Instructie is gecoucheert, geordineert,

¹⁾ TIELE, *Europeërs*, VIII, bldz. 141.

²⁾ Vgl. BROUWER's advies van Mei 1612 betreffende de Banda-eilanden in *Bouwstoffen*, I, bldz. 1 vv.

ende beslooten, soo hebbe bij wijlen van meyninghe geweest, aleer in Indien gecomen waere, te wercke te stellen hetgeene alsnu ben doende ¹⁾; doch mij gestaadich bevindende in goede dispositie, oock verhoopende datt mondelinge discours beter vruchten soude connen voortbrengen, hebben tselue naergelaten."

Of HENDRIK GIJSBERTSZOON zich ook voelde! En daar komt hij te staan tegenover iemand, die het betere vruchten belovende, „mondelinge discours" liever niet aanhoort! Tegenover een gouverneur-generaal, die niet hem, maar een ander benoemt tot lid van den Raad van Indië. Niet hem, die in het vertrouwen was genomen door de Bewindhebbers, met hen een „scheymael" had gegeten en toen nog den ijver in zich had gevoeld, om de „secrete instructie" te copieeren in het holle van den nacht! Niet hem, die het document der Bewindhebbers had gelezen, herlezen en doorlezen! Niet hem, die gehoopt had, lid van den Raad te worden, juist omdat BOTH gouverneur-generaal was, om „daer door te mogen leeren van soo cloucken heere tgheene my naemaels tot sonderlinge nutheyt soude hebben mogen strecken." Eervol voor BOTH, als... BROUWER 't gemeend heeft. Want deze loftuiting werd geuit in een brief aan BOTH zelf, waarin BROUWER dezen vergiffenis vraagt voor de minder gepaste wijze, waarop hij zich had uitgelaten over BOTH's houding te zijnen aanzien. ²⁾

Maar welke denkbelden BROUWER van zich zelf mag hebben gehad, BOTH had andere plannen en zond hem naar Japan. En omdat onze held vermoedde, dat hij „aldaer verre vander hant" (had BOTH het er om gedaan?) zijn „verbonden tijd ³⁾" zou zijn „geschaapen wttedienen", dacht hij zich „gedwongen", om zijn advies „schriftelycken" uit te brengen. Weg gehoopte invloed van het „mondelinge discours"!

V.

De reis van BROUWER ging echter niet rechtstreeks van de Molukken naar het land van de Rijzende Zon. Bantam, toen wel niet officiëel, maar toch in de practijk, het centrum der Nederlandsche belangen in Azië, diende door den Commandeur eerst te worden aangedaan, om lading in te nemen. ⁴⁾

De tocht nu vond plaats via Ambon, Banda, Makasser en verschillende plaatsen van Java's Noordkust. Den 29 Mei 1612 kwam BROUWER, steeds op „tschip de Roode Leeu met Pylen", te Makassar, vanwaar hij, na de aangelegen-

1) Nl. het Banda-advies, waaraan dit is ontleend. Ik heb niet noodig gevonden, dit advies hier nader te bespreken: BROUWER deelde ten opzichte der Banda-eilanden de denkbelden, welke door de meeste Nederlanders dier dagen werden gekoesterd en die uit zijn geloopen op de bloedige verovering dier streken.

2) *Bouwstoffen*, I, bldz. LVII.

3) Nl. de tijd, waarover hij zich voor den dienst der O. I. C. had verbonden.

4) *Bouwstoffen*, I, bldz. LVII.

heden der Compagnie met haren daar toen gevestigden vertegenwoordiger te hebben geregeld ¹⁾, naar Java vertrok, waar meer voor hem viel te beredderen, in verband met wat door hem daar was verricht in de laatste maanden van 1611. ²⁾

Den 12 Juni zag ons kantoor te Gresik BROUWER weder binnen zijne wanden. Het was „in goeden doen” ³⁾, maar de verrichtingen der onzen in den handel werden gedwarsboomd door Lusitanen en inheemsche mededingers: „Het lant vol Portugezen”, die er duizenden guldens besteedden aan den opkoop van waren uit de Groote Oost: „alles op den treck van foly, nooten ende nagelen, die de Javanen steelsgewyse van onse plaetsen weeten wech te voeren.” Ja zelfs hadden de laatsten handelsvaartuigen naar Banda gezonden, „datt onldelycken is ende syn hier niet uyt te cryghen, dan met geweld, overmits den Coninck en syn onderdaenen daerby goet prouffyt genieten; daer moet metten eersten anders in voorsien werden.”

BROUWER trok mede aan de doodklok, geluid over het ongelukkige volk der Banda-eilanden, hij met zoovele der zijnen, reeds jaren vóór het doodvonnis er over werd voltrokken.....

„Den Coninck” is Soerabaja’s vorst. En deze kreeg thans zijn stuk geschut uit naam van den Gouverneur-Generaal. BROUWER wilde pinter doen en voegde „daerbij een brief int Portugees....., omt selve met meerder ontsach ende eere aan den Coninck te laeten brengen tot spijt der Portuguesen.” Want de Javaansche vorst had ook aan de handelaren van het Iberisch schiereiland een stuk moordtuig gevraagd en deze hadden niet dadelijk toegebeten, zoomin als trouwens BROUWER zelf een jaar vroeger. En nu „sullen wij hierdoor des Conincx genegentheyt t’onswaerts te meer trecken.” Den Europeeschen concurrent een vlieg afgevangen, ’t was een kanon waard! Het werd dan ook in genade aangenomen: een aanzienlijk Javaansch ambtenaar „ontfing het stuk met een wondere blytschap” en deed allerlei beloften.

„Dan tsyn beloftenissen van Mooren”, zei de Christen HENDRIK, de zoon van GIJSBERT.

En voetangels en klemmen bleven op den weg der vriendschap liggen. Want BROUWER had in zijn Portugeesch epistel „mensie (gemaakt) op de vaert (van ’s Vorsten) joncken naer Banda ende datt de Heer Gouvern^r. G^{nal} op hem begeyrde, dat hy achtinge soude nemen op de insinuatie, die hem gedaen

1) DE JONGE, III, bldz, 321 jo 102.

2) Zie hiervóór.

3) DE JONGE, IV, bldz. 3.

is om alle redenen van claegen voor te comen....." En of nu aan dien eisch voldaan zoude worden? De commandeur van de Leeuw met Pijlen geloofde dit zelf niet en hij illustreert daarmede zoo cynisch onze cynische koloniale staatkunde dier dagen: „Nochthans" — zoo schrijft hij — „wanneer dit volck continueeren in de vaart naer Banda, *twelcke sy oock niet laten sullen connen*,¹⁾ *vermits hun meest met de zeevaart geneeren*, soo sal dan een scheuringhe moeten volgen, dat sy ook seluer vreesen....."

Kan het duidelijker? BROUWER ziet natuurlijk zeer goed de gevolgen. Als Soerabaja en Gresik voor ons in de toekomst mochten worden gesloten ten gevolge der „scheuringhe", dan zullen wij missen goede havens voor den opkoop van Java-rijst, en rijst konden onze garnizoenen en scheepsbemanningen niet missen. Maar geen nood! Het naburige Djapara (o! hoe dikwijls hebben de bewoners van den Archipel zelf in hunnen onderlingen naijver den toekomstigen meester ingehaald!) het naburige Djapara was „seer begeyrich om een comptoir van ons volck in haer lant te hebben, doende daertoe seer eerlyck presentatien in een briecken, die aen den coopman tot Grece geschreven hebben."

„Daer naerder op geleth dient." Natuurlijk, Djapara kon worden uitgespeeld tegen Soerabaja en Gresik, en buitendien — de reede is daar beter en „naer yders zeggen can men den rys daer beter coop gestaadich becomen als tot Grece ofte Macassar." En zoo vonden BROUWER en zijn scheepsraad het „geraeden, daer aen te lopen." En inderdaad, „den rys is er tot beteren prys te becomen, dan op enighe plaetse van Java....., de lyftogt is er oock beter coop als elders, daer tot noch toe geweest hebbe, als 20 hoenders voor een R. van 8 ²⁾), vier bocken mede voor gelycke ende een grof beest voor 6 R. v. 8, andere provande naer advenant, daer is oock visch in abundantie; de Chynesen waeren der..... veel gecomen....., soodat het toecomende jaer op dees plaetse uyt China sterck met joncken meenen te comen....."

De slotsom: „Ik achte dattet niet ongeraden soude wesen, gernerckt de saecken van Banda, dat men het comptoir tot Grece opbraecke ende weder alhier ³⁾ een ander plante, dewijl Grece voor groote schepen sonderlinge ongelegen is....."

Het advies van BROUWER zou worden gevolgd, en zelf zoude hij het ten uitvoer leggen. Maar eerst eenige jaren later.

1) Ik cursiveer.

2) Een reaal van achten: ongeveer f 2.50.

3) Djapara.

Eerst doorploegt de Roode Leeuw met Pijlen weder de golven der Oostersche zeeën: Japan is thans het doel.¹⁾

VI.

Reeds meer dan twee lustra was het geleden, dat onze prinsevlag voor het eerst (1600) in de wateren van Japan was vertoond geworden, dat Nederlanders voor het eerst in het land van de Rijzende Zon voet aan wal hadden gezet. Toen eenmaal de aandacht der onzen op dit eilandenrijk was gevestigd geworden, werd al spoedig gedacht aan blijvende handelsbetrekkingen, en in 1609 werd door de Japansche autoriteiten vrijheid van handel aan de Nederlandsche Oost-Indische Compagnie verleend. Een factorij werd te Hirado (Firando of Firato) opgericht onder leiding van JACQUES SPECX (1606—1613), den lateren gouverneur-generaal van Neêrlands Indië.²⁾

BROUWER nu was bestemd, SPECX als „opperhoofd” van ons Japansch kantoor op te volgen. In Augustus 1612 kwam hij — thans in den rang van opperkoopman³⁾ — te Hirado aan en den 13 Februari 1613 nam hij de leiding dáár uit handen van SPECX over.⁴⁾ Van zijne verrichtingen in deze zijne nieuwe waardigheid weten wij de hoofdzak uit zijne eigene brieven aan superieuren en ambtgenooten.

Toen BROUWER den 20 December 1610 de vaderlandsche kust verliet, had hij, onder andere gewichtige documenten, te zorgen voor een brief van prins MAURITS aan „den grootmagtigsten keizer en koning van Japan”. De tijding van het oprichten eener Nederlandsche factorij in het land van den Mikado en den Sjogoen⁵⁾ had in het midden van 1610 Bewindhebbers bereikt en zij begrepen, van deze gunstige omstandigheden partij te moeten trekken.⁶⁾ Vooral een der Japansche export-artikelen, het zilver, vond genade in de oogen der Heeren XVII en „een bekwaam cargasoen” werd in patria gereed gemaakt voor de nieuwe

1) Dat BROUWER in 1613 „een tocht (deed), op welken hij den grond legde voor onzen handel op Siam”, zooals wordt meêgedeeld in de *Encyclopedie van Nederlandsch-Indië*, I, bldz. 291, is niet juist. De grondslag voor onzen handel met Siam was reeds vroeger gelegd. Dat BROUWER op zijn Japansche reis Siam heeft aangedaan, is mij niet bekend. BROUWER spreekt er zelf in zijn later te noemen brief van 13 Juli—4 Nov. 1612 niet van.

2) Vgl. mijn *Corp. Dipl.* I, 69, v., 94, v.

3) Zooals bekend is, was de volgorde van de rangen der ambtenaren van de O. I. C. in het algemeen: assistent, onderkoopman, koopman, opperkoopman. Uit de laatste categorie werden veelal genomen de leden van den Raad van Indië, de gouverneurs der belangrijke bezittingen, enz.

4) O. NACHOD, *Die Beziehungen der Niederländischen Ostindischen Kompagnie zu Japan* (Leipzig, 1897), S. CXCI, 149, XXX ff.

5) Toen was de Mikado de titulaire, de Sjogoen de feitelijke beheerscher van Japan. De residentie van eerstgenoemden was Miako (thans Kioto), die van laatstgenoemden Jedo (thans Tokio). Vgl. NACHOD, *Japan*, S. 118 ff.

6) Vgl. voor dit alles VAN DIJK, *Japan*, bldz. 35, v. v.; NACHOD, *Japan*, 149 ff., XXVII ff.

commercie.¹⁾ Tevens werd prins MAURITS verzocht, een brief mede te geven in antwoord op dien, welke de „keizer en koning” van dat rijk in 1609 aan onzen Stadhouder had gezonden. Dit gebeurde en MAURITS drukte in dit schrijven zijn hoop uit, niet alleen dat de handel der Nederlanders in Japan door de beheerschers van dat land zoude worden en blijven beschermd, maar tevens, dat MAURITS’ „onderdanen”²⁾ ook elders, in Korea, door „faveur en behulp” van Japan’s beheerscher de commercie zouden „mogen genieten.”

De lading, door Bewindhebbers voor Japan ingescheept, was in den Archipel aangevuld met muskaatnoten, kruidnagelen en peper. Het schip was geheel volgestuwd en de in Japan eveneens zoo gewilde Chineesche artikelen, als zijde, porselein, enz., welke voor de Japansche markten waren bestemd, konden daarin niet meer worden geborgen en een ander schip werd daarvoor in gereedheid gebracht. Tengevolge der sterke concurrentie van de Chineezzen zouden deze laatste koopwaren echter slechts een goedkoope markt vinden, vreesde BROUWER.

Nog in hetzelfde jaar — 1612 — verrichtte BROUWER de z.g. Hofreis naar Jedo, om daar den Sjogoen te begroeten, toen den in Japan’s geschiedenis zoo bekenden IYEYASOE. Deze ontving hem zéér minzaam, om den geijkten term te gebruiken. De brief van prins MAURITS, in het Spaansch vertaald, verder eene missive van onzen gouverneur-generaal, eveneens in ’t Spaansch geschreven, werden door BROUWER overhandigd. Het bleek, dat de Sjogoen zeer had verlangd naar de komst van Nederlandsche gezanten, maar BROUWER meende ook op te merken, dat het vooral te doen was om de geschenken, de vereeringen, welke IYEYASOE hoopte, dat hem dan zouden worden aangeboden, zooals hij dat van Portugeezen en Spanjaarden gewoon was. De Vorst nl. hield veel van alles wat vreemd was, als — het hem werd geschonken, maar er geld voor te geven, er veel voor te betalen, dat viel hem moeilijk³⁾: hij was aan ’s Compagnie’s ambtenaren gewaagd. Trouwens, hij en de zijnen waren niet karig met tegencadeaux: groote en kleine Japansche sabels, een prachtige Japansche wapenrusting, schoone Japansche kleedingstukken werden BROUWER ter hand gesteld. Helaas,

1) O.a. Kamerijksch linnen (kamerdoek, Cambrai), kamelot, fluweel. Een deel dier artikelen bleek voor de Japansche markt te duur of minder geschikt te zijn.

2) Men kent de gewoonte der Nederlanders van die dagen, om het in Indië voor te stellen, alsof Nederland werd bestuurd door een Vorst: om allerlei redenen vonden zij dikwijls beter, hunnen republikeinschen regeeringsvorm, wanneer het hun zoo te pas kwam, benoorden de linie te laten liggen. De Engelschen maakten van onzen republikeinschen regeeringsvorm gebruik tegenover inlandsche vorsten: wij waren slechts een vuil volksken zonder koning. De Nederlanders vonden later gelegenheid dit den Engelschen op hun brood te geven: de terechtstelling van KAREL I op last van CROMWELL bood hun b.v. daarvoor een goede gelegenheid.

3) Niet onaardig is het uit een brief van BROUWER aan den G. G., dd. 13 Februari 1613, te zien, hoe hij zelf over geschenken aan inlandsche vorsten dacht. In Gresik had hij een zadel gekocht en op zijn hofreis naar Jedo had hij dit gebruikt: hij had er 300 Spaansche mijlen op gezeten. Hij schrijft nu, dat dit zadel best kon gebruikt worden als geschenk voor den sultan van Ternate: het zag er mooi uit; was sterk en — goedkoop.

hij mocht ze niet behouden. Volgens de op het punt van geschenken bestaande voorschriften zond hij ze naar Nederland, aan Heeren Bewindhebbers.

Onze opperkoopman was over de toestanden in het land van de Rijzende Zon zeer tevreden. Wij dreven daar in die dagen handel in volkomen vrijheid.¹⁾ En deze vrijheid stak gunstig af bij de drukkende, hinderlijke, plaagzieke belemmerende bepalingen, waaraan de Portugeezen²⁾ waren onderworpen.

Met de bevolking van Hirado stonden wij op den besten voet. Wij hadden daar een uitnemende factorij, waarvoor wij de beschikking hadden gekregen over een stuk grond, waarop 22 woningen stonden: alleen het pakhuis was 19 meter lang en 13 meter breed.

In der ambtenaren gunst mochten wij ons verheugen, zij het dan ook dat het duimkruid door ons daarbij niet gespaard gebleven was. BROUWER's oordeel over de Japanners is over 't geheel zeer gunstig. Flinke mensen, als zij onder goede leiding staan; matig: rijst en gezouten visch is hun hoofdvoedsel. En daar zij bovendien geen hooge loonen of soldijen vroegen, was BROUWER gaarne op het denkbeeld der Hooge Regeering ingegaan, om, met toestemming der Japansche autoriteiten, eenige Japanners voor den dienst der Oost-Indische Compagnie te werven. Een zeventigtal zond hij reeds dadelijk naar Batavia: timmerlui, smeden, enz., maar vooral zeelui en soldaten, gewapend met boog en pijl, welke zij uitnemend wisten te hanteeren.³⁾

In Augustus 1614 werd BROUWER weder vervangen door SPECX, aan wien opnieuw de leiding der Japansche aangelegenheden was toevertrouwd geworden.⁴⁾

VII.

Nog nauwelijks was BROUWER uit Oost-Azië teruggekeerd, of van zijne groote bekwaamheden wordt opnieuw door zijne superieuren partij getrokken. GERARD REYNST, de opvolger van BOTH als Gouverneur-Generaal (1614—1615), had hem op Java noodig. BROUWER had zich na zijn wederkomst uit Japan bij den Raad van Indië

¹⁾ Onder de artikelen van minder waarde, welke BROUWER uit Japan naar Batavia zond, noem ik materiaal om inkt te vervaardigen en wel omdat hij dit o. a. wil gezonden hebben naar de Molukken ten behoeve der inlandsche scholen; verder noemt hij het Japansche lakwerk, enz. en koopt hij rijst op voor de Molukken.

²⁾ Behalve de Portugeezen, dreven handel op Japan Spanjaarden, Chineezen, enz., welke alle zich in grootere vrijheid dan de Portugeezen mochten verheugen. In 1613 — tijdens BROUWER's verblijf in Japan dus — vestigden ook de Engelschen eene factorij in Firando: zij waren uitstekend door den Shogoen ontvangen.

³⁾ Vgl. TIELE, *Bouwstoffen*, I, bldz. 29. De Compagnie heeft inderdaad dikwijls Japanners in dienst gehad, welke zeer goede diensten bewezen.

⁴⁾ Een privilegebrief van 15 September 1617, door IYEWASOE's zoon HIDETADA aan de O. I. C. verleend (afgedrukt o. a. in mijn *Corp. Dipl.*, I, bldz. 133), was gericht aan HENREIKA FORROWARO, waarmede blijkbaar BROUWER is bedoeld: eene vergissing dus der Japansche autoriteiten in het adres. Vgl. nog NACHOD, *Japan*, S. L.

gevoegd, die toen in de Molukken vertoefde, en bij resolutie der Hooge Regeering van 19 Mei 1615 werd hij in commissie gesteld met het lid van den Raad STEVEN DOENSSEN en den opperkoopman ABRAHAM VAN DEN BROECK, om verschillende aangelegenheden op Oost- en Midden-Java te regelen.¹⁾

In de eerste plaats zou ons kantoor te Gresik, volgens BROUWERS vroeger advies²⁾, worden opgebroken, en in de tweede plaats zoude men pogingen dienen aan te wenden, om in Djapara, waar in 1613 een Nederlandsche factorij was opgericht³⁾, — alweder volgens BROUWERS denkbeelden — een versterkte Nederlandsche loge te stichten. Het eerste deel der opdracht was spoedig verricht: den 7 Juli in Gresik aangekomen, vertrokken de Heeren den 20^{en} daaraanvolgende met de Nederlanders daar ter plaatse. Zij kwamen den 24sten van die maand bij Djapara.

Deze plaats was een der belangrijkste havens van het zich steeds uitbreidende⁴⁾ Mataram. De vorst van Java's middenrijk had voor de Nederlandsche loge „toegeseyt steen, hout en calck tot bouwing van eene looge vyftich vadem in 't viercant.” Het bleek in Juli 1615, toen onze commissarissen in Djapara verschenen, dat die belofte nog niet was vervuld, „de huysinge vindende in soberen staet.”

Volgens den last der Hooge Regeering zoude men nu naar de hoofdplaats van Mataram gaan, om te trachten, de vroeger gesloten overeenkomst door een nieuwe te vervangen, omdat gene „zeer weynich verseekertheyt en min steunsel heeft, alsmede eenighe pointen grootelycx tot naedeel van de Comp. syn streckende.”⁵⁾

Hoe echter in het hart van Java door te dringen? Mataram's vorst was vèr en de regenten of „gouverneurs”, wier gewesten men zoude hebben door te trekken, waren machtig. Eerst zoude men met hen hebben te maken, voordat men tot Mataram's potentaat de wenschen der Compagnie zoude kunnen richten. Reeds dadelijk bij de eerste poging stiet men het hoofd. Onze gezanten wendden zich n.l. tot den regent van Kendal⁶⁾, die de materialen had te leveren en deze legde den onzen zoovele bezwaren in den weg èn wat den tocht naar Mataram

1) Vgl. DE JONGE, *Opkomst*, IV, bldz. XXVI, v., 30, v.

2) Vgl. hiervóór. Gresik was inmiddels door Mataram veroverd. Vgl. DE JONGE, IV, bldz. VIII, 8, 14.

3) DE JONGE, IV, bldz. VIII, 22.

4) Vgl. hiervóór. Zie ook DE JONGE, *Opkomst*, IV, bldz. 14, v.

5) Die vroegere overeenkomst (van 1614) heb ik nooit aangetroffen. Men zie echter den hoofdinhoud er van bij DE JONGE, *Opkomst*, IV, bldz. XI, v., 6, v.; 22, v.v. — De nadeelige „pointen” zullen wel vooral geweest zijn, dat men „den Mattaram” hulp in zijne oorlogen beloofde „ende syne armade te water rescontrerende geen hinder ofte afbreuck (te) doen.” Buitendien bleek duidelijk, dat de overeenkomst van 1614 inderdaad al heel weinig „verseekertheyt en (nog) min steunsel” had.

6) Aan Java's Noordkust, ten Z.W. van Djapara.

en wat den opbouw der versterkte factorij betreft, dat de zending van DOENSSSEN en de zijnen geen resultaat had.

„Op 3 Aug^{us} van Japara vertrocken en tot Bantam op 7 derselver ge-arriveert.”

VIII.

BROUWER'S Indische loopbaan was thans voorloopig weer afgesloten. In 't laatst van October 1615 vertrok hij naar Nederland als commandeur van de Groene Leeuw. ¹⁾

De gouverneur-generaal REYNST mocht hem graag lijden. Aan zijn zwager JACQUES NICQUET te Amsterdam toch schreef hij: „Om redenen gelieve V. E. (hem) mijnent wegen te caresseren ende altemets noden.” Hij zou „oock den stant ende alle gelegentheyt van dese quartieren weten te verhaelen.”

Verder schrijft REYNST eenige niet onaardige huiselijke bijzonderheden. NICQUET moest aan BROUWER betalen eene som van f 100.— voor „een rappier ende poignaert, hangsel ende riem, van hem gecocht”. Verder gaf hij aan den Commandeur mede „een gestickte Bengaelsche deken”, bestemd voor NICQUET, tenminste „indien de Compagnie dezelve voor haer niet en sullen..... behouden”. Immers, de Bewindhebbers der vennootschap waren er alles behalve op gesteld, dat hunne „bedienden” aan de overzijde der wereldzee Indische cadeautjes zonden aan hunne goede kennissen in het eerzame vaderland: 't mocht eens leiden tot omkoopen, smokkelen en wat niet al. „Ick soude V. E. ende de vrunden geerne eenige rariteyten seynden²⁾.....” maar — „mijnen staet” en de Bewindhebbers: die boemannen!

Onmiddelijk na diens terugkomst, wordt hij door de Bewindhebbers geraadpleegd over de koloniale aangelegenheden ³⁾: er is sprake van een „discours”, waarin BROUWER zijne denkbeelden blootlegde. Hieruit ziet men dat hij „vermaende” — en niet zonder resultaat — tot „het ontdekken vant Zuyderlant”, m. a. w. van de streken der wereld, welke men vermoedde te liggen ten Zuiden en Zuidoosten van den Maleischen Archipel, ⁴⁾ een profetie van wat BROUWER later in het belang onzer ontdekkingsreizen zoude doen.

1) TIELE, *Bouwstoffen*, I, bldz. LVII, 116, v., 132. — De *Encyclopaedie van N. I.* vergist zich ook hier.

2) Niet onaardig te lezen, wat een gouverneur-generaal van die dagen graag uit Nederland zou willen ontvangen. REYNST nl. schrijft:

„Seyndt mij metten eersten mijn copere horloge, wel bewaert in een kasken met wasse cleeden becleet. Een halff dousijn paer Melansche sijde coussens, 1 paer witte, 2 paer grasgroene, 1 paer incarnadin, 1 paer blaauwe ende 1 paer lijffverwe”. REYNST heeft zeker mooie beenen gehad.

3) *Onuitgegeven Resolutie der Heeren XVII, Augustus, October 1616* (Rijksarchief in Den Haag).

4) Vgl. hiervoor.

Dat de adviezen van dezen Indischen hoofdbambtenaar gewaardeerd werden, mag worden opgemaakt alleen reeds uit het feit, dat de machtigste der „Kamers”, waarin de Bewindhebbers der Oost-Indische Compagnie waren verdeeld, die van Amsterdam, welke gewoonlijk alléén in haar midden opnam leden der invloedrijkste Amsterdamsche koopmansgeslachten, BROUWER al spoedig tot medebestuurder koos.¹⁾

En dit niet alleen: reeds in October 1617 werd hij door die Kamer gecommiteerd ter vergadering der zeventien bewindhebbers, aan welke de centrale leiding der zaken gedurende den tijd hunner zitting werd toevertrouwd, ter vergadering van de Heeren XVII.²⁾

Tot dit college dat niet permanent was, is BROUWER herhaaldelijk afgevaardigd en steeds stond hij daarin op een der eerste plaatsen. Het bleek duidelijk in de najaarsvergadering van 1618.³⁾

De verhoudingen tusschen Engelschen en Nederlanders in den Maleischen Archipel hadden gaandeweg in het tweede decennium der 17de eeuw zulk een onaangenaam karakter aangenomen, dat vijandelijkheden niet waren uitgebleven.⁴⁾ Men kwam op deze wijze in een zeer zonderlingen, zeer onzuiveren, zeer gevaarlijken, een volkomen onhoudbaren toestand. Men zag dit in Indië natuurlijk zéér goed in, maar het ging dáár niet gemakkelijk, den toestand te beheerschen. Nederlanders en Engelschen waren dáár niet de eenige factoren, met wie men te rekenen had; inlandsche autoriteiten en inlandsche belangen spraken meê en maakten den toestand zooveel te ingewikkelder. De gebeurtenissen volgden elkaâr snel op, dikwijls moest worden ingegrepen, zonder dat men den tijd had, zich met meerdere of mindere angstvalligheid af te vragen, welke gevolgen dit kon hebben voor de verhoudingen tusschen de in Europa bevriende machten. En waren dan vijandelijkheden gepleegd, dan begreep men alweer, dat het toch al heel zonderling was, die kleine oorlog in Azië, naast den grooten vrede in Europa.

1) TIELÉ, *Bouwstoffen*, I, bldz. LVII. Van het optreden van BROUWER als Bewindhebber in de Kamer Amsterdam wordt ook gewag gemaakt in de aantekeningen van den bekenden AREND VAN BUCHEL, die van 1619—1621 eveneens als zoodanig zitting had in de Kamer Amsterdam (vgl. *Diarium van Arend van Buchell*, uitgegeven door G. BROM en L. A. VAN LANGERAAD. — Werken Historisch Genootschap, Derde Serie, no. 21, 1907, bldz. XLIX). In *De Navorscher* van 1897, bldz. 609 v.v., worden een aantal belangwekkende bijzonderheden uit die aantekeningen medegedeeld, o.a. de krachtige en besliste wijze, waarop BROUWER de daden van JAN PIETERSZON COEN, vooral diens groote gestrengheid, verdedigde tegen de opmerkingen van VAN BUCHEL op grond van de meeningen van LAURENS REAEL, STEVEN VAN DER HAGEN, enz. Men kan — zooals ik — betwijfelen, of men met die appreciatie van BROUWER kan meêgaan en toch aangenaam getroffen worden door de houding, in die vergadering door BROUWER aangenomen, toen hij den afwezigen COEN verdedigde en wees op de groote moeilijkheden, waaronder deze werkte. „H. BROUWERUS” — zoo luidt het — „ad ea respondit, qui hoc dicerent eos vel male de rei veritate esse instructos, vel haud satis commode de viri industria judicare, quem acerrimi ingenij et societati Indicae quam maxime utilem imo pernecessarium hisce praesertim temporibus asseverabat: neque eum armis in quenquam usum fuisse nisi vel necessitas se defendendi, vel Dominorum suorum honor, aut adversariorum plusquam punica perfidia eo eundi impulissent.” enz.

2) *Onuitgegeven resolutie der XVII, October 1617* (R. A.).

3) *Onuitgegeven resoluties van 28 Augustus tot 1 September 1618* (R. A.).

4) Vgl. hiervoor.

In Europa zag men den toestand anders in. De gebeurtenissen in Azië waren reeds bijna een jaar oud, als zij hier bekend werden. Indien zij niet buitengewoon tot het nationaliteitsgevoel spraken, of indien de Europeaansche politiek haar niet noodig had ten eigen bate, dan kwam de nagalm zwakjes hier. Men kon er over nadenken — zij waren reeds gebeurd en voordat men bevelen uit het moederland kon zenden, wie weet wat er in Azië al weer niet had plaats gevonden. 't Was — in één woord — zóóver weg en de telegraaf was er in dien goeden ouden tijd nog niet.

Waarom men gemakkelijk — zij het niet zonder bitterheid — over koloniale twistpunten kon onderhandelen en praten. Wat te gelukkiger was, omdat het ten slotte gold de vraag, of de koloniale vijandschap op de politieke verhoudingen in Europa zou overslaan.

Reeds, minstens sedert 1611, begon de diplomatie meê te spreken,¹⁾ spoedig daarna hadden beraadslagingen plaats tusschen de Engelsche en de Nederlandsche Oost-Indische Compagnieën. En dat gewicht daaraan werd gehecht, blijkt uit de namen van hen, welke van onze zijde aan de besprekingen deel namen. HUGO DE GROOT, om slechts één naam te noemen, behoorde meer dan eens onder hen. De onderhandelingen leidden tot weinig of niets. In Indië ging het van kwaad tot erger, vooral in 1616 en eenige volgende jaren, en dit, terwijl men in Europa zocht te geraken tot vrede en vriendschap, zelfs tot eene vereeniging der Compagnieën!

In de dagen nu, dat BROUWER zitting had in de vergadering der Heeren XVII, zouden de onderhandelingen hervat worden. En ook hier werd hij door zijne ambtgenooten-bewindhebbers geraadpleegd. Hij werd op het eind van Augustus 1618 met één zijner collega's „gecommitteerd", om dadelijk naar Den Haag te reizen en met andere daar toen aanwezige Bewindhebbers aan de Staten-Generaal „bij remonstrantie te verzoeken hun advies en intentie, of de Comp. met de Engelsche Comp. sal mogen treden in naarder conferentie ten aanzien van de conjunctie met dezelve". Verder moest de commissie Hunne Hoog Mogenden verzoeken, eveneens eenige gecommiteerden te zenden naar Londen en beproeven te bewerken, dat daartoe personen werden aangewezen, „die de Comp. gunstig zijn en de meeste kennis van zaken hebben."

Men weet, dat het doel dezer zending werd bereikt²⁾: afgevaardigden uit deze landen gingen in December 1618 naar Londen en na eidelooze beraadslagingen werd in Juli 1619 een verbond tusschen de Nederlandsche en Engelsche Compagnieën gesloten³⁾, dat op volkomen vitieusen grondslag rustte, omdat het

1) Vgl. DE JONGE, *Opkomst*, IV, bldz. LXVIII, v.v.

2) DE JONGE, *Opkomst*, IV, bldz. CXIX, v.v.

3) Vgl. hiervoor.

uitging van de meening, dat de concurrentie tusschen beide natiën in het Oosten daardoor zoude kunnen worden terzijde gesteld, maar dat men toch in Indië heeft getracht in practijk te brengen: bron van nieuwe moeilijkheden, met nieuwe onderhandelingen in haar gevolg. BROUWER werd nu nader hierin betrokken. Immers, toen op het eind van 1621 gezanten der Staten-Generaal naar Londen werden afgevaardigd, om te trachten, verschillende geschilpunten, waaronder de Oost-Indische, tot een oplossing te brengen, besloot de Oost-Indische Compagnie, harerzijds aan deze ambassade eenige Bewindhebbers toe te voegen en onder hen bevond zich HENDRIK BROUWER¹⁾. Welke rol hij persoonlijk bij deze gelegenheid heeft vervuld, is moeilijk na te gaan²⁾. Het gezantschap bleef in Engeland van December 1621 tot Februari 1623³⁾.

Of BROUWER, toen Englands koning zich niet onzag, de gezanten eener bevriende mogendheid op audiëntie in eigen paleis te beleedigen⁴⁾, toen hij ze schold voor bloedzuigers, toen hij hun vertegenwoordiger in het Oosten, den gouverneur-generaal COEN, de galg waardig heette, of BROUWER het ook toen voor dien veelgesmaden heeft opgenomen? Of het BROUWER'S optreden misschien is geweest, waardoor de Engelsche onderhandelaars zóó ontstemd werden, dat zij de gezanten der Staten-Generaal uitnoodigden, de vertegenwoordigers der O. I. C. te vermanen, zich hier bescheiden en eerbiedig te toonen, zij die immers waren kooplieden, die dus bekrompen, zelfzuchtig, onbeschaafd moesten wezen? Of het op BROUWER sloeg, toen onze ambassadeurs den Britten antwoordden, dat de vertegenwoordigers der machtige handelscorporatie een dergelijken raad niet behoefden, omdat zij zelve waren staatslieden, aanzienlijke, hoog-beschaafde mannen? Wie zal het zeggen? Maar dit mag als vaststaand worden aangenomen, dat zijn rol bij de onderhandelingen van groote beteekenis moet zijn geweest, omdat het grootste deel daarvan in beslag is genomen door de Oost-Indische aangelegenheden, waarover BROUWER met kennis van zaken kon oordeelen, wijl hij nog in Indië was, toen verschillende der gebeurtenissen, waarover werd beraadslaagd, plaats vonden. Helaas, de algemeene Europeesche politiek en niet de koloniale staatkunde besliste ten slotte over de houding der ambassadeurs; en het verdrag van Januari 1623 tusschen de Compagnieën, dat aan de meeste geschillen een

1) AREND, *Algemeene Geschiedenis des Vaderlands*, III, c, bldz. 680, v.v., 740, v.v.

2) Wat de *Encyclopaedie* daaromtrent mededeelt steunt op een verkeerd begripen van FRANÇOIS VALENTIJN, *Oud en Nieuw Oost-Indiën*, IV, 1 (1726), bldz. 292 of van hen, die VALENTIJN hebben nagepraat, als DU BOIS, *Vies des Gouverneurs Généraux*, (1763), p. 103.

3) Vgl. ook VAN RHEDE VAN DER KLOOT, bldz. 43, noot 1; *De Navorscher*, 1860, bldz. 18.

4) Eigenaardig is de gevoeligheid van koning JACOBUS voor de tactiek onzer O. I. C., om den prins van Oranje aan de inlanders als de vorst van Nederland voor te stellen en den koning van Engeland als een ondergeschikten kleineren potentaat.

eind zoude maken, was een staatsstuk niet in het voordeel der onzen. Maar voet voor voet was het terrein verdedigd en noode werden ontvangen bevelen van 's Lands autoriteiten in Den Haag, welke tot toegeven drongen en berusten, tot berusten en toegeven.....¹⁾

Ook na 1623 bleef de verhouding der beide Europeesche natiën in het Oosten een twistpunt tusschen de kabinetten te 's-Gravenhage en te Londen, een twistpunt, meer of minder acuut naarmate dit in de hoogere staatkunde al of niet te pas kwam. En nog jaren en jaren zouden de grieven, welke de Engelschen in het Oosten tegen de onzen koesterden, onophoudelijk opgeworpen en breed uitgemeten worden, jaren nadat BROUWER van het terrein der Oost-Indische politiek was afgeroepen.

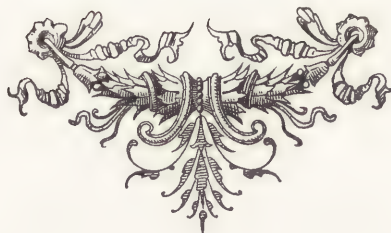
Nog in het voorjaar 1631 „compareerde SR. HENDRIK BROUWER” in de vergaderingen der Heeren XVII.

De laatste daad, door hem als Bewindhebber verricht, was verder het deelnemen als gecommiteerde der XVII aan eene bijeenkomst te 's-Gravenhage, in Februari 1632, om over de koloniale moeilijkheden tusschen Engeland en ons van gedachten te wisselen.²⁾

(Slot volgt.)

¹⁾ Vgl. DE JONGE, *Opkomst*, V, bldz. XXX, v.

²⁾ Vgl. L. VAN AITZEMA, *Saken van Staat en Oorlogh* ('s-Gravenhage, 1669), bldz. 1240.

Iets over de jeugd van Gabriël Metsu

DOOR

DR. A. BREDIUS.

MIJN helaas te vroeg gestorven vriend Mr. A. D. DE VRIES AZ. deelde in het eerste deel van Oud-Holland het testament van METSU mede, drie jaren vóór zijn dood te Amsterdam verleden.

Een reeks van archiefaanteekeningen stelt mij in staat een blik te doen slaan op het leven van dezen zoo verbazend vroeg-rijpen kunstenaar, en de vraag te doen: waar is eigenlijk al het vroege werk van METSU gebleven? Wij kennen twee of drie Smidsen, een zeer groot stuk met een stilleven van gevogelte en een levensgrootte figuur¹⁾, Thetis met een kleinen Amor bij Vulkaan,²⁾ een stuk met een paar ruim half levensgrootte figuren, dat indertijd de Heer WARNECK te Parijs bezat en een reeds wat later werk, Lazarus en de rijke man, in het Museum te Straatsburg; maar hoeveel moet er uit zijn vroegen tijd verloren geraakt zijn of nog als onbekend in verschillende musea hangen!

Blijkbaar schilderde METSU reeds op 15jarigen leeftijd. In 1644 komt hij voor onder de schilders die zich te Leiden vereenigden om een soort voorloopig schildersgilde te stichten, dat eerst 1648 tot een definitief St. Lucas Gilde werd. Hij staat daar op een lijstje³⁾ waarop DOU No. 15 is als No. 29. Hoogstwaarschijnlijk woonde hij tot na 1654 te Leiden, hoewel reeds bij 1650 in het

¹⁾ Eens bij den Heer LESSER te Londen (1887).

²⁾ In de verzameling SCHÖNLANCK te Berlijn, later te Keulen verkocht.

Door mij in OBRENS Archief V uitgegeven.

St. Lucas Gildeboek van die stad ¹⁾ staat: Uyt der Stadt vertrocken. Waar is al dat vroege Leidsche werk van tien jaren gebleven?

Als een aardigheid volge hier de handteekening van den 14-jarigen METSU als getuige bij een acte van den Leidschen Notaris F. DOUDE, 10 April 1643 verleden.

Gabriel Metsu

Eer wij verder gaan een andere vraag. Zijn vader, JACQUES METSU, was schilder, geboortig uit Belle in Vlaanderen. Naar zijne prachtige handteekening te oordeelen, zeker kunstschilder. Wie heeft ooit iets van zijn werk gezien? Hij was 1588 of 1589 geboren, want 31 Augustus 1626 verklaart hij omtrent 37 jaren oud te zijn en teekent. ²⁾:

Jacques Metsu

11 Juni 1615, toen hij zeide 28 jaren oud te zijn, wat op 1587 als geboortejaar zou wijzen, teekende hij prachtig ³⁾:

Jacques Metsu

Hij was gehuwd met JACQUEMIJNTJE GARNIERS en overleed 6 Maart 1629. De vrouw bekleedde het ambt van „gesworen vroetvrouwe” en wordt 19 December 1633 ⁴⁾ en 26 April 1634 weduwe van JACQUES METSU genoemd ⁵⁾.

¹⁾ Door mij in OBRENS Archief V uitgegeven.

²⁾ Prot. Not. P. C. VAN RYN, Leiden.

³⁾ Prot. Not. J. VERWEY, Leiden.

⁴⁾ Mededeeling van Mr. J. C. OVERVOORDE, Archivaris te Leiden.

⁵⁾ Prot. Not. D. TRAUDENIUS, Leiden.

⁶⁾ Prot. Not. C. D. VAN GROTELAND, Leiden.

Zij huwde 14 September 1637 met CORNELIS GERRITSZ. BONTECRAEY „Schipper mette Lichter op Rotterdam” en was vóór haar huwelijk met JACQUES METSU reeds met den schilder GUILLAUME FERMOUT en nog vroeger blijkbaar met een Sinjeur ABRAHAM LE FOUTERE getrouwd (?) geweest, bij wien zij drie kinderen had, zooals blijkt uit het volgende testament:

20 Augustus 1651. Testament van d'eersame JAECQUEMYNTGEN GARNIERS, lest Wede. van za. CORNELIS GERRITSZ. BONTECRAEIJ, woonende binnen Leyden opt Marendorp opte houck van de Backersteech, sieckelyck van lichame te bedde leggende.

Zij prelegateert aan haren jongsten zoon, GABRIËL METSU, een bedde met zijn toebehooren te zijner keuze. Voorts haren zoon PHILIPS ABRAHAMSZ. LE FOUTERE, MARY ABRAHAMSD¹ LE FOUTERE, haar dochter, SARA ABRAHAMSD² LE FOUTERE, haar dochter en GABRIËL METSU, ieder voor $\frac{1}{4}$ van al hare goederen. Voorts wenscht zij dat de kinderen den inboedel „met ruste, vrede en in stillicheijt te samen sullen paerten en deelen.”

In een afzonderlijke acte vertelt zij dat er aan zilverwerk is drie zilveren bekers, twee zilveren schalen, twee zilveren zcutvaten, een zilver kommetje, 16 zilveren lepelen en 4 kleine eierlepels, een zilveren sleutel-raecx, twee kleine zilveren kettinkjes, drie gouden ringen, en drie messen met zilveren hechten.

Tot voogden over GABRIËL METSU benoemt zij den Nots. DE HAES, CORNELIS JANSZ., bakker, en JAN ADRIAENSZ. KEYSER. De weeskamer wordt gesecludeerd. *Get.* JAKEMYNTGEN GARNIERS¹).

8 September 1651 overleed METSU's moeder.²) Hier volgt de sommiere staat van hare nalatenschap:

Staet van den boedel van za. JAECQUEMIJNTGEN GARNIERS.

het huys op de Mare	f 1380 — 0 — 0
2 huyskens op de uysterste graft	„ 636 — 0 — 0
RYCK PIETERSZ is schuldich	„ 246 — 4 — 0
GABRIËL METSU is schuldich	„ 228 — 12 — 8
SARA ABRAHAMS is schuldich	„ 62 — 2 — 0
JAN ADRIAENSZ. KEYSER is schuldich voor een damaste wacht, 2 braatijzers en een Lanteern	„ 17 — 0 — 0
	f 2569 — 18 — 8
De lasten bedragen	„ 1127 — 9 — 0
Blijft	f 1442 — 9 — 8

¹) Prot. Not. J. J. DE HAES, Leiden.

²) Mededeeling van Mr. J. C. OVERVOORDE, Archivaris van Leiden, even als de datum van haar laatste huwelijk.

Verdeelt onder vier staecken komt voor elke staeck. . . *f* 360 — 12 — 6
 Daar METSU nog voor schuld te boek stond ontving
 hij slechts „ 127 — 14 — 14

5 Juny 1654 compareerden. . . . PHILIPS ABRAHAMSZ., RYCK PIETRSZ.
 VAN DROOGENHAM, als man en voocht van MARYTGEN ABRAHAMS, item GABRIËL
 METSU, en SARA ARRAHAMS, geassisteert met Dominé PETRUS CABELJAU, be-
 dienaar des Goddelicken Woorts alhier, als heur bystaende voocht. . . . alle
 kinderen en erfgenamen van za. JACQUEMYNTGEN GARNIERS, haer comparanten
 overleden moeder en schoonmoeder. . . . en bekennen den boedel van de over-
 ledene geschift en gescheiden te hebben.

Get. FLIEPS ABRAMSE.
 RYCK PYETERSZ.
 GABRIËL METSU.
 SARA ABRAHAMS.
 PETRUS CABELJAU.

De zaak gebeurt ten huize van Dominé CABELJAU.

Er staat nog bij: In de rekening blijft METSU nog schuldig:
 van wegen 't geen gehaelt is by de hoetstofferder, lakenkooper en andersins
 een somme van. *f* 129 — 2 — 8
 Des moet METSU aen de dienstmeijt goet doen haer huijrtot 12 gl. ¹⁾.

Op denzelfden dag wordt een eigenaardig contract gesloten door de drie
 vóórkinderen van JACQUEMIJNTJE GARNIERS, die den eigenaardigen naam van
 hun vader niet meer schijnen gebruikt te hebben, met hun nog onmondigen
 halfbroeder, onzen schilder. De uitlegging, die hier aan te geven is, zou deze
 kunnen zijn. METSU begon met schilderen aardig te verdienen. Hij schijnt
 zuinig geweest te zijn, en had een potje van *f* 800.— gemaakt. Zijne zusters
 en broeder dachten misschien: als hij nu gaat trouwen, krijgen wij nooit iets
 van dat alles. En laten hem dus belooven, dat hij in elk geval ieder van hun
f 200.— prelegateren zal, of hij trouwt of niet.

5 Juny 1654 verklaren PHILIPS ABRAHAMSZ., RYCK PIETERSZ VAN
 DROOGENHAM, als getr. hebbende MARIJTGEN ABRAHAMS, GABRIËL METSU
 en SARA ABRAHAMS, dat zy zich zullen houden aan de testamenten
 en codicillen door hun za: moeder voor Not. DE HAES verleden. en
 wel onder de volgende conditie:

dat zo haest wanneer de voorsz. GABRIËL METSU deser werelt soude

¹⁾ Prot. Not. J. J. DE HAES, Leiden.

mogen comen te overlyden, tsy getrouwt of ongetrouwt, met ofte sonder kinderen, dat alsdan zyne GABRIËL's broeder, suster en swager off heure affcomelingen voor uyt sijne na te laten goederen trecken en genieten zullen een somme van *ses hondert guldens* te XL gr: tstuck, ende ingevalle hij GABRIËL METSU zo veel goederen niet en mocht comen na te laten, zo belooffden zylieden d'voorn: GABRIËL daervan een eerlicke begravinge te doen. Ende de voorsz. GABRIËL METSU verclaerde noch tot meerder verzeketheijt van zijn voorn. broeder, suster en swager te verbinden d'obligatie van achthondert gulden capitael die hij opt gemeen Lant van Hollant en Westvrieslant ten comptoire van den Heer Ontfanger DOUBLETH in 's-Gravenhage sprekende heeft.

Onderteekend als voren ¹⁾:

Gabriel Metsu

METSU schijnt echter niet zeer veel nagelaten te hebben. In een ietwat duistere acte, 30 Oct. 1667 voor Not. JAC. HELLERUS te Amsterdam gepasseerd, zeggen de drie hierbovengenoemde Leidsche erfgenamen, dat zij repudieeren alle erfenissen, hun door METSU gemaakt (in zijn door DE VRIES gepubliceerd testament van 1654) en zelfs de *f* 600.— van het zooeven vermeld contract aan de weduwe, ISABELLE DE WOLFF, willen laten. Helaas heb ik te vergeefs te Amsterdam gezocht naar een inventaris of boedelscheiding van METSU; er is meer verdwenen dan aanwezig van zulke documenten en het is slechts een puur toeval als er nog iets van dat alles is overgebleven.

Dat GABRIËL METSU bepaald in 1629 en niet in 1630 geboren is, blijkt uit de volgende acte:

11 Januari 1654 quiteert GABRIËL METSU, *voljaerde jongman*, zoon en mede-erfgenaam van za: JACQUEMYNTGE GARNIERS, zijn overleden moeder, *woonende binnen Leijden*, zijne voogden van de voogdijschap, die zij tot nu toe over hem gehad hebben, en bedankt hen voor de „trouwe zorge” enz. Hij teekent ²⁾:

Gabriel Metsu

¹⁾ Prot. Not. J. J. DE HAES, Leiden.

²⁾ Prot. Not. J. VAN GRIECKEN, Leiden.

Uit deze acte blijkt ook duidelijk dat hij in 1654 nog zijn vaste woonplaats te Leiden had. Dat hij omstreeks 1650 nog goedkoop werkte, zien wij uit de alleraardigste en leerrijke verklaring voor den reeds meermaal genoemden notaris DE HAES. Waarvoor die gemaakt werd blijkt niet. Wellicht om te bewijzen, dat de Heer DE ROY niets meer aan METSU schuldig was.

2 Mey 1652. JACOB THYBERGEN verklaart ten verzoeke van de erfgenamen van za: NICOLAES DE ROY „dat omtrent drie jaeren geleden hy „deposant mette voorn: NICOLAES DE ROY za: is geweest op te camer „(*schildercamer* is doorgehaald) van GABRIËL MESU [METSU], schilder, staende „opte Oude Maren om [te sien het conterfeytsel — is doorgehaald] de voorn: „DE ROY za: te sien conterfeyten ende aldaer zynde, vraechde hy deposant „de voorn: DE ROY aff: waerom en laet ghy U niet conterfeyten by CLAES „VAN EGEREN [NEGEREN] alsoo hy het hoochnodig [van doen heeft], daerop de voorsz. DE ROY hem deposant ter antwoort gaff: hier en sal ick geen gelt voor geven, alsoo wy samen gehandelt hebben, want hy [METSU] heeft van my de leenman die daer staet aen de betstee daervoor sal hy my conterfeyten, en ick sal noch dat schildery toe hebben, dat daer staet, t'welck een lantschap uyt Ovidius was, sonder dat wy den anderen iet sullen toegeven. Wijders niet enz. ¹⁾

In 1657 treffen wij METSU reeds als te Amsterdam wonend aan. Men had hem belasterd, men had van hem allerlei leelijke dingen verteld, o. a. dat hij op de Academie te Leiden een dame van lichte zeden medegenomen had, men beweerde hem des ochtends te zes ure gezien te hebben uit een verdacht huis te Leiden komende enz. Om dat alles had hij die stad moeten verlaten. 19 Juli 1657 laat GABRIËL METSU, wonende op de Prinsengracht te Amsterdam, verklaren, dat iemand al dat kwaad van hem verteld heeft. ²⁾

16 October 1657 legt hij eene verklaring af over burengerucht. ³⁾ Hij zegt daarbij 27 jaren oud te zijn. En 12 April 1658 worden door Not. J. VAN WYNINGEN te Amsterdam de huwelijksche voorwaarden van Sr. GABRIËL METSU, jonghman en Joffe. ISABELLA DE WOLFF, geasst. met MARIA DE GREBBER, wed. van WOUTER DE WOLFF opgesteld. Bij vóóroverlijden van den schilder zal de weduwe genieten hare ingebrachte goederen en de juweelen die hij haar geschon-

¹⁾ Prot. Not. J. J. DE HAES, Leiden.

²⁾ Prot. Not. H. WESTFRISIUS, Leiden.

³⁾ Prot. Not. C. TOU, Amsterdam.

ken heeft, en nog „uyt des bruydegoms goet *f* 1000.—”. In het omgekeerde geval hetzelfde. Getuigen zijn ANTONIUS DE GREBBER, schilder en ROEMER VAN STAVEREN.

HOUBRAKEN weet zoowat niets over METSU te vertellen en geboorte- en sterfjaar zijn bij hem geheel onjuist.

Ik meende, dat het belangrijk genoeg was, omtrent een onzer grootste meesters van het penseel, wiens werk thans tot het gezochtste en duurstbetaalde gerekend wordt, alles mede te deelen wat ik over hem vinden kon.

Denkelijk leerling van DOU, wist hij, ondanks een zeer uitvoerige en delicate schildering een bredere opvatting te bewaren, zijne binnenhuizen en „coopvrouwen”, zijne elegante dames en heeren, in gesprek of bij de muziek, zullen steeds tot de gedistingeerdste kunst van het midden onzer Gouden Eeuw geteld worden.

N A S C H R I F T.

De eerste (of tweede?) echtgenoot van METSU's moeder was vermoedelijk de schilder GILLIAM FERMOUT of STRAZIO VOLUTO door HOOGSTRATEN genoemd. Zijn vader JAN JANSZ, wordt in een acte van 11 Augustus 1641 halsbantmaecker geheeten. Hij was toen overleden in het Proveniershuis te Hoorn en BONTECRAEY laat zijn schamele erfenis ontvangen voor zijne echtgenoot. Hij heet daar de vader van WILLEM JANSZ. FERMOUT.

ZU EINEM PORTRAIT VON ANTH. VAN DYCK

in der Gemäldegalerie in Cassel

VON

DR. E. WALDMANN.

UR Identifizierung eines Porträts von VAN DYCK, das bisher als Bildnis eines Unbekannten galt, seien mir nachfolgende Bemerkungen gestattet,

Es handelt sich um das Bild No. 118 des ausführlichen Galeriecatalogs, ein Herrenbildnis in ganzer Figur, das von HANFSTÄNGL photographiert und verschiedentlich publiciert ist, u. A. in dem HANFSTÄNGL'schen Abbildungswerk der Casseler Galerie, vorher in der KNACKFUSS-Monographie (Abb. 31, Seite 46). Da der jetzt vergriffene Catalog ziemlich selten geworden ist, sei die in ihm enthaltene Beschreibung dieses Bildes hier abgedruckt:

„118(300). Bildnis eines Herrn von 50 bis 55 Jahren, stehende lebensgrosse Figur. Er ist nach rechts gewendet und hat, mit der gesenkten Rechten den Überwurf seines Staatsgewandes leicht empornehmend, die Linke sprechend erhoben. Er trägt einen langen Rock von schwarzem Atlas, einen etwas ins Graue spielenden Überwurf vom selben Stoff, schwarze Strümpfe und schwarze Schuhe. Sein etwas spärliches Haar ist dunkel, der Schnurrbart dunkelbraun, der Kinnbart grau. Er hat einen einfachen, halb stehenden Kragen und anliegende

JOOST DE HERTOGHE,
Gravure van JACOBUS NEEFFS, naar de schilderij van ANTHONIE VAN DYCK.

Manschetten. Hintergrund hellbraune Wand, rechts mit dunkelgrünem Vorhang, links mit schmalen landschaftlichen Ausblick."

Man hielt den Dargestellten früher für einen englischen Prediger, vielleicht auf Grund seiner etwas düsteren schwarz-weissen Tracht. Aber diese Annahme hatte Dr. O. EISENMANN in einer Anmerkung zur Catalogbeschreibung als grundlos verworfen. Sicher sagen konnte man nach dem Augenschein nur, dass es sich um einen Mann in Staatstracht handle. Der Gestus des Redens mit herausgeseigter Hand, das Explicierende, quasi Disputierende lässt weiterhin an einen Mann denken, dessen geistiges Geschäft mit Logik eng zusammenhängt.

Der Dargestellte ist ein Diplomat, er heisst JOOST DE HERTOEGHE und nahm im Jahre 1636 an dem Reichstage in Regensburg teil, als Gesandter des Kaisers.

Es existiert nämlich ein Stich nach diesem Gemälde, der den Mann im Brustbild wiedergibt, eine nicht sehr qualitätvolle Arbeit des JACOBUS NEEFFS. Das Blatt ist von WIBIRAL in seinem Catalog der VAN DYCK-Stiche unter N°. 184 beschrieben. Unter der Darstellung befindet sich eine dreizeilige Unterschrift mit folgendem Wortlaut:

„Messire IOSSE DE HERTOEGE chevalier SR. de Franoy, Honswalle etc. conseiller du conseil de Brabant, ambassadeur de la part de sa Maté. catholique coe. Ducq de Bourgoigne et des Pais-Bas, a la diète de Ratisbonne de l'an 1636."

Das Blatt gehört nicht in die eigentliche „Ikonographie," nicht in die Reihe des 100 Porträts. Ihm liegt keine den Stich vorbereitende Zeichnung von der Hand des VAN DYCK zugrunde, sondern er ist direkt nach dem Gemälde copiert, mit allen Details, mit der Handbewegung. Ein Zweifel darüber, dass der Mann des Casseler Bildes und der des NEEFFS-schen Stiches ein und dieselbe Person ist, ist also ausgeschlossen.

Wann ist das Bild gemalt? Man möchte das Entstehungsdatum in die Nähe des Jahres 1636 setzen, in das die bedeutendste Thätigkeit des JOOST DE HERTOEGHE fällt. Ein weiterer Terminus ist mit dem Jahre 1638 gegeben; denn im August dieses Jahres starb er, laut Notiz in einer handschriftlichen Genealogie, die in der Bibliothek in Brüssel aufbewahrt wird¹⁾. Nun war VAN DYCK seit dem Jahre 1631 dauernd in London ansässig, mit Ausnahme der Zeit vom Sommer des Jahres 1634 bis in den Frühling 1635, die er in seiner Heimatstadt verlebte. Er hat dort in Antwerpen ausser einer Anbetung der Hirten und einer Beweinung Christi verschiedene Porträts gemalt. Das Bildnis des Malers GASPER DE CRAYER ist in dieser Zeit entstanden,

1) Herr Dir. E. W. MOES unterzog sich der Mühe, auf der Brüsseler Bibliothek nach Daten über JOOST DE HERTOEGHE zu forschen. Ich spreche ihm an dieser Stelle meinen aufrichtig ergebenden Dank aus.

und auch eine politisch sehr versierte Persönlichkeit malte er in diesen Monaten, den ABBÉ SCAGLIA. Vor allem aber verewigte er während dieses kurzen niederländischen Aufenthaltes den damaligen Stadthalter der Niederlande, Erzherzog FERDINAND von Oesterreich¹⁾. Er was also in officiellen und halbofficiellen Kreisen beschäftigt, und dem Hofe stand er nahe. Da ist sehr wahrscheinlich, dass er bei dieser Gelegenheit auch dem Gesandten seiner katholischen Majestät bekannt wurde und dass dieser bei ihm damals, ehe er sich auf seine politische Reise in die Redeschlacht begab nach Regensburg, sein Bildnis bestellte, im Vollgefühl seiner diplomatischen und oratorisch sicher bedeutenden Würde. — Das Bild wäre demnach im Anfang des Jahres 1635 entstanden.

Das Bild stammt aus England, es wurde dort vor 1749 von Geh. Leg. Rat. VON ALTEN erworben. Diese Thatsache fordert, daran zu denken — wenn auch nur für einen Augenblick — dass neben der Datierung um 1635 noch eine andre Möglichkeit bestehen bleibt. Nämlich die, dass das Bild in England gemalt sein könne. Man müsste dann annehmen, das JOOST DE HERTOGHE nach Schluss des Regensburger Reichstages, also nach 1636, nach England ging und sich dort malen liess. Da er aber am 4. August des Jahres 1638 schon starb und da die genaue Angabe in der Genealogie es wahrscheinlich macht, dass sein Tod nicht im Ausland, sondern in der Heimat erfolgt sei, so bleibt wenig Zeit für eine Reise von Regensburg nach England übrig. Die englische Provenienz des Bildes erklärt sich vielmehr leicht aus der Vorliebe englischer Sammler für Porträts von VAN DYCK.

Der Stich, der nicht sehr viel später gemacht sein wird — die Tätigkeit des NEEFFS fällt in die Jahre 1632 bis 1645 etwa, konnte dann von der Reichstagstätigkeit des HERTOGHE als von einem fait accompli reden. Das Blatt ist anscheinend nicht sehr häufig als Einzelstück anzutreffen, obgleich die Platte noch für fünf Buchauflagen benutzt wurde²⁾. Es kommt nur in einem Etat vor und scheint nicht den gleichen Beifall gefunden zu haben, wie die übrigen Porträts nach VAN DYCK.

In Cassel hängt neben diesem Gemälde ein grosses Frauenporträt, gleichfalls von der Hand des VAN DYCK. Es gilt infolge einer Tradition als Pendant zu dem Männerbildnis, und die dargestellte Dame wäre demnach die Frau des JOOST DE HERTOGHE. Der Katalog bezweifelt dies aber aus künstlerischen Gründen. Die Beschreibung lautet:

¹⁾ MICHIEL, VAN DYCK et ses élèves. Cap. XXII. p. 436 ss.

²⁾ SZWYKOWSKI, ANTONIE V. DYCKS Bildnisse bekannter Personen, NAUMANN'S Archiv. Band V, (1859), Seite 36.

„119. (301) Bildnis der Gemahlin des Vorigen(?), etwa im Alter von 40—45 Jahren, stehende lebensgrosse Figur. Sie ist nach links gewendet, blickt aber grade aus, hat ursprünglich blondes, doch hier schon ins Graue spielendes Haar, greift mit der gesenkten Linken in ihr schwarzes Atlaskleid, und lässt die Rechte, welche Handschuhe hält, auf der Lehne eines roten Armsessels ruhen, über den ein roter Vorhang herabfällt und auf welchem ein rotes Kissen liegt. Sie trägt einen breiten doppelten Spitzenkragen, der über die Brust herabreicht, eine Brosche, grosse Perlen im Ohr und ein doppeltes Perlenhalsband über dem Kragen; auch der Rand ihres Schneppleibes ist mit Perlen eingefasst. Auf dem Boden unter dem Sessel ein Smyrnateppich. Hintergrund rechts dunkelbraune Wand, links ein schmaler Ausblick auf blauen Himmel, von dem sich die Blätter eines Feigenbaumes abheben.“ Die ursprünglichen Maasse der beiden Bilder stimmen überein (203/04 cM. 120 cM.), auch wurden sie zusammen erworben. Das Alter der Dargestellten würde gleichfalls zu der Annahme, dass hier Eheleute porträtiert seien, wohl passen; die Frau erscheint um nicht ganz 10 Jahre jünger als der Mann —, ein ziemlich häufiges Verhältnis. Jedoch sprechen nach Ansicht von Dr. O. EISENMANN künstlerische Gründe gegen diese Annahme.

Die Frage des Pendants bei Bildnissen VAN DYCKS muss hier kurz gestreift werden. Sicher ist ja, dass auf den beiden in Frage stehenden Bildern einige Abweichungen auffallen, vor allem im Arrangement der Figur im Raum, und in der Farbenhaltung. Der Mann steht vor einer ungegliederten Wand, das ganze Beiwerk besteht aus einem Vorhang. Eine kleine Abwechslung bringt ein Ausblick ins Freie. Im Übrigen ist aber der Gesamteindruck ein wenig kahl und trocken. Die Farbengebung erhöht diesen Eindruck, ausser dem Schwarz und Weiss der Kleidung gleichfalls nur kalte Töne, Fahlgelb und ein sehr gedecktes Grün. Bei dem Bilde der Frau dagegen ist alles reicher. Ein grosser Sessel ist da, mit einem Kissen, auch ein Smyrnateppich. Im Gegensatz zu der Einfachheit der Kleidung des Mannes ist sie sehr prächtig hergerichtet, mit Atlas und doppelten Spitzen, mit Handschuhen, Brosche und vielen Perlen. Und vor allen Dingen, die Farben! Das Bild wirkt heiter und festlich, das Rot des Vorhangs leuchtet warm, der Sessel mit dem Kissen ist gleichfalls rot, der Smyrnateppich bringt neue coloristische Varianten, und das Stück des Himmels, das sichtbar wird, ist freundlich blau. Das sind in der That Abweichungen genug, ja Gegensätze. Und dennoch ist damit die Vermutung, dass diese zwei Bilder und diese zwei Menschen zusammengehören, noch nicht zu widerlegen. VAN DYCK hat nämlich, wenn er Ehepaare darstellte, ziemlich oft verschiedene Arrangements bei Mann und Frau getroffen; das ist sogar bei ihm das Gewöhnliche. Man nehme nur das Porträtpaar von KARL I von England und der Königin HENRIETTA! Der bestimmende Linien-

eindruck bei ihm ist unruhig, die Draperie mit den schwer gerafften und bewegten Falten, die schroffe Teilung des Hintergrundes giebt dem Bilde etwas hastiges, das unsere Phantasie damit auch auf das Temperament des Dargestellten überträgt, und wahrscheinlich auch übertragen soll. Die Königin dagegen steht ganz ruhig, ganz reserviert. Der Hintergrund ist ein gerader, faltenloser Stoff, eine ruhig ausgebreitete Fläche. Die beiden Bilder gehören bestimmt zusammen; die Verschiedenheiten im herrschenden Eindruck gehen auf Kosten der Charakterisierung der Persönlichkeiten. — Ähnliches findet man öfters wieder. So in der Galerie in München bei den Bildern des gräflichen Ehepaares CROY. Der Hintergrund auf dem Bilde des Grafen ist überwiegend architektonisch, und der Mann ist dadurch mit dieser Architektur in Verbindung gebracht, dass er mit dem rechten Fuss auf eine Stufe tritt. Die Wand ist mit Pilastern in flachem Relief gegliedert, die Säule geriefelt — das lässt die etwas dicke Gestalt des Grafen ein wenig schlanker erscheinen. Der Hintergrund auf dem Bilde der Gräfin dagegen ist vorwiegend von einer reichbewegten Draperie eingenommen, und die Tiefenanregung, die bei dem Männerbildnis durch die Schrägstellung einer Stufe gegeben war, fällt hier fort. Auch sonst sind nicht unbedeutende Unterschiede vorhanden, zum Teil bestimmender Art. VAN DYCK stellt im Allgemeinen gern den Mann vor möglichst reiche Architektur, die Frau im Gegensatz dazu lieber vor einen Hintergrund, bei dem weiche Stoffe vorherrschen, wie Draperien und Büsche; ein Beispiel für den letztgenannten Fall bietet das Porträtpaar des Bürgermeisters und der Bürgermeisterin von Antwerpen, in der Königlichen Pinakothek zu München. Und dass nach seiner Auffassung die kahle und unbewegte Form eines Architekturstückes zum männlichen Charakter gut passt, während dem weiblichen eine weiche Draperie besser eignet, das lehrt uns das Doppelporträt (nicht Porträtpaar!) des Malers JAN DE WAELE und seiner Frau, gleichfalls in München, wo beide Gegenstände vereinigt sind: Der Mann steht vor einer Säule, die Frau sitzt vor einem Vorhang. Man kann also fast von einer Gewöhnung in dieser Richtung bei VAN DYCK reden. Dass hiervon das besprochene Porträt König KARLS von England eine Ausnahme macht, ist nur scheinbar. Viel Männliches hatte er nicht in seinem Temperament und seinem Charakter, und HENRIËTTA war wohl strenger im Wesen — aber auch wohl langweiliger — als ihr hoher Gemahl.

Als die Berliner Galerie vor sieben Jahren die beiden prächtigen Genueser Bildnisse von VAN DYCK erwarb, die Prof. LABAN im Jahrbuch der königlich preussischen Kunstsammlungen publicierte,¹⁾ erhoben sich auch Zweifel daran, ob hier wirklich Pendants vorlägen. LABAN hat diese Zweifel beseitigt, trotz des

¹⁾ Jahrgang 1901, Seite 205 ff.

verschiedenen Arrangements. Die beiden Menschen sitzen verschieden hoch im Bilde, die Frau ist etwas tiefer in den Raum hineingestellt. Der Hintergrund ist bei ihm eine Anzahl von Pilaster an einer Wand, bei ihr eine Säule und ein Vorhang; auch liegt unter ihrem Stuhl ein Smyrnateppich auf dem Boden, der bei ihm fehlt. LABAN meinte, dass diese Unterschiede nichts sagen wollten gegenüber der Characterisierung der Personen; das Wesen der Frau habe etwas Entfernteres, Discreteres, etwas, das mehr zum Distanznehmen veranlasse, als das des Mannes. Und entscheidend wird bei der Bejahung der Frage, ob Pendants oder nicht, des Weiteren ein neuer Umstand: die Rolle, die die Hände im Bilde spielen. Bei VAN DYCK gewiss keine nebensächliche Rolle! Wohl sind auf den ersten Blick die beiden Berliner Bilder in diesem Punkte verschieden. Aber sie sind doch durch ein heimliches Mittel verbunden. Wenn man nämlich die Bilder egalisiert, indem man vom Männerporträt oben soviel wegnimmt, wie unten beim Frauenporträt — den Unterschied also, um den die Frau höher im Bilde sitzt, so findet man, das die vier Hände sich in einer schnurgeraden Linie befinden. Das kann kein Zufall sein bei einem Künstler wie VAN DYCK, der sein Arrangement oft vorher in Federskizzen bis ins Genaueste berechnete, in einer fast photographenhaft ängstlicher Sorgsamkeit.

Lassen wir uns nun des Näheren auf die Sprache ein, die auf den erwähnten Porträtpaaren die Hände reden, so erfahren wir, das fast immer sie es sind, die bei aller Verschiedenheit der ganzen Anordnung die Menschen zueinander fügen. VAN DYCK hat hier eine Wiederholung und Gleichheit der Motive ausgebildet, die ihre heimliche aber sehr wesentliche Bedeutung haben. Die Porträts sind natürlich einander stets zugekehrt. Die Menschen sehen sich an, nicht immer viel, besonders bei feierlicher Representation nicht, aber ein wenig. Die Fronten der Figuren neigen sich zu einander. Und dabei hat der Maler nun darauf geachtet, dass die Gesten der Hände bei Beiden einander entsprechen. Die äusseren Arme sind lang heruntergenommen, dann sind die inneren in bewegterer, runderer Haltung gegeben. Aber fast nie ist es so, dass *sein* äusserer Arm etwa gebogen ist, während *sie* ihren äusseren Arm senkrecht fallen lässt. Das kommt nicht vor. VAN DYCK vermeidet das, als eine unruhige und störende Fahrigkeit. Wie ein Poet, wenn er Binnen- und Aussen-Reime verwendet, auf correspondierende Symmetrie achtet. Nur darf man bei der Malerei nicht so pedantisch rechnen wie bei metrischer Silbenstecherei. Die Neigung in der Haltung der Arme ist nicht immer auf einen Winkelgrad genau. Aber die wesentliche Wirkung dabei ist immer im Gleichgewicht.

Betrachten wir nun noch einmal unsere beiden Casseler Bildnisse. Die Gegensätze in der künstlerischen Behandlung sind nicht zu leugnen. Aber sie

beweisen wenig — bei einer Reihe von Porträtpaaren kommen ähnliche, ja noch weitergehende Unterschiede vor, und wir sahen, dass sie sich oft durch die Charakterisierung der verschiedenen Persönlichkeiten erklären liessen. Aber sein heimliches Mittel, zusammengehörende Menschen bei den Händen zu nehmen und sie so still zusammenzufügen, das tritt auch hier in Kraft. Die Hände sind, wenn man die Bilder auf ihre ursprünglichen Maasse bringt, in einer Linie, und die Motive entsprechen einander. Die äusseren Arme sind gesenkt — natürlich gehört das Männerbild, vom Beschauer gesehen, auf die linke Seite —, die inneren in starker Krümmung geneigt. Und da dieses Geheimmittel hier Stich hält, da die Maasse der Bilder übereinstimmen, da die Provenienz der Bilder die gleiche ist, und da die Altersdifferenz der dargestellten Personen die bei Ehepaaren geläufige ist, so sprechen alle Warscheinlichkeitsgründe dafür, dass wir es hier mit Pendants zu thun haben. Ich glaube, dass die porträtierte Dame die Gattin des JOOST DE HERTOGHE ist. Aus der Genealogie seiner Familie, die uns schon das Datum seines Todes lieferte, erfahren wir, dass er verheiratet war mit ANNA VAN CRAESBEKE; und wenn uns diese Name als Schlussresultat unserer Untersuchung auch wenig interessant vorkommt, so mag uns die Erkenntnis trösten, dass bei kunsthistorischen Untersuchungen dieser Art der Weg oft wichtiger ist als das Ziel.

DAVID MYTENS EN ZIJN GEZIN,
door ISAAC MYTENS, in het Museum te Dresden.

DE SCHILDERSFAMILIE MYTENS

DOOR

DR. A. BREDIUS EN E. W. MOES.

III.

ISAAC MYTENS.

ISAAC MYTENS was de jongere broeder van DANIËL. Omstreeks 1601 of 1602 moet hij geboren zijn, en wel waarschijnlijk te 's Gravenhage. In 1622 deed hij daar zijn intrede in het St. Lucasgild,¹⁾ na vermoedelijk opgeleid te zijn door zijn broeder. Al spoedig leverde hij een bewijs van zijn bekwaamheid in het groote familieportretstuk in het Museum te Dresden, geschilderd in 1624 en voorstellende zijn broeder DAVID

met diens vrouw JUDITH HEYNDRIX en vier kinderen, FREDERICK, JOHANNES, ANNEKE en DAVID. Toen het nog in particulier bezit te Kopenhagen was, gold het voor het werk van DANIËL, maar deze was te dien tijde in Engeland en kon daar geen gelegenheid gehad hebben zijn Hollandesche familieleden naar het leven te schilderen.

¹⁾ OBRENS Archief III, p. 262.

Links zit de vader in de gewone zwarte kleding van dien tijd met een breedgeranden hoed op en een slappen plooi kraag om, die het donkere gelaat met Vlaamsch type naauw omsluit. Hij heeft een opengeslagen boek in de handen, waar de namen en leeftijden der voorgestelden in aangeteekend staan: DAVIDT MYTENS, *out sijnde* 42; JUDICK MYTENS, *out sijnde* 43; FREDERICK 12. JOHANNES 10. ANNECKE 8. DAVIDT 5. *Anno 1624*". Aan zijn linkerzijde staat de oudste zoon FREDERICK, rechts kijkt met den hoed in de hand JOHANNES tegen hem op, evenals de kleine DAVID, die tegen 's vaders knie aanstaat; tegenover hem zit te rechter zijde zijn vrouw met een wit hoofdkapje en een stijven plooi kraag; zij heeft de rechter hand op den stoelleuning en houdt met de linker het naast haar staande dochttertje ANNEKE vast; aan haar andere zijde staat nog een jongetje, dat op het boek niet vermeld is. Daar wij van meer kinderen dan het genoemde viertal geen gewag gemaakt vinden, hebben we in dit jongetje wellicht slechts een huisgenoot te zien, ofschoon een sterke gelijkenis met de andere kinderen dit niet zou doen vermoeden. Er, zooals in den catalogus van het museum te Dresden staat, een reeds gestorven kind in te zien, kunnen wij bezwaarlijk aannemen; die werden anders voorgesteld en buitendien zou zijn naam dan niet op het boek verzwegen zijn.

In 1628 werd in het Kohier der verpondingen als wonende aan de westzijde van de Veenestraat genoemd: ISAAC MYTENS, *schilder*, 31 £ 5 β.

Van wat hij schilderde weten wij slechts uiterst weinig, maar dit weinige toont, dat hij goede relaties had. In 1630 toch sneed WILLEM HONDIUS een prent van het portret van graaf WILLEM VAN NASSAU-KATZENELBOGEN, waarop hij als schilder aangaf ISAC MIJTENS, en ook op een andere prent van denzelfden WILLEM HONDIUS, voorstellende den vermaarden zeeheld, PIET HEYN's ouder-admiraal HENDRICK CORNELISZ. LONCQ op 62-jarigen leeftijd, is ISAACQ MYTENS als de schilder aangemerkt. Daar LONCQ in 1568 geboren is, moet dit laatste portret omstreeks 1630 geschilderd zijn.

3 Febr. 1632 werden de huwelijksche voorwaarden opgemaakt tusschen SR. ISAAC MYTENS *wt 's Gravenhage*, geassisteerd met zijn broeder ABRAHAM en zijn zwagers JOOST GULDENMONT en LAURENS GRIMBERGEN en „d' *eerbare* HENDRICKGEN DIRCK HERBERS" wonende te Amsterdam ¹⁾. 8 Febr. 1632 had daarop de ondertrouw plaats en 25 Febr. werd het paar in de Groote Kerk te 's Gravenhage getrouwd door Ds. MODEUS. Bij dien ondertrouw, waarvan de acte reeds vroeger in dit tijdschrift gepubliceerd is ²⁾, wordt de schilder 30 jaar oud genoemd,

1) Prot. notaris J. C. HOGHEBOOM te Amsterdam.

2) Oud-Holland III p. 232.

maar vreemd is het, dat de bruid, nu HEYNDRICKJE DIRCX HARBARS genaamd, opgegeven werd als komende van Gouda; zij was geassisteerd met haar vader DIRCK HARBARS en haar moeder TRYNTJE JANS. Zonder dat namen genoemd worden, vinden wij in de Kloosterkerk achtereenvolgens drie kinderen van ISACQ MYTENS gedoopt, 17 Juni 1633, 18 Dec. 1635 en 20 November 1637.

Na drie jaar achtereen, 1634, 1635 en 1636, op de voordracht voor Hoofdman van het St. Lucasgild gestaan te hebben, werd hij in 1637 tot die functie geroepen en bleef de post ook in 1638 bekleeden.¹⁾

Evenals zijn broeder DANIEL was hij een kerkelijk man, die in 1634 tot het ambt van Diaken geroepen werd.

Zijn handteekening staat onder een acte die hij 18 Mei 1636 te Amsterdam voor de familie HERBERS teekende.²⁾

Mijtens

18 Sept. 1641 trad hij als eischer op in de volgende acte: ISAACK MIJTENS, schilder, arrestant op alsulcke huypenningen, geene uytgesundert als berustende sijn onder de Heer Ad^t. DE WIT toecomende Jo^e. ELISABETH VAN VLOOSWIJCK ende den L^t. BEAUMONT als getrouwt hebbende Jo^e. SIVAVIA VAN VLOOSWIJCK contra de voorsz. Jo^e. ELISABETH VAN VLOOSWIJCK ende d' voorn: BEAUMONT omme daeraen te verhalen de somme van 81 gul: 5 st. ter saecke van geleverde canten, lijwaet ende camerixx doeck volgende tregister."

Inmiddels of kort daarna moet hij verhuisd zijn, want werden zijn vroeger vermelde kinderen allen in de Kloosterkerk ten doop gehouden, thans volgt een geheele reeks in de Groote Kerk en de koster van deze kerk is zoo welwillend geweest, ons tenminste de namen der doopelingen over te leveren:

28 Mei 1642 CATHARINA.

20 Dec. 1643 THEODORA.

9 Juni 1645 CATHARINA (getuigen JOHAN HAVELAAR en HESTER HONDIUS.)

1 Juni 1648 MAERTEN (getuigen JOHAN MYTENS en HESTER MYTENS.)

13 Oct. 1649 CATHRYN.

19 Maart 1653 CATHARINA.

Zekerheid waar hij was komen te wonen geeft ons een acte van 21 Mei 1643, volgens welke hij een „erve ende werckhuys" genaamd „de drie blooten"

1) OBREEN'S Archief V., 70—72.

2) Prot. notaris J. C. HOGHEBOOM te Amsterdam.

koopt, gelegen in de Schoolstraat, voor *f* 8500 (800 daarop staande, den penning 16, 3000 contant en 4700 schuldbrief).

20 April 1644 beginnen de actes van een langdurig proces aangegaan door zekeren JOHAN APPELMAN, wonende te Voorburg en zijn huisvrouw tegen ISAACQ MYTENS en diens huisvrouw. Het schijnt dat bij MYTENS „*seecker geborduyrt stuck schildery*”, in een ander stuk een „*genayt ofte geborduyrt lantschap*” genoemd, berustte, dat APPELMAN volgens zeggen van MYTENS van hem gekocht had, maar APPELMAN ontkende dit en hield daarentegen vol, dat MYTENS hem nog *f* 223.— schuldig was voor geleverde winkelgoederen. 14 Dec. 1645 werd de uitspraak gedaan, dat MYTENS aan APPELMAN *f* 54.— zal betalen.

Inmiddels was hij 7 Sept. 1644 aangesteld tot Hoofdman van het Witte Vendel der Schutterij.

Nogal dikwijls werd ISAACK MYTENS van rechtswege veroordeeld vorderingen te voldoen. Zoo moest hij *f* 376.— betalen aan ANTHONY VAN MUYDEN, koopman te Antwerpen, waaromtrent hij 22 Maart 1645 diens gemachtigde HIOB DE VOS insinueert ¹⁾; en zoo werd hij 15 Juni 1646 veroordeeld *f* 335.— te voldoen aan KELDER HEYNDRIX VAN BOUCHOLT en ANDRIES DE HAAN „*camerschilders*” voor „*t vergulden van de calesse*”.

Het schijnt dus breed bij onzen schilder te zijn toegegaan, en de inrichting van zijn huis veroorloofde hem zelfs een kamer te verhuren aan een buitenlandsch resident, immers: 10 Maart 1649. *De E. Juffr.* HENRICA HAERBERS, *huysvrouw van ISAACK MYTENS, schilder, verhuurt aan D'Heer PIETER ROCH, resident van S. C. Mt. van Denemarcken, een bovencamer met tapijtserijen en 6 nieuwe stoelen voor f* 12.— *per week.*” ²⁾

In het kohier van den 10osten penning in 1654 werd hij, nog wonende in de Schoolstraat, Oostzijde, aangeslagen voor 4 pond, zoodat zijn vermogen getaxeerd werd op 4000 pond.

24 Sept. 1655 waren het wederom de crediteuren van ABEDIAS CAMPIOEN die tegen ISAACK MYTENS en zijn vrouw optraden met een vordering van 600 gulden voor twaalf figuren „*van de keyzers van Romen gemaect van Albast, 't stuck tot 50 — 0 — 0, of anders de voorsz. figuren weerom te leveren.*”

Dat hij in geldelijke moeilijkheden verkeerde, blijkt wel het duidelijkste uit het feit, dat hij en zijn vrouw 10 Maart 1656 voor den notaris HOUTTUYN verklaren *f* 1200.— geleend te hebben tegen een aflossing van *f* 200.— per jaar, 5 % rente. Maar dit geld bracht het echtpaar nog niet voor goed uit de verlegenheid, want reeds in Maart 1657 verscheen de metselaar PIETER THOL voor

¹⁾ Protocol notaris J. WEER.

²⁾ Protocol notaris J. KEUN.

het gerecht met een eisch van *f* 12 — 4 — 0 voor arbeidsloon. En zoo kwam het, dat hij, wiens vermogen in 1654 nog op 4000 pond geschat was, 8 April 1659 bij eede moest verklaren „*geen duysent guldens gegoet te sijn*”. Dat was dan ook zeker de reden, dat hij alleen uitkomst zag in een verkoop van een gedeelte van zijn meubilair, en zoo werd 20 April 1660 „*ten versoucke van ISAACK MYTENS in de Schoolstraat tot sijnen huylze alhyer aen meubelen ende anders vercoft voor 691 £ 18 β*”¹⁾. Toch verscheen 19 April 1662 weer een andere metselaar, LEENDERT ROTTEVEEL, voor het gerecht met een vordering van *f* 157 — 10 — 0 wegens de achterstallige huishuur over vijf kwartalen.

Van zijn werk als schilder vernemen wij bij al deze aangelegenheden niets. Toch had hij de penseelen niet uit de hand gelegd, en toen de confrerie Pictura opgericht werd, behoorde hij tot degenen die tegen 16 Oct. 1656 ontboden werden bij PIETER APPERLOO, den waard in het Hof van Holland „*tot de Erectie van een nieuwe confrerije*”²⁾, en toen den volgenden dag een nominatie werd opgemaakt voor de vervulling der verschillende bestuursposten kwam hij met ADRIAEN HANNEMAN en ALEXANDER PETIT in aanmerking voor Deken³⁾; de magistraat koos 24 Oct. echter HANNEMAN. In 1659 stond hij nog eens op de nominatie voor Hoofdman, maar werd ook toen niet benoemd⁴⁾.

23 Oct. 1657 had hij een door hem geschilderde „*vrouwe Tronie*” op de kamer der Confrerie doen brengen die door hem op *f* 42 — 0 — 0 geprijsd werd. Het stuk werd eenigen tijd later weer teruggehaald⁵⁾. Daar werd later ook het portret van den schilder zelf gebracht. In de „*Memorie der schilderijen, de Confrerie van Pictura toebehoorende, zynde alle van agteren geteekent met een P.*” staat onder no. 26 „*Het pourtrait van ISAAC MYTENS, Hofschilder van de Koninginne van Portugal; dit vereert zijnde, is dus niet te koop*,”⁶⁾

Hofschilder van de koningin van Portugal is hij dus geweest. Van welke koningin van Portugal? Er kan slechts sprake zijn van LOUISE VAN MEDINA SIDONIA, de gemalin van koning JAN IV. Deze werd in 1640 koningin en in 1656 koningin-weduwe, haar zoon ALFONS VI huwde eerst in 1666. Of hij tijdelijk in Portugal vertoefd heeft is ons onbekend gebleven. Zoo ja, dan zal dit vermoedelijk na 1662 hebben plaats gevonden, maar in het begin van 1665 was hij in ieder geval weer in het land terug, want 8 Jan. van dat jaar staat in de

1) Register venduen.

2) OBREEN's Archief IV, p. 59.

3) OBREEN's Archief V, p. 84.

4) OBREEN's Archief IV, p. 76.

5) OBREEN's Archief IV, p. 127.

6) OBREEN's Archief IV, p. 212.

Resoluties van de Staten-Generaal een post ¹⁾ geboekt ten behoeve van ISAACQ MYTENS, schilder in den Haag, voor een perkamenten brief geteekend voor den Czar van Rusland.

In een acte van 25 Februari 1666 wordt gesproken over het eventueel verhuren van een huis in de Bouckhorststraat „*daer tegenwoordich in woont Mons. MIJTENS, Fijnschilder*”. ²⁾ Daar DANIEL MYTENS toen al dood was, en de later te noemen JOHANNES MYTENS elders woonde, kon wel niemand anders dan ISAACK MYTENS bedoeld zijn. Maar lang is hij daar niet meer blijven wonen, want stellig is hij de „*out homan MIJTENS*”, die 22 Aug. 1666 in het graf van zijn broeder ABRAHAM begraven werd. ³⁾

¹⁾ Het bedrag is niet ingevnld.

²⁾ Protocol notaris HACQUARD te 's Gravenhage.

³⁾ Alg. Ned. Familieblad, II, p. 60.

De Gouverneur-Generaal Hendrik Brouwer

DOOR

Mr. J. E. HEERES.

(Slot.)

IX.

BROUWER was nog Bewindhebber in de Kamer Amsterdam, toen hij werd aangezocht, zich voor het gouverneur-generalat beschikbaar te stellen. „Bij eenparige stemmen” hadden de Heeren XVII besloten, hem deze hooge waardigheid aan te bieden, en BROUWER, die eerst aarzelde, had „eijntlijck” ja gezegd¹⁾. In de voorjaarszitting 1632 der XVII, gehouden te Middelburg, werd hij dan ook benoemd en werd tevens besloten eene nieuwe instructie voor Gouverneur-Generaal en Raden te ontwerpen²⁾; het concept daarvan, opgemaakt door den Advocaat³⁾ der Compagnie, werd in de vergadering van 17 Maart gearresteerd⁴⁾. De benoeming van BROUWER had reeds enkele dagen vroeger plaats gevonden, en wel in eene geheime vergadering van de Heeren XVII van 11 Maart⁵⁾. Zijne beëdiging

1) Onuitgegeven *Missive van Heeren XVII aan de Hooge Regeering 17 Maart 1632* (R. A.).

2) Onuitgegeven „*Poincten van beschryvinge... 7 Maart 1632*” met *resolutie* (R. A.).

3) Secretaris of griffier.

4) P. MIJER, *Verzameling van instructien... voor de Regeering van Nederlandsch Indië* (Batavia, 1848), bldz. 47 v.v.

5) Deze „secrete resolutiën” zijn niet meer aanwezig. Uit de (onuitgegeven) *resolutiën van de XVII van Donderdag 11 September 1636 en van 29 September 1639* blijkt echter de datum van aanstelling. Van RHEDE VAN DER KLOOT, t. a. p., bldz. 43, begaat een kleine vergissing, door de benoeming te stellen op 17 Maart; DE JONGE, *Opkomst*, V, bldz. XCI, XCVII, noemt den preciezen datum niet.

door den Stadhouder geschiedde den 15^{en} dier maand „volgens den artyckelbrief en gebruijck daartoe gerequireert” ¹⁾.

BROUWER had zijne voorwaarden gesteld, toen hij gepolst werd. In de eerste plaats wenschte hij voor zich vastgesteld te zien de „conditien van aenneming des generael KOEN saliger” bij gelegenheid van diens tweede gouverneur-generalat ²⁾. Verder had hij „onder anderen” weten te bedingen, „dat hij soude behouden den naem van Bewinthebber in de Camer van Amsterdam ende 't sijner wedercompste als supernumerair aldaer geadmitteert werden; sonder vande tijt sijner aenneming eenige provisie te genieten, totdat hij bij versterven een van de twintigh ³⁾ soude comen te wesen.”

De nieuwbeneemde grootwaardigheidsbekleeder vertrok uit Texel den 18 April 1632 op de Zutfen, een der schepen van de onder zijne bevelen staande vloot van vijf bodems ⁴⁾, en kwam den 5 September te Batavia aan ⁵⁾. Den volgenden dag reeds, „sonder eenigh dilay”, nam hij het hoogste gezag uit handen van SPECX over, uit krachte van zijne „commissie ⁶⁾ soo van de Heeren Staeten Generaell, Zyne Princelycke Extie, als de Bewinthebbren van de Vereenichde Oostindische Compangie.” Plechtig was BROUWERS ingang in Batavia, plechtig zijne installatie als hoogste regeeringspersoon: met vele „sollemniteijten” werd hij als zoodanig „publijckelijck” geauthoriseert ende geïnvesteert.”

Om hem „van boort nae land te geleyden” werden door den nog in functie zijnden gouverneur-generaal „met vier sloepen gecommiteert” twee leden van den Raad van Indië en een andere hooggeplaatst ambtenaar. Toen hij de Zutfen verliet, „wiert (hij) met 3 schoten groff canon gecongratuleert, daerop van ditto schip een tyt lanck met een pertije musquets is geschargeert geweest.

Hierop heeft het casteel (van Batavia) tot een teecken van weltecompste met gelycke 3 stucken geantwoort.

Zijne Edle ⁷⁾, die andere scheepen hyer ter reede legghende met de sloupen

¹⁾ Onuitgegeven resolutie XVII 15 Maart 1632.

²⁾ COENS voorwaarden zijn mij niet bekend. Zijn traktement werd bepaald op f 1200.— in de maand. Zie G. C. KLERK DE REUS, *Geschichtlicher Ueberblick der administrativen, rechtlichen und finanziellen Entwicklung der Niederländisch-Ostindischen Compagnie* (Batavia, 's Hage, 1894), S. 233.

³⁾ Het aantal Bewinthebbers in de Kamer Amsterdam was bepaald op 20, bij art. 25 van het Octroo der O. I. C.

⁴⁾ Onuitgegeven missive XVII aan Hooge Reg. 17 Maart 1632 (R. A.)

⁵⁾ *Dagh-register gehouden int Casteel Batavia Anno 1631-1634*. Uitgegeven onder toezicht van Dr. H. T. COLENBRANDER ('s Gravenhage, 1898), bldz. 95, v.v. — Vgl. *Onuitgegeven missive XVII aan H. R., 17 Maart 1632*.

⁶⁾ Aanstelling. — De gouverneurs-generaal, die in Nederland waren bij hunne benoeming, ontvingen hunne commissie niet alleen van de Bewinthebbers, maar ook van de Landsregeering.

⁷⁾ Een gouverneur-generaal was toen nog geen Excellentie. Deze titel is eerst veel later opgekomen voor dezen hoogwaardigheidsbekleeder (Zie mijn opstel *Oost-Indische Dames en Heeren uit den tijd der Compagnie* in het Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië, 1902, bldz. 91, v.).

De traktementen waren naar evenredigheid: BOTH en REYNST hadden f 700.— in de maand, COEN

voorby vaerende, is van ieder schip met een schoot ende verscheijden charges van musquets gegroet.

Int'incomen vande rivier ende t'passeeren vande boom verthoonden haer de soldaten, opt huys vanden ontfanger guarnisoen houdende, in de wapenen.

Zijne Edle tot aende brugge vant casteel gecomen zijnde wiert vanden Generael JACQUES SPECX en verscheyen andere soo hooch als laghe officieren die sijne Edle aldaer verwachten, gegroet ende gewellecomst, passerende voorts vandaer door menichte van soldaten die tot dien eijnde in ordre gestelt waren, in het casteel tot in des generaels logement."

Hierop vond zijne installatie plaats: „sijn Edle inhuldinghe”.

Men begon met het „publijckelijck” voorlezen van BROUWERS „drievoudige commissijen”, waarvoor „het gantsche guarnisoen bestaende in 5 compangnijen ende de burgeren ende andere compangnies dienaers vergadert” werden. Vervolgens ontsloeg SPECX „een ieder, soo Comp’s dienaeren als burgeren, van den eedt van getrouwicheyt aen hem int aennemen van syn gouvernement gedaen”, en werden „de novo” door ieder „solemnelijck aenden Generaell HEINDRICK BROUWER (de) eedt van getrouwicheijt gepresteert, waer op datelijck drie charges van musquetten ende vijff schooten van groff canon syn gevolcht”.

Vervolgens werd door „alle de collegien als andere soo hooch als laghe officieren op Battavia..... Zijn Ede in syn aengenomen gouvernement” toegewenscht „een gelukkighe regieringhe ende goet succes in alle zijne affajren en aenslagen tot welstant van de Vereenichde Nederlantsche Oostindische Compangnie ende consequentelijck van ons Vaderlandt, als oock tot vermeerderinghe van zijne Eds bijzondere en particulijre eere.”

Deze felicitatie vond plaats „in naevolgende ordre:

- 1°. den raad van India.
- 2°. den raet van justitie.
- 3°. t’college van scheepenen.
- 4°. den kercken raet van Battavia.
- 5°. de heeren weesmeesteren van Battavia.
- 6°. de ontfanger, capitijnen, luitenanten ende vendricts van het guarnisoen.
- 7°. de capteyn ende andere officieren vande burgerlijcke wachte.
- 8°. hooftten van de Chineesen.
- 9°. meesters ende hooftten vande arbeytslieden.”

had eerst f 600.—, later f 1200.— in de maand. „Gelukkig” waren er emolumenten (Vgl. G. C. KLERK DE REUS, *Geschichtlicher Ueberblick der administrativen, rechtlichen und finanziellen Entwicklung der Niederländisch-Ostindischen Compagnie*, Batavia, 's Hage, 1894, S. 233 ff. en Beilage III).

X.

Men had BROUWER „een gelukkighe regieringhe ende goet succes in alle zijne affajren en aenslagen” toegewenscht.

Is die wensch in vervulling gegaan?

Het is moeilijk, een dergelijke vraag te beantwoorden, wanneer het geldt een persoonlijkheid als deze gouverneur-generaal, geplaatst in een tijd als waarin hij zijne eminente charge bekleedde. Zoo goed als SPECX ¹⁾ heeft hij de vergelijking te doorstaan gehad met het geweldige bestuur van COEN, dat zoo kort aan het zijne voorafging en met het schitterend tijdperk van ANTONIO VAN DIEMEN (1636—1645), dat onmiddellijk op het zijne volgde. Met geen van beide, noch met COEN, noch met VAN DIEMEN, is BROUWER als regeeringsman te vergelijken. Maar met hen noemt men ook twee van de uitnemendste, zoo niet de twee uitnemendste, landvoogden, welke de Oost-Indische* Compagnie ooit in het Oosten heeft gehad. En tusschen een kenschetsing van hun tijd als grootsch en stralend en de karakteriseering als een „van weinig kracht getuigend bewind”, zooals dit met BROUWERS periode is geschied ²⁾, liggen vele schakeeringen. Met een der tusschentinten nu moet het bewind van BROUWER worden geschetst en dan zéér zeker niet met kleuren, welke nabijkomen die van het somber-grootsche van COENS tijdperk, evenmin met die doffe, welke teekenen een bestuur als van SPECX, maar met kleuren, zij het minder schitterend en minder helder, die doen denken aan de tinten, gespreid over VAN DIEMEN's glorie-rijke periode.

Van BROUWERS kort bestuur valt veel goeds te zeggen, het bekleedt een waardige plaats in den krachtigen tijd van ons koloniaal leven der 17^e eeuw. Maar, aan den anderen kant, hij heeft niet zijn stempel op zijne periode gedrukt, zóó als COEN, VAN DIEMEN, later JOAN MAETSUYKER (1653—1678), dit hebben gedaan, welke allen veel meer dan BROUWER boven hunne omgeving hebben uitgeblonken, en daardoor die omgeving veel meer hebben beheerscht.

Terwijl bij hen dikwijls zeer duidelijk hun persoonlijk aandeel in de regeeringsdaden van hun tijd valt aan te wijzen, is dit met BROUWER minder het geval.

Zeer zeker niet weinig boven het middelmatige uitstekend, is hij niet genaderd tot het héél hoge.

¹⁾ Zie hiervóór.

²⁾ P. J. BLOK, *Geschiedenis van het Nederlandsche volk*, IV (Groningen, WOLTERS, 1899), bldz. 345.

Er is één oordeel over BROUWER, dat groot gewicht in de schaal legt, en om de persoonlijkheid van den zegsman en om de omstandigheden, waaronder het werd uitgesproken.

Het is de meening van ANTONIO VAN DIEMEN. In de gunstige opinie, welke omtrent dezen bewindsman, wat betreft zijn loopbaan als ambtenaar der Compagnie, zich heeft gevormd bij zijne tijdgenooten en bij den historicus van later tijden, is geen wanklank van eenige beteekenis te hooren. VAN DIEMEN staat hoog als regeerder, al is op het tafereel van zijn bewind een enkele donkere plek aan te wijzen, is geweest een man van hoogstaand karakter, al had hij zijne feilen. Hij had zijn vaderland in het Oosten reeds gedurende een 13tal jaren gediend, toen hij in 1631 repatriëerde, en had den rang bereikt van Directeur-generaal, dus die waardigheid, welke onmiddellijk volgde op die van Gouverneur-generaal. De Bewindhebbers der O.-I. C. waren zóó volkomen overtuigd van 's mans groote verdiensten en groote bekwaamheden, dat zij al spoedig hem trachtten te bewegen, opnieuw naar Indië te gaan. „Eindelijk na veel sollicitatien” liet VAN DIEMEN zich daartoe bewegen in het najaar van 1632 ¹⁾ en in December vertrok hij in zijne reeds vroeger bekleede waardigheid naar Batavia, waar hij in Juli 1633 aankwam, om weder het directeur-generalat te aanvaarden. Hij was tevens bestemd, om op den duur, als BROUWERS bewind zoude zijn afgeloopen, als diens opvolger op te treden, waartoe hij reeds den 12 Februari 1633 werd aangewezen door de Bewindhebbers ²⁾.

VAN DIEMEN was dus van de hooge plaats, welke hij aan de regeeringstafel innam, uitnemend in de gelegenheid, BROUWERS *faits et gestes* te zien; hij had, met het oog op de toekomst, welke hem wachtte, er alle belang bij, ze critisch te bekijken; hij zou, als eerlijk en karaktervol man, ronduit zijne meening daarover kenbaar maken.

En zijn oordeel, dat nog te meer vertrouwen verdient, omdat het niet bestemd was, onder BROUWERS oogen te komen, luidde aldus kort en krachtig ³⁾, dat hij van zijne terugkomst in Indië in 1633 af ⁴⁾ tot den dag, waarop hij het gouverneur-generalat van BROUWER overnam, volkomen genoeg had genomen met diens bestuur; verder dat hij het betreunde, dat Bewindhebbers hem, BROUWER, niet tot blijven op zijn hoogen post hadden genoodigd, omdat deze zóó grondige

¹⁾ Onuitgegeven missive der XVII van de Hooge Regeering te Batavia, 4 Oct. 1632. — VAN RHEDE VAN DER KLOOT, t. a. p., bldz. 46, is hier onjuist, wat zijn vertrek in 1632 betreft.

²⁾ DE JONGE, *Opkomst*, V, bldz. CXII.

³⁾ Onuitgegeven missive van Van Diemen aan Bewindhebbers, 3 Januari 1636.

⁴⁾ Hij schreef den 14 Augustus 1633 aan de Bewindhebbers (*Onuitgegeven missive*): „Den staet van de Comp. bevinde [ik] in redelycke termine ende in betere ordre als [wij] die gelaten hebben; geen voordeelen voor de Comp. worden versuymt, alle besendingen worden met zeer groote promptitude geexpedieert, volck, schepen en provisie hebben niet overich, maar veel eer gebreck” (een zachte wenk aan de Bewindhebbers!).

kennis had der Oost-Indische zaken, „dat met recht den Indischen Phoenix genoemd mag worden.”

En inderdaad, waar men zijn blik laat verwijlen op het gebied, dat toen Nederlands koloniaal rijk in het Oosten was, bijna overal heeft, van het specifiek Nederlandsch standpunt bezien, onder BROUWERS bestuur het licht de overhand boven de schaduw. Dat dit specifiek Nederlandsch standpunt niet steeds was dat van de streken der aarde en hare volkeren, met wie de onzen toen in aanraking kwamen, staat vast, maar dit kan niet in BROUWERS nadeel worden uitgelegd, omdat, naar de meening dier dagen, in patria zoowel als in het Oosten, men het Nederlandsche belang steeds moet doen praevaleeren, waar dit in botsing kwam met dat der „Oosterlingen.”

Een blik in vogelvlucht van West naar Oost over geheel het terrein der toenmalige Nederlandsche betrekkingen doet dit zien.

Sint Helena, hoewel liggende bewesten de Kaap de Goede Hoop, dus buiten het terrein, waarop de Oostindische Compagnie mocht werken, werd door hare schepen in 1633 voor de Staten-Generaal in bezit genomen. ¹⁾ Aan Afrika's Oostkust liet BROUWER de Portugeezen geen rust: in 't gezicht hunner hoofdvestiging dáár, in de wateren van Mozambiek, werden zij in deze jaren bestookt door onze vloten, welke „achtereenvolgens d'expresse resolutie van den Generaal ende Raaden van Indien” daar kruisten, met het gevolg, dat de schepen onzer vijanden van koers dienden te veranderen en „buiten ofte bij Oosten Madagascar om” hun Indië trachtten te bereiken, aldus moettende mijden eigen territoir ²⁾. Aan de plannen tot het trekken van het eiland Mauritius binnen de belangensfeer der Compagnie, deed BROUWER met belangstelling mede. ³⁾ Met Arabië (Mokka) trachtten de Nederlanders den handel voort te zetten, niettegenstaande de moeilijkheden met welke men daar had rekening te houden: minder vriendelijke stemming der inlandsche autoriteiten, oorlogstoestand in Arabië, enz. ⁴⁾. In Perzië werd, alweder niettegenstaande allerlei voetangels en klemmen, onze handel uitgebreid ⁵⁾.

Langs de Westkust van Voor-Indië vertoonen zich onze vloten, om de Portugeezen te verontrusten tot bij de hoofdplaats van Portugeesch-Indië, Goa, en om den handel langs de kust en in Surat, den sleutel voor de com-

1) HEERES, *Corpus diplomaticum*, I, bldz. 256, v.

2) *Dagh-Register* 1631—1634, bldz. 192, 257; 1636, bldz. 46, 53. — K. HEERINGA, *De Nederlanders op Mauritius en Madagaskar* (Indische Gids, 1895, bldz. 3 van den overdruk).

3) HEERINGA, t. a. p., bldz. 3.

4) *Dagh-Register* 1631—1634, bldz. 193.

5) *Corp. Dipl.*, I, bldz. 254, v., 261, v. — *Dagh-Register* 1643—1644, bldz. 189.

mercie in het rijk van den Grootmogol, te verbeteren.¹⁾ Door den rechten man daar aan het hoofd te plaatsen, wist BROUWER, die hierbij zijn persoonlijken invloed deed gelden, onze handelsbetrekkingen op de Kust van Koromandel, Voor-Indië's Oostkust, voor de toekomst in aanmerkelijk betere stelling te brengen²⁾. De handel met Bengalen werd onder BROUWER, zoo misschien al niet begonnen, dan toch hervat op beteren grondslag; die met Arakan en Pegoe onder hem, na vroegere pogingen zonder gevolg, opnieuw „geëmbrasseert”³⁾.

In 1633 begon de insluiting van het Portugeesche Malaka en, ofschoon men in de eerste jaren slechts kon werken met niet zeer groote macht, BROUWERS opvolger kon reeds, in hetzelfde jaar van zijn optreden, op de goede gevolgen van BROUWER's inzichten te dezen wijzen: „Deze onze besettingh causeert seer slappe neeringh in Malacca, ende wij bevinden de negotie alhier in Batavia ter oorsaecke van dien dagelijks accresseert”⁴⁾. In Achter-Indië werd verder de invloed van Nederland verhoogd ten gevolge van het ingrijpen van BROUWER dáár: hulp verleend (1634) aan den beheerscher van Siam tegen zijn vazal, de vorstin van het rijkje Patani, aan de Oostkust van het Maleische schiereiland; en belangrijke handelsvoordeelen waren daarvan het gevolg⁵⁾. Gezanten van nabijgelegen landen, als Kambodja, Cochin-China, vroegen om het aanknoopen of bevestigen van politieke en handelsbetrekkingen en vaardigden daartoe gezanten aan den Gouverneur-Generaal af⁶⁾, terwijl met Annam rechtstreeksche handelsrelaties van Batavia uit werden geopend (1633),⁷⁾ nadat na de eerste pogingen, jaren geleden, die verbindingen hadden opgehouden. Met kracht en voortvaardigheid trad BROUWER op ten opzichte der onrustige, en andere voor den handel, o. a. op het voor een deel aan ons gezag onderworpen Formosa, nadeelige toestanden⁸⁾ op de Chineesche kust: den 30 April 1633 wordt in Rade van Indië besloten, een vloot van 18 grootere en kleinere schepen uit te rusten, bemand met 1300 Europeanen, om in die streken op te treden: „bij speciale

1) *Dagh-Register* 1631—1634, bldz. 257, 324, enz. — *Onuitgegeven instructie voor J. Jz. Corencraey*, 10 Juli 1633, enz. — *Corp. Dipl.*, I, bldz. 388.

2) *Dagh-Register* 1631—1634, bldz. 200. — *Onuitgegeven missive van G. G. & R. aan Bewindhebbers*, 4 Jan. 1636.

3) *Corp. Dipl.*, I, bldz. 266, v. v. — Niet onaardig is het te zien, dat BROUWER dadelijk weer aan ontdekkingsstochten denkt. Hij wilde een nederzetting vestigen aan de Hoegli, de Westelijke monding van de Ganges, welke laatste rivier wel passage zou verleen tot „werelts allervermaerste coopstadt Cathay (China)”!!!

4) TIELE—HEERES, *Bouwstoffen*, II, bldz. LXXXI.

5) *Bouwstoffen*, II, bldz. XXXIV, LXXXIII, v. v., 263, 264; *Corp. Dipl.*, I, bldz. 284.

6) *Dagh-Register* 1631—1634, bldz. 161, 166.

7) *Dagh-Register* 1631—1634, bldz. 187, 233, v. 244, v. enz. — L. C. D. VAN DIJK, *Neerland's vroegste etrekkingen met Borneo* (Amsterdam, SCHELTEMA, 1862), bldz. 348, v.

8) *Vgl. Corp. Dipl.*, I, 214, v. v. 237, v.

instructie van den Generael ende Raaden van Indie belast ende geordonneert, de geaposteerden handel van China met cracht van waepenen te openen, (de roovers) te devaliseren ende de zeecusten van China opt vigoureuste den oorlogh aan te doen.”

Met groote moeilijkheden heeft men daar te kampen gehad, onze schepen werden in groot gevaar gebracht, maar toch — mede ten gevolge van ons optreden — in 1636 kon de Chineesche kust geheel veilig en „buiten molest” van zeeroovers worden genoemd¹⁾. Op het eiland Formosa, waar wij ons in 1624 hadden gevestigd, werd ons gezag uitgebreid²⁾. In Japan begonnen, na allerlei verwikkelingen gedurende de laatste jaren, de handelsbetrekkingen sedert 1633 weder een meer normaal verloop te krijgen³⁾.

Onder de ambtenaren, welke door BROUWER werden gebruikt voor onzen handel in Japan, behoorde (1634) de toenmalige onderkoopman WILLEM VERSTEGEN⁴⁾. Deze zond in 1635 bij de Hooge Regeering te Batavia in een advies, waarin hij hare aandacht vestigde op goud- en zilverrijke eilanden (de eilanden Rica de Oro en Rica de Plata), die zich volgens Spaansche berichten zouden bevinden in den Grooten Oceaan ten Oosten van Japan⁵⁾. BROUWER, tuk als hij was op het ontdekken van nieuwe landen, ging gaarne op dit denkbeeld in. Den 12 December 1635 kwam VERSTEGEN's bericht in bij G. G. en Raden, toen BROUWER dus bijna het eind van zijn gouverneur-generalat had bereikt, wat 1 Januari 1636 gebeurde. In de Generale Missive van 4 Januari, die opgesteld moet geworden zijn onder zijn praesidium en nog door hem is geteekend, wordt reeds de aandacht der Bewindhebbers op VERSTEGEN's denkbeelden gevestigd. En toen hij op zijn terugreis gelegenheid had, aan zijn opvolger nog een advies te doen toekomen (31 Maart 1636), werd met nadruk op de wenschelijkheid van een dergelijken ontdekkingstocht gewezen en middelen aan de hand gedaan, het plan te verwezenlijken. Den 26 Mei 1636 werd in Rade van Indië, toen onder leiding van VAN DIEMEN, daartoe in principe besloten. Het zou geruimen tijd duren voordat dit in vervulling zoude geraken: eerst in 1639 had de merk-

1) *Onuitgegeven missives en andere stukken van 7 Febr. 1633 tot 28 Dec. 1636* (R. A.) — *Dagh-Register* 1631-1634, passim.

2) *Corp. Dipl.* I, 272, v.v.

3) NACHOD, S. 225 ff. — J. A. GROTHE, *Archief voor de geschiedenis der oude Hollandsche zending*, VI (1891), bldz. 213.

4) NACHOD, S. 225.

5) P. A. LEUPE, *Reis naar de eilanden ten N. en O. van Japan door M. GZN. VRIES, in 1643* (Amsterdam, 1858), bldz. 35—40; HEERES, *Life and Labours of Abel Janszoon Tasman* (Amsterdam), 1898, p. 15; NACHOD, *Ein unentdecktes Goldland*, in de Mittheilungen der Deutschen Gesellschaft für Natur- und Völkerkunde Ostasiens, 1900, S. 314 ff., 372 ff.

waardige reis van QUAUST en TASMAN plaats tot het opzoeken van de — niet bestaande — eilanden, welke in 1643 onder VRIES zoude worden herhaald: beide reizen met zoo belangrijke resultaten voor de kennis van de zeeën beoosten Japan. BROUWER zelf zwierf toen rond, op ontdekking uit, in geheel andere streken der wereld ¹⁾, maar aan zijn optreden is voor een niet gering deel te danken geweest, dat onze driekleur zich in genoemde jaren in de onbekende vaarwaters van Oost-Azië heeft vertoond.

Trouwens het opsporen van nieuwe landen lag geheel in de lijn van zijn denken ²⁾. Reeds gedurende zijn verblijf in Nederland had hij daarover van gedachten gewisseld met zijne omgeving, o.a. met WILLEM BOREEL, toenmaals eerst advocaat der O. I. C., daarna (1627) pensionaris van Amsterdam. Hun beider wensch was de „ontdekking der landen bij Zuiden Java en de Noordkusten van China, Japan etc.” In een schrijven ³⁾ van BROUWER aan BOREEL van 8 Januari 1635 gaf hij zijn leedwezen te kennen, dat hij toen nog geen gevolg aan hunne plannen had kunnen geven wegens gebrek aan daarvoor geschikte vaartuigen. Maar dat hij ze in het oog hield, blijkt uit wat hij schreef naar aanleiding van VERSTEGEN'S advies en uit de belangstelling, die hij toonde in de pogingen, om Australië's kustlijn steeds nader te ontdekken ⁴⁾.

Wat verder den Maleischen Archipel betreft, ook hier is nergens in BROUWERS tijd van zwakheid te bespeuren, voorzoover 's Compagnie's optreden van hem zelf afhing. ⁵⁾ Alleen heeft een onverstandige politiek in de Molukken terrein doen verliezen: een politiek van geven en nemen, sedert lang reeds toegepast en door BROUWER voortgezet; en heeft een noodlottige keuze, trouwens van tijdelijken aard, voor het hoofd van 'het gouvernement van Ambon ⁶⁾ de toestanden dáár verergerd zóó, dat een groote krachtsinspanning in het laatste jaar van BROUWERS en in de eerste tijden van VAN DIEMEN's bestuur noodig was tot redres van zaken. In den uitersten Zuid-Oosthoek van den Archipel en op Solor

¹⁾ Zie beneden.

²⁾ Dat de in 1634 door JACOBUS COOPER ontdekte zeeëngte tusschen Sumatra en Bengkalis Straat Brouwer of Straat Generaal Brouwer genoemd werd (*Bouwstoffen*, II, bldz. 263, *onuitgegeven missives van Cooper aan Bewindhebbers*, 17 Nov. 1634; *aan Brouwer* 27 Nov. 1634), moet hem dan ook aangenaam geweest zijn.

³⁾ Onuitgegeven (R. A.).

⁴⁾ HEERES, *Australië*, bldz. XV; en hierachter.

⁵⁾ Vgl. *Bouwstoffen*, II, passim.

⁶⁾ Vgl. *Corp. Dipl.*, I, bldz. 262, v. Een dergelijk verwijt verdient BROUWER zeker, maar hij kon hiertegen aanvoeren, toen Bewindhebbers hem dit dan ook deden, dat hij roeien moest met de riemen die hij had. In den grond der zaak ligt dan ook hier de schuld bij de Bewindhebbers, welke soms ambtenaren naar Indië zonden, die daartoe ongeschikt waren, maar b.v. „ten respecte van een vader of vrienden” doo hen toch werden aangesteld (*Onuitgegeven missive van Bewindhebbers aan G. G. & R.*, Maart 1633, R. A.)

en Timor, heeft BROUWER den handel, die weinig voordeel gaf en „veel volcx consumeert”, voorloopig gestaakt.

Maar overigens?

Naar Bali werd den 7 Februari 1633 een „expresse Commissaris gesonden” als gezant der Hooge Regeering. Ofschoon het eigenlijk doel der zending mislukte ¹⁾, had zij toch belang als eene overigens geslaagde poging om de reeds sedert eenige jaren afgebroken betrekkingen weder aan te knopen, belang tevens om de vermeerdering van kennis van land en volk, toen opgedaan.

Tegen den sultan van Makasser, dat steeds meer een bedreiging werd voor de positie der Compagnie in het Oosten van den Archipel, werd in 1633 en volgende jaren herhaaldelijk — zij het met slechts gedeeltelijk succes — opgetreden, waarbij BROUWER verliet zijn oorspronkelijk denkbeeld, om dien vorst vooreerst met rust te laten met het oog op het vele, dat overal elders van de krachten der Compagnie werd gevorderd. Met Bandjermasin werd in 1635 een verdrag gesloten, hetwelk de toekomstige verhoudingen, naar men hoopte, op duurzame grondslagen zoude vestigen. ²⁾ Naar de Oostkust van Borneo werd in 1635 een eskader gezonden, dat Koetei overhaalde aan de eischen der Compagnie gevolg te geven en de hoofdplaats van Pasir verwoestte, toen zijn vorst het weigerde ³⁾. En waar langs Sumatra's Oostkust voor de belangen der Compagnie schade dreigde, wist BROUWER door een beslist machtsvertoon de toestanden te haren gunste te verkeeren ⁴⁾.

Geheel Nederlandsch-Indië werd door dezen gouverneur-generaal overzien; geen deel er van, dat niet zijn zorg mocht ondervinden. Dat niet al zijn „exploicten” gelukten, mag natuurlijk heeten: van geen zijner ambtsvoorgangers of zijner opvolgers zou dit kunnen worden getuigd. Dat hij soms mistastte, wien zal het verwonderen: hij had dit met andere gouverneur-generaals van vroeger en later tijd gemeen. Maar hij liet Indië in goeden staat achter: VAN DIEMEN getuigde dit in woorden en door daden. In woorden, toen hij het den Bewindhebbers zonder terughouding erkende; door daden, toen hij bijna overal den weg volgde, dien BROUWER gevolgd had. Meer dan eens heeft VAN DIEMEN de plant kunnen koesteren en doen gedijen, waarvan BROUWER het zaad had gelegd.

¹⁾ DE JONGE, *Opkomst*, V, bldz. 201, v.v.; P. A. LEUPE in *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië*, Nieuwe volgrees, I (1856), bldz. 1 v.v. — *Onuitgegeven missive van J. Pz. Coen aan Jan van Meldert op Bali 25 Jan. 1621* (R. A.).

²⁾ *Corp. dipl.*, I, 274, v.

³⁾ VAN DIJK, *Borneo*, bldz. 31, v.v.

⁴⁾ *Onuitgegeven instructie voor Cornelis van Maseyck als commandeur voor de vloot naar de Palembangsche wateren, 22 December 1635.*

En niet, dat deze in uitbreiding van handelsbetrekkingen en politieke macht alléén heil zocht en vond. Eveneens ontmoet men hem, waar het gold het aanbrengen van verbeteringen in bestuur en rechtspleging, waar het gold de inwendige consolidatie van 's Compagnie's staat in het Oosten. De instructie van 17 Maart 1632 voor Gouverneur-Generaal en Raden, het Regeeringsreglement van Nederlandsch Indië van die dagen, waarbij toen, in 1632, vooral ook ter sprake kwam „de administratie der justitie,” is niet door hem onderteekend, maar er is alle reden aan te nemen, dat zij door hem, den Bewindhebber, die zooveel kennis had van de Indische aangelegenheden, mede is opgesteld: geheel de koloniale staatkunde der Compagnie dier dagen is in groote lijnen daarin neêrgelegd. Gedurende zijn generalaat werd verder op velerlei zaken orde gesteld, waaronder er zijn van weinig belang in onze oogen, maar die van beteekenis waren voor de ternauwernood grondveste maatschappij in ons Oosten.¹⁾

Nieuwe orde werd gesteld op den handel der z.g. vrije lieden, die behoudens 's Compagnie's voorschriften, de commercie mochten drijven binnen het terrein van haar monopolie; belastingaangelegenheden werden geregeld; het rechtswezen aan herziening en verbetering onderworpen; de verhouding tusschen Kerk en Staat ten voordeele van laatstgenoemd lichaam beslist²⁾, voor de veiligheid te Batavia betere maatregelen genomen; besloten (1635) tot het oprichten van een weeshuis te Batavia³⁾ en wat niet al meer. Voor de zending had BROUWER een open oog⁴⁾: hij had „seer groote ende Christelicke genegentheidt tot dit werck.”

XI.

Maar niettegenstaande al hetgeen hij voor de belangen der Oost-Indische Compagnie in het Oosten deed, namen hare Bewindhebbers geen genoegen met BROUWERS bestuur.

Het begon al spoedig. Reeds in 1634 beklaagt BROUWER zich over een ongepaste, harde berisping hem toegediend door de XVII wegens zijn optreden bij het aanvaarden van het generalaat, tegenover sommige hooge ambtenaren⁵⁾. Hij had, vreezende voor familieregeering in den Raad van Indië en voor het

¹⁾ Vgl. VAN DER CHIJS, *Plakaatboek*, I, bldz. 277, v.v.; DE JONGE, V, bldz. XCVII, v.v.

²⁾ J. R. CALLENBACH, *Justus Heurnius* (1897), bldz. 192, v.v.

³⁾ C. A. L. VAN TROOSTENBURG DE BRUIJN, *De Hervormde Kerk in Nederlandsch Oost-Indië onder de Oost-Indische Compagnie* (Arnhem, 1884), bldz. 548.

⁴⁾ Vgl. J. R. CALLENBACH, *Justus Heurnius* (1897), bldz. 197, v.v., 346, v.v.; J. A. GROTHE, *Archief Zending*, VI (1891), bldz. 213.

⁵⁾ *Onuitgegeven particuliere missive van Brouwer aan de XVII en aan de verschillende Kamers*, 15 Augustus 1634 (R. A.)

plaatsen van ongeschikte personen op belangrijke posten, wijzigingen gemaakt in de betrekkingen, aan een tweetal hoogwaardigheidsbekleeders reeds aangewezen. „Wat hij deed, was in 't belang der Compagnie”: zoo meende hij.

Spoedig kwamen andere wolken opzetten, welke BROUWERS positie bedreigden. Lichtvaardigheid in zijn optreden werd hem verweten.¹⁾ In dit verwijt ligt de hoofdgrief opgesloten en tegelijkertijd hare verklaring, maar ook BROUWERS verdediging.

Er was verschil van inzicht tusschen het Opperbestuur hier te lande, de Bewindhebbers der Compagnie, en de Hooge Regeering te Batavia omtrent de wijze, waarop in de practijk onze Oostersche staatkunde diende te worden gevoerd. Dit verschil kwam aan den dag, niet alleen in BROUWERS tijden, maar ook vóór hem, ook na zijne bestuursperiode.²⁾ Een verschil in inzicht, dat zich in het kort, zij het onvolkomen, laat uitdrukken in deze tegenstelling: de Bewindhebbers waren directeuren eener handelsvennootschap; de gouverneurs-generaal en Raden waren zich gaan voelen bestuurders van eene mogendheid, van een staat. Hoofdzak der Bewindhebbers was het verkrijgen van dividenden voor de aandeelhouders der Compagnie; G. G. & R. hadden ook naar andere zaken om te zien, al bleef de handel dan ook de grondslag van hun doen en laten.

Dit verschil in inzicht bracht moeilijkheden tusschen Batavia en Nederland, in de tijden van COEN zoo goed als in die van SPECX, BROUWER en VAN DIEMEN. Het bleek vooral in de zaken van Java.³⁾ Met de beide machtigste vorsten van dit eiland, met den soesochoenan van Mataram en den sultan van Bantam, was men gedurende de laatste jaren⁴⁾ — na de verovering van Djakatra en de stichting van Batavia — op vijandigen of gespannen voet: politieke en commerciële redenen waren daarvoor te over aanwezig. De Bewindhebbers nu wilden eene vredelievende verhouding met die potentaten en om de kosten van den krijg te vermijden en omdat zij niet gesteld waren op eventuele gebieds-uitbreiding en omdat de oorlogstoestand of reeds de onvriendelijke betrekkingen den handel belemmerden. De Hooge Regeering te Batavia zag den toestand anders in. Zij begreep, dat toenadering en vredelievend vertoon als zwakheid zouden worden opgevat, terwijl kracht en machtsvertoon noodig waren, om de positie der Nederlanders op Java en in de Maleischen Archipel op te houden: „daarbij vooral in consideratie moest worden gehouden, dat hoe meer Carthago aan Rome inruimde, hoe meer hare staat was verzwakt.”

1) Vgl. *Onuitgegeven* gedeelte van *Generale Missive* 4 Jan. 1636.

2) HEERES, *Bouwstoffen*, III, bldz. LXV, v.v.

3) DE JONGE, V, bldz. CVI, v.v.; *Corp. Dipl.*, I, bldz. 483, v.

4) Vgl. hiervóór.

Ook BROUWER was van deze meening en zou daarnaar gaarne zijne maatregelen gericht hebben. Met Bantam brak dan ook de oorlog in 1633 weer uit. Het gezantschap naar Bali in dat jaar ¹⁾ had o.a. ten doel, hulp te vragen tegen Mataram. Op het eind van zijn bewind gaf hij nog eenmaal te kennen, dat „de vrede met den Mattaram niet dan door vigoreusen oorlog kon worden bevorderd.”

Maar de Bewindhebbers wilden dien weg niet betreden en op hunnen last ging BROUWER voort met onderhandelen, waarmede reeds eerder SPECX was begonnen: tot deze uiting van zwakheid, hem later verweten, was hij genoodzaakt door de kooplui van Holland en Zeeland.

Nog andere grieven tegen BROUWERS optreden kregen een plaats in der Bewindhebbers klachtenboek en — BROUWERS lot was beslist. Tegen den tijd, dat zijn — driejarig — verband ²⁾ was verstreken, werd hij niet aangezocht, nog langer de teugels van het bestuur in zijne handen te houden. Den 1 Januari 1636 gaf hij dit aan VAN DIEMEN over.

Twee dagen later reeds schreef ³⁾ deze den Heeren XVII, hoe verkeerd zij hadden gedaan, door BROUWER niet te hebben uitgenoodigd, nog eenigen tijd de zaken te blijven leiden, waartoe hij vermoedelijk wel genegen zoude zijn geweest. In den Decemberbrief van hetzelfde jaar gaf de nieuwe gouverneur-generaal onbewimpeld aan zijne superieuren in het Moederland te kennen, dat hij BROUWERS inzichten in de Javaansche aangelegenheden volkomen deelde. En wanneer enkele jaren later de vrede en met Bantam en met Mataram zal worden gesloten, dan zijn het andere factoren, welke tot die pacificatie hebben geleid.

„Volgens UE. ordre is den E. ANTONIO VAN DIEMEN den eersten deses ⁴⁾ in 't generaele Gouvernement met alle goede ordre ende de behoorlycke solempniteyten geïnvesteert ⁵⁾..... Daegs daeraen hebben wy, naer de Batavise wyse, gehouden een vast- ende bededagh, om den Heere te dancken voor alle syne menichvuldige weldaden, aen ons bewesen, als om te bidden, dat de alsnu vertrekkende retourvlote met alle die daarmede vaeren, behouden gelieven te geley-

1) Zie hiervóór.

2) De termijn, voor welken men zich als ambtenaar enz. aan de O. I. C. verbond.

3) Vgl. hiervóór.

4) Januari 1636.

5) O. a. werden „alle de Nederlantse ende andere delinquanten naer voorgaende gedaene soo schriftelijke als mondelinge supplicatien hare relaxatie geaccordeert, ende dienvolgende de selve op heden uijt de kettingh geslaghen, uijtgesondert twee personen die al voorens cautie de restituendo moeten stellen voort geene de Comp^e wegen haere gepleechde ontrouwicheijt heeft moeten betaalen.”

den, ende heden ¹⁾ vertreckt de Generael BROUWER van Batavia ter schepe, om in de naeme des Heeren op morgen de vaederlandse reyse aen te vangen."

Zóó meldde de Raad van Indië BROUWERS vertrek aan de Bewindhebbers. De vloot, waarmede de terugtocht werd aanvaard ²⁾, bestond uit zes schepen (BROUWER en zijn gezin hadden zich ingescheept op de Amsterdam) met een lading ter waarde van bijna een millioen gulden. Mèt de onder zijne bevelen staande zeilen ging van Batavia's reede een eskader van vijf bodems, „omme sijn E. tot buijten de Straete Sunda te geleijden ende behoerlycke monsteringh te doen, als mede..... tot besettingh van Bantams advenuen"! BROUWERS uitgeleide was als het ware het symbool van zijne door VAN DIEMEN goedgekeurde Java-politiek! Daags na zijn vertrek, „des naernoens", kwamen schepen uit Bandjermasin met een lading peper. Een daarvan werd dadelijk „naer de Strate van Sunda affgeprest, omme de retourvloote van den Generael BROUWER, noch soo spoedich als doenelijck sij te belopen, ten eijnde den medegebrachten..... peper..... aen voorseijde vloote tot vergrootingh vande vaderlantse cargasoenen mocht overgelevert, ende gemelte heer Generael BROUWER van haerluijden verichten, ende vanden stant der Nederlantse negotie..... rapport gedaen worden." Het waren de eerste vruchten van het verdrag met Bandjermasin ³⁾. Brieven van de vorsten van dat land en van Koetei konden nog aan BROUWER worden meêgedeeld.

De hooge ambtenaren, die hem tot Straat Soenda hadden vergezeld, keerden binnen enkele dagen te Batavia terug, nadat zij „t'volck vande geheele vloote gesamentlijck (hadden) doen sweeren, ende yder int' particulier doen teekenen, van achter Engelant om ⁴⁾ naer Nederlandt, sonder eenige oppositie hun reijse te bevorderen.....

Den Generael BROUWER, was met gemelte vloote, hebbende eenen goeden doorgaenden noordelijken wint, op 11^{en} deser des avonts int' gesicht van Prince eilanden van hun gescheijden; d' Alvermogende verleene sijn Ed. ende de vloote behouden overcompste."

BROUWER kwam behouden in patria en de vloot eveneens. Toch ontbrak het niet aan emotie op de reis. In de eerste plaats bleek, dat een aantal „jongens" zich op de schepen „versteecken hadden". Natuurlijk werden zij al spoedig opge-

1) 4 Januari 1636.

2) *Dagh-Register* 1636, bldz. 1, v.v.

3) Vgl. hiervóór.

4) Men wilde het Kanaal vermijden.

merkt en toen BROUWERS vloot den 8 en 9 Maart aan de Kaap de Goede Hoop „wel ende vreedich aangelanght” was, werden zij per eerste gelegenheid naar Batavia teruggezonden. Van meer beteekenis was een andere gebeurtenis, waarin de oud-Gouverneur-Generaal werd betrokken.

Terwijl hij nog aan de Kaap vertoefde, kwam daar den 17 Maart het retourschip Frederik Hendrik. Het bleek, dat aan boord daarvan „een grouwelijcke conspiratie” ontdekt was, „hebbende eenige boose menschen, daer op sijnde, het schip willen afloopen ende bijden vijandt ¹⁾ tot Mosambijcque ofte elders brengen, waervan de rechte conspirateurs belopen wesende bij sententie, door (den) Generael BROUWER ende den Raed der..... retour schepen gepronuncieert, ²⁾ inde Tafelbaij acht levendich overboort geseth, ende een (naer dat driemaal gekielhaelt was) op het Robben eijlandt ³⁾ gebannen.”

Ook overigens deed Afrika's Zuidspits ditmaal niet zijn naam „de Bona Esperance” eer aan. BROUWERS hoop, daar „verversingh te bekomen, faalde, „ten aensien de swarten met hun vee te wijs waeren.” Toch kon hij „met gesont volck” den 2 April de reis voortzetten naar Sint-Helena, waar men tot den laatsten dier maand zou blijven liggen, om daar te wachten op nog een ander retourschip en dan naar 't lieve vaderland verder scheep te gaan. Haast had men niet in den goeden, ouden tijd!

Maar — al duurde het lang, onze gouverneur-generaal-bewindhebber kwam in het land zijner geboorte terug. Nòg zou hij het openbare leven niet vaarwel zeggen: nog eenmaal treedt hij in de jaarboeken van Nederland op, maar dan niet in dienst van de Oost-Indische Compagnie. Het laatste bedrijf van zijn leven wordt afgespeeld buiten het terrein, dat haar voor haar bedrijf was gelaten: haar vroegere bewindhebber, haar oud gouverneur-generaal, had hare gelederen verlaten.

Niet zonder eenige moeite ⁴⁾.

Toen nl. BROUWER was gerepatriëerd, wilde hij gebruik maken van een der voorwaarden, door hem gesteld bij de aanvaarding van het gouverneur-generalat: hij wilde weder zitting nemen als bewindhebber in de Kamer Amsterdam. Maar de Heeren XVII waren daarvan niet gediend. En zoo ontspon zich een niet geheel en al verkwikkelijke strijd tusschen den oud-Gouverneur-Generaal

1) De Portugeezen.

2) Den 11 Sept. 1636 besloten de Heeren XVII, „d'voornoemde sententien te doen drucken om nae India te senden en aende vrunden vande geenen, die 't selve versoucken, uijdt te geven” (*Onuitgegeven res. R. A.*).

3) Dat dus reeds als strafplaats voor de onzen gebruikt werd, vóór wij ons aan de Kaap de Goede Hoop hadden gevestigd.

4) Vgl. J. P. J. DU BOIS, *Vies des gouverneurs généraux..... aux Indes Orientales* (La Haye, De Hondt, MDCCLXIII), p. 115, die blijkbaar de resolutien der XVII op dit punt heeft gekend. Ik volg hier de (*Onuitgegeven*) *resoluties der XVII van 21 November 1636 tot 29 September 1639* (R. A.)

en zijne voormalige „Mayores.” BROUWER dringt na zijn terugkeer aan op de vervulling der bovenbedoelde voorwaarde en vraagt bij de bespreking daarover met gecommitteerden uit de Heeren XVII: „copije van conditie zijner aanneming in de notulen van de secrete resolutiën.....geregistreerd staende.” Die voorwaarden nu waren neêrgelegd in twee distincte acten..... beide gedateert den 11 Martij 1632....., maar waarvan de eene (bevattende de voorwaarden, gelijk aan die, welke COEN vroeger had bedongen) het gevolg was van „het gebesoigneerde” tusschen BROUWER en „de Heeren gecommitteerdens over zijn aanneming”, terwijl de andere (de continuatie als bewindhebber) blijkbaar alleen „bij den Hr. president BOUREEL en de Hr. Genl. BROUWER geteyckent” was geworden. Nu bleek volgens Bewindhebbers bij het onderzoek, in November 1636 ingesteld, dat „de voorm. acten in eenige pointen verscheiden en met malcanderen niet accorderende” waren. Maar bovenal, BROUWERS voorwaarden ten opzichte der continuatie in het bewindhebberschap was, naar hun oordeel, „strijdende..... jegens het octroij, ampliatio ende naerder interpretatie van dien, de Comp^e. bij Haare Ho. M. geaccordeert.” Daarom kon „de voornoemde acte als van zijn zelve vervallende in eene consideratie comen.....”

Bij meerderheid van stemmen — de gecommitteerden der Kamer Zeeland wilden voorloopig geen volledig besluit nemen — werd den 21 November besloten, dat kopie der eerstbedoelde akte aan BROUWER zoude worden meêgedeeld, maar niet van de tweede. Op diens nader aandringen echter werd enkele dagen later (26 November) „verstaen dat men sijn E. d' voormelde copije sal geven.”

Geruimen tijd soude het duren, voordat de zaak werd beslist. Den 19 Maart 1638 werd op een nieuw schrijven van BROUWER besloten, haar te doen behandelen op de najaarsvergadering der Heeren XVII „en dat tusschen beiden de Camer van Amsterdam door gecommitteerden uyt het midden van haar den voornoemden Heer Generaal spreken en tot reden sullen sien te disponeeren.” En zoo prijkte dan ook onder de „Pointen van beschrijvinge” voor de vergadering van 14 Augustus 1638: „Omme te resumeeren voorgaende genomen resolutiën dezer vergaderinge aengaende de saecke van de Hr Generael HENRICK BROUWER ende te delibereren op de redenen en middelen, waarmede de voornoemde heer BROUWER soude connen gedaen werden contentement.” Maar toen „Syn E. pretentien in geschrifte” aan de XVII werden overgeleverd, „hebben eenige leden van de vergadering versocht daarvan copie, om dezelve aen haer principalen te refereren”. De behandeling werd daarom verdaagd „ter naester vergaderinge”.

Eindelijk den 29 September 1639, werd deze aangelegenheid afgedaan. BROUWER verscheen ter vergadering en verklaarde, „om daer aff te wesen, te vreden

te zijn,..... alle..... pretentien, egeene uijtgesondert of gereserveert, hoedanich die mochten sijn, aen de goede discretie deser vergaderinge finalijck te submitteeren." Daarop werd „goet gevonden en geresolueert, sijn E. voor deselve toe te leggen vier en twintich duijsent guldens eens ¹⁾ tot een opene getuiggenisse, hoe veel de vergaderinge Sijn E. persoon en gedane diensten estimerende is, en opt vertrouwen, dat Sijn E. in de goede genegentheijt ende affectie, dewelke altijt tot de welstant deser Compe. gedragen heeft, zal continueren."

BROUWER heeft „daarmede contentement genomen ende de vergaderinge met aanbiedinge van voorderen dienst in voorvallende gelegentheden bedanct". En hierna kon „volgens het loffelijck gebruijck deser vergaderinge" met BROUWER als met „andere Heeren sijne voorsaten" gehandeld en hem „een eerlijck afscheijt" gegeven worden.

De Compagnie en BROUWER waren van elkander gegaan.

XII.

Wanneer het slotbedrijf van BROUWERS leven nadert, vinden wij hem terug als Bewindhebber van de in 1621 opgerichte West-Indische Compagnie, ²⁾ die West-Afrika en Amerika tot haar monopolie-gebied had verkregen. Ook thans weder is de oud-gouverneur-generaal niet een man, die behagen vindt in een huiszittend leven, ook thans weder is hij gelukkig, nu hij kan toegeven aan zijn lust tot zwerven, aan zijn lust tot avontuurlijke ondernemingen, tot ontdekking van het nog onbekende, wat thans voor hem in den vollen zin des woords zou worden het gaan „ins feindliche Leben".

In 1642 toch besloten de directeuren der West-Indische Compagnie tot een „voyage", aan welks „sekretesse..... ten hoochsten is gelegen," en die onder leiding van BROUWER zou worden uitgevoerd.

Wij zijn nog in den tachtigjarigen oorlog: Spanje is nog de vijand. En de West-Indische Compagnie maakte van „onsen oorlog, die wij tegen den Coninck van Castiliën voeren", gebruik, om haar voordeel te bejagen, ten detrimente van den Spaanschen monarch. Onder de plannen, welke daartoe werden ontworpen en gedeeltelijk uitgevoerd, zijn zeker merkwaardig de ietwat avontuurlijke „des-sijnen", thans aan BROUWER opgedragen. Chili, de in de laatste tijden zooveel genoemde Amerikaansche republiek, was in die dagen een bezitting der Span-

1) „Blijvende..... aende Camer Amsterdam met autorisatie gerenvojjeert de liquidatie van de 2 ten hondert vande gedaene prinsen (buitgoederen) in sijn E. gouverno gevallen, bij de generaele boucken van India blijckende, ende sijn E. competerende....."

2) Vgl. voor het volgende A. TELTING, *De Nederlanders in Chili* 1643, in *De Indische Gids* van 1893.

jaarden, wat het sedert het tweede kwart der 16de eeuw gaandeweg was geworden. Eenige steden hadden deze er gesticht, de Katholieken telden er een drietal bisdommen, de Jezuïeten hadden er hunne scholen en beschikten over zoo grooten invloed, dat ook het eigenlijke bestuur bijna geheel in hunne handen berustte. Omliggende eilanden waren in bezit genomen, ontdekkingsstochten bleven aan de orde; edele metalen waren onder de aantrekkelijkheden van het land. Maar de voortgang van de Spanjaarden had niet plaats gevonden dan onder aanhoudenden, door Spaansche dichters bezongen, strijd met de inboorlingen, onder wie de Araukanen een niet geringe plaats innamen. Onophoudelijk brak, ook na werkelijke of schijnbare onderwerping, het verzet weer uit.

De West-Indische Compagnie wilde dit vuurtje tegen den ervijand nu gaan aanstoken. Dit echter niet alleen: men had grootere plannen. Den 24 September 1642 werd besloten, met den Prins van Oranje overleg te plegen omtrent „de equipage op Chili” en den 4 October werd deze aangelegenheid in de vergadering der Staten-Generaal voorgedragen door een drietal Bewindhebbers, onder wie HENDRIK BROUWER zelf. Hunne Hoog Mogenden gingen op de zaak in. BROUWER werd beëdigd en van „behoorlijke commissie ende instructie” voorzien in hoedanigheid van „Directeur-Generaal vande negotie ende handelinge van Chily ende de ontdeckinge vander Zuiderlanden inde limitten vant octroij ¹⁾ gelegen.” Met het oog op de wenschelijke geheimhouding van het plan, werd deze zijne aanstelling niet bekend gemaakt en hij benoemd tot Raad in Brazilië, waarheen hij zich eerst zou begeven. Hij bleef Bewindhebber der West-Indische, maar was ten opzichte zijner bezoldiging zéér coulant: hij liet de vaststelling daarvan over aan Bewindhebbers, „soo wanneer hij sijn commissie soude mogen hebben volbracht.”

BROUWER zeilde met eenige schepen den 7 November van Texel uit, met bestemming naar Pernambuco in Brazilië, toen Nederlandsch territoir, vanwaar de eigenlijke expeditie naar Chili een aanvang zoude nemen. Vandaar zou men bezuiden Zuid-Amerika om naar de Westkust koers zetten, het eiland Chiloe (42°—43° ZB.) aan trachten te doen, om daar aanrakingen te zoeken met de inboorlingen, met hen in verbond te treden en inlichtingen in te winnen omtrent de inlandsche bewoners van het vasteland. Verder zou men met dezen in verbinding moeten zien te komen ter gezamenlijke bestrijding van den Spanjaard; men zou zoo als steunpunten voor de te verwachten operatiën Chiloe en Valdivia onder onzen invloed moeten trachten te krijgen. Wat den handel betreft, hoopte men op goud, wol, salpeter, cochenille. Ook werd „in hooge ende bijzondere recommandatie gelaten de bevordering ende voortsettinge van de ware gerefor-

¹⁾ Der West-Indische Compagnie.

meerde religie in die quartieren...., opdat het rijke onzes Heeren tot zalicheit van die arme mensche moge worden wtgebreijdet ende daerentegen alle heijdensche blintheit ende superstitiën des Pausdoms weggenomen worden, die zedert de aencomste der Castilianen in die quartieren ingevoert sijn, daertoe Godt sijnen genadigen segen verlene." De bevordering der zending werd BROUWER aanbevolen, en dit was aan de rechte deur geklopt.¹⁾ Eindelijk werd de mogelijkheid onder de oogen gezien, dat, als men eenmaal in Chili geslaagd was, men misschien pogingen kon doen tot ontdekking van „het groote Zuijderlant, inde getempered soone ofte climaat gelegen": een van BROUWERS lievelingsdenkbeelden²⁾.

Deze kwam den 22 December in Pernambuco³⁾ en reeds den 15 Januari 1643 was alles voor den tocht gereed. Vijf schepen namen daaraan deel en zeilden dien dag uit; de Amsterdam (het vlaggeschip), de Vlissingen, de Eendracht, de Oranjeboom en de Dolfijn. Vice-Admiraal was ELIAS HERCKMANS, een hooggeplaatst ambtenaar der West-Indische Compagnie, toen in Brazilië aanwezig, ontdekkingsreiziger van aandrif, historieschrijver uit liefhebberij, dichter niet bij Gods genade, toen hij „Der zeevaart lof" bijeenbracht, waarbij de kunst van REMBRANDT, aan wien het boek een zijner platen dankt, de kunst redde.

Den 5 Februari werd een belangrijke ontdekking gedaan. BROUWER kwam bij het Staten-eiland. Men zag dit in die dagen aan voor een der toppen van het reeds meer genoemde Zuid(pool-)land, dat, naar de meening van toen, zich bezuiden geheel de bekende wereld uitstreckte in grillige kustenlijn. Tot in 1616 werd aangenomen, dat een der toppen van die kustenlijn van Zuid-Amerika werd gescheiden door Straat Magelaan, maar op de beroemde ontdekkingsreis van JACQUES LE MAIRE en WILLEM CORNELISZON SCHOUTEN was in genoemd jaar Vuurland omzeild: Straat le Maire was ontdekt en de Westkust van het tegenwoordige Staten-eiland tevens. Maar onze landgenooten hadden het eilanden-karakter daarvan niet gezien en hadden die kust dan ook Staten-land genoemd, meenende dat *dit* nu een der toppen was van het groote Zuidland.⁴⁾ HENDRIK BROUWER stelde nu het eilanden-karakter daarvan vast en Statenland was Staten-

1) Zie hiervóór.

2) Vgl. hiervóór.

3) De journalen enz. van dezen tocht berusten nog op het Rijksarchief. De expeditie is beschreven in een werkje: „Journael ende Historis verhael van de Reyse gedaen bij Oosten den Straet le Maire, naer de custen van Chili, onder het beleyt van den Heer Generael HENDRICK BROUWER, in den jare 1643 voorgevallen: vervatende der Chilesen manieren, handel ende gewoonten.... (Amsterdam, 1646; later herdrukt en ook in 't Duitsch verkort vertaald. Zie P. A. TIELE, *Nederlandsehe bibliographie van land- en volkenkunde*, Amsterdam, FREDERIK MULLER, 1884, bldz. 49, v.)

4) Vgl. HEEBES, *Tasman*, p. 92, 112. — Hoe vast men aan het bestaan van dit uitgestrekte Zuidland geloofde, blijkt o.a. hieruit, dat toen TASMAN in 1642 de Westkust van Nieuw-Zeeland (ten Z.-O. van Australië) ontdekte, hij daarin zag een stuk van het Statenland van Le Maire en Schouten, en het daarom dan ook Statenland noemde.

eiland geworden: het vraagstuk van het Zuid(pool-)land was weder een stap nader tot zijn oplossing gekomen. Ter eere van den ontdekker werden de wateren ten Zuidwesten van Straat le Maire genoemd Golf van Hendrik Brouwer of Brouwerszee.

Den 30 April bereikte men de kust van het eiland Chiloe, welke men in de eerste dagen van Mei verkende; een der inhammen, welke men aandeed, werd Brouwershaven genoemd. Eerst werd met de witte vlag gezwaaid, toen men menschen op het strand zag, maar als men in 't Spaansch zich hoort betitelen als „honden en vijanden van God en zijn heiligen”, wordt de prinse-vlag geheschen en daarnaast de bloedvlag: men was den Kastiliaan op 't spoor en „onze oorlog” kan op Amerika's Westkust zoo goed worden gestreden als in Europa en Azië.

Men verkreeg inlichtingen van enkele inlanders, die men bij een landing vatte en goed behandelde: zij waren „bloodtshoofst sonder schoenen nochte kousen, met lappen van oude voddinge deekens wat bedekt, van facie als Brazilianen.” En vernam, dat de Spanjaarden op het eiland versterkingen hadden. Dit werd bevestigd, toen men, de golf van Ancoed ¹⁾ inzeilende, met kanonschoten werd begroet en bij de daarop volgende landing een tamelijk bewoond centrum van bevolking ontdekte. Den 19 Mei werd deze plaats, Carelmapoe, veroverd door majoor BLAUWBECK. De Spaansche bezetting, een 75 man, die de onzen in 't open veld was tegemoet getrokken, maar zich zeer slap verdedigde, werd op last van BROUWER op haar vlucht over den kling gejaagd: geen kwartier was het parool. ²⁾ Carelmapoe werd verwoest. Men ging naar een andere kustplaats, Castro, waar men 6 Juni aankwam, maar die door den vijand zelven bleek verbrand en verlaten te zijn. ³⁾ Met de inboorlingen kwam men gaandeweg op goeden voet en van hen kreeg men thans allerlei inlichtingen.

BROUWER echter schijnt zich (volgens een zijner tochtgenooten) het „quaet succes” bij Castro zoo te hebben aangetrokken, dat „hij van droefheijt sieck was.” Sedert 8 Juni ligt hij te bed. Men besloot in Brouwershaven den loop der zaken af te wachten, o. a. door onderhandelingen met de hoofden der Chiloeëzen. Te midden van die besprekingen overleed BROUWER den 7 Augustus in de naar hem genoemde ligplaats van zijne schepen. HERCKMANS werd thans de leider der expeditie.

BROUWERS lijk werd gebalsemd en meëgenomen naar Valdivia, dat toen

1) Aan het N. W. van het eiland.

2) Misschien een verkeerd begrepen order.

3) De humor ontbrak niet. Enkele der gevluchte Spanjaarden, die wat Nederlandsch kenden, riepen uit de verte den onzen toe: „Compt hier, wij zullen een mudeken brandewijn te samen drincken.”

niet in handen der Spanjaarden was en dat men thans het eerst zou aandoen, met een groot aantal bevriende inlanders, welke met ons in verbond waren getreden, aan boord. Hij had gevraagd, dáár te worden begraven.¹⁾

XIII.

Zóóver over het openbaar bedrijf van BROUWER. Is er ook iets bekend van hem dáárbuiten; weet men iets van zijn huiselijk leven; kan men zich vormen een beeld van 's man's persoonlijkheid, van zijn karakter?

Al spoedig na zijn repratiëring in 1616,²⁾ trad hij in het huwelijk. „Den 24^{en} Martij 1617 compareerden” — zóó luidt het Kerkelijk Huwelijks-Inteekening-register van Amsterdam op dezen datum — „voor den E. heer SCHELLINGER HENRICK GIJSBERTSSOON BROUWER, oud 35 jaren, geadsisteerd mit GEERTJE CORNELISDOCHTER STRENG, zijn moeder, wonende in de Calverstraet ende AGNIETE PELSER van Uijpen³⁾, oud 28 jaren, wiens ouders consent ons is gebleecken; wonende bij de Nieuwe Marct.

Ende gaven aen datse aen malkanderen verlovet ende met trouwe verbonden waren, versoeckend hare drie Sondaeghse uijtroepinghen.....”⁴⁾

1) Het verdere beloop van den tocht heeft voor ons doel geen belang. Hij mislukte. Eerst ging alles goed, wat de betrekkingen tot de inlanders betrof; men was reeds begonnen met het bouwen van een fort te Valdivia. Maar toen deze vernamen, dat het ons om goud te doen was, was het uit. Zij wilden niets daarvan weten en herinnerden de onzen aan wat hunne voorouders ter wille van Spanje's gouddorst hadden geleden. Levensmiddelen werden niet meer aangebracht en HERCKMANS besloot den 13 October, terug te keeren naar Pernambuco, waar men 28 December aankwam. Ook overigens schijnt HERCKMANS niet de rechte man te zijn geweest, en met BROUWERS dood het lot der expeditie te zijn beslist. Dat men ook toen reeds vlug nieuwstijdingen wist te verspreiden, blijkt hieruit, dat in 1644 te Amsterdam bij F. LIESHOUT een „Tydingh uyt Brasil” was gedrukt met berichten over deze expeditie (TIELE, *Bibliographie*, bldz. 50).

2) Zie hiervóór.

3) Eupen ten Zuiden van Aken dicht bij de Belgische grens?

4) De onderteekeningen zijn „HENRICQ BROUWER” en „ANGANTA PRESE” (sic). Haar van wordt verschillend gespeld. Ik trof ook aan PELSERT, PELSART, PERSAERT. Haar voornaam wisselt eveneens in de bronnen af: AGNIETE, AGNIETA, AGNIETJE, ANGIETA.

VAN RHEDE VAN DER KLOOT, t. a. p., bldz. 44, noemt onzen BROUWER gehuwd met een Leidsche jonge dame, CECILIA VAN DORP. Dit nu is onjuist. De HENDRIK BROUWER, die met CECILIA VAN DORP huwde, de Leidsche burgemeesterszoon dus, is eene andere dan onze gouverneur-generaal.

De eerste twijfel rees bij mij, toen ik in de „Kerkelyke Houwelyksche Proclamatien” op het Oud-archief der gemeente Leiden van 29 December 1623 BROUWER zag betitelen als „crudenier”; men zou onzen BROUWER in 1623 vermoedelijk wel anders hebben genoemd. Sterker werd mijn aarzeling, toen ik met de opgave van den heer VAN R. v. D. K. vergeleek eene der vele aantekeningen over bekende personen uit onze koloniale geschiedenis, mij indertijd ten geschenke gegeven door Mr. CH. M. DOZY, toenmaals gemeentearchivaris te Leiden. Deze plaats luidde: „23 Febr. 1645 bewezen aan GEERTRUYT, nagelaten dr. van HENDRIK BROUWER, generaal in Oostindie, daer moeder af is AGNIETJE PELSER, het vaderlijk erf.” Daar Mr. DOZY de bron, waaraan hij deze aantekening ontleende, niet heeft aangegeven (later bleek mij, dat het is opgeteekend uit het Amsterdamsche *Weeskamer-Archief Inbreng-Register* no. 26), kon ik haar niet controleeren, maar zij leek mij in elk geval belangrijk genoeg, om een nader onderzoek te wettigen. Uit het *Register vande overlijdende Persoonen begraven binnen Leyden, begonst den 1^{en} Augustus 1655* (Gem. Arch. Leiden) bleek, dat CECILIA VAN DORP, „wedue van Sr. HEYNDRIK BROUWER”, in de Pieterskerk werd begraven den 13 September 1655. Daar in DOZY's aantekening van 1645 wordt gezegd: „daer moeder af is AGNIETJE PELSER”

Zijne vrouw, AGNIETJE PELSER, schonk hem in Amsterdam acht kinderen.¹⁾ Bij zijn dood waren nog slechts twee dochters daarvan in leven: de oudere, Maria, geboren in 1619, huwde in 1642²⁾ met JOHANNES LULS of LULLIUS van Aken; de jongste, GEERTRUID, geboren in 1629, is, in of na 1650, getrouwd met KLAAS TEENGs van Edam. Daar BROUWER geene zoons naliet, stierf de naam BROUWER, wat zijne nakomelingsschap betreft, uit. Een zijner kleinzoons, HENDRIK LULS, ontmoet men later als burgemeester van Weesp; een andere, JACOBUS TEENGs, te Edam als „capiteyn ter zee”, terwijl zijn kleindochter AAFJE TEENGs de echtgenoot werd van PIETER THOMAS BROEK, Commandeur van de Admiraliteits-timmerwerf te Amsterdam.

AGNIETA PELSER vergezelde haar echtgenoot naar Indië, toen deze als gouverneur-generaal daarheen vertrok, maar, misschien omdat zij gewend was aan den omgang in deftige Amsterdamsche kringen, schijnt zij zich in dit nieuwe leven slecht te hebben geschikt, althans haar man spreekt in een zijner brieven aan de Bewindhebbers³⁾ van het „janken” van zijn huisvrouw om naar patria terug te keeren. Deze zoo eigenaardig omschreven verzuchtingen van zijn *alter ego* schijnt BROUWER zich niet bijzonder te hebben aangetrokken, immers hij gaf bij datzelfde schrijven aan zijne superieuren te kennen, dat hij nog wel een jaartje er bij zou willen aanknoopen. Wat niet zeggen wil, dat hij mevrouw BROUWER buiten dergelijke belangrijke beslissingen hield, want, toen hem in 1642

mocht ik aannemen, dat deze nog leefde in 1645. Dus in 1645 leefde zoowel CECILIA VAN DORP, als AGNIETA PELSER. Er kwam meer bij: in een (onuitgegeven) *Missive der XVII aan Brouwer van 26 Augustus 1634* en in de (onuitgegeven) *notulen der Heeren XVII van 1 September 1635* is sprake van een zwager van onzen HENDRIK BROUWER: FRANCOYS PELSART, ook gespeld PERSAERT, PELSERT, PELSER. Gelukkig gaf het Amsterdamsch Oud-archief de gewenschte opheldering.

Voor al het *Weeskamer-Archief* hielp op den weg. In obligatiën van 15 Maart 1650 is daarin sprake van „AGNETA PELSER, wed^e. van Generaal HENRICK BROUWER” en van diens dochter „GEERTRUID”, terwijl in een „acte van concent” d.d. 2 Mei 1650 wordt gesproken van „CECILIA VAN DORP, wed^e. HENRICK BROUWER”, die in een „Procuratie” van 25 November 1643 wordt genoemd „in zijn leven kruidenier te Amsterdam”. Thans blijkt voldoende, dat er twee verschillende HENDRIK BROUWER's zijn geweest, van wie een, de „kruidenier”, gehuwd is geweest met CECILIA VAN DORP, terwijl de andere, de „Generaal” (een dikwijls gebruikte term voor den G. G. van N. I.), getrouwd was met AGNIETA PELSER.

Ook ELIAS, *Vroedschap van Amsterdam*, I, bldz. 315, neemt aan, dat de G. G. BROUWER met CECILIA VAN DORP gehuwd was. Hij beroept zich daarbij op VAN RHEDE VAN DER KLOOT, t. a. p., bldz. 43 v.v. Ook reeds vroeger bestond deze dwaling: men zie de kwartieren eener gewaande kleindochter van den G. G. BROUWER bij FERWERDA, *Adelijk Wapenboek*, IIa, Genealogie Van Bol.

1) *Dooptregister der Nieuwe en Oude Kerken 1618—1629*.

Volgens het *Dagh-Register Batavia 1631—1634*, bldz. 133, werd den 21 December 1632 te Batavia „in de nieuwe kerck, tegenwoordich onderhanden zijnde, begraven het kint vanden Hr. Generael, dat Zijne Ed. huisvrouw op den 21en ditto doot ter weerelt gebracht heeft, zijnde het eerste lijck dat in de voorseijde kerck begraven is geweest.”

2) *Kerkelijk Huwelijks-Inteekeningregister Amsterdam 3 Oct. 1642*.

3) *Onuitgegeven Missive 15 Augustus 1634*. — Onder de getuigen bij den doop hunner kinderen, enz. treft men o. a. aan: MARKUS DE VOGELAAR, WILLEM BOREEL, JEHAN RAEY, „jonckfrou MARIJA REY”, HILLETJE LUYCAS, REEPMACKER, SIX, enz. (Vgl. over hem ELIAS, t. a. p.; passim).

de leiding was aangeboden over den beraamden tocht naar Chili, neemt hij dit in beraad, om er eerst met vrouw en kinderen over te spreken.

Na zijn gaan naar Chili en ook na zijn dood is zijne weduwe blijkbaar te Amsterdam blijven wonen ¹⁾.

Omtrent BROUWERS huwelijk dus alleen feiten en jaartallen. Van zijn privaat leven weet men overigens slechts de eenigzins vreemde omstandigheid, dat hij gedurende zijn gouverneur-generalat niet is geweest lidmaat der Nederlandsche Hervormde Gemeente te Batavia ²⁾. Dit werd door den Kerkenraad pas gemerkt den 30 Maart 1634, wat nog zonderlinger is. Dit lichaam vond het natuurlijk op zijn weg liggen, het den landvoogd onder de oogen te brengen: immers een dergelijke onthouding, verzuim of wat dan ook, juist in hem, moest in die dagen rechtmatige ergernis wekken. Dat het bij BROUWER niet was onverschilligheid omtrent godsdienst en kerk, zijn ijver voor de zending kan daarvoor tot bewijs strekken.

De bekende Indische predikant FRANÇOIS VALENTIJN, die het rijmen niet kon laten, voert BROUWER ³⁾ aldus in:

„Het vriendelyk gelaat, met agtbaarheid gepaart,
In BROUWER ongemeen, geeft deftigheid aan 't wezen,
En 't groot beleid is uit de gryze kruin te lezen.
Gelukkig land, van dien Bewinds-Heer oit bewaard,
Te waardiger gekeurt het oog op hem te vesten,
Als hoofdgebieder van het Oosten en het Westen.”

Of hij nu wel zoo vriendelijk kijkt, en er nu wel zoo achtbaar en deftig uitziet en of zijn „grijze kruin” nu zoo maar dadelijk zijn „groot beleid” aangeeft, is de vraag. ⁴⁾ *Weten* wij ook iets omtrent zijn karakter?

BROUWER had zijne gebreken zonder eenigen den minsten twijfel, maar daaronder waren er welke men gekenmerkt heeft met het woord: „*défauts*” van „*qualités*”: minder goede uitingen van overigens uitnemende eigenschappen.

Hij was rond en open van karakter, maakte van zijn hart geen moordkuil, zei precies waar het op stond. Zoowel tegenover zijne ondergeschikten, als tegenover zijne superieuren, de Bewindhebbers. Dit is de algemeene indruk, welke men uit zijn brieven en uit zijn daden krijgt. Dat hij in zijn jongere jaren misschien wel eens een vleierij zich gunde tegenover zijn chef ⁵⁾, staat tamelijk wel op zich zelf en in elk geval, in latere tijden blijkt daarvan niets meer. Wel schijnt zijn optreden tegen sommige zijner inferieuren te wenschen

1) BROUWER bezat o. a. een huis in de Kalverstraat en vaste goederen te Purmerend (*Verkoopregister van huizen in het Weeskamer-Archief te Amsterdam*).

2) Ik volg hier VAN TROOSTENBURG DE BRUYN, *Hervormde kerk*, bldz. 13, 144.

3) Deel IV (1726), bldz. 293, naar aanleiding van diens portret, waarover straks.

4) Men kan zelf oordeelen: onze reproductie geeft hetzelfde portret als de plaat van Valentijn. Ik dank haar aan de welwillendheid van den heer E. W. MOES te Amsterdam.

5) Zie hiervóór.

te hebben overgelaten (tegenover zijn chefs was hij trouwens ook niet gemakkelijk) en zijn rondheid soms grofheid te zijn geworden: men durfde hem niet altijd te naderen. Was het zijn humeur, dat hem parten speelde, of was het onrechtvaardigheid? De klachten komen alleen van menschen, die zich door hem verongelijkt achten en — zij werden geuit in brieven aan Bewindhebbers, geschreven den dag vóór BROUWERS repatriëering.¹⁾ Dat de oud-gouverneur-generaal SPECX zich op de terugreis naar Nederland beklaagde over BROUWERS vele „spitsvondige” en „satirieke betoonde passien” en dezen beschuldigde dat hij leugentalige” dingen van hem vertelde,²⁾ zal men gerust kunnen wijten aan de minder aangename stemming, waarin SPECX in die dagen zal hebben verkeerd. In elk geval, achterbaksch was BROUWER tegenover hem niet geweest, want hij had de z.g. „leugentalige” berichten aan hem, SPECX, zelf medegedeeld.

Dat BROUWER taktvol kon optreden, geheel zijn Indische loopbaan heeft het bewezen. Maar hem ontbrak die intrigueerlust en -kunst, die zoo dikwijls euphemistisch met den term handigheid wordt aangeduid. Daarvoor was zijn optreden te royaal, soms te heftig.

Hem is geldzucht verweten. Zijn voorganger beschuldigde BROUWER, dat deze van hem meer vroeg dan hem toekwam en hem trachtte te „blameeren en vercorten”. Is de beschuldiging van geldzucht juist? Dat BROUWER niet afkeerig was van een goed traktement, is zeker. Hij stelde financieele voorwaarden, toen hij over het gouverneur-generalat werd gepolst. Maar er zal wel niemand zijn die hem dit euvel duidt. In dien tijd der Compagnie waren de Bewindhebbers niet scheutig met bezoldigingen en men moest wel zijne eischen stellen, indien men dit kon. En buitendien, toen hem gevraagd werd, die hooge waardigheid te aanvaarden, was er immers niets onredelijks in, dat hij voor zich vroeg, wat COEN aan bezoldiging indertijd had genoten! En als hij in 1642 door de West-Indische Compagnie gepolst wordt over den tocht naar Chili, is zijn antwoord, dat hij op het traktement minder zoude letten, dat hij dit stelde „tot discretie” van zijne medebewindhebbers, „soo wanneer hij zijn commissie soude mogen hebben volbracht.”

Een niet onvermakelijk staaltje van een klein beetje egoïsme leverde BROUWER in het begin van zijn gouverneur-generalat. Bij gelegenheid van het aftreden van SPECX had deze geschenken ontvangen van een tweetal inlandsche autoriteiten. Volgens de op dit punt bestaande bepalingen mocht hij ze niet behouden, maar moest ze afstaan aan de Compagnie. Nu schrijft BROUWER aan de Bewindhebbers³⁾, dat, indien zij misschien „uit liberaliteit” daarvan iets aan den

1) Onuitgegeven brieven van den opperkoopman J. H. de la Salle en van Cornelis de Vlaming van Oudshoorn, 4 Jan. 1636.

2) Onuitgegeven brief van Specx aan Brouwer, 24 Maart 1633.

3) Onuitgegeven brief 15 Dec. 1632.

Gouverneur-generaal wilden „laten toekomen”, dit hem (BROUWER) competeert, omdat de geschenken te Batavia waren gearriveerd „nade resignatie van den heere SPECX”. Aldus doende, zegt Brouwer „de leere Pauli te volgen met zijn huisrecht voor te staan”¹⁾.

Aan het eind van zijn bestuur maakte hij dit vergrijpje weêr goed. Toen *zijn* tijd in December 1635 was gekomen, werden ook hem „vereeringen” toegedacht. Een der hoofden van de Chineezten te Batavia vroeg aan VAN DIEMEN²⁾, of deze BROUWER niet kon bewegen tot het aannemen van eenige geschenken: een gouden ketting en zijden stoffen, uit dankbaarheid voor genoten bescherming. BROUWER weigerde beslist, ze te aanvaarden „om egeene redenen hoe die oocq mochten opgepronckt werden”: hij wist, dat het geld daarvoor gekomen was uit „een generale collecte” onder de „Chineesche gemeente”, en dat de hooggeplaatste Chineezten op een tegengeschenk rekenden. Hij doet het denkbeeld aan de hand, het geld te besteden voor de fortificatie van Batavia's Westzijde, opdat de Chineezten er te geruster mochten wonen!

VALENTIJN beschrijft aldus het portret van BROUWER:³⁾

„Hij hangt in de groote vergaderzaal tot Batavia met zwarte kleederen met een befje daarop, en Ponjetten op de mouwen uitgeschilderd, gelijkende veel eer bedienaar des Goddelijken woords, als een Oppergebieder van Indiën, ten ware men dat aan den gouden riem om zijn middel, en aan zijn bevel-staf, merkte.

Hij was grys van hooft, had een langen en breeden gryzen baard, was lang van knevels, rijzig van gestalte, redelijk gezet van lichaam, zwart van oogen en nog redelijk bloozende en kloek van wezen, verbeeldende in allen deelen een zeer agtbaar Heer, na gissing 57 of 58 jaren, toen hij vertrok, oud.....”

Leiden.

1) Doelt BROUWER hier op *Eerste brief aan Timotheüs*, III, 1, 3, 5; V, 8??

2) *Onuitgegeven resolutie G. G. & Raden*, 15 Dec. 1635.

3) Vgl. hiervoor. — Over BROUWERS portretten vgl. men E. W. MOES, *Iconographia Batava*, (Amsterdam, FRED. MULLER, 1897), bldz. 136; FRED. MULLER, *Catalogus van portretten van Nederlanders* (Amsterdam, FRED. MULLER, 1853) no. 756*, 757; J. F. VAN SOMEREN, *Beschrijvende Catalogus van gegraveerde portretten van Nederlanders*, II (Amsterdam, F. MULLER, 1890, bldz. 163).

WAARDSCHATTING VAN SCHILDERIJEN IN DE XVIIe EEUW

DOOR

DR. A. BREDIUS.

2 Dec. 1669.

E Wed^e van SALOMON VERKAMMER te Leiden transporteert voor
een schuld aan Professor ALLARDUS UCHTMANNUS onder meer:

eenig schilderwerk voor de schoorsteen van KOETS.	f 12.—
een Vanitas van PIETER CLAESZ	„ 12.—
een schilderij van S. RUIJSDAEL	„ 50.—
een schilderij van S. RUIJSDAEL	„ 50.—
een banquet van PIETER CLAESZ.	„ 12.—
een lantschapje van DECKER	„ 10.—
een scheepje van VERBEECK ¹⁾	„ 30.—
een koetje van PYNACKER.	„ 12.—
een lantschap van S. RUIJSDAEL	„ 40.—
een groot landschap van WYNANTS	„ 30.—
een snijdertje van CLAES MOLENAER.	„ 6.—
een oudt man van BOONTJE (D. BOONE)	„ 25.—
een lantschapje van de JONGE RUIJSDAEL	„ 5.—
een Vanitas, zijnde grau, geschildert van HALS [F. HALS de Jonge]	„ 30.—

¹⁾ CORNELIS VERBEECK, Haarlemsch zeeschilder, werkzaam omstreeks 1620/1630, vader van den paardenschilder PIETER VERBEECK.

2 Verschietjes van CROOST.	f 5.—
een schilderij van eenige potten ende pannen van PHILIP	
ANGELS	„ 6.— ¹⁾

Inventaris van JOHAN DE HOEST, in 't gemeen beseten met Zal^r.

CATHARINA QUESTIERS sijne huysvrouw, 16 Nov. 1673, Amsterdam. Getaxeerd worden de schilderijen door *de schilders* DIRCK SANTVOORT en GERRIT UYLENBORG.

Een stuck daer Lasarus van den doot verweckt wordt door QUAEST	f —.—
een daar de dry Maria's te grave gaen van QUAEST	„ —.—

In de Sael:

een schildery van BERGHEM	„ 60 —
een dito van JAN MIENSZ. MOLENAER, daer mette kaert gespeelt wort	„ 50.—
een dans van MOLENAER	„ 50.—
een Phaëton van FR. DANCX	„ 30.—
een van VAN LINT	„ 50.—
een Hemelvaart van KIPPELS	„ 42.—
een vrouwtje dat op de luyt speelt van QUAEST	„ 6.—

In de binnencamer:

een Abraham's Offerande van MOYAERT	f 28.—
een Crucifix van MOYAERT	„ 18.—
een schilderij van REIJNIER VAN BERCHOUWER	„ 5.—
een rond landschapje van JAN VAN GOYEN.	„ 8.—
een stuck van HALS met een lange palt rok	„ 12.—
een melckmeijt van MOLENAER.	„ 20.—
een van HALS daer met het Verkeerbort gespeelt wort.	„ 12.—
een landschap van COLLAERT.	„ 13.—

Op de Camer van Sal^r. CATH. QUESTIES:

een lantschap waarin een vrouw met een kan op 't hooft	f 8.—
een trony van JAN LIEVENS	„ 20.—
een ROMBOUT VAN TROYEN, cleijn	„ 3.—
5 pleyster tronyen	„ 12.—

een boek met kunst door CATHARINA QUESTIERS Zal ^r . [zelf]	
geteeckent	f 20.—
een geboetseerd kintje ¹⁾	" 7.—

1674. *Amst. Inventaris.*

een stuckje van ARENT VAN DER NEER	f 6.—
--	-------

Desol. boedel GUILIELMO LOOTEN, *Amsterdam* 1684.

in is door ASSELIJN	f 20.—
een daer de persoonasien de mine vertoonen als of deselve songen van MOLENAER.	
een dito van een storm daerin een schip in gevaer van PORCELLIS	" 15.—
een historie schildery daerin drie paerden en differente persoo- nasien van LASTMAN, getax ^d	" 150.—
een schildery daerin ses naeckte persoonasien van VERELST (is dit PIETER VERELST of VAN DER HELST?)	" 25.—
een lanckwerpich lantschap en een dito, met een watertie, van JAN VAN GOYEN	" 10.—
een schildery daerin een antique gebouw met diverse beelden van DROOGHSLOOT	f 12 — 10 — 0
een stil waeter daerin een pont en verscheyde scheepen van VAN DE CAPPELLE.	f 30.—
een Itaeljaens stuck daerin 5 persoonasien, een bonten os en verder vee, van SCHELLINCX	" 30.—
een schilderijtje daerin eenige te voet en te paert vegtende van WQUWERMAN.	" 35.—
een dito daerin 3 persoonagien en 3 beesten daervan 't ééne vertoont of 't gemolcken [wordt] van POTTER.	" 50.—
een schildery daerin twee anticque persoonasien aen een schabel van PHILIPS CONINCK	" 10.—
2 stuckies met beelties van VERTANGEN	" 40.—
een groot stuck int voorhuijs met persoonasien daerin onder anderen staet: Hier leijt begraven Roelandt, van QUAEST	" 25.—
een doncker lantschap met geberghte van EVERDINGEN.	" 18.—
een Boere en Boerinne gezelschap van LUNDENS	" 20.—
2 lantschappies over de hoogte met geboomte van ENGELS.	" 40.—

¹⁾ Prot. Not. C. VAN POELBURGH, Amsterdam.

een geselschappie, daerin sigh een op de leuyt spelende ver-	
toont van MOLENAER	<i>J</i> 20.—
een berghagtig lantschap daerin een Revier en personasien aen	
dezelve van HACKAERT	„ 32.—
een donckere lugt met een Revier, van VAN DER NEER	„ 16.—
een wintertje met persoonasien van CLAES MOLENAER	„ 12.—

In de camer met Doornicx streep:

Ses conterfeytsels gedaen door MAES met gesneden lijsies	<i>f</i> 60.—
5—7 Januari 1685. Getaxeerd door	

JAN ROOSA en

ANTHONIE VAN DER LAEN.

Desolate boedel. Invent. van HENDRICK GERAERDT, 2 febr. 1685, Amsterdam.

een lantschap van LINGELBAG	<i>f</i> 24.—
een dito van JAN VAN GOYEN en een Pallas	„ 6.—
een dito van CAMPHUIJSEN	„ 6.—
een Itaeljaense Seehaven vol beelties van MOSTERT	„ 10.—
een Seehaven van ADAM WILLAERTS	„ 18.—
een Zeehaven van REYNIER ZEEMAN.	„ 20.—
een Maria met het kindeken door ABR. BLOMMAERT	„ 5.—
een See van PIETER MULIER.	„ 10.—
een lantschap van JAN LOOTEN	„ 30.—

Invent. desol. boedel LAMBERT TELGHUIZEN, Amst. 1685.

landschap van FRED. MOUCHERON	<i>f</i> 31.—10
een bordeeltje in der nacht van LANGE REYER.	<i>f</i> 6.—
een dito van eenige soldaeten van dito Meester.	„ 10.—
noch een daerin een soldaet met een vROUTIE	„ 6.—
een stuck met tobackroockende personasien en een wijnroemer	
van D. BOON	„ 7.—
Getaxd van JAN ROOSA.	

Inventaris van Sr. JAN DE FOREST, 6 Dec. 1663, Leiden.

de vier Evangelisten	<i>f</i> 50.—
een tronie van ROSIAU.	„ 15.—
<i>Oud-Holland, 1907.</i>	32

een tronie van ROSIAU	f	8.—
het grote stuck van ROSIAU.	„	30.—
het groote stuc van ROSIAU	„	60.—
Madaleen van ROSIAU	„	8.—
een landschap van VAN DEN BUNDEL	„	4.—
een copye naer VAN DER POEL	„	4.—
een stuckge van ROSIAU	„	6.— ¹⁾

Inventaris 1709 van JACOB DE RODE, Amsterdam.

een lantschap met een beeckie van RUISDAEL.	f	12.—
een teekeningh verbeeldende JACOB DE RODE van VAILLANT		
met een swarte lijst	„	2.—
een lantschap met eenige beesten van TOBIAS KRONENBURG	„	5.— ²⁾

1) Prot. Not. A. RAVEN, Leiden.

2) „ „ VAN GEUNS, Amsterdam.

NOG IETS OVER JACOB VAN GEEL

DOOR

DR. A. BREDIUS.

Ik kan vermelden, dat zich in het aardige Museum te Lier bij Antwerpen een keurig stukje van dezen schilder bevindt, gemerkt:
Jacob v. geel 1634.

Het is zeer fijn en uitvoerig geschilderd. Rechts bosch met doorzicht, op den voorgrond een water, links alleraardigste achtergrond met boerenwoningen en een bosch er achter. Het verschiet in het midden is weêr ELZHEIMER-achtig. De boomen rechts, nog wat ouderwetsch van teekening, zijn krachtig van kleur, met veel bruin, de voorgrond is ook bruin. In dit alles is echter een streven naar waarheid, een zich ontdoen van de oude manieren der oud-BRUEGHEL'sche school, en deze meester verdient een even hooge plaats onder de rij der baanbrekers als bijv. de meer bekende GILLIS D' HONDECOETER. Naar mij medegedeeld werd, bezit thans Jhr. VAN SYPESTEIJN te 's-Gravenhage het in mijn artikeltje beschreven landschap, afkomstig van den kunstkooper DUIT.

Een 1635 gedateerd landschapje, afkomstig uit de Coll. MOLL en HABICH, bevindt zich thans bij den Heer CREMER te Cassel. De Heer P. HAVERKORN VAN RYSEWIJK deelde mij nog mede, dat in 1893 te Rotterdam door het R. K. Parochiaal Armbestuur, een landschap van VAN GEEL werd tentoongesteld, terwijl den Directeur van het Museum BOYMANS in 1891 een Schipbreuk (h. 1.36, br. 2 meter) van dezen meester te koop is aangeboden. In het Museum te Lyon wordt mede een zeestuk aan hem toegeschreven.

IJF EN TWINTIG JAARGANGEN

van OUD-HOLLAND zijn thans verschenen. In dit heuglijk feit vinden wij, als uitgevers, aanleiding een kort woord te richten tot allen die belangstellen in Nederlandsche Kunst, Letterkunde en Nijverheid.

Al breekt in de laatste jaren allerwege het streven door om in kunstzaken geheel zich zelf te zijn, om eerlijke kunst te leveren die zich aansluit bij het leven van thans en bij de behoeften, ontstaan door de ontwikkeling der techniek op elk gebied, toch blijft de studie der oude meesters onontbeerlijk voor wie groot wil zijn onder zijn tijdgenooten.

De glorietijd onzer vaderlandsche kunst kenmerkte zich door waarheid en oorspronkelijkheid. Door zich aan onze oude meesters te spiegelen, door in hun streven door te dringen, offert men zijn oorspronkelijkheid niet op; veeleer put men daaruit de kracht om al het conventioneele over boord te werpen. De verheerlijking onzer groote meesters is geen zwakheid; zij levert niet het bewijs dat onze tijd arm is aan eigen kunstuiting. Integendeel,

zij spreekt voor ons hernieuwd leven; zij bewijst dat wij weer in staat zijn op prijs te stellen wat vroeger groots werd gewrocht; zij bewijst dat onze kunstzin na jaren te hebben geslapen, tot nieuw leven is ontwaakt. Dit is teekenend voor onzen tijd.

In OUD-HOLLAND hebben wij gedurende vijf-en-twintig jaren verzameld wat voor de studie van onze oude kunst onontbeerlijk is. De artikelen welke wij gaven zijn niet op luchtige, zoogenaamd populaire wijze geschreven. Bij de oprichting van ons tijdschrift stelden de redacteuren, de Heeren MR. N. DE ROEVER en Mr. A. D. DE VRIES Az. — ons resp. in 1884 en 1892 door den dood ontvallen — bronnenonderzoek en vermelding van feiten op den voorgrond. Daardoor alleen kon de waarachtige geschiedenis worden gebaat.

En hieraan zijn wij steeds getrouw gebleven.

Wij laten hierachter de inhoudsopgave van de verschenen 25 jaargangen volgen.

Wanneer men de reeks artikelen nagaat welke door onze medewerkers geleverd werden over Rembrandt, Vondel en Sweelinck — om slechts deze drie grootmeesters onzer Oud-Hollandsche Kunst en Letteren te noemen — dan ziet men daaruit den grooten rijkdom van gegevens welke ter beschikking werden gesteld van het algemeen. Zonder grootspraak mag dan ook gezegd worden, dat degelijke studie onzer kunst, letterkunde en nijverheid onmogelijk is geworden zonder OUD-HOLLAND.

Groote erkentelijkheid zijn wij verschuldigd aan onze medewerkers; wel in de eerste plaats aan onze Redacteuren, de Heeren DR. A. BREDIUS en E. W. MOES, wier ijveren voor ons tijdschrift aan alle medewerkers bekend is.

Ook onzen inteekenaars zijn wij dankbaar voor hun belangstelling in ons streven. Zonder hun steun ware 't ons onmogelijk geweest thans met trots te wijzen op de fiere reeks boekdeelen. Een lijst van de meesten onzer inteekenaren waar-

meê wij onzen 25sten jaargang afsloten, volgt hierachter. Tot onze spijt konden wij deze lijst niet geheel compleet maken, daar eenige boekhandelaren hun abonnés niet wenschten op te geven.

Alhoewel, zooals gezegd, dankbaar voor den steun ons door onze geabonneerden verstrekt, geheel voldaan zijn we nog niet. Wij meenen dat wij op steun in wijderen kring mogen aanspraak maken. In Dec. 1891, tegen het verschijnen van den 10^{den} jg. schreef de „Kölnische Zeitung“:

Oud Holland 7., 8. und 9. Jahrgang, Amsterdam, GEBROEDERS BINGER. — Von dieser trefflichen Vierteljahrsschrift für holländische Kunst und Literatur sind eine Reihe neuer Bände erschienen, seitdem wir zuletzt darüber berichtet haben. Wenn wir hier grade jetzt wieder darauf aufmerksam machen, so geschieht das, weil es heisst, die Verlagshandlung mache Schwierigkeiten, die Zeitschrift weiter erscheinen zu lassen. Einen schwerern Schlag könnte der Urkundenforschung für holländische Kunstgeschichte nicht versetzt werden, denn Oud Holland ist für diese jetzt die einzige Zeitschrift und dieselbe hat in den wenigen Jahren ihres Bestehens so Hervorragendes geleistet, dass alle ähnlichen Veröffentlichungen in den letzten fünfzig Jahren daneben verschwinden. Durch das, was Forscher wie BREDIUS, DE ROEVER, MOES, VETH, HAVERKORN, WORP, u. a. hier veröffentlicht haben, kennen wir die Geschichte der holländischen Künstler, die uns vor zwanzig Jahren noch nicht zur Hälfte nur dem Namen nach bekannt waren, jetzt so genau wie wir kaum über irgend ein anderes Gebiet der Künstlergeschichte unterrichtet sind. Und das Material, das zur Veröffentlichung bereit liegt, ist noch fast ebenso reich als das, welches bisher erschienen ist. Dass dasselbe an Interesse keineswegs abnimmt, beweist ein Aufsatz von Worp in der letzten Lieferung „Constantyn Huygens over de schilders van zijn tijd“, worin namentlich die Nachrichten über den jungen Rembrandt und Huygens' Ansicht über das Genie und die Aussichten desselben von grösster Bedeutung sind.

Wir möchten daher bei uns in Deutschland wiederholt und aufs dringendste diese Zeitschrift empfehlen, die in keiner öffentlichen Bibliothek fehlen und bei jedem Freunde alter Kunst vorhanden sein sollte.

Wat toen geschreven werd, geldt ook thans nog. OUD-HOLLAND is wat den rijkdom der verwerkte stof betreft, er zeker niet op achteruitgegaan; voor de studie van onze vaderlandsche kunst is het van nog evenveel belang. Maar grooteren steun dan toen hebben wij ook thans nog niet.

Ons jubileum geeft ons aanleiding opnieuw een beroep te doen op de medewerking van hen die trotsch zijn op ons groot verleden, en, evenals wij, de overtuiging hebben dat een ernstige studie der oude meesters van het grootste belang is voor de ontwikkeling van de kunst, de letterkunde en de nijverheid van onzen tijd. Die medewerking worde ons verleend door ons een abonnement op te geven en door vrienden en bekenden op te wekken desgelijks te doen. Hiervoor gelieve men van bijgevoegd inteeckenbiljet gebruik te maken.

BOEK-, KUNST- EN HANDELSDRUKKERIJ
V/H GEBROEDERS BINGER.

AMSTERDAM, Januari 1908.

LIJST DER INTEEKENAARS.

BINNENLAND.

HARE MAJESTEIT DE KONINGIN.

HARE MAJESTEIT DE KONINGIN-MOEDER.

HARE KONINKLIJKE HOOGHEID DE PRINSES VON WIED.

ALKMAAR.

C. W. Bruinvis.

AMSTERDAM.

Rijksmuseum.

's Rijks Prentenkabinet.

Rijksakademie v. Beeldende Kunsten.

Koninkl. Akademie v. Wetenschappen.

Universiteitsbibliotheek.

Gemeente-Archief.

Museum Willet—Holthuijzen.

Kon. Oudheidkundig Genootschap.

Arti et Amicitiae.

Leesmuseum.

Tweede Hoogere Burgerschool v. Jongens.

Jhr. Mr. J. F. Backer.

A. J. Barnouw.

L. J. van Beuningen van Helsdingen.

Bern. J. M. de Bont.

J. M. van Bosse.

B. J. A. Bruynesteyn.

J. H. v. Eeghen.
P. v. Eeghen.
Mr. L. de Vries Feyens.
S. A. de Flines.
Friedr. Florack.
J. E. Goedhart.
C. G. 't Hooft.
Dr. H. F. R. Hubrecht.
J. K. Huyzinga.
Mevr. Klinkhamer—Bredius.
B. H. Klönne.
Prof. Dr. D. J. Korteweg.
G. J. A. Roeters van Lennep.
Gerh. Loeber.
Mevr. Wed. H. Luden.
Joh. H. Lugt Pzn.
D. C. Meyer Jr.
M. v. Notten.
H. Oyens.
J. C. G. Pollones.
P. A. Pijnappel.
J. W. C. Reinders.
Jhr. B. W. F. v. Riemsdijk.
Mr. W. Baron Röell.
Armand Sassen.
Mr. J. A. Sillem.
Prof. Jhr. Dr. J. Six.
Mr. J. C. de Vries.
M. J. Waller.
W. S. J. van Waterschoot van de Gracht.
Joh. G. Wertheim.
Prof. Dr. J. te Winkel.

ARNHEM.

G. Braams.

CULEMBORCH.

Aartsbisshoppelijk Seminarie.

DELFT.

Bibliotheek der Technische Hoogeschool.

Gemeente-Archief.

Joost Thoof & Labouchère.

DORDRECHT.

S. van Gijn.

'S-GRAVENHAGE.

Ministerie van Binnenl. Zaken.
Koninkl. Bibliotheek.
Kon. Kabinet van Schilderijen.
Rijksarchief.
Sociëteit Besognekamer.
De Litteraire Sociëteit.
Pulchri Studio.
H. Altmann.
Mr. C. Bake.
Jhr. Beelaerts van Blokland.
Dr. A. Bredius.
Dr. H. J. de Dompierre de Chaufepié.
P. Eikendal.
H. Ph. Gerritsen.
Dr. C. Hofstede de Groot.
Heyligers.
Jhr. J. P. E. Hoeufft v. Velzen.
Jos. Israëls.
J. Kruseman.
K. F. Lommel.
H. W. Mesdag.
R. N. L. Mirandolle.
Mr. C. P. D. Pape.
Mr. J. G. Patijn.
Barones van Rhemen.
Jhr. Mr. Th. H. F. v. Riemsdijk.
Mr. G. Royaards.
Jhr. D. Rutgers v. Rozenburg.
D. F. Scheurleer.
Baron Snouckaert v. Schauburg.
Jhr. Mr. V. de Stuers.
Mr. F. A. H. Weckherlin.

GRONINGEN.

Universiteitsbibliotheek.
Mr. J. A. Feith.
Dr. J. A. Worp.

HAARLEM.

Stadsbibliotheek.
Gemeente-Archief.
Teylers Genootschap.
Mr. M. G. P. Del Court van Krimpen.
H. J. Heshuysen.
Frits Lugt.
E. Voet Jr.

HATTEM.

F. A. Hoefer.

'S-HERTOGENBOSCH.

T. H. Ytsma (Boekhandelaar).

HILVERSUM.

H. F. Wilbrnk Hoitsema.

LEEWARDEN.

Gemeente-Bibliotheek.
Bibliotheek van het Friesch Genootschap v. Geschied- Oudheid- en Taalkunde.

LEIDEN.

Bibliotheek der Maatsch. v. Letterkunde
Gemeente-Archief.
Prof. H. L. Drucker.

LEUSDEN.

Mr. W. H. de Beaufort.

MAASTRICHT.

De Eerwaarde Paters Jesuiten.

MIDDELBURG.

Oud-Archief van Zeeland.
Mr. B. F. W. von Brucken Fock.

NIJMEGEN.

Museum van Oudheden.

OOSTERBEEK.

Mevr. Wed. M. J. Kneppelhout—van Braam.

OUDERKERK A/D. AMSTEL.

Deken J. Graaf.

ROTTERDAM.

Museum Boymans.

Gemeente-Archief.

Rotterdamsch Leeskabinet.

D. Hudig.

Dr. E. van Rijckevorsel.

P. Haverkorn v. Rijsewijk.

J. H. Dunk (Boekhandelaar).

de Neve & de Meyere (Boekhandelaar).

Rothmeyer's Boekhandel (Boekhandelaar).

TIJEL.

J. H. Slothouwer.

UTRECHT.

Stedelijk Museum.

Bibliotheek v/h. Hist. Genootschap.

Leesmuseum.

J. Bredius.

Dr. L. J. Morell.

Prof. Dr. W. Vogelsang.

VELSEN.

F. Baron v. Tuyl v. Serooskerken.

VOORSCHOTEN.

W. J. C. Bijleveld.

WASSENAAR.

C. J. van der Oudermeulen.

WEZEP.

Mevr. Lemker.

ZWOLLE.

Rijks-Archief.

BUITENLAND.

ANTWERPEN.

Stadsboekerij.
V. de la Montagne.
Oscar Nottebohm.

BILSEN (kasteel Schoonbeek).

C. Th. de Renesse.

BRUSSEL.

Bibliothèque Centrale.
Aug. Coster.
A. Manceaux (Boekhandelaar).

GENT.

Univ. Bibliotheek.

MILAAN.

Biblioteca Nazionale Braidense.

ANGERS.

E. Durand Gréville.

PARIJS.

Bibliothèque Nationale.
Bibliothèque des Beaux-Arts.
Kleinberger & Fils.
C. Klincksiek (Boekhandelaar).

LONDEN.

Britsch Museum.
Board of Education.
Duncan & Co. (Boekhandelaar).

BERLIJN.

Bibliothek der Königl. Museen.
Dr. Hugo v. Tschudi.
A. Asher & Co. (Boekhandelaar).

BRESLAU.

Maruschke & Berendt (Boekhandelaars).

BRUNSWIJK.

Herzogl. Museum.

CHARLOTTENBURG.

Dr. W. Bode.

DRESDEN.

H. Burdach (Boekhandelaar).

EMDEN.

Verein für bildende Kunst und Vaterl. Alterthümer.

FRANKFURT A/M.

Karl Scheller (Boekhandelaar).

FREIBURG i. BR.

André Jolles.

GÖTTINGEN.

Dietrichs'che Sort. Buchhandlung.

GOTHA.

E. F. Thienemann (Boekhandelaar).

HALLE A/S.

Kunsthistorisches Seminar.

HAMBURG.

Dr. Nordheim.
Dr. Stettiner.
Herm. Seippel (Boekhandelaar).

KASSEL.

Kgl. Gemälde Gallerie.
J. C. Krieger'sche Buchhandlung.

KONSTANZ.

W. Brandes.

LEIPZIG.

Karl W. Hiersemann (Boekhandelaar).
Alfred Lorentz (Boekhandelaar).
A. Twietweyer (Boekhandelaar).

MÜNCHEN.

Kgl. Hof- und Staatsbibliothek.
Kgl. Kupferstichkabinet.
M. Rieger'sche Univ. Buchhandlung.

OLDENBURG.

Grössherzogliche Privatbibliothek.

ROSTOCK.

Dr. Hanns Floerke.

SCHWERIN.

Stiller'sche Hofbuchhandlung.

BASEL.

Universitäts-Bibliothek.

GENÈVE.

Mevr. Wed. H. H. Cretier.

WEENEN.

K.K. Hofbibliothek.
K.K. Museum.
K.K. Akademische Bibliothek.
Dr. Th. v. Frimmel.

BUDAPEST.

National-Galerie.

KOPENHAGEN.

Det Store Kong. Bibliothek.
G. Chr. Ursin's Nachf. (Boekhandelaar)

STOCKHOLM.

Nationalmuseum.

ST. PETERSBURG.

Keizerl. Ermitage.
P. von Semenow.

ALBANY.

New York State Library.
New York Public Library.

WASHINGTON.

Library of Congress.

INHOUD VAN DE EERSTE VIJF-EN-TWINTIG JAARGANGEN.

ALGEMEENE VERHANDELINGEN OVER NEDERLANDSCHE SCHILDERKUNST, VERZAMELINGEN VAN BIJDAGEN ENZ.

- Une revue d'art du XVIIe siècle, par Olaf Granberg. IV, 268.
- Brieven van Oud-Hollandsche kunstenaars, medegedeeld door E. W. Moes. XVIII, 217.
- Aanteekeningen van Mr. Hendrik Houmes op van Mander's Schilder-boeck, door E. W. Moes. VII, 149.
- Twee aanteekeningen uit van Mander's Schilderboek, door Jhr. B. W. F. van Riemsdijk. XVII, 123.
- Arent van Buchel's „Res Pictoriae”, aanteekeningen betreffende kunst en kunstenaars, door G. v. Rijn. V, 143, 312.
- Constantyn Huygens over de schilders van zijn tijd, door Dr. J. A. Worp. IX, 106, 307.
- Brieven van eenige schilders aan Constantyn Huygens, medegedeeld door J. H. W. Unger. IX, 187.
- Philip Angel's Lof der schilderkonst, door P. J. Frederiks. VI, 113.
- Het Schildersregister van Jan Sysmus, stadsdoctor van Amsterdam, door Dr. A. Bredius. VIII, 1, 217, 297. IX, 137. XII, 160. XIII, 112.
- Nalezing van de stadsrekeningen van Amsterdam van 1531 af, door Eduard van Biema. XXIII, 150, 238. XXIV, 45, 109, 171, 242.
- Nieuwe bijdragen tot de geschiedenis van het Leidsche St. Lucasgild, door Dr. A. Bredius en Dr. W. Martin. XXII, 121, 177.
- Extract uit de notulen der Confrerie van Pictura te 's Gravenhage, gehouden door Pieter Terwesten, medegedeeld door Dr. A. Bredius. XIX, 169, 232.
- Extracten uit de rekeningen van het Hoogheemraadschap van Delfland, betreffende schilders, glasschrijvers, wapenteekenaars, borduurwerkers, goudsmiden, enz. over het tijdvak 1591—1657, medegedeeld door M. C. Wildeman. XXII, 238.
- Utrechtsche schildersverenigingen, door Mr. S. Muller Fz. XXII, 1.
- Ordonnantien van het St. Lukasgilde te 's Hertogenbosch, door Mr. W. Bezemer. XII, 123.
- Drie weinig bekende kunstenaars, door Abr. Bredius. II, 215.
- Eenige aanteekeningen betreffende schilders, wonende buiten Rotterdam, uit het Archief te Rotterdam, medegedeeld door P. Haverkorn van Rijsewijk. VIII, 203.
- Korte mededeelingen, door P. Haverkorn van Rijsewijk. XIX, 60.
- Biografische aanteekeningen betreffende voornamelijk Amsterdamsche schilders, plaatsnijders, enz. en hunne verwanten, verzameld door Mr. A. D. de Vries Azn. III, 55, 135, 223, 303. IV, 71, 135, 215, 295.
- Drie Amsterdamsche schilders (Pieter Isaacks, Abraham Vinck, Cornelis van der Voort), door Mr. N. de Roever. III, 171.
- Drie Delfsche schilders. Evert van Aelst, Pieter Jansz. van Asch en Adam Pick, door A. Bredius. VI, 289.

- Rotterdamsche schilders, door P. Haverkorn van Rijsewijk. X, 238. XI, 47. XII, 136.
- Italiaansche gegevens, door J. A. F. Orbaan. XXI, 51, 161. XXII, 140.
- Aanteekeningen omtrent eenige Dordrechtsche schilders, door G. H. Veth. V, 155. VI, 68, 129, 182. VII, 129, 298. VIII, 23, 125. IX, 31. XII, 107. XIV, 99. XVI, 121. XXI, 111.
- Die Nederländer in Wien, von Alex Hajdecki. XXIII, 1, 108. XXV, 9.
- Kunstcritiek der XVIIde eeuw, door Dr. A. Bredius. VII, 41.
- Vier Kamper schilders, door G. P. Rouffaer. IV, 47. V, 201, 295.
- Een brief van kunsthistorische beteekenis, door E. W. Moes. XII, 238.

VERHANDELINGEN EN KLEINERE BIJDRAGEN OVER NEDERLANDSCHE SCHILDERS.

- Evert van Aelst, door A. Bredius. VI, 289.
- Gerard ter Borch en zijne familie, door E. W. Moes. IV, 145.
- Pieter Aertsz. gezegd Lange Pier, vermaard schilder, door Mr. N. de Roever. VII, 1.
- Gerard ter Borch 1648 te Amsterdam, medegedeeld door Dr. A. Bredius. XVII, 189.
- Arrigo Fiammingo, door J. A. F. Orbaan. XXII, 136.
- Jacob Gerritsz. Bornwater, door G. H. Veth. VI, 76. XXI, 114.
- Pieter Jansz. van Asch, door A. Bredius. VI, 294.
- De schilder Lodewijk Jansz. van Valckenborch, gezegd van den Bosch, door Ch. C. V. Verreyt. VIII, 235.
- Adriaen Beeldemaker, door G. H. Veth. XXI, 111.
- Ambrosius Bosschaert, par Olaf Granberg. IV, 265.
- Jacob Bellevoys, door P. Haverkorn van Rijsewijk. IX, 52.
- Drie brieven van Jan Gerritsz. van Bronchorst, door Prof. Sidney Colvin. IV, 212.
- Leendert Cornelisz. van Beyeren „discipel van Rembrandt”, door A. Bredius en Mr. N. de Roever. V, 235.
- Adriaen Brouwer te Haarlem, door J. H. W. Unger. II, 161.
- Barend Bispinck, door G. H. Veth. V, 67. XXI, 112.
- Adriaen van der Burg, door G. H. Veth. VI, 78. XXI, 114.
- Barend Bispinck, medegedeeld door J. L. van Dalen. XX, 63.
- Cornelis Buys, door Prof. Jhr. Dr. J. Six. XIII, 174.
- Abraham Bisschop, door G. H. Veth. V, 160.
- Willem Pieterse Buytewech, door P. Haverkorn van Rijsewijk. IX, 56, XXIII, 163.
- Cornelis Bisschop, door G. H. Veth. V, 156. XXI, 112.
- De schilder Jan van Bylert, verkooper van verf, medegedeeld door H. N. J. van Eelde. XV, 128.
- Jacobus Bisschop, door G. H. Veth. V, 159.
- De schilders Camphuysen, door Dr. A. Bredius en E. W. Moes. XXI, 193.
- Nadere bijzonderheden betreffende Jan Teunisz. Blanckerhof, door Mr. N. de Roever. I, 86.
- Piero di Elia Candido & Elia di Piero Candido, door J. A. F. Orbaan. XXI, 163.
- Pieter de Bloot, door P. Haverkorn van Rijsewijk. IX, 62.
- De schilder Johannes van de Cappelle, door Dr. A. Bredius. X, 26, 133.
- Mechtelt toe Boecop, door G. P. Rouffaer. V, 201.
- Pieter Codde, de schilder en de dichter, door Mr. Ch. M. Dozy. II, 35.
- Ferdinand Bol, door G. H. Veth. VI, 68. XXI, 113.
- Jacob Bol, door G. H. Veth. VI, 72.

- Iets over Pieter Codde en Willem Duyster, door A. Bredius. VI, 187.
- De Coninxloo's, door Mr. N. de Roever. III, 33.
- Die Coninxloo's, von E. Starcke. XVI, 129.
- Abraham van Conincksveldt, door G. H. Veth. VI, 129.
- Jacob Cornelisz. en zijne schilderijen in de „Kapel der Heilige Stede“, door J. F. M. Sterck. XIII, 193.
- Een portret van Marten van Rossem door Heyndrick Coster, medegedeeld door M. G. Wildeman. XXV, 64.
- Pieter Cousijn, door A. J. Servaas van Rooyen Nalezing door Dr. A. Bredius. VIII, 113.
- Reynier en Israël Covyn, door G. H. Veth. VI, 130.
- Aelbert Cuyp, Jacob Gerritsz. Cuyp en Benjamin Cuyp, door G. H. Veth. II, 233.
- Aelbert Cuyp, door G. H. Veth. II, 256. VI, 142. XXI, 115.
- Benjamin Gerritsz. Cuyp, door G. H. Veth. II, 253. VI, 141.
- Gerrit Gerritz. Cuyp, door G. H. Veth. VI, 131.
- Jacob Gerritsz. Cuyp, door G. H. Veth. II, 138. VI, 240. XXI, 114.
- Dirk Dalens, door G. H. Veth. XXI, 116.
- De Delfsche schilders Jan Willemsz. Decker en Willem Jansz. Decker, door A. Bredius. X, 193.
- Jan Willemsz. Decker, door P. Haverkorn van Rijsewijk. XI, 125.
- Dirk van Delen, door G. H. Veth. XXI, 118.
- De kunstenaarsfamilie Delff, door P. Haverkorn van Rijsewijk. XVIII, 190.
- De portretten van Jacob Willemsz. Delff en zijne drie zonen, door Jhr. B. W. F. van Riemsdijk. XII, 233.
- Olivier van Deuren, Rotterdamsch schilder, door Dr. C. Hofstede de Groot. XVIII, 193.
- Arent Diepraem, door P. Haverkorn van Rijsewijk. X, 250.
- Jan Doudyn, door G. H. Veth. VI, 182.
- De Rotterdamsche schilders Du Bois, door P. Haverkorn van Rijsewijk. XVII, 171, 240.
- De nalatenschap van Carel Du Jardin, door Dr. A. Bredius. XXIV, 223.
- Steven van Duyven, door G. J. Rouffaer. V, 306.
- Zu einem Portrait von Anth. van Dyck in der Gemäldegalerie in Cassel, von Dr. E. Waldmann. XXV, 204.
- Nicolaes Elias. Pickenoy, door Jhr. Dr. J. Six. IV, 81.
- Een acte over het schutterstuk van 1642 door Nicolaes Elias, medegedeeld door Dr. A. Bredius. XIII, 180.
- Aernout Elsevier. Een nalezing, door Dr. A. Bredius. XXV, 57.
- Adraen Emont, door G. H. Veth. XXI, 119.
- De van Everdingens, door C. W. Bruinvis. XVII, 216.
- Nadere berichten over de familie van Everdingen, door C. W. Bruinvis. XXI, 57.
- Pieter Eyckens, door G. H. Veth. XXI, 120.
- Adriaen Lucasz. Fonteyn, door P. Haverkorn van Rijsewijk. XXIII, 165.
- Iets over de schildersfamilie Fouchier, door M. G. Wildeman. XVII, 186.
- De landschapschilder Jacob van Geel, door Dr. A. Bredius. XVII, 125, 190.
- Nog iets over Jacob van Geel, door Dr. A. Bredius. XXV, 247.
- Joost van Geel, door P. Haverkorn van Rijsewijk. XVI, 32.
- Het vriendenalbum van Wibrand Symonzoon de Geest, door C. Hofstede de Groot. VII, 235.
- Arent de Gelder, door G. H. Veth. VI, 184.
- Balthazar Gerbier, door Dr. M. G. de Boer. XXI, 129.
- Jan Josephszoon van Goyen. Nieuwe bijdragen tot zijne biographie, door Dr. A. Bredius. XIV, 113.
- De portretschilder Rudolph van Grol, door Dr. A. Bredius. V, 62.
- Een portret van Rudolph van Grol, door Dr. A. Bredius. VIII, 78.
- De schilder Jan de Groot, door Dr. A. Bredius. V, 64.
- De schilder Jan Hals, door Vondel bezongen, door Dr. A. Bredius. VI, 304.

- Adriaen Hanneman, door Dr. A. Bredius en E. W. Moes. XIV, 203.
- De schilder Carel Hardy, door Abr. Bredius. II, 215.
- Het geboortjaar van Jan Davidsz. de Heem, door A. Bredius. IV, 214.
- Das Altarwerk Marten Heemskercks für die Laurentiuskirche zu Alkmaar, von Axel L. Romdahl. XXI, 173.
- Lucas d'Heere, door Dr. Marten Rudelsheim. XXI, 85.
- De vier overliden van den St. Sebastiaansdoelen door Bartholomeus van der Helst, door Dr. Johs. Dyserinck. XI, 193.
- Meindert Hobbema, door Mr. N. de Roever. I, 81.
- Iets over den schilder Joost van Hoigarden, door Ch. C. V. Verreyt. IX, 231.
- Request van den schilder-graveur P. Holsteyn, 1646, door Dr. A. Bredius. VIII, 75.
- Carel Cornelisz. de Hooch, door Jhr. Mr. C. H. C. Flugt van Aspermont. XVII, 223.
- Bijdragen tot de biographie van Pieter de Hoogh, door Dr. A. Bredius. VII, 161.
- Pieter de Hooch of de Hoogh, door P. Haverkorn van Rijsewijk. X, 172.
- Proeve eener kritische beschrijving van het werk van Pieter de Hooch, door Dr. C. Hofstede de Groot. X, 178.
- Dirk van Hoogstraten, door G. H. Veth. IV, 272.
- Johan of Hans van Hoogstraten, door G. H. Veth. VII, 298.
- Samuel van Hoogstraten, door G. H. Veth. VII, 129.
- Arnold Houbraken, door G. H. Veth. VII, 299.
- De Haagsche schilders Joachim en Gerard Houckgeest, door A. Bredius. VI, 81.
- De Leidsche schilder Maerten Fransz. van der Hulft, door Jhr. B. W. F. van Riemsdijk. XXIV, 233.
- Sieben Briefe und eine Quittung von Jan van Huysum, mitgetheilt von Prof. Dr. Fr. Schlie. XVIII, 137.
- Pieter Isaacksz., door Mr. N. de Roever. III, 173.
- Dirk Jacobsz.. Twee Amsterdamsche schutterstukken te St. Petersburg, door Prof. Jhr. Dr. J. Six. XIII, 91.
- Gerard de Jager, door G. H. Veth. VII, 302.
- De schilder Janssens, een navolger van Pieter de Hooch, door Dr. C. Hofstede de Groot. IX, 266.
- Een zwak patriot (Rienk Jelgerhuis), door G. van Rijn. XIX, 95.
- Ludolf de Jongh, door P. Haverkorn van Rijsewijk. XIV, 36.
- Isaac de Jouderville, leerling van Rembrandt?, door Dr. C. Hofstede de Groot. XVII, 228.
- Abraham van Kalraet, door G. H. Veth. VII, 304.
- Barent von Kalraet, door G. H. Veth. VII, 305.
- Een schutterstuk van Cornelis Ketel, door Jhr. Dr. J. Six. XXIV, 105.
- Jacob Koninck, door P. Haverkorn van Rijsewijk. XX, 9.
- Jan van Kuik Woutersz., door G. H. Veth. VII, 307.
- Een te weinig opgemerkte bron van het leven van Pieter van Laer, door E. W. Moes. XII, 95.
- Pieter Lastman en François Venant, door A. Bredius en Mr. N. de Roever. IV, 1.
- Govert van der Leeuw (Gabriel de Leone), door G. H. Veth. VIII, 23.
- Pieter van der Leeuw, door G. H. Veth. VIII, 26.
- Poulus Lesire, door A. Bredius en G. H. Veth. V, 45.
- Poulus Lesire, door G. H. Veth. VIII, 28.
- Jacobus Levecq, door G. H. Veth. VIII, 308.
- Die Persönlichkeit des Lucas von Leyden, von Dr. Franz Dülberg. XVII, 65.
- Die Nachkommen des Lucas von Leyden, von Dr. Franz Dülberg. XVII, 156.
- De schilder Adriaen Cornelisz. van Linschoten, door Abr. Bredius. II, 135.
- Ein Regentenstück von Allart van Loeninga, von Prof. Dr. Friedr. Schlie. X, 129.
- Anthonie de Lorme, door P. Haverkorn van Rijsewijk. XI, 50.

- Herman Luydingh, schilder, door Dr. C. Hofstede de Groot. X, 65.
- Ernst Maeler, door G. P. Rouffaer. IV, 48.
- Nicolaes Maes, door G. H. Veth. VIII, 125.
- Iets over den schilder Jacob Marrell, medegedeeld door A. C. de Kruyff. X, 57.
- Otto Marseus, door Mr. A. D. de Vries Az. I, 166.
- Een regentenstuk van Johan van der Meer, door Mr. S. Muller Fz. VI, 25.
- Nog eens het regentenstuk van Johan van der Meer, door Mr. S. Muller Fz. VII, 159.
- Iets over de jeugd van Gabriël Metsu, door Dr. A. Bredius. XXV, 197.
- Het testament en sterfjaar van Gabriël Metsu, door Mr. A. D. de Vries Az. I, 78.
- De schildersfamilie Monincx, door Dr. A. Bredius. VII, 265.
- Cornelis de Mooy, door Dr. C. Hofstede de Groot. IX, 69.
- Cornelis Pietsz. Mooy, door P. Haverkorn van Rijsewijk. X, 254.
- De schildersfamilie Mytens, door Dr. A. Bredius en E. W. Moes. XXIV, 1. XXV, 83, 211.
- Hans de Neeff, door P. Haverkorn van Rijsewijk. IX, 229.
- Aernout (Aert) van der Neer, door Dr. A. Bredius. XVIII, 69.
- Een en ander over Caspar Netscher, door A. Bredius. V, 263.
- Joan van Noordt, door Dr. C. Hofstede de Groot. X, 210.
- Jan Olis, door G. H. Veth. IX, 31.
- Johannes van Dircx van Ophemert, door G. H. Veth. IX, 36.
- Iets over de kinderen en de begraafplaats van Anthonie Palamedesz., door Mr. N. de Roe-ver. I, 164.
- Adam Pick, door A. Bredius. VI, 296.
- De Leidsche schilder Carel van der Pluym, door Jhr. B. W. F. van Riemsdijk. XVII, 127.
- Johannes Porcellis, zijn leven, zijn werk, door Dr. A. Bredius. XXIII, 69. XXIV, 129.
- Hendrik Gerritsz. Pot, door A. Bredius en P. Haverkorn van Rijsewijk. V, 161.
- Pieter Symonsz. Potter, „glaceschrijver ooc schilder”, door Dr. A. Bredius. XI, 34.
- Pieter Jansz. Quast, door Dr. A. Bredius. XX, 65.
- Abraham Raguineau, portretschilder en schrijfmeester van Willem III, door C. Hofstede de Groot. XVII, 6.
- Bernard Rantvic, door J. A. F. Orbaan. XXI, 161.
- De schildersfamilie Ravesteyn, door Dr. A. Bredius en E. W. Moes. IX, 207. X, 41.
- Hubert van Ravesteyn, door G. H. Veth. IX, 37. XXI, 125.
- Rembrandt, nieuwe bijdragen tot zijne levensgeschiedenis, door A. Bredius en Mr. N. de Roe-ver. III, 85. V, 210. VIII, 173.
- Nieuwe Rembrandtiana, door Dr. A. Bredius. XVII, 1.
- Varia omtrent Rembrandt, door Dr. C. Hofstede de Groot. XIX, 89.
- Francesco Baldinucci et les biographes de Rembrandt, par Emile Michel. VIII, 161.
- Iets over Rembrandt, door Prof. Jhr. Dr. J. Six. XI, 154.
- Een huwelijk van Rembrandt, door Mr. N. de Roe-ver. I, 1.
- Heeft Rembrandt in Engeland vertoefd?, door Dr. C. Hofstede de Groot. XV, 193.
- Kende Rembrandt Hebreeuwsch?, door Dr. C. Hofstede de Groot. XIX, 89.
- Rembrandt; bijdragen tot de geschiedenis zijner laatste levensjaren, naar de gegevens door wijlen Mr. A. D. de Vries Az. verzameld, bewerkt door Mr. N. de Roe-ver. II, 82.
- Rembrandt's sterfhuis, door Mr. N. de Roe-ver. II, 106.
- Elison of Alenson?, door Dr. C. Hofstede de Groot. XIX, 91.
- Das Bildniss von Rembrandt's Bruder Adriaen Harmensz. van Rijn im Mauritshuis, von Dr. Wilh. Bode. IX, 1.
- La „Ronde de Nuit” et ses tranformations, par E. Durand Gréville. XXIV, 77.
- De Sergeant Reynier Engelen op Rembrandt's „Nachtwacht”, door J. F. M. Sterck. XXV, 65.

- De ligging van het lijk in Rembrandt's Anatomische les van Dr. Deyman, door Jhr. Dr. J. Six. XXIII, 37.
- De Homerus van Rembrandt, door Jhr. Dr. J. Six. XV, 1.
- Een „Rembrandt” op het Stadhuis, door Mr. N. de Roever. IX, 297. X, 137.
- De namen der „Staalmeesters”, door Jhr. Dr. J. Six. XIV, 65.
- Een Rembrandt te Rome, door Jhr. Dr. J. Six. XVIII, 108.
- Geen Rembrandt in de galerij Doria Pamfili te Rome, door Dr. C. Hofstede de Groot. XIX, 90.
- Rembrandt's zoogenaamde Jodenbruid uit de collectie van der Hoop, door Jan Veth. XXIV, 41.
- Rembrandt's dochter Cornelia van Rijn en haar echtgenoot Cornelis Suythof, door Mr. A. D. de Vries Az. I, 250.
- Pieter de Ring, door E. W. Moes. VI, 175.
- Een schets van Rubens voor de Zegepraal der Eucharistie over de Afgoderij, medegedeeld door P. Haverkorn van Rijsewijk. XXIII, 105.
- Het geboortjaar van Jacob Ruisdael, door A. Bredius. VI, 21.
- Iets over Martinus Saeghmolen, door A. Bredius en Mr. N. de Roever. VI, 121.
- De geboorteplaats van Cornelis Saftleven, door P. Haverkorn van Rijsewijk. XVII, 239.
- Een spotteekening van Cornelis Saftleven op de Dordtsche Synode, door Dr. C. Hofstede de Groot. XV, 121.
- Godefridus Schalcken, door G. H. Veth. X, 1.
- Willem Schellings, schilder-teekenaar-etser-dichter, door Mr. A. D. de Vries Az. I, 150.
- Cornelis Claesz. Scheveninck en zijn zoon David Cornelisz., medegedeeld door E. W. Moes. XIV, 61.
- Aert Schouman volgens zijne aantekenboekjes, door Mr. N. de Roever. VI, 33.
- Aert Schouman, door G. H. Veth. X, 11.
- Hercules Seghers, door Dr. A. Bredius. XVI, 1.
- Cornelis van Slingelandt, door G. H. Veth. X, 15.
- Iets over Johannes Vermeer („de Delfsche Vermeer”), door A. Bredius. III, 217.
- Ary Huibertsz. Verveer, door G. H. Veth. XXI, 123.
- De schilders Adriaan en Frans Verwilt, door P. Haverkorn van Rijsewijk. XV, 51.
- Hendrick Maertensz. Sorgh, door P. Haverkorn van Rijsewijk. X, 238.
- Abraham Staphorst, door G. H. Veth. XXI, 122.
- De schilders Pieter en Harmen Steenwyck, door Dr. A. Bredius. VIII, 143.
- De schilder Christiaan Jansz. Striep, door Abr. Bredius. II, 217, 291.
- Abraham Susenier, door G. H. Veth. XII, 108.
- Frederigo di Lamberto Sustris, door J. A. F. Orbaan. XXI, 52.
- Michiel Sweerts als schilder. Proeve van een biografie en een catalogus van zijn schilderijen, door Dr. W. Martin. XXV, 133.
- Jan van Teylingen, door G. H. Veth. XII, 112.
- Huybert Tons Jansz., door P. Haverkorn van Rijsewijk. IX, 225.
- Jan Jansz. Uyl of den Uyl, door A. Bredius en Mr. N. de Roever. V, 229.
- De schilder Abraham Uylenborch, door Abr. Bredius. II, 219.
- De schilder Balthasar van der Veen, door Dr. A. Bredius. XII, 57. XIII, 128.
- Willem van de Velde de Oude, zijn leven en zijn werk, door P. Haverkorn van Rijsewijk. XVI, 65.
- De eerste oorlog met Engeland en Willem van de Velde de Oude, door P. Haverkorn van Rijsewijk. XVII, 33.
- Willem van de Velde de Oude, te zee en te land (1657—1666), door P. Haverkorn van Rijsewijk. XVIII, 21.
- Willem van de Velde de Oude, door P. Haverkorn van Rijsewijk. XX, 170, 225.
- François Venant, door A. Bredius en Mr. N. de Roever. IV, 19.
- Arnoldus Verbuys, door G. H. Veth. XII, 113.
- Pieter Hermansz. Verelst en zijne zonen, door G. H. Veth. XIV, 99.

Iets over de schilders Claes, Hans en Willem Snellaert, door J. L. van Dalen.

XXII, 59.

Claes Snellaert, door G. H. Veth.

XII, 107.

Ein unbeschriebenes Bild von Jan Gabriëlsz. Sonjé, von Dr. Th. von Frimmel.

XX, 128.

De Amsterdamsche schilders- en blauwverversfamilie de Ville, door Jhr. Mr. C. H. C. Flugé van Aspermont.

XVII, 84.

Abraham Vinck, door Mr. N. de Roever.

III, 182.

Simon Jacobsz. Vlieger, door P. Haverkorn van Rijsewijk.

IX, 221. XI, 229.

Bernard Vollenhove, door G. P. Rouffaer.

V, 295.

De schilders Volmaryn, door P. Haverkorn van Rijsewijk.

XII, 136.

Cornelis van der Voort, door Mr. N. de Roever.

III, 187.

Cornelis van der Voort. Een eerste poging tot het terugvinden van zijn werk als portretschilder, door Jhr. Dr. J. Six.

V, 1.

Cornelis van der Voort; een naschrift, door Mr. N. de Roever.

V, 23.

Cornelis Vroom, door E. W. Moes.

XVIII, 218.

Johannes van Vucht, door P. Haverkorn van Rijsewijk.

IX, 39.

Een bezoek aan den Ridder Adriaen van der Werff, kunstschilder, in 1710, door Mr. N. de Roever.

V, 67.

Iets over de Hollandsche schilders de Wet en hunne Zuid-Afrikaansche nakomelingen, door Mr. Peter van Meurs.

XVIII, 227.

De schilder Jacob de Wet in Schotland, medegedeeld door P. Haverkorn van Rijsewijk.

XVII, 191.

Pouwels Weyts, de Oude en de Jonge, door G. H. Veth.

XVI, 121.

Claes Jansse van Willigen, door P. Haverkorn van Rijsewijk.

XI, 47.

Iets over den schilder Jan Cornelisz. van 't Woudt, door Jhr. B. W. F. van Riemsdijk.

XIV, 68.

Bernard Zwaerdecroon, door P. Haverkorn van Rijsewijk.

XIII, 57.

MEDEDEELINGEN OMTRENT VERSCHILLENDE SCHILDERIJEN EN ANDERE KUNSTVOORWERPEN.

Kritische opmerkingen omtrent oud-Hollandsche schilderijen in onze musea, door Dr. C. Hofstede de Groot.

XLIX, 121, 134. XXII, 27, 111.

Opmerkingen omtrent eenige meesterwerken in 's Rijks Museum, door Prof. Jhr. Dr. J. Six.

XI, 96.

Kritische opmerkingen omtrent eenige schilderijen in 's Rijks Museum, door Dr. C. Hofstede de Groot.

XVII, 163.

De Amsterdamsch Schutterstukken, door W. del Court en Jhr. Dr. J. Six.

XXI, 65.

De Amsterdamsche Schutters-stukken, in en buiten het nieuwe Rijksmuseum, door D. C. Meyer Jr.

I. Claes Elias, Jacob Lyon, Lastman en van Nieulandt, Pieter Codde..... III p. 198

II. Rembrandt IV p. 198

III. Bartholomeus van der Helst..... IV p. 225

IV. Thomas de Keyser en Joachim

Sandrart VI p. 225

V. Govert Flinck VII p. 45

De schilderijen in den Handboogsdoelen te Amsterdam, door Jhr. Dr. J. Six.

XV, 129.

Kleine bijdragen tot de geschiedenis van de schilderijen van het Amsterdamsche Chirurijnsgild, o.a. van de Anatomische Les van Rembrandt, door Dr. Geyl.

XXIV, 38.

Eene Amsterdamsche kunstverzameling uit de eerste jaren van de negentiende eeuw, door Eduard van Biema.

XXIV, 9.

De portretten afkomstig van het huis Honselaarsdijk in 's Rijks-Museum te Amsterdam, door G. Murray Bakker.

XVI, 12.

De Rariteitenkamer verbonden aan 't Amsterdamsche Gemeente-Archief, door Mr. N. de Roever.

IV, 281. V, 52. VI, 225.

Schilderijen-kabinetten in de XVIIIe eeuw, door Jhr. B. W. F. van Riemsdijk.

X, 219.

Een inventaris van 1716, medegedeeld door E. W. Moes.

X, 192.

Schilderijen te Alkmaar en te Hoorn, door Dr. H. E. van Gelder.

XXIV, 63.

- Het kabinet schilderijen van Petrus Scriverius, door J. G. Frederiks. XII, 62.
- Schilderijenverzamelingen van het geslacht Slingelandt. Bijdrage tot de wordingsgeschiedenis van het Koninklijk Kabinet van Schilderijen, door Dr. C. Hofstede de Groot. X, 229.
- De schilderijenverzameling van Simon Vliedthoorn en Mr. Jan van Groeneveld, medegedeeld door Th. Morren. XVIII, 112.
- Schilderijen uit een Utrechtschen inventaris van 1693, door Dr. W. Martin. XXI, 61.
- Das Inventar der Sammlung Wyttenhorst, van Max J. Friedländer. XXIII, 63.
- Les peintures de l'ancienne Chartreuse de Ruremonde, avec un essai iconographique de Denys le Chartreux, par A. M. P. Ingold. XIV, 219.
- Uit oude Antwerpsche inventarissen, door E. W. Moes. XIX, 53.
- De schilderijen-verzameling van Damiaan de Goes, door Dr. F. V. Engelenburg. XIX, 193.
- Schilderijen in 1651 door Karl Gustav Graf von Wrangel te 's-Gravenhage aangekocht, medegedeeld door Olaf Granberg. XXV, 132.
- Eene veiling van schilderijen in 1616, medegedeeld door Max Rooses. XIII, 176.
- Een merkwaardige verzameling teekeningen, door E. W. Moes. XIII, 182.
- Nogmaals: Een merkwaardige verzameling teekeningen, door Dr. C. Hofstede de Groot. XIII, 238.
- Italië en de Nederlanden. Studies door Dr. J. A. F. Orbaan. I, Teekeningen in het Louvre en in het Britsch Museum. XXIII, 129.
- Niederländische Kunst in den Galerien Mansi zu Lucca, von Emil Jacobsen. XIV, 93.
- Nederlandsche kunst in provinciale musea van Frankrijk, door Dr. A. Bredius. XIX, 1. XXII, 92. XXIII, 74.
- Un tableau hollandais au Musée de Clermont-Ferrand, par Emile Gavelle. XXII, 140.
- Hollandsche kunst in Schotland, door Dr. C. Hofstede de Groot. XI, 129, 211.
- Briefe der Kunstsammlers Antonie Rutgers an den Landgrafen Wilhelm VIII von Hessen, mitgeteilt van C. Alhard von Drach. VIII, 187.
- Holländische Bilder im Ferdinandeum zu Innsbruck, von Emil Jacobsen. XV, 211.
- Oude schilderijen te Batavia, door G. P. Rouffaer. XII, 193.
- De wetenschappelijke resultaten van de Tentoonstelling van Oude Kunst te Utrecht in 1894 gehouden, door Dr. C. Hofstede de Groot. XIII, 34.
- Eenige taxaties van schilderijen in de XVIIe en in het begin der XVIIIe eeuw, door Dr. A. Bredius. XXIV, 236.
- Waardschatting van schilderijen in de XVIIe eeuw, door Dr. A. Bredius. XXV, 242.
- Schilderij-prijzen te Amsterdam omstreeks 1664, door Dr. A. Bredius. XVIII, 181.
- Italiaansche schilderijen in 1672 door Amsterdamse en Haagsche schilders beoordeeld, door A. Bredius. IV, 41, 278.
- Een „kunsthandel” in een klappermanswachthuis, medegedeeld door Dr. W. Martin. XIX, 86.
- Rijfelarijen, door Mr. N. de Roever. IV, 190.
- De portretten der Beresteyn's in het Hofje von Beresteyn te Haarlem, door M. G. Wildeman. XVIII, 129.
- Een verzameling familieportretten der Huygensen in 1785, medegedeeld door E. W. Moes. XIV, 176.
- De portretten van prins Willem den Eerste, door E. W. Moes. VII, 281.
- Twee vleugels van een drieluik in het Rijksmuseum te Amsterdam, door J. Th. E. Cannéel. XXV, 61.
- Bij de portretten van Isaack van der Voort en Magdalena Stockmans, door Mr. Ch. M. Dozy. VII, 15.
- Het portret van Gozen Centen op het Rijpenhofje te Amsterdam, door Dr. A. Bredius. XVIII, 1.
- Het Portret van Gozen Centen, door Dr. A. Bredius. XXII, 129.
- De portretten van Joris de Caullery, door Dr. A. Bredius. XI, 127.
- Portretten van Johannes Wtenbogaert, door Dr. B. Tideman Jzn. XXI, 125.

MEDEDEELINGEN OVER PLAATSNIJDER, HOUTGRAVEURS, ETSERS, ENZ.

<p>Korte mededeelingen over Nederlandsche plaatsnijders, door E. W. Moes.
XVII, 62, 120, 236. XXII, 147.</p> <p>De plaatsnijder en landmeter Cornelis Florissen van Berckenrode, door Mr. A. D. de Vries Azn.
I, 37.</p> <p>Johannes Everardsz. Bronchorst, door E. W. Moes.
XVII, 62.</p> <p>De „Stomme Passye” van Jacob Cornelisz., door E. W. Moes.
XIX, 129</p> <p>Een rederijkers-blazoën door Bartholomeus Dolendo gesneden, door A. Bredius. IV, 130.</p> <p>Verzeichniss der Kupferstiche des Alart du Hamel von Dr. Max Lehrs.
XII, 15.</p> <p>Nicolaas Geijlkerck, door M. E. van der Meulen.
XVIII, 45.</p> <p>Een drietal brieven van Hendrik Goltzius, door Mr. N. de Roever.
VI, 149.</p> <p>Een brief van Romeyn de Hooghe, medegedeeld door Dr. S. G. de Vries.
X, 61.</p> <p>Jacob de Later werkzaam voor Pieter Mortier, door E. W. Moes.
XVII, 120.</p> | <p>Harmen de Mayer leverancier van Portugeesche troefkaarten door E. W. Moes. XVII, 236.</p> <p>Jan Harmensz. Muller, door Mr. N. de Roever.
III, 266</p> <p>Pieter Nolpe, door Mr. Ch. M. Dozy.
XV, 24, 94, 139, 220.</p> <p>De nalatenschap van Crispiaen van de Pas den Oude, door P. Haverkorn van Rijsewijk.
X, 97.</p> <p>Aanteekeningen naar aanleiding van Rembrandt's etsen, door Mr. A. D. de Vries Azn.
I, 292.</p> <p>Een album amicorum van Petrus Schenck, door E. W. Moes.
XXII, 147.</p> <p>De plaatsnijders der Evangelicae Historiae Imagines, door Dr. Max Rooses.
VI, 277.</p> <p>Een en ander over glasgravure, door D. Henriques de Castro Dz
I, 278.</p> <p>Maria Strick, door P. Haverkorn van Rijsewijk.
XXIII, 52.</p> |
|---|--|

MEDEDEELINGEN OVER NEDERLANDSCHE BEELDHOUEERS EN STEPELSNIJDER.

<p>De Utrechtsche beeldhouwer Colyn de Nole en zijn geslacht, door Mr. S. Muller Fzn.
XXV, 49.</p> <p>Albert Jansz. Vinckenbrinck, door D. Franken Dzn.
V, 73.</p> | <p>Het sterfjaar van den beeldhouwer Adriaen de Vries, door A. Bredius.
V, 66.</p> <p>Een penning op den aanvang der Nederlandsche beroerten, door Dr. H. J. de Dompierre de Chaufepié.
XVII, 193.</p> |
|--|--|

MEDEDEELINGEN OMTRENT NEDERLANDSCHE BOUWMEESTERS EN NEDERLANDSCHE BOUWERKEN.

<p>Symon Bosboom, door A. W. Weissman.
XXV, 1.</p> <p>Jacob van Campen, door A. W. Weissman.
XX, 113, 154.</p> <p>De godsdienstige belijdenis van Jacob van Campen, den bouwmeester, door J. J. Graaf.
XX, 248.</p> <p>Alart du Hamel of du Hameel, bouwmeester en plaatsnijder, door C. C. Verreyt. XII, 7.</p> | <p>Het geslacht de Keyser, door A. W. Weissman.
XXII, 65.</p> <p>De Oude Kerk te Amsterdam, door A. W. Weissman.
XXIV, 139.</p> <p>Een paar rekeningen als bijdragen tot de geschiedenis der Oude Kerk te Amsterdam, medegedeeld door A. J. M. Brouwer Ancher.
XIII, 129.</p> |
|--|---|

Het Boelens- of Otterskoor aan de Nieuwe Kerk te Amsterdam, door Jan F. M. Sterck. XI, 65.

Protestantsche kerkgebouwen. De Zuider-, Westen inzonderheid de Noorderkerk te Amsterdam, door C. H. Peters. XIX, 145, 198.

De schoorsteen van het Amsterdamsche Stadhuis, door A. W. Weissman. XXV, 71.

De „Keizerskroon” te Amsterdam, door J. R. de Kruyff. VI, 48.

De Onze Lieve Vrouwe- of Groote Kerk te Dordrecht, door Mr. J. C. Overvoorde. VI, 212.

De Domkerk te Utrecht, door A. W. Weissman. XXIII, 197.

Utrechts Mariekerk, door Mr. S. Muller Fz. XX, 193.

De Onze Lieve Vrouwe-toren te Amersfoort, door W. F. N. van Rootselaer. V, 127.

De Sint Walburgskerk te Zutphen, door K. O. Meinsma. XIX, 15.

MEDEDEELINGEN OVER VERSCHILLENDE TAKKEN VAN KUNSTNIJVERHEID IN NEDERLAND.

Een vorstelijk geschenk. Een blik op de vaderlandsche nijverheid in den aanvang der zeventiende eeuw, door Mr. N. de Roever. I, 169.

Iets over het Sneeker Goud- en Zilversmidsgild, door Mr. M. C. Nijland. XVIII, 83.

Bilivelt, door J. A. F. Orbaan. XXI, 162.

Arent van Bolten van Zwolle, door Lionel Cust. VII, 223.

Oud-Hollandsche diamantwerken, door E. W. Moes. VIII, 314.

Een stuk oud-Hollandsch zilverwerk, door Mr. N. de Roever. IV, 61.

Zilveren kinderspeelgoed, door Mr. N. de Roever. IX, 264.

De ijzeren kroon boven het graf der Zutphensche graven, door H. J. H. Groneman. XII, 65.

Kunstsmeedwerk. Het ijzeren hek van de buitenplaats „Vredenhoff” aan de Vecht. VII, 39.

Bijdragen tot de geschiedenis van de Amsterdamsche Potten- en Plateelbakkerijen, door Mr. N. de Roever. I, 44.

Aanteekeningen betreffende de oudste Delfsche plateelbakkers, door Mr. A. H. H. van der Burgh. XXI, 22.

Delfsche roode theepotten, door Mr. A. H. H. van der Burgh. XIX, 99.

Eenige bescheiden betreffende de Koninklijke Porcelain-fabriek te Berlijn, door Mr. N. de Roever. I, 92.

De Middelburgsche tapijten, door C. de Waard. XV, 65.

De tapijtfabriek van Karel van Mander den Jonge, te Delft, 1616—1623, door A. Bredius. III, 1.

Caspar Benoit, zijdeweaver te Alkmaar, door C. W. Bruinvis. XXII, 131.

De geschiedenis van een kazuifel, door K. O. Meinsma. XIX, 77.

Johannes Osborn, kunstig baleinwerker, door Mr. N. de Roever. V, 309.

MEDEDEELINGEN OVER HET NEDERLANDSCHE BOEKWEZEN.

Amsterdamsche boekdrukkers en boekverkoopers uit de zestiende eeuw, door Mr. N. de Roever. II, 68, 170.

Bijdrage tot de geschiedenis der Elzeviërs, door P. Haverkorn van Rijsewijk. XIV, 1.

Het jaar en de plaats van geboorte van Christoffel Plantyn, door Mr. Ch. M. Dozy. II, 221.

Plantyns geboortjaar, door Max Rooses. IV, 166.

Het gebruik van „wastafeltjes” in de Nederlanden, door Dr. S. G. de Vries. XII, 1.

Eene ordonnantie op het papier van 1530. XVI, 127.

Iets over Magnus Hendricksz. en Hendrick Magnusz. „vermaarde boekbinders” der zeventiende eeuw, door J. F. van Someren. I, 226.

Bruno Spanceerder, kunstig boekbinder, door Mr. N. de Roever. IX, 181.

Uitleening van boeken door het Domkapittel te Utrecht, door H. N. J. van Eelde. XVI, 192.

Die Bibliotheek des Prinzen Moritz von Oranien, von Dr. Anton Chroust. XV, 11.

VERHANDELINGEN EN KLEINERE BIJDRAGEN OVER NEDERLANDSCHE DICHTERS.

- Een spotvers op Geeraerd Brandt, door J. H. W. Unger. III, 18.
- Na driehonderd jaren, 1585—16 Maart 1885. Toespraak bij gelegenheid der Brederoo-feesten, door Prof. Dr Janten Brink. II, Brederoo-Album, 11.
- Brederoo's ouderhuis, door Mr. N. de Roever. II, Brederoo-Album, 78
- Brederoo's Lied-Boek, door G. Kalff. II, Brederoo-Album, 42.
- De bron van den Stommen Ridder, door Dr. J. A. Worp. II, Brederoo-Album, 67.
- Brederoo's Zwanezang, door Mr. Ch. M. Dozy. II, Brederoo Album, 27.
- Jan de Brune de Jonge, door Dr. J. A. Worp. VIII, 81.
- Dirk Buysero, door Dr. J. A. Worp. IX, 7, 153.
- Jacob Cats en zijne omgeving, naar aanleiding van de handschriften in het Museum Catsianum, door J. G. Frederiks. VII, 169, 241.
- Abraham de Coninck, door Dr. W. Zuidema. XXII, 155.
- Levensgeschiedenis van Dr. Samuel Coster, door J. Hobma. XVI, 225.
- Dr. Bernard Fonteyn, door Dr. J. A. Worp. II, 141.
- Witsen Geysbeek en zijn onuitgegeven „Maria Stuart", door Dr. A. J. Servaas van Rooijen. IX, 150.
- Sibylle van Griethuysen, door Dr. J. A. Worp. III, 23.
- Een telg der van Harens, door Mr. C. Bake. II, 209.
- Elias Herckmans, door Dr. J. A. Worp. XI, 162.
- Een en ander omtrent P. C. Hooft en zijn geslacht, door Mr. Ch. M. Dozy. VI, 154.
- Invloed van de Renaissance op de godsdienstige en zedelijke denkbeelden van Pieter Cornelisz. Hooft, door G. Heeringa. XVII, 129.
- Dagboek van Constantyn Huygens. Voor de eerste maal naar het afschrift van diens kleinzoon, uitgegeven door J. H. W. Unger. III, Bijlage.
- Dagverhaal eener reis naar Engeland door Constantyn Huygens, medegedeeld door J. H. W. Unger. XIV, 199.
- Constantijn Huygens' voornaam en zinspreuk, door J. Roeseling. XVIII, 211.
- Een nog onbekend portret van Constantyn Huygens, door E. W. Moes. XVIII, 185.
- De promotie van Constantyn Huygens, door Prof. Dr. J. van der Vliet. XIV, 129.
- Constantyn Huygens te Orange (1665), door Dr. J. A. Worp. XIX, 31.
- Constantyn Huygens en Jean Louis Guez de Balzac, door Dr. J. A. Worp. XIV, 147.
- Constantyn Huygens en de schilderkunst, door H. J. Eymael. XIV, 185.
- Charles de Trello en zijne dochter Lucretia, de „Parthenine" van C. Huygens, door J. F. M. Sterck. V, 275.
- Joan Luykens jongelingsjaren en zijne „Duytse Lier", door H. Italie. VI, 1, 161.
- Matthys van de Merwede, heer van Clootwijk, door J. L. van Dalen. XVIII, 95.
- Mr. Adriaen van Nispen, door J. L. van Dalen. XXIII, 222.
- Mr. Aernout van Overbeke, door Dr. J. A. Worp. I, 257.
- Cornelis van Overstege, door J. L. van Dalen. XXV, 30.
- Theodore Rodenburg, Ridder van de ordre van den Huyse van Borgongien, door J. H. W. Unger. II, Brederoo-Album, 90.
- Dirk Rodenburg, door Dr. J. A. Worp. XIII, 65, 143, 209.
- Jacob Struys, door Dr. W. Zuidema. XXI, 181, 220.
- Matheus Gansneb Tengnagel; een nalezing, door J. H. W. Unger. I, 311.
- Matheus Gansneb Tengnagel; een nalezing, door J. H. W. Unger. I, 311.
- Een verjaard verjaarafeest [van Anna Visscher], door Mr. N. De Roever. I, 238.
- Vondeliana, door Mr. A. D. de Vries Azn. en J. H. W. Unger. I, 17. IV, 113 VI, 51.
- Iets tot de Vondeliana, door Th. van Rijkvorsel. IV, 262.

- Documenten uit Vondels laatste levensjaren, door Mr. N. de Roever. VIII, 149.
- Vondel's handschriften, door Mr. A. D. de Vries Azn. en J. H. W. Unger. I, 136. II, 13, 111, 220, 293.
- Vergeten gedichten van Joost van den Vondel, door Mr. A. D. de Vries Azn. en J. H. W. Unger. I, 17.
- Onuitgegeven brieven van Vondel, door J. H. W. Unger. XII, 129.
- Bronnen van Vondel's werken, door Dr. G. Kalff. XII, 26.
- Vondel en de oudheid, door Prof. Dr. G. Kalff. XVI, 193.
- Palamedes, door J. H. W. Unger. VI, 51.
- Joost van den Vondel de Jonge, door J. H. W. Unger. IV, 113.
- Jan Zoet, door Dr. W. Zuidema. XXIII 83, 175.
- De dichter van de Roemster van den Aemstel, door Mr. A. D. de Vries Azn. I, 64.
- „De Zeeuwsche Nachtegaal”, door J. G. Frederiks. XIV, 19, 76.
- Eenige kleine mededeelingen naar aanleiding van „De Zeeuwsche Nachtegaal”, door C. W. Bruinvis. XVI, 63.
- Een Overijsselsch album amicorum der 16e eeuw, door Dr. G. Kalff. V, 25.

BIJDRAGEN TOT DE GESCHIEDENIS VAN HET NEDERLANDSCH TOONEEL.

- Bijdrage tot de geschiedenis van het Amsterdamsche tooneel in de 17e eeuw, door Dr. G. Kalff. XIII, 1.
- Het opvoeren van klassieke tooneelstukken, met drie onuitgegeven brieven van Gerardus Joannes Vossius, door Dr. IJ. H. Rogge. XVII, 53.
- Varia uit de Amsterdamsche tooneelwereld in de 17e eeuw, Dr. J. A. Worp. XXII, 39.
- Alkmaarsche Rederijkers, door C. W. Bruinvis. XV, 124.
- Rederijkers en comedianten in de tweede helft der 17e eeuw te Dordrecht, door J. L. van Dalen. XVII, 47.

BIJDRAGEN TOT DE GESCHIEDENIS VAN DE TOONKUNST IN NEDERLAND.

- Constantijn Huygens en de familie van Eyck, door J. H. W. Unger. I, 97.
- Nog iets over Jacob van Eyck en zijne familie, door J. H. W. Unger. I, 268.
- Jan Pietersz. Sweelinck en andere organisten der 16e eeuw, door Mr. Ch. M. Dozy. III, 277.
- Iets over de Amsterdamsche lui- en speelklokken en hare gieters, door A. J. M. Brouwer Ancher. XVI, 93, 168.
- De opera te Amsterdam, door Dr. H. C. Rogge. V, 177, 241.
- De klokkengieters Hemony en de uurwerkmaker Juriaan Sprakel te Zutphen, door J. Gimberg. X, 17.
- Een brief van Pieter Hemony, medegedeeld door H. J. N. van Eelde. XIV, 56.
- De melodie van het Wilhelmus, door J. W. Enschedé. XII, 172, 201.

BIJDRAGEN TOT DE GESCHIEDENIS VAN HET HOOGER ONDERWIJS IN NEDERLAND EN VERHANDELINGEN OVER NEDERLANDSCHE GELEERDEN.

- De Academie te Nijmegen, door Dr. IJ. H. Rogge. XVIII, 153.
- Caspar van Baerle, door Dr. J. A. Worp. III, 241. IV, 24, 172, 241. V, 93. VI, 87, 241. VII, 89.
- Het portret van Willem Barentsen, door Mr. A. D. de Vries Azn. I, 113.
- Joannes Cabeljauw, de eerste hoogleeraar in de rechtsgeleerdheid te Amsterdam, door E. W. Moes. V, 33.

- Brief van Professor J. Christenius te Harderwijk aan Burgemeesters van Amsterdam, berichtende aanneming van zijn beroep aan de Doorluchte School, 25 September 1659, medegedeeld door Mr. N. de Roever. VIII, 215.
- Het professoraat van Friedrich Creuzer te Leiden in 1829, met onuitgegeven brieven, door Dr. E. E. Slijper. XXIV, 193.
- Eine Reise Janus Dousa des Jüngerens mit Philipp Mornay, van Dr. Albert Elkan. XXIV, 98.
- Bonaventura Vulcanius und die ersten Geschichtsbücher über den niederländischen Aufstand, von Dr. Albert Elkan. XXIV, 65.
- Cornelis Jacobsz. Drebbel, door Dr. H. A. Naber. XXII, 195.
- Het Album van Emanuel van Meteren, door Dr. H. C. Rogge. XV, 158, 199.
- Een onbekend werk van Huig de Groot uit zijn vroege jeugd (Hugonis Grotii Oratio in laudem navigationis), door M. I. Soutendam. VII, 293.
- Martinus Hortensius, de eerste hoogleeraar in de Mathematische Wetenschappen te Amsterdam, door E. W. Moes. III, 209.
- De penningkundige Erasmus van Houwelingen, door Ch. C. V. Verreyt. VIII, 10.
- Eenige brieven van professor Pieter Pauw aan Orlers, door Dr. J. Prinsen J. Zn. XXIII, 167.
- Ad. Spinosam, door D. Henriques de Castro Mzn. VI, 45.
- Cornelis Walraven Vonck, door Dr. IJ. H. Rogge. XVII, 95.
- De reis van Isaac Vossius (1641—1645), door Dr. IJ. H. Rogge. XVIII, 3.

BIJDRAGEN TOT DE STAATKUNDIGE GESCHIEDENIS VAN NEDERLAND.

- Philips de Schoone te Rotterdam in 1497, door Mr. W. Bezemer. XII, 191.
- Lijsten van door Prins Willem I verpande goederen, uitgegeven door A. J. M. Brouwer Ancher. XVII, 9.
- Wesenbeke of Marnix? Historisch-bibliografische studie, door J. F. van Someren. IV, 73.
- Oranjes briefwisseling met Jacob van Wesenbeke en andere geheime agenten in de Nederlanden, 1570—1573, voor het eerst volledig uitgegeven door J. F. van Someren. X, 81, 147, 197, XI, 7, 105, 179, 236.
- Bij een penteekening van Philips van Marnix van St. Aldegonde, door Prof. Dr. J. J. v. Toorenenbergen. XI, 149.
- Een brief van Marnix, door Dr. H. Brugmans. XVIII, 89.
- Jan Pietersz. Coppelstock, door H. de Jager. VII, 225.
- De omkeering in de kerkstaat te Amsterdam van 1578, door den Prins van Oranje veroordeeld, door Prof. Dr. J. J. van Toorenenbergen. III, 82.
- De Graaf van Leicester te Alkmaar, door C. W. Bruinvis. XXI, 175.
- Twee liedjes op het beleg van den Bosch in 1601, medegedeeld door Mr. W. Bezemer. XIII, 121.
- De inneming van Sluis in 1624, te Amsterdam feestelijk gevierd, medegedeeld door Dr. J. Alblas. XXII, 241.
- Jan van Hout en zijn proces van injurie, door Dr. J. Prinsen J. Lzn. XXIV, 17.
- Nog iets over de Historie van het leven en sterven van den heer Johan van Oldenbarnevelt, beschreven door een Liefhebber der Waarheit, door E. W. Moes. VII, 61.
- Frederik V, Keurvorst van de Palts, Koning van Boheme, door Jhr. C. A. van Sypesteyn. VI, 299.
- Drie brieven van Hugo de Groot aan Maria van Reigersbergh, medegedeeld door Prof. Dr. H. C. Rogge. XIV, 236.
- Nog twee brieven van Hugo de Groot aan Maria van Reigersbergh, door Prof. Dr. H. C. Rogge. XVI, 187.
- Joost Brasser en zijne briefwisseling met Hugo de Groot, door Prof. Dr. H. C. Rogge. XI, 233.
- De confiscatie der goederen van Hugo de Groot, door Mr. G. Moll. XX, 53.
- Gideon van den Boetselaer, Heer van Langerak, door Dr. H. C. Rogge. XXII, 51.
- Tweeërlei regenten, door Mr. N. de Roever. VII, 63.
- Adrian Bancker en zijn gevecht bij het eiland Hven in 1659, door G. L. Grove. XX, 129.

Een raadselachtige bladzijde bij Geeraert Brandt, opgehelderd door Bontemantel, door J. F. Gebhard Jr. I, 189.

Een geschenk van de stad Amsterdam aan den Marquis de Lionne, door E. W. Moes. XI, 30.

De Ruyter's lyk en begrafenis, door Mr. A. D. de Vries Azn. I, 73.

Een en ander uit den inventaris der nalatenschap van Cornelis Tromp, door Dr. W. Martin. XIX, 65.

De Societeit „Felix Libertate” en wat zij voor de Emancipatie der Joden heeft gedaan, door H. Italie. XVI, 51, 79, 147.

De oproerige bewegingen der kanonniërs te Amsterdam in 1796, door H. Italie. XX, 16.

BIJDRAGEN TOT DE MAATSCHAPPELIJKE GESCHIEDENIS VAN NEDERLAND.

Een Westfriesche Roland, door Dr. J. Huizinga. XXV, 157.

Inventaris van de nalatenschap van den domproost Zweder Uterlo, uitgegeven door Mr. S. Muller Fzn. XXIII, 27.

Jacob van Driebergen, zijn portret en zijne bibliotheek, door H. N. J. van Eelde. XXI, 1.

De munten en de waarde van het geld in het begin der XVIIe eeuw, door Max Rooses. XI, 55.

De Gouverneur-Generaal Hendrick Brouwer, door Mr. J. E. Heeres. XXV, 174, 217.

Twee concurrenten van de eerste West-Indische Compagnie, door Mr. N. de Roever. VII, 195.

Wat Hollanders te lijden hadden van het protectionisme in het Frankrijk van de 17e eeuw, door Eduard van Biema. XVII, 201.

Kiliaen van Rensselaer en zijne kolonie Rensselaerswijck, door Mr. N. de Roever. VIII, 29, 241.

Een Middelnederlandsche Cisiojanus, door Dr. P. Leendertz Jr. XVI, 112.

Een Amsterdamsche heiligenkalender van de 16e eeuw, door Prof. Dr. H. C. Rogge. X, 53.

Een berijmde Cisiojanus uit de 17e eeuw, medegedeeld door Dr. W. Zuidema. XXII, 48.

Pardonbrief ten behoeve van Anthonius van Doyenburgh, medegedeeld door H. N. J. van Eelde. XIV, 126.

Leprozen en leprozenhuizen, door H. D. J. van Schevichaven. XXV, 97.

Een heksenproces te Rotterdam in 1566, door Mr. W. Bezemer. XI, 255.

De uitgaven van een edelman in het laatst der 16e eeuw, door Mr. W. Bezemer. XIV, 47.

De kleerkast van Piet Hein, medegedeeld door M. H. van Visvliet. XXIII, 189.

De Nijmeegsche roededragers, door H. D. J. van Schevichaven. XXIV, 161.

Eene conditioneele veroordeeling in 1650, door Mr. N. de Roever. VIII, 80.

Steenen galg, medegedeeld door J. F. Croockewit. XI, 64.

Iets over vrijstermarkten, door J. de Vries. XIX, 40.

BIJDRAGEN TOT DE PLAATSELIJKE GESCHIEDENIS VAN NEDERLAND.

Iets over den Allerheiligen-vloed, door A. de Roever Nzn. VII, 189.

Ein Besuch in Holland 1687, aus den Reiseschilderungen des schwedischen Architekten Nicodemus Tessin, mitgeteilt von Dr. Gustaf Uppmark. XVIII, 117, 144, 199.

Het Oude Doolhof te Amsterdam, door D. C. Meyer Jr. I, 30, 119.

Het nieuwe doolhof „In de Oranje Pot” te Amsterdam, door Mr. N. de Roever. VI, 103.

Iets over het kasteel Assumburgh in 1667, door M. G. Wildeman. XXIII, 141.

Het grensoord Durscinrevenue der heerlijkheid
Amstel, door P. H. Witkamp. IV, 132.

Jacob van der Does en zijne beschrijving van
's-Gravenhage, door J. G. Frederiks. XII, 73.

Keizer Augustus in den Haag, door Jhr. Mr.
Victor de Stuers. XXV, 27.

Een kaart van Delfland geteekend door Jacob van
Deventer in 1535, door M. G. Wildeman.
XX, 59.

De groote kaart van Delfland van 1712, door M.
G. Wildeman; met een naschrift door
E. W. Moes. XVIII, 233.

Een kijkje op Rotterdam in 1665, door P. Haver-
korn van Rijsewijk. XXII, 12.

Een bezoek te Groningen en Embden, in het
jaar 1617, door Mr. S. Muller Fzn. V, 109.

Stoutenburch, door Dr. H. C. Rogge. XXI, 165.

Hendrick Heuck, de uitvinder van de gierbrug,
door H. D. J. van Schevichaven. XX, 1.

VARIA.

Hollanders in een Schotsch Album Amicorum,
medegedeeld door E. W. Moes. XV, 64.

Maarten Luther, door E. S..... G. I, 77.

LIJST DER MEDEWERKERS.

Dr. J. ALBLAS, Conservator aan de Universiteitsbibliotheek te Utrecht. XXII. A. J. M. BROUWER ANCHER, Commies aan het Archief te Amsterdam. † XIII, XVI, XVII. Mr. C. BAKE, Referendaris van den Raad van State te 's-Gravenhage. II. G. MURRAY BAKKER, te Amsterdam, Oud-Archivaris van Zaandam. XVI. Mr. W. BEZEMER, Adjunct-archivaris van Rotterdam. † XI, XII, XIII, XIV, XVI. EDUARD VAN BIEMA, Oud-Commies aan het Archief te Amsterdam. XVII, XXIII, XXIV. Dr. M. G. DE BOER, Leeraar aan een der Hogere Burgerscholen te Amsterdam. XXI. Dr. ABR. BREDIUS, Directeur van het Koninkl. Kabinet van Schilderijen te 's-Gravenhage. II, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XVI, XVII, XVIII, XIX, XX, XXI, XXII, XXIII, XXIV, XXV. Dr. H. BRUGMANS, Hoogleeraar te Amsterdam. XVIII. C. W. BRUINVIS, Archivaris van Alkmaar. XII, XV, XVI, XVII, XXI, XXII. Mr. A. H. H. VAN DER BURGH, te 's-Gravenhage. † XIX, XXI. J. TH. CANNEEL, Hoofdcommies bij het bureau van den industrieelen eigendom, te 's-Gravenhage. XXV. Dr. H. J. DE DOMPIERRE DE CHAUFÉPIÉ, Directeur van het Koninklijk Kabinet van munten, penningen en gegraveerde steenen te 's-Gravenhage. XVII. W. DEL COURT, te Londen. XXI. J. F. CROOCKEWIT, te Wijk-bij-Duurstede. † XI.	J. L. VAN DALEN, Archivaris van Dordrecht. XVII, XVIII, XX, XXII, XIII, XXV. Mr. CH. M. DOZY, Archivaris van Leiden. † II, III, VI, VII, XV. Dr. JOHS. DYSERINCK, Emer. Predikant te 's-Gravenhage. XI. H. N. J. VAN EELDE, te Utrecht. † XIV, XV, XVI, XXI. Dr. F. V. ENGELBURG, te Pretoria. XIX. J. W. ENSCHEDÉ, te Amsterdam, Oud-Directeur van de Gemeente-Bibliotheek te Haarlem. XII. Dr. H. J. EYMAEL, Leeraar aan de Openbare Handelsschool te Amsterdam. XIV. Jhr. Mr. C. H. C. FLUGI VAN ASPERMONT, te 's-Gravenhage. XVII. D. FRANKEN Dzn., te Vésinet. † V. J. G. FREDERIKS, Leeraar aan het Gymnasium te Amsterdam. † VII, XII, XIV. P. J. FREDERIKS, te Amersfoort. VI. J. F. GEBHARD Jr., te Amsterdam. I. Dr. H. E. VAN GELDER, Archivaris van 's-Gravenhage. XXIV. Dr. A. GEYL, te Leiden. XXIV. J. GIMBERG, Ambtenaar ter secretarie te Zutphen. X. J. J. GRAAF, Deken van Amstelland. XX. H. J. H. GRONEMAN, te Velp. XII. Dr. C. HOFSTEDE DE GROOT, te 's-Gravenhage, Oud-Directeur van 's Rijks Prentenkabinet te Amsterdam. VII, IX, X, XI, XIII, XV, XVII, XVIII, XIX, XXII.

- Mr. J. E. HEERES, Hoogleeraar te Leiden. XXV.
- G. HEERINGA, Predikant te Veenwouden. XVII.
- D. HENRIQUES DE CASTRO, te Amsterdam. †
I, VI.
- J. HOBMA, Directeur der Marnix-stichting te Utrecht. XVI.
- Dr. J. HUIZINGA, Hoogleeraar te Groningen. XXV.
- H. ITALIE, Leeraar aan het Gymnasium te Utrecht. VI, XVI, XX.
- H. DE JAGER, Predikant te Brielle. † VII.
- Dr. G. KALFF, Hoogleeraar te Leiden. V, XII, XIII, XVI.
- A. C. DE KRUIJFF, te Utrecht. X.
- J. R. DE KRUIJFF, Oud-Directeur van de Rijks-school voor Kunstnijverheid te Amsterdam. VI.
- Dr. P. LEENDERTZ Jr., Leeraar aan het Gymnasium te Amsterdam. XVI.
- Dr. W. MARTIN, Buitengewoon hoogleeraar te Leiden. XIX, XXI, XXII, XXV.
- Dr. K. O. MEINSMA, Leeraar aan het Gymnasium te Zutphen. XIX.
- M. E. VAN DER MEULEN, Predikant te Bolsward. † XVIII.
- Mr. P. A. N. S. VAN MEURS, Adjunct-Archivaris aan het Rijksarchief te 's-Gravenhage. XVIII.
- D. C. MEIJER Jr., te Amsterdam. I, III, IV, VI, VII.
- E. W. MOES, Directeur van 's Rijks Prentenkabinet te Amsterdam. III, IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVII, XVIII, XIX, XXI, XXII, XXIV, XXV.
- Mr. G. MOLL, Directeur van de Nederlandsche Bank te Rotterdam. XX.
- TH. MORREN, Commies aan het Rijksarchief te 's-Gravenhage. XVIII.
- Mr. S. MULLER Fzn., Archivaris van Utrecht. IV, VI, VII, XXII, XXIII, XXV.
- Dr. H. A. NABER, Leeraar aan de Hoogere Burgerschool te Hoorn. XXII.
- Mr. M. C. NIJLAND, Schoolopziener te Rotterdam. XVIII.
- Dr. J. A. F. ORBAAN, te Rome. XXI, XXII, XXIII, XXV.
- Mr. J. C. OVERVOORDE, Archivaris van Leiden. XVI.
- C. H. PETERS, Rijksbouwmeester te 's-Gravenhage. XIX.
- Dr. J. PRINSEN J.Lzn., Leeraar aan de Rijks-kweekschool voor onderwijzers en onderwijzeressen te Nijmegen. XXII, XXIV.
- Jhr. B. W. F. VAN RIEMSDIJK, Hoofddirecteur van het Rijksmuseum te Amsterdam. X, XII, XIV, XVII, XXIV.
- Mej. J. ROESLING. XVIII.
- A. DE ROEVER Nz., te Amsterdam. † VII.
- Mr. N. DE ROEVER, Archivaris van Amsterdam. † I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX.
- Dr. H. C. ROGGE, Hoogleeraar te Amsterdam. † V, IX, X, XIV, XV, XVI, XXI, XXII.
- Dr. Y. H. ROGGE, Leeraar aan het Gymnasium te Amsterdam. XVII, XVIII.
- W. F. VAN ROOTSELAER, Pastoor te Amersfoort. † V.
- A. J. SERVAAS VAN ROOIJEN, Directeur van het Gemeentemuseum te 's-Gravenhage. VIII, IX.
- G. P. ROUFFAER, Adj. Secretaris van het Kon. Instituut v. Ned.-Indie, te 's-Gravenhage. IV, V, XII.
- TH. VAN RIJCKEVORSEL, te Amsterdam. † IV.
- G. VAN RIJN, Directeur der Gemeentelijke Openbare Bibliotheek te Rotterdam. V, XIX.
- P. HAVERKORN VAN RIJSEWIJK, Directeur van het Museum Boymans te Rotterdam. V, VIII, IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII, XVIII, XIX, XX, XXII, XXIII.
- H. D. J. VAN SCHEVICHAVEN, Archivaris van Nijmegen. XX, XXIV, XXV.
- Jhr. Dr. J. SIX, Hoogleeraar te Amsterdam. IV, V, XI, XIII, XIV, XV, XVIII, XXI, XXIII, XXIV.
- Dr. E. SLIJPER, te Leiden. XXIV.
- J. F. VAN SOMEREN, Bibliothecaris der Universiteitsbibliotheek te Utrecht. I, IV, X, XI.
- Mr. J. SOUTENDAM, Archivaris van Delft. † VII.
- J. F. M. STERCK, Schoolopziener te Amsterdam. V, XI, XIII, XXV.

- Jhr. Mr. VICTOR DE STUERS, Referendaris van Kunsten en Wetenschappen (n. a.) te 's-Gravenhage. XXV.
- Jhr. C. A. VAN SYPESTEYN, Gouverneur van Suriname. † VI.
- Dr. B. TIDEMAN Jzn., Emer. Predikant te 's-Gravenhage. XXI.
- Prof. Dr. J. J. VAN TOORENENBERGEN, Hoogleeraar te Amsterdam. † III, XI.
- J. H. W. UNGER, Archivaris van Rotterdam. † I, II, III, IV, VI, VIII, IX, XII, XIV.
- CH. C. V. VERREYNT, te Rotterdam. VIII, IX, XII.
- G. H. VETH, te Hilversum. † II, IV, V, VI, VII, VIII, X, XII, XIV, XVI, XXI.
- Dr. JAN VETH, te Bussum. XXIV.
- M. H. VAN VISVLIET, Archivaris van Delft. XXII.
- Dr. J. VAN DER VLIET, Hoogleeraar te Utrecht † XIV.
- Mr. A. D. DE VRIES Azn., Onderdirecteur van 's Rijks Prentenkabinet te Amsterdam. † I.
- J. DE VRIES, te Nieuwe Niedorp. XIX.
- Dr. S. G. DE VRIES, Bibliothecaris der Universiteitsbibliotheek te Leiden X, XII.
- C. DE WAARD, te Middelburg. XV.
- A. W. WEISSMAN, te Haarlem. XX, XXII, XXIII, XXIV, XXV.
- M. G. WILDEMAN, te 's-Gravenhage, Oud-Archivaris van Delfland. XVII, XVIII, XX, XXII, XXIII, XXV.
- P. H. WITKAMP, te Amsterdam. † IV.
- Dr. J. A. WORP, Leeraar aan het Gymnasium te Groningen. I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX, XI, XIII, XIV, XIX, XXII.
- Dr. W. ZUIDEMA, te Amsterdam. XXI, XXII, XXIII.
- MAX ROOSES, Conservator van het Museum Plantin-Moretus te Antwerpen. IV, VI, XI, XIII.
- Dr. MARTEN RUDELSHEIM, Ambtenaar aan de Hoofdboekerij te Antwerpen. XXI.
- Dr. WILHELM BODE, Hoofddirecteur van het Kaiser Friedrich-Museum te Berlijn. IX.
- Dr. ANTON CHROUST, Hoogleeraar te Würzburg. XV.
- Dr. C. ALHARD VON DRACH, Hoogleeraar te Marburg. VIII.
- Dr. FRANZ DÜLBERG, te München. XVII.
- Dr. ALBERT ELKAN, te Hamburg. XXIV.
- Dr. MAX J. FRIEDLÄNDER, Directeur van het Kaiser Friedrich-Museum te Berlijn. XXII.
- Dr. MAX LEHRS, Directeur van het Prentenkabinet te Berlijn. XII.
- Dr. FRIEDR. SCHLIE, Directeur van het Groothertogelijk Museum te Schwerin. † X, XVIII.
- E. STARCKE, te Melle. XVI.
- Dr. E. WALDMANN, Onderdirecteur van de Kunsthalle te Bremen. XXV.
- Dr. TH. VON FRIMMEL te Weenen. XX.
- ALEX. HAJDECKI, te Weenen. XXIII, XXV.
- E. DURAND-GRÉVILLE, te Parijs. XXIV.
- EMILE GAVELLE, te Rijssel. XXII.
- A. M. P. INGOLD, te Montreuil-sur-Mer. XIV.
- Dr. EMILE MICHEL, te Parijs. VIII.
- SIDNEY COLVIN, Directeur van het Prentenkabinet in het Britsch Museum te Londen. IV.
- LIONEL CUST, Directeur van de National Portrait Gallery te Londen. VII.
- G. L. GROVE, te Kopenhagen. XX.
- EMIL JACOBSEN, te Florence. XIV, XV.
- OLAF GRANBERG, te Stockholm. IV, XXV.
- Dr. AXEL J. ROMDAHI, te Gotheborg. XXI.
- Dr. GUSTAF UPMARK, Hoofddirecteur van het Nationalmuseum te Stockholm. † XVIII.

BLADWIJZER

OVER DEN JAARGANG 1907.

A.

Abi	12
Adaldag, Bisschop van Bremen	162
Addison	93
Adela, Koningin van Frankrijk	110
Adolf, Hertog van Gelre	98
Aich (Johann Bartholomaeus)..	18
Aitzema (Leo ab)	196
Albano (Annibale)	122
Alberti (Leonardus)	115
Albertini (Franciscus)	129
Albertus, Aartshertog van Oostenrijk	56
Albrecht van Beieren, Graaf van Holland)	167
Alciatus	122
Alfons VI, Koning van Portugal	215
Allan	103
Alten (von)	206
Alexander VI, Paus	126
Allatius	116, 122
Alva	104
Alweins (Petrus)	25
Ameyden (Dirck)	123, 129
Ampzing (Samuel)	103
Andreas (Valerius)	117
Angel (Philips)	243
Anna, Koningin van Engeland	93
Anslo (Cornelis Claesz.)	65
Anslo (Reyer)	123
Appelboom (H.)	132
Appelman (Johan)	214

Apperloo (Pieter)	215
Arend (Dr. J. P.)	195
Aretino (Pietro)	115
Arminius (Jacobus)	127
Arnold, Hertog van Gelre	98
Arrigo Fiammingo	116
Arundel (Thomas Fairfax, graaf van)	85
Asselyn (Jan)	244
Asselyn (Thomas)	173
Auchter (Hans Bartholomaeus)	17, 18
Avesnes (Guy van)	52

B

Baeck (Joost)	66
Baecken (van der)	122
Baerle (Caspar van)	66, 130
Baldinucci	118, 119, 122
Balen (Matthys)	31, 34, 37, 39
Balen (Sara van)	43
Baltimore (George Calvaert, Lord)	91
Barait (Anton)	20
Barberini	119, 121
Baren (Elisabeth van der)	13
Baren (Jan Anton van der)	14—18
Baren (Pontianus van der)	15, 16
Bartolotti (Georg August Graf)	22
Bartsch	134, 136, 145
Bayersdorfer	133, 134, 145, 151
Beaumont	213

Bedford (Duke of)	93
Beeldemaker (Adriaen)	44
Bega (Cornelis)	139
Bellert (Pieter).....	7
Bellori	119
Below (von)	160
Bembo (Pietro)	122
Berchem (Nicolaes)	243
Berchem (Wemmer van)	180
Berchouwer (Reynier van)	243
Berck	38
Berckheyde (Job)	134, 148
Beresteyn (Zacharias van)	145, 154
Bergh (van den)	167
Berkhey (J. Le Francq van)	171—173
Bernal	84, 92
Bertali (Antonius)	10
Bertali (Theresia)	10
Bertolotti	134, 137
Beveren (Abraham van)	44
Beveren (Cornelia Willemsdr. van)	32
Beveren (Cornelis van)	37, 39, 40, 43
Beveren (Jacomina van)	32
Beyerle	164
Beyert (van)	132
Bie (Cornelis de)	2, 6
Bie (Erasmus de)	19
Bie (Johannes Baptista de)....	19
Biel (Ernst de)	22
Biel (Ernst Peter Sigismund de)	22

Biel (Franz Ludwig de)	20
Biel (Ludwig Jacob de)	22
Biel (Maria Catharina de)	22
Biesum (Quiry van)	154
Blasy (Peter von der)	12
Blauwbeck	236
Blok (Dr. P. J.)	127, 220
Bloemaert (Abraham)	245
Bloemaert (Cornelis)	123
Blyenburg (Adriaen van)	44
Bode (Dr. W.)	133, 150, 155
Bodzlajn (Live)	26
Boeckhorst	171
Boëst (Caspar Jacob van)	22—24
Boëst (Georg Tobias van)	23
Boëst (Johann Stephan van)	23
Boëst (Maria Anna Rosina van)	23
Boetselaer (Erick van)	59
Boissardus	115
Boissonade (T. F.)	121
Bol (Ferdinand)	74, 76—78
Bontecraey (Cornelis Gerritsz.)	199, 203
Bonciari	116
Boone (D.)	242
Boot (Margaretha)	42
Borch (Gerard ter) 132, 133,	136, 142, 143, 145
Boreel (Willem)	225, 232, 238
Bordes (C. J. de)	138, 146
Borght (W. van der)	153
Borromeo	115, 122
Borstius (Jacobus)	44
Bosboom (Dirck)	7
Bosboom (Jacob)	7
Bosboom (Simon)	1—8, 73
Bosscha (Petrus Paulus)	116
Both (Pieter)	181, 184, 185, 218
Bottari	123
Boucholt (Kelder Heyndricx van)	214
Bouffkens (Clara de)	43
Bouts (Dirck)	27—29
Boxhornius (Marcus Suerius)	171
Brandt (Gerard)	30
Brasemary (Willem)	75
Bredius (Dr. A.) 134, 135, 148,	151, 154
Breedam (Matthys)	7
Breenberch (Bartholomeus)	122
Brenner (Mathias Pankraz)	21
Brenner (Maria Anna)	22
Brentano-Birckenstock	29
Broeck (Abraham van den)	191
Broek (Pieter Thomas)	238
Brom (Dr. G.)	193
Bronckhorst (Jan)	73, 74, 78
Brouckere (Juliaen de)	62
Brouwer (Geertruyd)	237, 238
Brouwer (Gysbert)	179
Brouwer (Hendrick) 174—196,	217—241
Brouwer (Maria)	238
Bruckenthal (Baron von)	148
Bruckmann	149, 151—153
Brueghel (Pieter)	247
Bruyn (van Oosten de)	171

Bruyn (C. A. L. van Troosten- burg de)	237, 239
Buchelius (Arnoldus)	54, 193
Buckingham (George Villiers, Hertog van)	95, 96
Bundel (Willem van den)	246
Burger van Schoorel (Dirk)	168—170
Burmannus (Petrus)	121
Burnacini (Ludwig Baron)	24
Busbecq	44
Byler (Wouter van)	54
Bywaert (Cornelis van) 32, 33,	38, 43

C.

Cabeljau (J.)	30, 40
Cabeljau (Petrus)	200
Caerden (Paulus van)	179, 180
Calcar (Jan van)	122
Callenbach (J. R.)	227
Campen (Jacob van) 1, 4—6, 8,	71—74, 77—79
Camphuysen	245
Campioen (Abedias)	214
Canisius	126
Canneel (Elysabette)	62
Canton (Franz)	23
Cappelle (Jan van de)	244
Caravaggio	143, 150
Carleton (Dudley)	84
Carpenter (W. Hookham)	85
Carpentier (Roeland de)	40
Castilleios (Jean Maurice de)	44
Cavendish (Sir Charles)	85
Cerrini (Fabritius)	19
Chateau (Wilhelm)	13
Christie	96
Christiaan, Hertog van Bruns- wijk	87
Christiaan IV, Koning van De- nemarken	90
Christianelli (Johann)	11
Christina, Koningin van Zweden	120
Chijs (van der)	227
Citters (Caspar van)	84
Claesz. (Pieter)	242
Cletser (Gratia)	84, 91
Clement (Anneke Pietersdr.)	83
Cnobbaert (Johanna)	11
Cnobbaert (Maria Jacoba)	10, 11
Cocchius (Johannes)	116
Cock (Frans Banningh)	66, 70
Codde (Pieter)	142
Coeck van Aelst (Pieter)	129
Coen (Jan Pietersz.) 175—178,	193, 218, 220, 226, 228, 232, 240
Coesaert	135
Colenbrander (Dr. H. T.)	218
Colibrand (Cornelis van der Stay)	44
Collaert	243
Colin (Alexander)	56
Colyn (Jacob)	52
Colyn de Nole (Andreas)	55, 56
Colyn de Nole (Jacob)	49—56

Colyn de Nole (Robert)	55, 56
Colyn (Wilem Jacobsz.)	54
Colyns (Johannes Baptista)	11
Conway (Lord)	91
Cools (Arnoldus)	33, 35
Cools (Elisabeth)	42
Cools (Johanna)	33—36, 41
Cools (Margaretha)	33, 43
Cools (Wouter)	33, 38, 43
Cooper (Jacobus)	225
Coomans (Michiel)	73
Coornhert (Dirck Volckertz.)	129
Coppens (Christiaan)	59
Corencraey (J. Jzn.)	223
Cornelissen (Wilhelm)	19
Corput (Maria van den)	42
Coster (Hasyna)	43
Coster (Henryck)	64
Cottingham (Francis)	89
Courte (Johann Karl)	25, 26
Coventry (Thomas)	89
Cowper (Graaf)	84
Coxell (Octavian)	14
Craesbeke (Anna van)	210
Cramer (Nicolaus)	9
Craven (Earl)	92
Crayer (Casper de)	205
Creffft (Johann Erasmus de)	19
Cremer	248
Cristoforis (de)	151
Cromwell (Oliver)	189
Croos (van der)	243
Croy	208
Cruys (N.)	155
Csaki	148
Cust (Lionel)	86, 92

D.

Dallaway (James)	93
Danckerts (Justus)	7, 132
Danckerts	71, 77, 79
Dancx (François)	243
Dandelot (Cornelis)	15
Darnley	92
Dati (Carlo)	124
Decker (Jeremias de)	30
Decker	242
Deken (Agatha)	173
Dekker (Jan)	84
Defff (Willem Jansz.)	92
Dens (Jodocus)	13
Desideria van Lombardije	98
Desiderius, Koning van Lom- bardije	98
Deutz (Agneta)	145, 154
Deutz (Anthony)	154
Deutz (Balthasar)	145, 154
Deutz (Jeronimus)	138, 145
Devonshire (Hertog van)	93
Diberger (Simon)	23
Diemen (Antonio van) 220, 221,	224, 225, 228—230, 241
Diest (Willem van)	132
Dircksd. (Eva)	33, 35
Dirk II, Graaf van Holland	167

Doenssen (Steven)	191
Does (Daniël van der)	58
Dogger (Benedict)	12
Dornfeind (Franz Joseph)	12
Dorp (Caecilia van)	237, 238
Dorset (Anne Clifford, Countess of)	93
Dort (Abraham van der)	92, 95
Dou (Gerard)	197, 203
Doublet	201
Doude (F.)	198
Dozy (Mr. Ch. M.)	237
Droogenham (Ryck Pietersz. van)	199, 200
Droochsloot (Joost Cornelisz.)	244
Drossaert (Johanna)	92
Drossaert (Susanna)	92
Drossche (Susanna de)	92
Du Bois (J. P. J.)	195, 231
Duck (Jacob)	142
Duits	247
Du Jardin (Karel)	143, 144, 146
Dunmore (Lord)	92, 93
Du Peiresc	116, 125
Dupuy	125
Duyn (Gosuinus van)	37
Duynen (van)	132
Dyck (Anthonie van)	55, 93, 94, 120, 204—210
Dycke (F. van)	62
Dijk (Jan van)	71—78, 82
Dijk (L. C. D. van)	180, 188, 223, 226
Dyserinck (Johs.)	66, 68

E.

Ebenberger (Friedrich)	13
Eduard III, Koning van Enge- land	98
Eeze (Evert Johannesz. van der)	102
Egge (Johann van)	23, 24
Eisenmann (Dr. Oscar)	205, 206
Eleonora van Engeland, Her- tugin van Gelre	98
Elias	238
Elisabeth van Engeland, Ko- ningin van Bohemen	87
Elsevier (Aernout)	57—60
Elsevier (Bonaventura)	58
Elsevier (Sara)	83, 84
Elsheimer (Adam)	247
Emonds (Dirck)	43
Enden (Martinus van den)	93
Engelen (Agatha)	67
Engelen (Cornelis)	67
Engelen (Divera)	67
Engelen (Gertrudis)	67
Engelen (Johanna)	67
Engelen (Reynier)	65—70
Engelen (Simon)	67
Engels (Anna)	67
Engels (Johannes)	66—68
Erasmus (Desiderius)	116, 123, 126, 128, 129
Erich (Franz Heinrich)	24
Erich (Octavian)	24

Ernst, Aartshertog van Oosten- rijk	56
Esch (Cornelia van)	42
Ettich (Franz)	25
Everdingen (Allert van)	244
Eyck (Nicolaus van)	11
Eynde (R. van)	94

F.

Fabriczy	117
Fabritius (Georgius)	115
Faenus (Gabriel)	122
Fagel	93
Faithorne (William)	93
Falmouth (Lord)	93
Faulconier (Jean)	155
Fena (G. G.)	39
Ferdinand, Aartshertog van Oostenrijk	206
Fermout (Guillaume)	199, 203
Ferwerda	238
Fine (Cornelis de)	129
Fitzwilliam (Graaf)	96
Flinck (Govert)	73, 74, 78, 82
Fockhy (Daniel)	21
Fockhy (Emerich)	20
Fockhy (Johann Michael)	20, 21
Fockhy (Maria Anna)	21
Fockhy (Maria Catharina)	21, 22
Fockhy (Maria Elisabeth)	22
Fockhy (Maria Theresia)	21
Fockhy (Michael)	21
Fokke (Simon)	108
Fokkens (Melchior)	76
Foppens	117
Forcella	121
Forest (Jan de)	245
Foster	145
Franceschini (Theresia)	10
Fraser (S. H.)	155
Frederik, Hertog van Holstein	44
Frederik Hendrik, Prins van Oranje	84, 94
Friedlaender (Dr. Max)	150
Frimmel (Dr. Theod. von)	11, 12, 134, 135, 147, 148, 150, 153—155
Fruehwirth (Anna Maria)	13
Fruehwirth (Carl Joseph)	14
Fruehwirth (Gabriël)	14
Fruehwirth (Johannes)	13
Fruehwirth (Regina)	14
Fuerth (Adolf J.)	155
Fuessli	13

G.

Gailliard (J.)	62
Galen (Jan van)	5, 72
Galle (Francis)	91
Galle (Theodoor)	116
Galway (Lord)	92
Garniers (Jacquemyntgen)	198—201
Gaudenzi (Paganino)	123
Gaye	122
Geel (Jacob van)	247, 248

Geer (Franz Ferdinand von) ..	24
Geer (Maria Magdalena von) ..	24
Geer (Michaël van)	26
Geerts (Johannes)	10
Geldenhauer (Gerardus)	129
Geraerd (Hendrick)	245
Gerber (Georg.)	9
Gerritsen (H. Ph.)	94
Geuns (van)	246
Gevers (Petronella)	42
Ghellen (Johannes van)	10
Giustiniani	123
Goelsch (Maria Rosina)	24
Goltzius (Hubert)	115, 129
Gompertz	68
Gonnet (C. J.)	165
Gouw (J. ter)	173
Goyen (Jan van)	57, 58, 243—245
Graeff (Peter van de)	104
Gratama (Mr. S.)	157, 164
Gravius (Henricus)	116
Grebber (Antonius de)	203
Grebber (Maria de)	202
Gregorius XIII, Paus	122, 127
Griecken (J. van)	201
Grimbergen (Laurens)	212
Grimm	158
Groeneweghen (P. van)	94
Groot (Dr. C. Hofstede de) 70, 84, 134, 135, 139, 140, 146, 148, 150, 152, 153, 155	116
Gronovius	116
Groot (Hugo de)	194
Grotelande (C. D. van)	198
Grothe (J. A.)	224, 227
Gryze (Audemarus de)	116
Guenburg (Maria Elisabeth von)	21
Guldenmont (Joost)	212
Gysbertsdr. (Aefgen)	179
Gysbertsz. (Jan)	179

H.

Habich	248
Hackaert (Jan)	245
Hacquard	216
Haen (Andries de)	214
Haes (J. J. de)	199—202
Hagen (Steven van der)	193
Haim (Heinrich von)	26
Haim (Johanna von)	26
Hals (Frans)	144, 243
Hals (Frans) de Jonge	242
Hamilton (James, Markies von)	86
Hamilton (William, Hertog van)	96
Hanfstaengl	151, 204
Hanneman (Adriaen)	92, 215
Harde (Franciscus de)	10
Harde (Wilhelm de)	10
Harrach	134, 139, 142, 149
Harrebomee	173
Hasselt (van)	107
Hasz (Maria Sophia)	84
Hatert (Christiaan van den)	37
Havelaar (Johan)	213

Heck (Ph.)	164	Hoogstraten (Samuel van) 34,	Keyser (Jan Adriaensz.)	199
Hedickhuyzen (Adriana van) ...	42	43, 203	Keyser (Pieter de)	3, 4
Heemskerck (Maerten van) 122, 129		Houbraken (Arnold)	Keyser (Theodorus de)	75
Heeres (Mr. J. E.) 180, 222,		Houttuyn	Keyser (Thomas de)	5, 6, 75
224, 225, 228, 235		Hoy (van)	Keyser (Willem de) ...	3—6, 8, 71
Heeringa (K.)	222	Hoye Soenens (ter)	Kilian	107, 171
Heinsius (Nicolaes) 115—117,		Hudson (Sir Jeffry)	King (John)	86
119, 121, 123, 124		Huygens (Constantin)...	Kippels	243
Heldmann 157—159, 161, 163,		30, 46, 79	Kleinschmid (Johann)	25
164, 171		Hymans (Henri)	Kloot (M. A. van Rhede van	
Hellemans (Eleonora)	67		der).....	178, 195, 217, 221, 237
Hellemans (Susanna)	67	I.	Knackfuss	204
Hellerus (Jac.)	201	Immerzeel	Knyvett (Murie Parry, Lady)...	96
Helst (Bartholomaeus van der)		Ingels (Barthold)	Knyvett (Sir Thomas)	96
93, 136, 144, 146, 244		Ingels (Jan Reyniersz.)	Koets	242
Helt Stockade (Nicolaes van) 6,		Insinger (Mevr. de Wed.)	Kok	173
72, 78		Isabella, Aartshertogin van	Koninck (Philips)	244
Hemeling (Johannes)	163	Oostenrijk	Kramm (Christ.) 1, 8, 52, 56,	
Hemminck	136	Ieyasoe	133, 136	
Hendrik V, Keizer	163		Kreutzinger (Elisabth)	19
Hendrik VIII, Koning van En-		J.	Kronenburg	246
geland	116	Jacoba van Beieren	Kroon (A. W.)	2, 3, 72, 73
Hendrik, Prins van Wales	95	Jacobsz. (Rombout)	L.	
Hendrik Julius, Hertog van		Jacobus I, Koning van Enge-	Laban	208, 209
Brunswijk	86	land	Laen (Anthonie van der)	245
Hendricksdr. (Judith) 211, 212		Jaenig	Laer (Pieter van)	143
Hendrix (Gillis)	93	Jan IV, Koning van Portugal ...	La Faille	84
Henriëtte Maria v. Orleans,		Jansz. (Cornelis)	Lafreri	129
Koningin van Engeland 92,		Jansz. (Hein)	Lamberts (Gerrit)	172
207, 208		Jansz. (Jan)	Lampfarizomb (Sigismund	
Herbers (Dirck)	213	Jansdr. (Jannetje)	Prosper Baron von)	22
Herbers (Hendrickgen		Jansz. (Quiry)	Lampi (Johann Baptist)	19
Dircksdr.)	212—214	Jansdr. (Trijntje)	Lampsonius (Dominicus) ...	122, 129
Herckmans (Elias)	235—237	Jersey (Lady)	Lanciani	129
Hertoghe (Joost de)	205	Joanelli (Hieronymus)	Langeraad (L. A. van)	193
Herwynen (Dirck van)	38	Jode (Pieter de)	Langermannus	116
Heuren (Adriaen van)	43	Johannes XXII, Paus	La Salle (J. H. de)	241
Heurnius (Justus)	227	Jonge (Jhr. J. K. J. de)	Lasso (Orlando)	115
Heussen (Hugo van)	169	174—179, 182, 186, 191, 194, 196,	Lastman (Pieter)	244
Heyden (Johan van der)	38	217, 221, 226—228	Lauch (Christoph)	18, 19
Heyden (Samuel van der)	38	Jordaan	Lauro (Giovambattista)....	116, 118
Heyn (Piet)	212	Jordaens	Law (Ernest)	86, 93
Hidetada	190	Jostes	Lazarew	92
Hillebrandts (Daniël)	4	Jouwens (Caspar)	Leeuwen (N. van)	242
Hirrenheim (Sophia Sidonia		Jovius (Paulus)	Leeuwen (Simon van)	171
von)	23	Juppeck (Franz Georg)	Le Foutere (Abraham)	199
Hobart (Henry)	90		Le Foutere (Mary)	199, 200
Hodenpyl	171	K.	Le Foutere (Philips)	199, 200
Hoensbroech (Graf von) 140,		Kampoort (Jan van)	Le Foutere (Sara)	199, 200
144, 152		Kapteyn (P. J.)	Lehnherr (Matthias)	23
Hoest (Johan de)	243	Karel de Groote	Leibniz	157
Hogheboom (J.)	212, 213	89—92, 95, 189, 207, 208	Lely (Sir Peter)	92
Hohenreiter (Anna)	13	Karel II, Koning van Engeland	Lely (Mr. W. van der)	31
Holbein (Hans)	94	44	Le Maire (Jacques)	235
Holland (Henry Rich, Earl of)		Karel, Hertog van Gelder	Le Nain ...	134, 142, 143, 150, 155
Hollant (Stephanus van)	54	64	Lennep (Mr. J. van)	98
Holstenius (Lucas)	121	Karel X, Koning van Zweden	Leo X, Paus	116, 129
Holsteyn (Cornelis)	74	116	Leopold I, Keizer	15, 16
Hondecoeter (Gillis d')	247	Karre (Petrus)	Leopold Wilhelm, Aarstertog	
Hondius (Hendrick)	94	Kastner (Anna Maria)	van Oosterrijk	14—16
Hondius (Hester)	213	Keerle (Christiaan).....	Le Petit (Elisabeth) 36—38, 40,	
Hondius (Willem)	212	13	Le Petit (Jacob)	36
Honthorst (Gerard van)	77, 143	Kellen (J. Ph. van der)	Le Petit (Margaretha)	43
Hooft (Pieter Cornelisz.) 66, 67,		Ketel (Goert)	Lesser	197
126, 131		Keun (J.)		
Hoogendijk	134, 138, 150	Keutgen		
		159, 161, 164		
		Keyser (Hendrick de)		
		3		

Lessy (Anton)	19
Leupe (P. A.)	224, 226
Lichtenstein (Ulrich von)	105
Liefrinck (Cornelis)	57, 58
Lier (Johannes van)	9
Lier (Martin de)	10
Lier (Volckard Adrian van)	9, 10
Lieshout (F.)	237
Lievens (Jan)	76, 81, 82, 243
Lindanus	121, 127
Lingelbach (Johannes)	137, 154, 245
Lint (van)	243
Lipsius (Justus)	115, 116, 130
Livius (Titus)	82
Locquet (P.)	151
Lodewijk VII, Koning van Frankrijk	99
Lodewijk IX, Koning van Frankrijk	99
Lodewijk Napoleon, Koning van Holland	76-78, 82
Lodge	86-89
Lombardus (Lambertus)	122
Loncq (Hendrick Cornelisz.)	212
Longolius (Christophorus)	122
Loon (Gerard van)	54
Looten (Guilielmo)	244
Looten (Jan)	245
Louise van Medina Sidonia, Koningin van Portugal	215
Lubbert, Abt van Egmond	167
Lucasdr. (Hilletje)	238
Lullius (Johannes)	238
Luls (Hendrick)	238
Lumbroso	123
Lundens (Gerrit)	244

M.

Mackowsky	134
Maennl (Jacob)	19
Maes (Nicolaes)	245
Maetsuyker (Joan)	220
Maily (Joannes de)	11
Mander (Karel van)	115, 118, 129, 130
Mansfeld (Ernst, Graaf van)	87
Manutius (Aldus)	115, 123
Marcellus II, Paus.	122
Marck tot Everlo (van der)	103
Maretus	115
Maria de Medici, Koningin van Frankrijk	77
Maria Stuart, Koningin van Schotland	95
Mariette (J.)	92, 93
Marlborough (Hertog van)	95
Marnix (Philips)	126
Massaniello	123
Maurits, Prins van Oranje	188, 189
Maximiliaan, Keizer	56
Mayer, (Philipp Jacob)	25
Meer (Abraham van der)	42
Meer (Cornelia van der)	42
Meeuwen (Jacob van)	44
Meeuwen (Johan van)	44

Melanchthon	157
Meldert (Jan van)	226
Menageot (Petrus)	22
Merwede (Matthys van de)	136
Metelen (Maria ter)	84
Metsu (Gabriel)	139, 143, 197-203
Metsu (Jacques)	198, 199
Meulen (N.)	32
Meurs (Mr. P. A. N. S. van)	84
Meursius	118
Meyer (Elard Hugo)	158
Meysens (Cornelis)	10
Meysens (Johannes)	10
Meysens (Joseph)	10
Miakinine	151
Middlesex (Lionel Cranfield, Graaf van)	86, 87
Miereveldt (Michiel Jansz. van)	84
Milich (Franz)	24
Milich (Johann Philipp)	24
Milich (Nicolaus)	24
Millais (Sir I. Everett)	150
Miraeus	117
Modeus	212
Moens (W. J. Ch.)	92
Moes (E. W.)	50, 68, 135, 172, 205, 239, 241
Molaer (Petrus Ernestus) Graaf van)	16
Molenaer (Jan Miense)	243-245
Molenaer (Nicolaes)	242, 245
Molenschot (Engeltje)	32, 42
Molhuysen (Dr. P. C.)	124
Moll	248
Mostert	245
Moucheron (Frederik de)	245
Moyaert (Nicolaes)	243
Muerschner (Johann Bernhard)	24
Mulier (Pieter)	245
Muller (Fred.)	241
Muller (Mr. S.)	52
Murbeck (Christoph)	13, 14
Murray (C. Fairfax)	85, 87
Murray (Patrick)	90
Muyden (Anthony van)	214
Myer (P.)	217
Myle (Adriaen van der)	43
Mytens (Abraham)	83, 84, 212, 216
Mytens (Aert)	83
Mytens (Anneke)	211, 212
Mytens (Catharina)	213
Mytens (Daniel)	83-96, 211, 213, 216
Mytens (David)	83, 94, 211, 212
Mytens Jr. (David)	211
Mytens (Elisabeth)	92
Mytens (Frederick)	211, 212
Mytens (Hans)	83
Mytens (Hester)	213
Mytens (Isaac)	83, 93, 211-216
Mytens (Johannes)	94, 211-213, 216
Mytens (Maerten)	83, 84
Mytens (Maerten Isaacs.)	213
Mytens (Marinus)	84
Mytens (Susanna)	92, 94
Mytens (Theodora)	213

N.

Nachod (O.)	188, 224
Nagler	134, 136
Nat (Elisabeth van der)	43
Neeffs (Jacobus)	205, 206
Neer (Aert van der)	244, 245
Neering (Gillis)	39
Negeren (Claes van)	202
Nelson (Isabella)	43
Netscher (Casper)	64
Neve (Joos de)	92
Newcastle (Elisabeth Bassett, Gravin van)	87
Niceron	123
Nicquet (Jacques)	192
Nieulandt (Adriaen van)	108
Nispen (Adriaen van)	30, 37, 44
Nispen (Karel van)	34, 36, 37
Nole (Elisabeth Jacobsdr. de)	54, 55
Nole (Jacob de)	49-56
Nolhac	116
Noort (Willem van)	51
Norfolk (Hertog van)	85
Nyenrode (Geertruyd van)	53
Nyport (Justus)	13

O.

Orsini (Fulvio)	121
Os (Guilielmus van)	11
Osorin (Johannes)	40, 47
Otto I, Keizer	162
Ovens (Jurriaen)	76
Overstege (Adriaen van)	31
Overstege (Clara van)	31
Overstege (Cornelia Vostraetsdr. van)	31
Overstege (Cornelis van)	30-48
Overstege (Elisabeth van)	35, 39
Overstege (Hugo Pietersz. van)	31
Overstege (Maria Cornelisdr. van)	35, 39
Overstege (Maria Willemsdr. van)	32
Overstege (Jacob Pietersz. van)	31
Overstege (Jan Vostraetsz. van)	31
Overstege (Joost van)	39
Overstege (Petra van)	37
Overstege (Pieter van)	31
Overstege (Willem van)	32, 33
Overvoorde (Mr. J. C.)	198, 199

P.

Palan (Joseph)	19
Panagathus (Octavius)	122
Pandelaert (Bernard)	34
Paquot	117
Paris (Mattheus)	97
Passeri	118, 119
Paulus van Middelburg	122
Pauly	134
Pauw (Gerard)	44

Pein (Caspar von)	25
Pein (Otto Sigmund von)	25
Pelissier (Léon)	121
Pelser (Agniete)	237, 238
Pelser (François)	238
Pembroke (Philip Herbert, Earl of)	93
Peneranda de Franchimont (Graaf de)	94
Petit (Alexander)	215
Philips, Hertog van Bourgon-dië	167, 168
Philips Jacobsz. (C.)	172
Piccaleus (Johannes Baptista) ...	116
Piccolomini (Graaf)	22
Pighius (Stephanus Winandus) ..	115
Pilon (Germain)	54
Pinellus	115
Pisset (Anna)	43
Pit (A.)	53
Pius IV, Paus	122
Plantijn	121, 122
Platen (Paul)	159
Plunger (Joseph)	14
Poel (Egbert van der)	246
Poelenburgh (Cornelis van) ...	244
Pols	165, 167—169
Pompe van Slingeland (Matthys)	44
Pontanus (Johannes Isaac)	64
Pontius (Pacificus)	116
Pontius (Paulus)	93
Porcellis (Johannes)	244
Porter (Endymion)	90
Portland (Hertog van)	85, 87
Post (Pieter)	4, 6
Posthius (Johannes)	115
Potter (Dirck)	126
Potter (Jan)	7
Potter (Paulus)	146, 244
Poussin (Nicolas)	119
Pozzo (Cassiano del)	117, 123
Primo (Joanna)	11
Puteanus (Erycius)	115, 116
Pyll (Martina)	44
Pynacker (Adam)	242
Pynas (Jacob)	57—59

Q.

Quark (Anna)	12
Quast (Pieter)	243, 244
Quellinus (Artus) 2, 4, 6, 8, 71—78, 80—82	
Quellinus (Johannes Erasmus)...	13
Questiers (Catharina)	243, 244

R.

Raey (Jehan)	238
Raey (Maria)	238
Rafael	129
Raven (A.)	246
Ravesteyn (Maria van)	43
Reael (Laurens)	193
Reede (Goert van)	52, 53

Reenen (Douair. van)	138, 145
Reepmaker	238
Rehrl (Georg)	23
Reidinger (Clara Apollonia) ...	24
Rembrandt 57, 65, 66, 68—70, 75, 81, 235	
Repelaer (Anthonis)	43
Repelaer (Hugo)	33, 38, 43
Repelaer (Lucia)	33, 43
Reus (G. C. Klerk de)	218, 219
Reynst (Gerard)	190, 192, 218
Rich (Sir C. S.)	93
Richmond (Lodevick Stuart, Hertog van)	86
Riemsdijk (Jhr. B. W. F. van) ..	135, 155
Rietschel (S.) 158, 160, 161, 163, 164, 171	
Rietstap	31
Risman (Maria van)	19
Roch (Pieter)	214
Rode (Jacob de)	246
Rosa (Jan)	245
Rosa (Salvator)	119, 124
Roscius (Janus Victorius)	118
Rosiau	245, 246
Rossem (Marten van)	64
Rotteveel (Leendert)	215
Roy (Nicolaes de)	202
Rubens (Peter Paulus)	89, 120
Ruisdael (Jacob van)	242, 246
Ruysdael (Salomon van)	242
Ruytenburch (Willem van).....	70
Ruyven (W. van)	154
Ryckevorsel (Th. van).....	67, 70
Rycken (Dirck)	155
Ryckwaert (Carolus)	36
Ryccquius (Justus)	115—117, 122
Ryen (Barbara van)	32
Ryen (Johan van)	32
Ryen (Michiel van)	44
Ryn (P. C. van)	198
Ryp (Feiken)	170
Rijsewijk (P. Haverkorn van) 57, 248	

S.

Sackville (Lord)	86
Sainsbury (W. Noël)	89
Saiss (Antonia Catharina)	19
Saiss (Jacob Ferdinand).....	19
Saiss (Sylvester)	19, 20
Salimbene (Fra)	126
Sanazzaro	117
Sandart (Joachim von)	148
San Giovanni (Giovanni da) ...	143
Santo (Bonaventura)	10
Santvoort (Dirck)	243
Saraceni (Carlo)	143
Scaglia	206
Scamozzi (Vincenzo)	7, 73
Schagen (Jan van)	69
Schagen (Willem van)	167, 168
Schayck (Eerst van)	50
Schayck (Goert van)	50
Scheibler (Dr. L.)	133

Schellincx (Willem)	244
Schellinger	237
Scheltema (Mr. Jacobus)	31
Schenck van Tautenburg (Fre-derik)	52
Schepperus (Johannes)	116
Schmarsow (Dr.).....	129
Schmidtlin	121
Schnitzer (Simon)	9
Schoenborn (Graaf)	138
Schoenlanck	197
Schoonveld (Hans Hendrik) ...	136
Schoonjans (Anton)	20, 26
Schoor (Adriana)	42
Schotel (Dr. G. D. J.)	31, 36
Schoterbosch (W. J. van)	165
Schottius	116, 131
Schouman (Aart)	93
Schouten (Willem Cornelisz.) ...	235
Schrevelius (Theodorus)	171
Schroeder (Richard) ...	158—161, 164
Schubart von Ehrenberg (Peter) ..	19
Schwartzenberg (Fürst)	25
Schwarz (Christoph)	135
Scorel (Jan van)	51, 126
Seitz (Carl Albert)	23
Sello (Georg)	158, 160—164, 171
Semenoff (P.)	151
Sereno (Franz Calixt)	19
Serlius	129
Settlmayer (Maria Elisabeth) ...	23
Seyssel (graaf L. de)	155
Sigonius	115
Sirleto	121, 122
Six	238
Sixtus V, Paus	116
Sjoewaloff	146
Slichtenhorst	98
Slingelandt (Barthout van)	44
Slingelandt (Govert van)	44
Slingelandt (Hendrik van)	38
Slingelandt (Simon van)	42
Sluysken	64
Snellen (Johan)	39
Sohier (Constantyn)	67
Sohm	159
Sower (Bernard van)	84
Somer (Paulus van) 58, 59, 84—86, 91, 95	
Someren (Johan van) 30, 37, 40, 42, 47	
Someren (J. F. van)	241
Sondermayer (Benedict)	13
Spaan (Gerard van)	174
Specx (Jacques) 178, 188, 190, 218—220, 228, 229, 240, 241	
Spiegelhel (Hendrick Laurensz.) ..	154
Spieringh (W.)	154
Spranckhuysen (Dionysius)	44
Spruyt (Johan)	111
Stackelberg (Maximilian Eras-mus, Baron van)	21
Stalpert (Daniël)	1, 73, 78—80
Staring	98
Staveren (Roemer van)	203
Steen (Jan)	132, 143

Steenacker (Lyda)	112
Steenwyck (Hendrick van)	91
Stephanus III, Paus	98
Stolz (Anton)	23
Strada (Famianus)	123
Streng (Geerte Cornelisdr. van der)	179, 237
Strepen (Johan van der)	44
Strycker (Willem)	75
Sutter de Rosenfeldt (Johann Adam)	10
Swalmius (Eleazar)	65
Swart (Arent)	136
Sweertius (Franciscus)	116
Sweerts (Hieronymus)	135
Sweerts (Isaac)	135, 137
Sweerts (Michiel)	133—156
Swieten (Maria Simonsdr. van)	58
Swieten (Symon van)	58
Sylvius (Jan Cornelisz.)	65
Sypesteyn (Jhr. van)	247
Szykowski	206

T.

Talbot (Alathea)	85
Tasman (Abel Jansz.)	224, 225, 235
Tasso (Torquato)	117
Teengs (Aafje)	238
Teengs (Jacobus)	238
Teengs (Klaas)	238
Telghuizen (Lambert)	245
Telting (A.)	233
Tengnagel	59
Teniers (David)	155
Tessinck (Willem)	7
Thol (Pieter)	214
Thomar (W. B.)	136, 138, 145
Thomas (Jan)	10
Thomas (Johanna Maria)	11
Thurlo	87
Thurnfeldt (Christoph)	12
Thurnfeldt (Franciscus Josephus)	12
Thybergen (Jacob)	202
Tieghem de ten Berghe (Ch. J. van)	62
Tiele (P. A.)	177, 182, 184, 190, 192, 193, 223, 235, 237
Timmermannus (Hieronymus)	116
Tiraboschi	123
Titiaan	90, 91
Toorenvliet (Abraham)	12
Toorenvliet (Jacob)	12
Toorenvliet (Johannes)	12
Torrentius (Johannes)	59
Torrentius (Laevinus)	117, 122
Tou (C.)	202
Traudenius (D.)	198
Tromp (Maerten Harpersz.)	5, 72
Troyen (J.)	141, 154
Troyen (Rombout van)	243
Truebner (Dr. K.)	155
Turner (Allen)	90

U.

Uchtmannus (Allardus)	242
Uitterdijk (Nanninga)	51
Ulenborg (Gerrit)	243
Ulenborgh (Hendrick van)	81
Urbanus VIII, Paus	119, 128
Undterrain	21
Unverzagt (Freiherr von)	16

V.

Vaens (Cornelis)	42
Vaens (Jacomyna)	42
Vaillant (Bernard)	137, 154
Vaillant	246
Valabregue (A.)	155
Valcooch	171
Valentijn (François)	195, 239, 241
Valerius Maximus	82
Vasari	118, 122, 124, 129, 130
Veen (Cunera van)	66
Veen (Octavius van)	130
Veen (Pieter van)	58
Velde (Jan van de)	58
Verbeec (Cornelis)	242
Verbeec (Pieter)	242
Verdonk (H.)	94
Verelst (Pieter)	244
Vergeyl (L.)	59
Verhulst (Rombout)	2
Verkammer (Salomon)	242
Vermeer (Jan)	144
Verstegen (Willem)	224, 225
Vertangen (Daniel)	244
Vervoren (Jacob)	44
Verwey (J.)	198
Vesterhoffer (Franz)	23
Victoryn (P.)	40
Visscher (Jan)	70
Visscher (Roemer)	30
Vitry (Jacques de)	99, 103
Vivien (Nicolaes)	42
Vlaming van Oudshoorn (Cornelis de)	241
Vliet (Willem van)	5
Vlooswyck (Elisabeth van)	213
Vlooswijck (Sivavia van)	213
Vloten (J. van)	116
Voert (Robert van)	93
Vogelaer (Marcus de)	238
Voluto (Strazio)	203
Vondel (Joost van den)	67, 73, 77, 78, 81
Vorchont (Marches)	23, 24
Vos (Hiob de)	214
Vos (Jan)	30
Voss (Noel)	111
Vossius (Isaac)	115, 116, 121
Vrancx (Sebastiaen)	106
Vriendt (Maximiliaen)	116
Vries (Aarnoud de)	42
Vries (A. D. de) Az.	197, 201
Vries (Mr. G. de) Az.	165, 167

Vries (Helena de)	42
Vries (Joan de)	44, 154
Vries (Margaretha de)	42
Vries (Levina de)	42
Vries (M. Gz.)	224
Vries (R. W. P. de)	172
Vries (Thomas de)	42
Vyver (J. v. d.)	94, 95

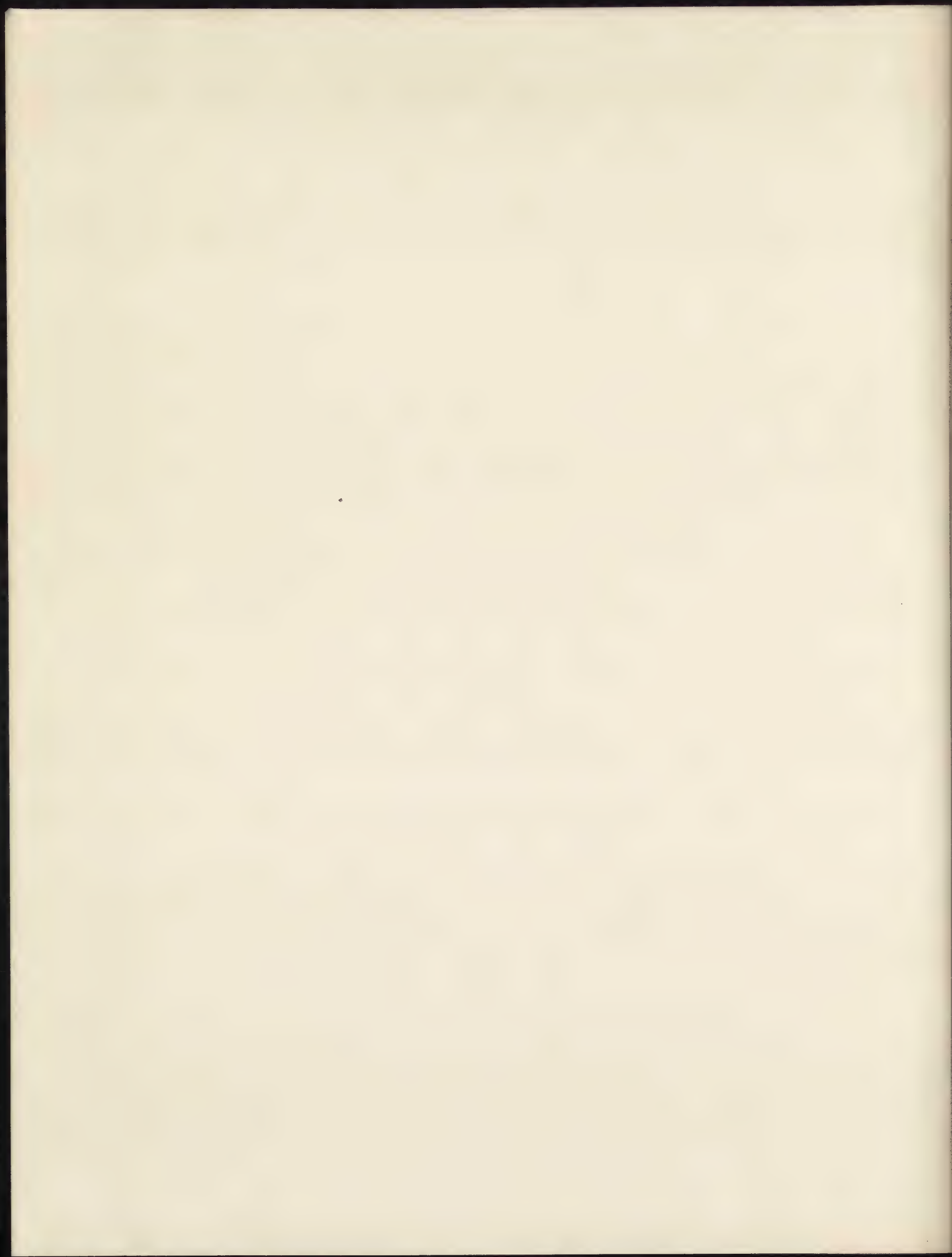
W.

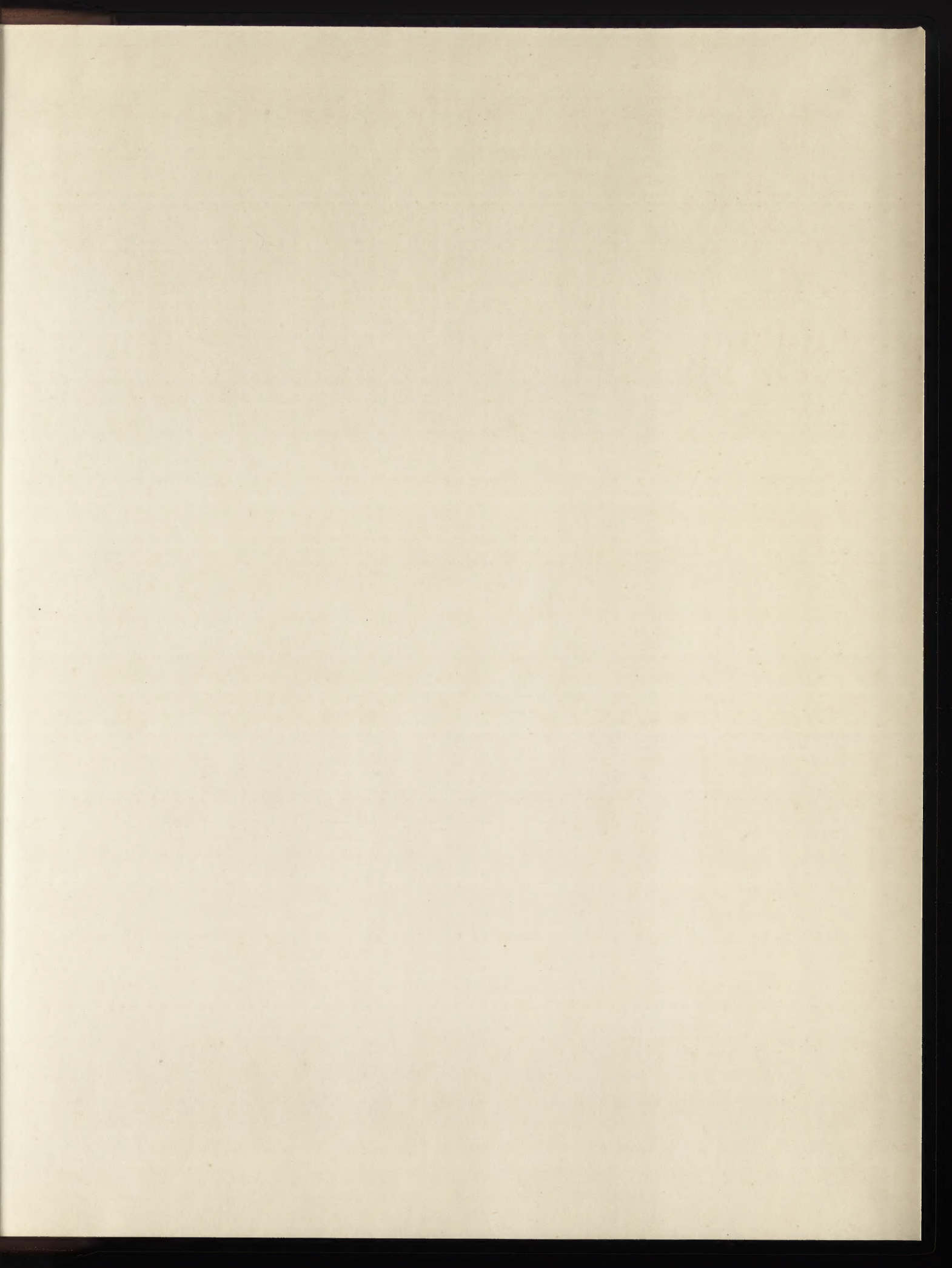
Wael (Jan de)	208
Waffenberg (Johann Baptist von)	22
Waffenberg (Maria Regina von)	22
Wagenaar (Jan)	171—173
Wallenstein (Eleonora, Gravin von)	22
Walpole (Horace)	85, 86, 90, 91, 93—95
Wannemaker (Philips)	115
Ward (Humphrey)	140, 144, 146
Warnaerts (J.)	135
Warneck	197
Warwick (Robert Rich, Earl of)	93
Wassenaar (Petronella van)	43
Webersing (Maria Anna)	22
Weckerlin (Georg Rudolph)	93
Wecky (Stephan)	25
Weer (J.)	94, 214
Weigand	134
Weigel	134, 136, 145
Weinperger (Georg)	18
Wentfels (Rykland)	102
Westfrisijs (H.)	202
Westhaus (Anna Catharina)	10
Wetzer	100
Weyden (Rogier van der)	126
Weyerman (Jacob Campo)	92
Wibiral	205
Wichman (Dirck)	7
Willaerts (Adam)	54, 245
Willem VI, Graaf van Holland	103, 167, 168
Willem, Graaf van Nassau-Katzenelbogen	212
Willem Frederik, Graaf van Nassau	44
Willemsz. (Hendrick)	38
Willemsz. (Jacques)	7
Willigen (van der)	94
Willis (A.)	174
Wimmer (Matthias)	25
Windebank	91
Winghen (Philips van)	130
Winterhalter (Michael)	10
With (Margaretha de)	43
With (Pieter de)	43
Witt (Clara de)	42
Witt (Cornelis de)	32
Witt (Govert de)	43
Witt (Johan de)	42
Witt (Maria de)	32

Witt (Willem de)	43	Wrangel (Karl Gustav, Graf von)	132	Y.	
Witvelt (Symon)	54	Wttenbogaert (C.)	37	Ysendoorn (Elbert van)	64
Wolff (Elisabeth)	173	Wttenbrouck (Moses)	59	Z.	
Wolff (Isabella de)	201	Wyck (Judith van Asch van) ...	42	Zalswis (Anna)	37
Wolff (Wouter de) ..	202	Wynants (Jan)	242	Zeeman (Reynier)	245
Wouw (Adriana van)	43	Wyningen (J. van)	202	Zevender (Cornelis van)	38, 39
Wouwerman (Philips)	244				

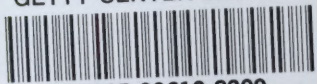

GETTY CENTER LIBRARY

3 3125 00610 8209

